Jurgis Lebedys

LITUANISTIKOS BARUOSE

II

RECENZIJOS, PASKAITOS, SUMANYMAI

VILNIUS 1972

Redakcinė komisija
V. AREŠKA, J. BIELINIS, K. DOVEIKA

Paruošė
J. GIRDZIJAUSKAS

RECENZIJOS

LITERATŪROS LEIDINIAI, VADOVĖLIAI, VERTIMAI

PASAKĖČIŲ RINKINYS

Rinkinio[1] redaktoriaus nepasisakyta, ko siekta, kurių principų laikytasi, ruošiant leidinį, kodėl vienaip ar kitaip pasielgta. Tai žinant, būtų galima teisingiau jo darbą įvertinti. Rinkinys atrodo ne visai baigtas spaudai paruošti, todėl ne visi redaktoriaus užsimojimai, galimas daiktas, iš jo aiškūs. Tačiau visas išvadas teks pagrįsti rankraščiu. Paruoštajam rinkiniui apibūdinti ir jo vertei nustatyti čia bus plačiau paliestos trys tos rūšies leidiniuose svarbiausios problemos: 1) kurių principų laikytasi, tekstus atrenkant ir grupuojant, 2) kaip atrinktieji tekstai redaguoti, 3) kaip tie tekstai komentuoti. Susipažinus su principais, kurių redaktorius laikėsi, jų praktiniu taikymu ir rezultatais, teks nustatyti, ar toks rinkinio paruošimas mūsų sąlygomis yra tinkamiausias, ar reikalinga vieną kitą dalyką pakeisti, ar tiktų visai kitų principų laikytis.

1. ***Tekstų atrinkimas ir suskirstymas.*** Redaktoriaus, atrodo, norėta paruošti lietuvių pasakėčių antologiją, nes apimamos ir eiliuotosios, ir prozinės pasakėčios, pradedant K. Donelaičiu ir baigiant XX a. pradžia. Kaip redaktoriui rūpėjo apimti visus to žanro kūrėjus, geriausiai rodo įdėjimas ir tokių autorių, kurie, kaip pasakėčių rašytojai, visai nežinomi (D. Poška, S. Dagilis). Nesitenkinta originalia kūryba, bet dėti ir vertimai. Tik žymesnių kūrėjų (K. Donelaičio, S. Stanevičiaus) sudėtos visos pasakėčios, o kitų autorių ir vertėjų atrinkta dalis. Bet redaktorius per daug praplėtė pasakėčios, kaip žanro, sąvoką, įdėdamas keletą ir tokių kūrinėlių, kurie vargu ar beturi ką nors bendra su pasakėčia, nes vieni išaugę į ištisus vaizdelius su moralizuojančia pabaiga (M. Valančiaus „Malūninkas“), kiti tėra epigraminiai anekdotai (D. Poškos „Pinigų galia“), kituose vėl, nors ir panaudotas populiarus pasakėčių motyvas, bet visai nepasakėtiškai traktuotas (P. Vai-

[1] Sutrumpintai recenzuojamasis pasakėčių rinkinys žymimas Rz.

čaičio „Ąžuolas ir ąžuolaičiai"). Antra vertus, antologijon įdėti ne visi pasakėčių vertėjai ar rašytojai (J. Želvys-Želvavičius, J. S. Dovydaitis ir kt.).

Principai, kuriais remdamasis redaktorius atrinko iš didesnio kurio autoriaus ar vertėjo pasakėčių skaičiaus keletą, nėra visai aiškūs. Daugiausia vietos, atrodo, buvo linkęs duoti originaliai kūrybai, sekimams, bet ne vertimams, tačiau ne visuomet. Antologijon įdėtos 25 A. Tatarės pasakėčios, o jų tarpe nėra nė vienos tų, kurias M. Gustaitis laiko originaliomis („Beždžionkos", „Melninkas", „Giltine", „Ukininkas ir jo senas Szuwa", „Wagilus" ir kt. žr. „Kun. Antanas Tatarė", 1913, p. 14). Taip pat gana daug, net 15 – Rygiškių Jono verstų pasakėčių įdėta (jos užima 1/7 visos antologijos), nors jis nė vienos originalios neparašė. Redaktoriaus, matyt, norėta antologiją padaryti įvairesnę, duoti daugiau motyvų, todėl vengta dėti kelių autorių to paties motyvo pasakėčias (pvz., S. Dagilio „Senelis ir giltinė" įdėta, o J. Lideikio „Senuolis ir Giltinė" ne), bet ir čia vieningo nusistatymo nesilaikyta.

Pasakėčios suskirstytos į du skyrius: eilėraštinės ir prozinės. Kiekviename iš jų autoriai chronologine eile užima vietas, bet ne visur ir į chronologiją atsižvelgiama: pvz., po V. Kudirkos eina J. Lideikis (1860–1898), po šio P. Vaičaitis (1876–1901) ir tik tada P. Arminas (1853–1885). Kurie motyvai vietomis paveikė redaktorių nebežiūrėti chronologijos, iš rinkinio nustatyti negalima, nes, pavyzdžiui, P. Arminas ir gyveno, ir rašė anksčiau už P. Vaičaitį, ir jo raštai pirma buvo išspausdinti. Šiaip vertimai nuo originalių pasakėčių visai neskiriami.

2. ***Tekstų redagavimas.*** Palyginus keletą antologijos tekstų su autentiniais, tenka konstatuoti, kad redaktoriui dažniausiai visai nerūpėjo teksto autentiškumas. Jis ėmė pasakėčias ne iš pačių autorių paruoštų leidinių ar rankraščių, bet iš daug vėlyvesnių, kitų perredaguotų, taisytų leidinių (pvz., A. Tatarės pasakėčios imtos ne iš 1836 m. ar 1851 m. leidimo, bet iš amerikinio 1887 m. perredagavimo). Taip elgiantis, labai nutolta nuo originalo. Tai matyti iš poros pavyzdžių, imtų iš A. Tatarės 1851 m. perspausdinto pasakėčių rinkinio „Pamokslaj iszminties ir tejsibes".

Vanagas atsikerta garniui:

1851 m. leid.: „Tu da, tu! atsiliepkie szycze stiebkoji!" (p. 90)
1887 m. leid.: „Tu dar czion zaunyji, stiebkoji!" (p. 69)
Rz.: „Tu dar čion zaunysi, stiebkoji!" (p. 73).

Ir šiam trumpam originalo sakiny jaučiama daug labiau negu redaguotuose gyvoji liaudies kalba. Redaktoriai pakeitė ne tik žodžius, jų formas, bet ir visą sakinio intonaciją. Kiek gyvumo ir natūralumo nustojo A. Tatarės stilius, dar ryškiau iš kitos vietos:

1851 m. leid.: Bitutė „atsitupe ant żiedu ir tenay diwus pamate! – bałta kirmełayte, widurije jaunos żerniu ankszties guledama godżey ede żirnius.

– O ka tamista czionay giara mislijete? uższnekino bitute kirmełayte“ (p. 130).

1887 m. leid.: „atsitupē ant žiedo ir tenai dywus pamatē – bałtą kirmēłaitę widuryje jaunos žirniu ankszties gulinczią ir godžei žirnius edanczią. – O ką tamista czion gero misliji?..“ (p. 100).

Rz.: „atsitūpė ant žiedo ir tenai dyvus pamatė – baltą kirmėlaitę viduryje jaunos žirnių ankšties gulinčią ir godžiai žirnius ėdančią.
– O ką tamsta čia gero misliji?..“ (p. 75).

Vardininko (balta kirmėlaitė) ir pusdalyvio (gulėdama) pakeitimas dvejybiniu galininku (kirmėlaitę... gulinčią) ir tuo pačiu antrosios dalies sujungimas su pirmąja sakinio dalim (dyvus), vieno sudėtinio veiksmo (gulėdama ėdė) padalinimas į du (gulinčią ir ėdančią) sakiniui suteikia knyginio stiliaus atspalvį, jį labiau sucementuoja, bet atima iš jo natūralų dalių palaidumą, trumpasakiškumą.

Redaktorius taip pat be reikiamo pietizmo žiūrėjo į dedamų antologijon pasakėčių visumą. Kai kurių autorių pasakėčias jis sutrumpino, išmesdamas ištisus gabalus (pvz., A. Tatarės, Margalio), ypač moralizuojančiąsias dalis. Pvz., iš Margalio pasakėčios „Bitė ir musės“ (redaktoriaus kažkodėl pavadinta „Bitės ir musės“, nors ten viena bitė tėra veikėja) po žodžių „Muselei saldumynų palytėti!“ (Rz. p. 67) išmestos dvi eilutės:

„Taukų pasrėbt nuo pusbliudžio perpilno
Ar ant pakaušio kiek pagraužti vilną“
(Margalis, „62 Sakmės“, 1918, p. 9).

Gal daugiausia šiuo atveju nukentėjo A. Tatarė. Iš jo pasakėčių išmestos ir didaktinės antraštės, esančios prieš įprastinius pasakėčių pavadinimus (pvz., „Kożnam reykie ka norint giara darintie“ – prieš „Kirmełayte żirnio anksztije ir bitute“), ir ilgesni didaktiniai išvedžiojimai pabaigoj. Tokio praleidimo netenka aiškinti tuo, kad A. Ta-

tarės pasakėčių didaktika būtų žalinga skaitančiojo sąmonei. Pasakėčios „Kirmėlaitė žirnio ankštyje ir bitutė" praleistoji pabaiga tokia:

„Daugel ira żmoniu ant swieto: kurie nieko giaro nedaro, ir nemislije darintie, del draugistes żmoniu — jie su wisu teyp, kayp bałta riebi kirmełajte żirnio ankszte: eda użauginta waysiu kruwina proce geru żmoniu, ale delto ne ira jie iszczesliwi: estuway ira werguczey pilwo sawo, jiemis sunkiaus ira predus pasislinktie, nog wietos, ant wietos nekayp darbininkuy ekmenis nesziotie" („Pamokslaj iszminties..." 1851, p. 131).

Didaktinę dalį išmetus, A. Tatarės pasakėčia netenka savo specifinio bruožo. Tatarė net rodyklę savo pasakėčioms pridėjo ne pagal įprastinius pavadinimus, o pagal didaktines antraštes.

Antologijos redaktorius dedamus tekstus taisė savo nuožiūra. Jis nesitenkino tarminės fonetikos vertimu į bendrinę kalbą, skyrybos sumoderninimu (Rygiškių Jono skyryba keliose dešimtyse vietų irgi redaktoriaus pakeista), grafinio kūrinių pavidalo paįvairinimu. Savąjį skonį, savąjį pasakėčios supratimą, savąją kalbinę ir poezinę nuovoką jis laikė norma. Nuo jos nukrypusius rašytojus nesvyruodamas taisė. Tik vienas kitas autorius (pvz., K. Donelaitis) ar vertėjas (pvz., J. Jablonskis) išliko mažiau paliesti.

Būdingas redagavimo pavyzdys gali būti A. Jakšto „Du gaidžiu", paimti iš 1930 m. paties autoriaus paruošto rinkinio „Lirika" (p. 369) — vadinas, iš neseno autentinio leidinio. A. Jakšto eilutę:

Ko tu tenai dabar taip šauki, klyki?

redaktorius pakeitė taip:

Ko ten dabar ėmei taip šaukti, klykti? (Rz. p. 63).

Kodėl taip pasielgta, iš konteksto sunku atspėti, nes A. Jakšto eilutė su kitomis lyg ir labiau dera: įvadinėj daly buvo kaip tik pasakota apie skardinio gaiduko nuo stogo matomą gyvą gaidį, kurs „gieda sau rimtai", taigi ne apie staigų ar tik prasidedantį giedojimą, kurį tiktų paskum apibendrinti „ėmė šaukti, klykti", užsiminta, bet apie anksčiau prasidėjusį ir ilgai besitęsiantį, kuriam geriau tinka „šauki, klyki".

Redaktorius pakeitė ir skardinio gaiduko juoką — kvatojimą:

A. Jakštas: — Kiki kiki, kaka kaka (p. 370)

Rz.: Chi-chi, chi-chi, cha-cha, cha-cha (p. 64).

Kadangi kitose savo „Lirikos“ vietose A. Jakštas juoką kiek kitaip išreiškia (parodijoj „Ant Parnaso“, p. 351: cha! cha! cha!// cha! cha! cha!, „Vintininkų himne“, p. 334: cha, cha, cha!), galima manyti, kad garsu *k* ir skyryba, leidžiančia bent 4 skiemenis beveik kartu, lyg vieną žodį, ištarti, jis norėjo kaip tik geriau skardinio gaidžio kvatojimą pavaizduoti. Kodėl redaktorius, į tai neatsižvelgdamas, pakeitė garsą *k* garsu *ch* ir taip sudėjo skyrybos ženklus, kad galima pagal juos tik kikenimą vaizduotis, ne kvatojimą? Šioj pasakėčioj yra ir daugiau taisymų: „Kaip žemėj šioje pragyvent ilgiausiai?“ = „Kaip šioj žemelėj pragyvent ilgiausiai?“, „ir neesmi“ = „ir vis nesu“, „žingeidžiai“ = „smalsiai“.

Dar keletas laisvo operavimo tekstais pavyzdžių kitose pasakėčiose: Margalio pasakėčios „Prasčiokas ir pelė“ (Rz. „Žmogus ir pelė“) svarbesnėse redakcijose („Volungė ir vieversėlis“, 1907, „62 Sakmės“, 1918) pelė yra „persiėdusi“, o Rz. „prisiėdusi“, „atversiu burną“ = „pražiosiu burną“, S. Stanevičiaus „płaukancziu żansù“ = „plaukiančių žąsų“ ir kt.

Visur pastebimas redaktoriaus noras redaguojamuose tekstuose pakeisti barbarizmus ir solecizmus lietuviškais atitikmenimis. S. Stanevičiaus pasakėčių redagavimą galima paimti pavyzdžiu. Didžiąją barbarizmų dalį redaktorius pakeičia: *roną – žaizda, čystą – grynu, lenciūgą – grandine, zolabus – žirgeliais* (kitų redaktorių paprastai keičiami *žirgleliais*), bet palieka *iškadą*. K. Donelaičio pasakėčiose barbarizmai palikti beveik visi neliesti, nes ir šiaip jo pasakėčios bene bus autentiškiausi visos antologijos tekstai, mažiausiai redaktoriaus taisyti. Bet ir A. Tatarės pasakėčiose, kurių teksto autentiškumas redaktoriui nelabai terūpėjo, palikta visa eilė barbarizmų: *kožnas* (p. 75), *misliji* (p. 100), *prociavoja* (p. 76), ir kitų autorių taip pat.

Panašiai elgtasi ir su tarminėmis lytimis. Stengtasi jas versti į bendrinę kalbą ir tik būdingesnes palikti. K. Donelaičio pasakėčiose jų bene daugiausia palikta: *tuo, ben* (= bent), *nės, urva* ir kt. Neaišku tačiau, kuo remiantis vienos paliekamos, kitos išmetamos. Pvz., S. Stanevičiaus pasakėčiose „ant jo ⟨...⟩ veizėjo“ palikta (p. 12), bet pakeista „pas žmogaus atėjęs“ – „pas žmogų atėjęs“, *reiksei – reikės, laima – laimė*. Toks pat reiškinys pastebimas ir atskirų žodžių keitime. S. Stanevičiaus „Arklio ir meškos“ pasakėčioj *meška* pakeista *lokiu*, o Tatarės ir kitų pasakėčiose ji palikta!

3. *Tekstų komentavimas*. Pirmiausia krinta į akis tai, kad visi paaiškinimai yra tik kalbiniai. Aiškinama barbarizmų, tarmybių, retesnių žodžių reikšmė, dažnai net tokių, kurie, berods, visiems žinomi: *gaspadorius, kožnas, griekas, bylinėti, sumindytos, sudraikytos, tupinėti, baliavoti*. Kai kurie iš tų aiškinimų ničnieko nauja nepasako, pvz., —

artymas,-a — artimas (K. Donelaičio „Lapės ir gandro česnis")
aitvaras,-o — pasakiška būtybė, nešanti turtus.

Tiek, tur būt, visiems žinoma. Panašių į cituojamuosius aiškinamų dalykų yra gana daug, gal net pusė visų.

Pasigendame tikslesnių, pilnesnių ir gilesnių paaiškinimų, ypač tarmybių ar senesnių, paskui kitos reikšmės įgijusių žodžių. Pvz., *viršininkas* (J. Lideikio pasakėčia „Piemuo ir skruzdės") tik taip aiškinamas:

viršininkas,-o — čia: skerdžius.

Kodėl ta proga nepaminėtina, kad viršininkas seniau ir tebuvo vartojamas skerdžiaus prasme ir tik vėliau prigijo kalbininkų jam suteikta nauja reikšmė? Kartais paaiškinimas įneša daugiau painiavos negu aiškumo. V. Kudirkos eilutės — „O plynia atnešė tą dieną // Ten pilkąjį vilkelį" („Vilkas ir ėriukas") — taip komentuojamos:

plynia,-ios — bala, pelkė, čia: plynia pavartota veiksmažodžio prasme.

Kyla klausimas, kurio veiksmažodžio prasme *plýnia* čia pavartota? Kodėl taip sprendžia redaktorius? Plačiau ir tiksliau paaiškintų žodžių tėra keletas (*akis, abrinė*).

Visa eilė žodžių redaktoriaus neteisingai aiškinami. Pvz.,

atšlaimas,-o — skardis, pašlaitė (A. Jakšto „Du gaidžiu").

Didžiajame lietuvių k. žodyne (I, p. 359) tėra dvi šio žodžio reikšmės: kiemas ir klojimo asla. Iš teksto atrodo tegalima jį suprasti kiemo reikšme. Kitas pavyzdys —

pastiras,-a — sustiręs, vos gyvas, čia: numestasis, gulįs (M. Dagilėlio „Deimantas ir krištolas"). „Lietuvių kalbos žodžių daryboj" šis žodis taip aiškinamas: „apstėręs, neapsivilkęs, nesusitvarkęs, nesutvarkytas, negatavas, paprastas, negerai išmintas" (p. 445). Iš pasakėčios atrodo, kad tuo žodžiu autorius norėjo pasakyti, jog deimantas neapdailintas, nenušlifuotas. Kai kur redaktorius, pats nesuprasdamas teksto, lengva ranka kitiems jį aiškina. Margalio eilutė — „Ant lango iš-

simanė bučių dėt stiklinį“ („Bitė ir musės“) šiaip atrodo aiški: musė skundžiasi, kaip sunku gyventi ir sumini tarp kitų dalykų nuolatinį pavojų pakliūti į stiklinį bučių, specialiai musėms gaudyti skirtą indą, pripilamą išrūgų ar pieno, su vandeniu maišyto, iš kurio musės negali išlipti. O redaktorius aiškina:

bučių dėt stiklinį – dėti, įstatyti stiklą (!).

K. Donelaičio „Ąžuolo gyrpelnio“ eilutė – „Ir iš kiaulstaldžio pilvotas dovanas kopiat“ – nėra aiški. G. H. F. Neselmanas „pilwůotas dowanas“ spėja reiškiant mėšlą: „scheint euphemistische Umschreibung des Düngers zu sein“ („Ch. Donalitius Litauische Dichtungen“, 1869, p. 308), žodį „pilvuotas“ kildindamas iš „pilvuoti“ („pilvu sirgti“). L. Pasargė savojo K. Donelaičio „Metų“ ir pasakėčių vertimo paaiškinimuose pastebi, kad jam ši eilutė esanti neaiški. O antologijos redaktorius be jokio dvejojimo aiškina:

pilvotas dovanas – riebias kiaules.

Bet šį paaiškinimą įdėjus cituoton eilutėn, ne tik aiškiau nepasidaro, o bet kokia prasmė dingsta.

Literatūrinių ar bent bibliografinių paaiškinimų redaktorius nepridėjo. Tiesa, kai kur pasakėčių teksto pabaigoj pridėtos datos, bet jų reikšmė nenurodyta, nors ji nevienoda: prie K. Donelaičio paskutinės pasakėčios – 1780 (autoriaus mirties metai), prie S. Stanevičiaus – 1829 (pasakėčių išleidimo metai), prie A. Jakšto 1917.VIII.3 (parašymo data), prie M. Valančiaus „Malūninko“ 1836 (?!). Kitur, nors parašymo datos žinomos, jų redaktorius nepridėjo. Taigi šie keli datų nurodymai yra atsitiktiniai ir nežinančiam nieko nepasaką.

4. ***Išvados.*** Konstatavus šiuos dalykus, tenka prieiti išvados, kad redaktorius ruošė populiarią pasakėčių antologiją, skirtą plačiausiems skaitytojų sluoksniams, gal net ir pradžios mokyklai. Įvairiais atžvilgiais populiarindamas ir keisdamas dedamus tekstus, padarė iš antologijos tik pasiskaitymo knygą. Šaltinis lietuvių pasakėčių kūrėjams ir vertėjams pažinti ji negali būti, nes redaktorius taip daug dalykų pakeitė tekstuose, kad ne vienu atžvilgiu jie nustojo savo specifinių bruožų.

Nors pasakėčia seniausioj lietuvių literatūroj buvo vienas iš populiariausių, labiausiai kultivuojamų žanrų, bet aukštos meninės vertės kūrinėlių nedaug tebuvo sukurta, nes į ją žiūrėta dažniausiai kaip į di-

daktinį žanrą. Suprantama, kad ta didaktika dabarčiai nedaug tegali pasakyti. Tačiau ją išmesti, visai nesiskaityti su autorių siekimais, užsimojimais, su praėjusių dešimtmečių kultūriniu lygiu irgi negalima. Jei kurių pasakėčių meniškumas didesnis, tai ir didaktinis priedas jo nesugadina. Būdinga, kad ir redaktorius K. Donelaičio didaktikos neišmetė, nors jo pasakėčiose didaktinė dalis ilgesnė kaip kitų. Jei ta didaktika jokiu atžvilgiu neįdomi ir nereikšminga, o pasakėčios meniškumas visai menkas, tai koks reikalas populiarinti tokį veikalėlį, didaktinę dalį išmetus?

Sakysim, A. Tatarė priklauso jau tik literatūros istorijai – XIX a. pirmajai pusei. Ten jo vieta palyginti reikšminga. Į jį tenka žiūrėti daugeliu atžvilgiu kaip į M. Valančiaus pirmtaką. Bet ar tikslinga jį taip sumoderninti, kad atrodytų kaip XIX a. pabaigos ar XX a. pradžios rašytojas, o jo laikotarpio koloritui tepalikti keletą barbarizmų, į brangiausią dalyką, gyvąją liaudies kalbą, kurios nemaža jo stiliuj jaučiama, ir į didaktiką, kuri yra jo pasakėčių pagrindas, nekreipiant jokio dėmesio?

Reiktų pirmiausia apsispręsti, ar tikslinga paruošti plačią ir išsamią lietuvių pasakėčių antologiją platiesiems, mažai išsilavinusiems skaitytojų sluoksniams ir pradžios mokyklai. Ar ji turės pakankamai skaitytojų? Ar nereikėtų tokiam tikslui atrinkti tik pačias gerąsias pasakėčias? Tokiu būdu, atrodo, kad ši antologija nėra pakankamai gerai paruošta. Iš jos reiktų išimti eilę palyginti nereikšmingų kūrinių, ypač tų rašytojų, kurie atsitiktinai jon pakliuvo (D. Poška, M. Valančius, P. Vaičaitis), pridėti daugiau literatūrinių paaiškinimų, o barbarizmų, jeigu jie išmetami, palikti ko mažiausia.

Pagrindinis skaitytojas, kurį lietuvių pasakėčių antologijos redaktoriui reikėtų turėti prieš akis, – yra aukštesnių gimnazijos klasių mokinys, studentas ir mokytojas. Tas skaitytojas seniai laukia tokios antologijos, kurioj galėtų rasti visus lietuvių pasakėčios kūrėjus ir visus reikšmingesnius jų kūrinius. Šiam skaitytojui paruoštoji antologija visai netinka. Ją reikėtų paruošti iš naujo, laikantis kitų principų, kitaip atrinkti autorius, tekstus ir kitaip redaguoti. Antologija turėtų būti mokslinio pobūdžio.

5. ***Kaip antologija turėtų būti paruošta.*** 1. Lietuvių pasakėčių antologija turėtų apimti visus autorius – nuo pačių pirmųjų bandymų iki mūsų laikų. Originalių pasakėčių skaičius nėra labai didelis, be

to, jų kūrėjai vertė, perdirbinėjo kitų tautų pasakėčias, įdėdami nemaža kūrybinių pastangų ir pasiekdami kartais neblogų rezultatų, todėl tiems vertimams, perdirbinėjimams ar sekimams reikėtų skirti antologijoj vietos. Taigi reikėtų pradėti nuo J. Šulco Ezopo pasakėčių vertimo (1706 m.), įtraukti L. Rėzą, S. Daukantą, J. Želvį-Želvavičių, papildyti A. Savickiu, J. S. Dovydaičiu, A. Bartkevičium, V. Šliogeriu, V. Ažukalniu, A. Jasevičium ir kt. ir baigti gal paskutiniais labiausiai pavykusiais Krilovo vertimais. Taip būtų apimta visuma, matytųsi raida, būtų ryški padarytoji pažanga. Nebūtų prasmės sudėti ištisos serijos kiekvieno vertėjo pasakėčių (kaip redaktoriaus padaryta su A. Tatare ar Rygiškių Jonu), užtektų atrinkti itin pavykusias, rodančias kūrybines pastangas ar reikšmingas kitais atžvilgiais. Atrenkant tekstus, gal tiktų laikytis priešingo principo panašių motyvų pasakėčių atžvilgiu, negu redaktoriaus, ir kaip tik tokioms teikti pirmenybę, ypač jei motyvų traktavimas skirtingas, nes tada kaip tik lengviau būtų suvokti autorių ir epochų skirtingumą, individualumą. O tokių pasakėčių, ilgą tradiciją turinčių, atsirastų keletas (pvz., „Senolis ir giltinė" – A. Tatarė, S. Dagilis, J. Lideikis). Turėtų būti atrenkamos taip pat pirmiausia tokios pasakėčios, iš kurių nieko nereikėtų išmesti, kad skaitytojas kūrinį gautų kaip nesužalotą visumą. Redaktoriui tektų išspręsti ir suskirstymo ar periodizacijos problemą.

2. Tekstus redaguojant, reiktų išlaikyti juos kiek galima autentiškesnius. Nelengvų uždavinių redaktoriui kiltų, norint nustatyti autentinį tekstą, kurį galėtų imti pagrindu, nes daugelio pasakėčių žinomos kelios senesnės redakcijos, bet nė vienos iš jų nėra autentinės. Ar ne metas būtų pakeisti pažiūrą barbarizmų, senybių ir tarmybių atžvilgiu? Tik vienas K. Donelaitis ligi šiol buvo laiminga išimtis, ir jo beveik nelietė redaktorių plunksnos, pasitenkindamos vieno kito viešai nevartojamo žodžio pakeitimu. Šiaip jau leidžiami klasikai vis būdavo apvalomi nuo barbarizmų, netaisyklingumų, gryninami. Jei anksčiau tai atrodė būtina kalbos kultūrai pakelti, nes maža tebuvo gera lietuvių kalba parašytų knygų, tai dabar, kai naujausioji literatūra yra gana gausi, o kalbos kultūroje pasiekta žymios pažangos, ir kiekvienas jaučia nemažą skirtumą tarp dabartinės ir XX a. pradžios kalbos, reikėtų ir kitus rašytojus pradėti panašiai traktuoti, kaip K. Donelaitį. Pagaliau skaitytojas – mokinys ar studentas – turi pamatyti skirtumą tarp dabar-

tinio veikalo ir prieš 100 metų parašyto. Užtenka niveliacijos. Reikėtų drįsti senuosius rašytojus parodyti tokius, kokie jie buvo.

3. Tokiai antologijai atrodo būtini platoki komentarai: teksto istorijos nušvietimas, bibliografinės žinios, įtakų ir paralelių nustatymas, paties teksto, atskirų žodžių komentavimas. Atsižvelgiant į mūsų literatūros mokslo ir literatūros istorijos pradinę, paruošiamąją stadiją, redaktorius turėtų jausti pareigą padėti lietuvių pasakėčios žanro tyrinėjimui pagrindus.

4. Kadangi keletas autorių ar vertėjų težinomi, ir tai daugiau iš vardo, literatūros istorikams, geresniam jų pasakėčių pažinimui, įvertinimui ir patalpinimui literatūriniam fone būtinos ir trumpos biografijėlės, bent jų griaučiai, ir tų dalykų, kurie pasakėčioms reikšmingi, iškėlimas. Prie biografijėlių pridėtini literatūros nurodymai.

5. Duodant autentinius tekstus ir jais pavaizduojant visą mūsų pasakėčios istoriją, taip pat būtinas ir ne visai trumpas įvadas, sintetiškai iškeliąs lietuvių pasakėčios bruožus, specifinį charakterį kaimynų pasakėčios istorijos fone, pagrindines įtakas ir kryptis jos raidoje.

Tokios antologijos paruošimas reikalautų didelio atsidėjimo ir kruopštumo. Bet ar ne daugiau naudos iš vieno gero leidinio negu iš penkių, paruoštų paėmus žirkles ir traukiant aromatingą dūmelį?

LIETUVIŲ LITERATŪROS ISTORIJOS CHRESTOMATIJA

Lietuvių literatūros chrestomatija – seniai laukiama kaip viena iš pagrindinių priemonių lietuvių literatūrai studijuoti. Jos trūkumas vis labiau jaučiamas ir neigiamai atsiliepia mokymo darbe. Chrestomatijos laukia aukštųjų mokyklų dėstytojai, studentai, vidurinių ir pedagoginių mokyklų mokytojai ir aukštesnių klasių mokiniai ir visi besidomintieji lietuvių literatūra.

Lietuvių kalbos ir literatūros institutas atliko didelį darbą, paruošdamas stambią (per 1000 p.) feodalizmo epochos chrestomatiją. Ji sudaryta, laikantis tarybinių chrestomatijų paruošimo principų. Jos pobūdis, apskritai imant, yra tinkamas, jos sudarytojų pasirinktas kelias teisingas.

Chrestomatijoje duodami visos feodalizmo epochos pagrindiniai kūriniai, svarbiausios jų vietos, siekiant sukaupti vienoje vietoje reikalingiau-

sią medžiagą, kuri įgalintų pažinti literatūros vystymąsi ir žymia dalimi atpalaiduotų nuo šaltinių (dažnai sunkiai prieinamų) skaitymo. Tekstai joje pateikiami taip, kad, iš vienos pusės, būtų išlaikytas autentiškumas, o iš kitos – palengvintas jų supratimas. Kad skaitytojas galėtų be vadovėlio orientuotis, duodami trumpi atskirų laikotarpių, autorių ir jų veikalų apibūdinimai.

Bet chrestomatija, nors į ją įdėta daug darbo, dar negali būti pateikta skaitytojams. Joje yra ir stambesnių, ir smulkesnių trūkumų, kuriuos būtina pašalinti, kad ji atitiktų savo paskirtį. Yra dar ir svarstytinų dalykų. Jie geriausiai matysis, peržvelgiant pagrindinius chrestomatijos elementus.

1. Įvadiniai straipsneliai

Chrestomatijos įvadas dar neparašytas. Jame, reikia manyti, bus trumpai apibūdinti pagrindiniai feodalizmo epochos lietuvių literatūros bruožai, išryškinti jos raidos momentai ir apibrėžti svarbiausieji chrestomatijos paruošimo, tekstų atrinkimo ir pateikimo principai. Chrestomatijoje yra duodami trumpi apibūdinimai trijų pagrindinių feodalizmo epochos laikotarpių – subrendusio feodalizmo, vėlyvojo feodalizmo ir feodalizmo irimo ir kapitalistinių santykių formavimosi. Taip pat atskiruose įvadėliuose trumpai supažindinama su autoriais ir jų veikalais, kurie ištisai ar ištraukų pavidalu dedami į chrestomatiją.

Tiek vieni, tiek kiti nėra visai tinkami. Chrestomatijos sudarytojai čia ne visai teisingai suprato savo uždavinį. Laikotarpių (dažnai ir autorių) apibūdinimai išėjo kiek per platūs. Juose, kaip atrodo, buvo bandoma bent iš dalies atstoti literatūros istoriją. Bet tai nepavyko ir vargu ar galėjo pavykti. Šito siekimo, turint galvoje medžiagos gausumą ir klausimų sudėtingumą, reikia atsisakyti, juo labiau, kad literatūros istorijos vadovėlis, tur būt, pasirodys ne vėliau, kaip ir chrestomatija. Be to, įvadėliuose yra gana įvairaus pobūdžio netikslumų, klaidų. Jų daugelį reikia rašyti iš naujo, o kitus gerokai paredaguoti.

Čia reiktų eiti prastinimo keliu: rašyti labai glaustu stiliumi, stengiantis išlaikyti biobibliografinį pobūdį ir akcentuojant tik rašytojų visuomenines pozicijas, reikšmę, motyvuojant dedamų tekstų atranką.

2. Tekstų atranka

Chrestomatijoje nėra suformuluotų tekstų atrinkimo principų, bet apie juos galima spręsti iš pačių dedamų dalykų. Pirmiausia pažymėtina, kad chrestomatijos sudarytojai teisingai pasielgė, pateikdami tekstus, rašytus ne tik lietuvių kalba, bet ir kitomis (rusų, lenkų, lotynų, vokiečių) kalbomis. Kelių kalbų vartojimas būdingas feodalizmo epochai, ir raštų, rašytų nelietuvių kalba, jokiu būdu negalima išskirti iš lietuvių literatūros. Teisingai pasielgta ir dedant į chrestomatiją neliteratūrinio pobūdžio veikalų (religinių, istorinių, kalbinių) ištraukas, nes ir jie dažnai buvo reikšmingi literatūrai, jos vystymosi procesui, turėjo literatūrinių elementų. Atrenkant tekstus, žiūrėta autorių ir jų veikalų reikšmingumo, pažangumo. Laikytasi ir kitų priimtinų principų.

Stengtasi atrinkti vietas, iš kurių matytųsi klasinės autorių pozicijos, visuomeninis veidas, tikrovės atspindėjimas, veikalų pažintinė vertė, meniškumas, literatūriniai elementai, pasaulietinės literatūros užuomazgos, kova dėl lietuvių kalbos teisių, literatūrinės kalbos vystymasis, ryšiai su tautosaka, jos panaudojimas, realizmo užuomazgos, literatūrinės kritikos užuomazgos, reakcinių ir pažangių pradų kova.

Šių principų, nors ir ne visuomet nuosekliai, laikantis, chrestomatijoje sukaupta daug tinkamai atrinktos medžiagos. Tik kiek per maža, atrodo, atsižvelgta į žanrų vystymąsi, eilėdaros vystymąsi, literatūros istorijos užuomazgas ir kai kuriuos kitus dalykus. Būtų tikslinga chrestomatiją papildyti, o kai ką būtų galima be nuostolių išmesti.

Chrestomatiją reiktų papildyti kalbinių darbų – žodynų ištraukomis. Jų chrestomatijoje visai nėra, nors jie drauge su gramatikomis yra turėję didžiulės reikšmės literatūrinės kalbos vystymuisi ir užėmė literatūriniame gyvenime itin reikšmingą vietą. Per juos į literatūrą įėjo tautosaka, ypač smulkioji. Iš žodynų tiktų įdėti pratarmes ar jų ištraukas, žodžių, jų aiškinimų, frazeologijos, ypač su panaudota tautosaka, pavyzdžių. Geriausiai čia tiktų žodžiai abstrakčioms sąvokoms, naujadarai, pakitusios reikšmės žodžiai, gyvosios liaudies kalbos žodžiai. Chrestomatijoje turėtų rasti vietos Sirvydo, Brodovskio, Ruigio, Milkaus žodynai.

Taip pat chrestomatiją reiktų papildyti darbų iš lietuvių literatūros istorijos ištraukomis. Pirmiausia tiktų įdėti ištraukų iš G. Ostermejerio „Pirmosios lietuviškų giesmynų istorijos“, juo labiau, kad ji ir dabar nė-

ra nustojusi mokslinės vertės ir yra beveik neprieinama (tėra išlikęs 1 egzempliorius). Iš jos būtų galima įdėti vietas, kur iškeliami geresnieji eiliuotojai (pavyzdžiui, Kleinas, Švoba), duodamas jų darbo, kovos su reakcija įvertinimas, dvasinės konsistorijos, pastorių konservatyvumo, priešiškumo lietuvių tautai demaskavimas, parodomos jų pastangos gryninti lietuvių literatūrinę kalbą, eilėdarą. Šios ištraukos drauge atstovautų ir literatūrinei polemikai dėl giesmynų reformos, nes kiti raštai nėra išlikę. Chrestomatijoje turėtų rasti vietos ir L. Rėzos „Lietuviškos biblijos istorija". Gal geriausiai iš jos tiktų įdėti J. Bretkūno darbo įvertinimą, jo biblijos vertimo apibūdinimą.

Nuoseklumas reikalautų įdėti į chrestomatiją ir istorinių veikalų — M. Strijkovskio ir A. Vijūko-Kojelavičiaus — ištraukų. Jų praleidimas yra visai nesuprantamas. Jei dedama nemaža ištraukų iš Lietuvos metraščių, kurie buvo kai kurių kūrinių šaltinis ir turi literatūrinių elementų, tai juo labiau turėtų būti duodamos ištraukos iš M. Strijkovskio „Kronikos", pirmosios spausdintos Lietuvos istorijos, pasižyminčios dar gausesniais literatūriniais elementais ir tomis pačiomis politinėmis tendencijomis. A. Vijūkas-Kojelavičius dėtinas kaip aukštos literatūrinės kultūros rašytojas. Visi šie papildymai sustiprintų pasaulietinio turinio literatūrą chrestomatijoje.

Eilėdaros raidai — silabinės-toninės eilėdaros elementų sustiprėjimui paryškinti reiktų įdėti kiek daugiau giesmių (pavyzdžiui, bent vieną Kleino). Vargu ar pateisinama, kad chrestomatijoje nėra nė vienos katalikiškos giesmės. Gal kai ką būtų galima paimti iš „Balso širdies", iš „Giesmės apie smertį".

Reiktų dar pagalvoti, ar nevertėtų įdėti daugiau didaktinės beletristikos atstovų ir pasakėtininkų.

Imant atskirus autorius, jų darbų ištraukas, taip pat, atrodo, kai ką reiktų pridėti, o kartais kai ką išmesti.

Chrestomatijos pradžioje duodami marksizmo-leninizmo klasikų pasisakymai apie kultūrinį palikimą, feodalinę visuomenę, religijos vaidmenį. Juos reiktų papildyti — pridėti tai, kas padėtų teisingai nušviesti Lietuvos visuomeninį kultūrinį gyvenimą, literatūrą feodalizmo epochoje: Engelso pasisakymą apie Liuterį, jo vaidmenį vokiečių literatūrinės kalbos kūrime, biblijos vertimą (tai iš dalies būtų galima pritaikyti Bretkūnui ir kitiems), Engelso pasisakymą apie Liuterį ir Kalviną — skirtingą jų skelbiamos reformacijos pobūdį (Prūsijoje įsigalėjo

liuteronizmas, Lietuvoje – kalvinizmas), Engelso pasisakymą apie humanizmą ir renesansą (jų poveikis pasireiškė ir Lietuvoje).

Lietuvos metraščiai chrestomatijoje atstovaujami tik „Lietuvos ir Žemaičių didžiosios kunigaikštystės metraščio“ – plačiosios redakcijos metraščio-sąvado (XVI a.). Neduodama nė vieno siaurosios redakcijos metraščio (XIV a. pabaigos – XV a. pradžios) ar jo ištraukų. Tuo būdu ignoruojama metraščių raida, lietuvių raštijos pradžia nustumiama į žymiai vėlesnį laiką. Tiesa, paties pirmojo metraščio – „Litovskomu rodu počinok“ – didžioji dalis įdėta, bet ji figūruoja kaip plačiosios redakcijos metraščio ištrauka, sudėtinė dalis – ir ne pirmoje vietoje, bet kitų tarpe (pagal pasakojamų įvykių chronologiją). Reikia pirmąjį metraštį, kaip XIV a. pabaigos raštijos paminklą, duoti ištisai ir atskirai. Jis to vertas ir dėl savo literatūrinių savybių. Be to, jis trumpas.

M. Mažvydo duodama palyginti daug ištraukų. Tai gali būti pateisinama tuo, kad jis išleido pirmąją lietuvių kalba knygą, reikšmingą daugeliu atžvilgių. Gal vertėtų įdėti didesnę ištrauką iš elementoriaus (chrestomatijoje duodama tik pati pabaiga), kaip pirmojo kalbinio darbo, vadovėlio, kuriame turime ir gramatikos užuomazgas, pirmuosius kalbinius terminus. Mažvydo laiško ištrauka pradedama nebaigtu sakiniu. Geriau būtų duoti tą sakinį visą – niekam tai nepakenktų.

M. Daukšos „Postilės“ lenkiškąją prakalbą, atsižvelgiant į jos išskirtinę vietą ir reikšmę literatūriniame gyvenime, kovoje dėl lietuvių literatūrinės kalbos, reiktų duoti visą ištisai. Ji įdomi ir reikšminga ne tik savo mintimis, bet ir forma – kompozicija, stiliumi. Būdama lenkiškai rašyta, ji iš fotografuotinio „Postilės“ leidinio ne visiems prieinama. Duodamoje jos ištraukoje trūksta loginio ryšio, nėra kai kurių svarbių momentų. Blogiausiu atveju (jeigu ji visa nebūtų dedama) reiktų pradėti ištrauką žodžiais: „Tikiuosi tuo savo darbu ⟨...⟩ duosiąs progos pagalvoti ⟨...⟩“.

Iš duodamų M. Daukšos tekstų būtų galima išmesti ištrauką, pavadintą „Ne „Bat“, o „Bet“: ji nieko vertinga neduoda, yra paimta iš klaidų atitaisymų, ir galima abejoti, ar paties Daukšos rašyta. Jeigu ji būtų paliekama chrestomatijoje, reiktų ją dėti tuoj po prakalbos arba po visų „Postilės“ ištraukų, bet neįterpti į jų vidurį.

Taip pat išmestina ištrauka „Žmogaus garbė“ – dėl teksto sunkumo, nesklandumo. Ją palikus, reiktų aiškinti daug žodžių, formų, sun-

kiai suprantamų vietų. Be to, įdomaus ir vertingo joje nieko nėra. Tas pačias mintis galima rasti beveik kiekvienoje postilėje ir šiaip religinėje knygoje.

Atrodo, būtų tikslinga įdėti kai kurias vietas iš lotyniškosios M. Daukšos prakalbos – pasisakymus apie savo atlikto darbo sunkumą, palyginimą savęs su Orfėjumi ir romėnų kariu.

Iš K. Sirvydo pamokslų reiktų dar įdėti ištrauką apie valstiečius (kiemionis), kurie, kaip kurmiai dieną naktį rausdami žemę, pasipenėjimo ieško, o bažnyčion neina („Punktai sakymų“, II, p. 175–176): joje atsispindi sunki liaudies būklė ir Sirvydo asketizmas, visko pajungimas bažnyčiai.

Iš J. Bretkūno gal derėtų įdėti bent vieną ar dvi ištraukas iš istorinio veikalo, kurio tėra išlikę nuotrupos, išspausdintos M. Pretorijaus „Deliciae Prussicae“ Pirsono (W. Pierson) leidimo 1871 m. p. 4, 5, 9, 15–16, 22, 25, 27, 35, 37, 38–39, 40–41, 97, 100, 105, 143 ir Henenbergerio „Erclerung der Preussischen Landtafel“ (MA Centrinės bibliotekos Retų knygų skyrius).

S. Vaišnoro „Žemčiūgos teologiškos“ ištraukas reiktų papildyti kai kuriomis vietomis iš Z. Blotno pratarmės – apie žodžių sunkybę, su kuria susiduria vertėjas, apie tikėjimą lietuvių literatūrinę kalbą ilgainiui būsiant išugdytą, apie nepalankias lietuvių literatūrai sąlygas.

Iš pirmųjų lietuvių tautosakos pavyzdžių XVII a. tėra įdėtas vienas puslapis. Jų reiktų duoti žymiai daugiau ir rūpestingiau atrinkti. Malda Žemynėlei išmestina. Tuos tautosakos pavyzdžius reiktų nukelti į kitą skyrių – Prūsijos, nes jie ten užrašyti.

D. Kleino gramatikos pratarmę tiktų įdėti visą dėl jos reikšmingumo. D. Kleinas savo gramatiką rūpestingai paruošė, gynė lietuvių literatūrinės kalbos teises, rūpinosi jos ugdymu, norminimu, gryninimu. Visa tai atsispindi gramatikos pratarmėje. Jeigu ji vis dėlto ne visa būtų dedama, praleidžiamas vietas reiktų bent atpasakoti su citatomis.

M. Olševskio „Bromos“ antrąją ištrauką „Apie peklas“ reiktų sutrumpinti – palikti tik galą: „Bėda jums, nendznos baltos galvos ⟨...⟩“. Ištrauką „Pavinastis“ irgi sutrumpinti, paliekant tik dalelę, kuri yra reakcingiausia. Užtat būtų galima, kaip šio tamsybininko beletristikos pavyzdį, įdėti kokį priklodą (pavyzdžiui, apie moterį, blogai atlikusią išpažintį).

K. Klimavičiaus „Pavinasčių krikščioniškų“ pirmąją ištrauką gal geriau būtų išmesti. Užtektų antrosios. Būtų galima pridėti trumpų katekizminių ištraukų – tamsybiškiausios scholastikos pavyzdžių (pavyzdžiui, kuo skiriasi žmogus nuo gyvulio).

G. Ostermejerio prozodijos praleistąją dalį reiktų bent atpasakoti, apibūdinti, kad būtų aiški jos visuma, – kuriuos klausimus Ostermejeris liečia ir kaip juos sprendžia.

Iš J. Šulco „Ezopo“ nėra reikalo duoti 4 pasakėčių (iš 10). Užtektų trijų. Gal išmesti „Erelį ir žilvarnę“. Būtų gera įdėti ištraukų iš pratarmės, kad paaiškėtų J. Šulco tikslai, vertimo būdas.

Pil. Ruigio „Lietuvių kalbos tyrinėjimo“ reiktų dėti daugiau ištraukų – apie lietuvių kalbos kilmę, savybes, žodyno turtingumą. Drauge pažymėtina, kad K. Bogušo „Apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią“ kai kurias dedamas vietas reiktų sutrumpinti arba išmesti, nes tai Ruigio parafrazavimas ar vertimai. Geriau jos tiktų iš pirmojo šaltinio. Netikslinga Bogušo ištraukose kartoti Ruigio paskelbtas dainas (įdėtas prie Ruigio). Užtektų jų pirmųjų eilučių. Geriau būtų įdėti ištisai ar bent ištraukas iš Ovidijaus ir Vergilijaus vertimų.

Pil. Ruigio J. Šulcui skirtą eilėraštį geriau būtų duoti visą arba tik jo pradžią (neįdėtą) – iki žodžių: „Klebonas su tavim kalbės⟨...⟩“ – ir pabaigą: „Gumbinė kalbina tave⟨...⟩“. Šio eilėraščio ištrauka įterpta į ištraukas iš „Lietuvių kalbos tyrinėjimo“. Reiktų laikytis chronologijos ar kitokio nuoseklumo – dėti šį eilėraštį pirmiausia arba nukelti jį po „Lietuvių kalbos tyrinėjimo“ ištraukų.

Iš Ruigio priežodžių gal geriau išmesti „Kai puta nyksta⟨...⟩“, nes jis vargu ar tikrai liaudiškos kilmės – savo įvaizdžiais primena biblinę poeziją.

K. Donelaičio pasakėčių dėjimas iš L. Rėzos leidimo vargu ar pateisinamas. Gal čia užtektų vieno – naujo teksto.

Iš K. Milkaus poetikos reikėtų duoti kiek daugiau ištraukų, o praleidžiamas vietas atpasakoti, apibūdinti, kad būtų aiškus visumos vaizdas. Be reikalo praleista trumputė pastraipėlė apie žodžių pailginimą, apie cezūrą. Pasisakymą dėl mažybinių–maloninių formų vartojimo reiktų įdėti beveik visą – bent atpasakoti arba duoti paskutinę pastraipą, praleidžiant vieną eilutę. Būtina įdėti § 126 (bent sutrumpintą) apie kalbos grynumą, įprastų žodžių vartojimą, nesuprantamų, mistiškų, pasenusių vengimą, gramatikos dėsnių laikymąsi. Tai viena iš svarbiau-

sių vietų, aiškiai parodanti Milkaus pažiūras į literatūrinę kalbą ir jo poetikos reikšmę kalbos kultūrai.

„Kūliką“, kadangi jis autoriaus buvo pridėtas prie poetikos, reiktų ir dėti prie poetikos, duodant Milkaus įvedamuosius žodžius. Toliau eitų „Pilkaĩnis“.

L. Rėzos ištraukas reikėtų kiek papildyti. Praverstų įdėti bent porą jo originalių eilėraščių iš „Prutenos“. Gal labiausiai tiktų autobiografinis eilėraštis apie nugrimzdusį kaimą, kuris nors istorinės tematikos (pavyzdžiui, „Kęstutis ir Mylinė“, II, p. 72, „Ona ir Vytautas“, I, p. 63, „Sigalis ir Ina“, I, p. 78) ar baladė apie štrandfogtą (II, p. 51), arba su liaudies dainų motyvų panaudojimu (pavyzdžiui, „Myla“, I, p. 13).

„Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimo“ praleidžiamas vietas reiktų apibūdinti. Praverstų įdėti ištrauką apie mitologinius elementus, istorines dainas, o ypač apie eilėdarą – bent pagrindines mintis, nes tai yra pirmasis liaudies dainų eilėdaros apibūdinimas. Dėtini ir pasisakymai apie melodiją, rimą.

A. Klemento „Donis pridera“ galima būtų kiek patrumpinti.

D. Poškos epigramą iš žodyno – „Dėl pataikūnų vargdienis vergas⟨...⟩“ gal geriau išmesti, nes joje žaidžiama aliteracija, nekreipiant dėmesio į turinį.

S. Stanevičiaus „Trumpo pamokymo kalbos lietuviškos“ pratarmės („Skaitysiantiems“) ištraukas reiktų papildyti vieta apie skaitytinas knygas – Daukšos, Sirvydo, Donelaičio. To reikalauja ir duodamos ištraukos, – skaitytojas mato, kad praleistas svarbus dalykas, kurį jis norėtų žinoti, – ir pats šios rekomendacijos reikšmingumas ryšiams su kultūriniu palikimu ir literatūrinėms tradicijoms nušviesti.

„Dainų Žemaičių“ dainos „Ko sėdi, broleli, ko rymai?“ duota tik pradžia. O tai ilga dviejų šakų daina. Reiktų duoti visą arba visai jos nedėti.

Iš „Jono Išmisločiaus“ dedama per ilga ištrauka apie apynius, jų auginimą, naudą. Joje nieko beletristiška nėra. Geriau būtų ją pakeisti įdomesne ištrauka, ypač tokia, kur matytųsi „Jono iš Svisločės“ perdirbimas.

Dainos „Išaušt pavasaris⟨...⟩“ dedami trys skirtingi tekstai: Emeriko Stanevičiaus paskelbtasis, S. Daukanto ir A. Juškos (su kai kuriais pakeitimais?) – pirmieji du originalo kalba, trečiasis transponuotas į dabartinę literatūrinę kalbą. Gal geriausia būtų pasitenkinti pirmuo-

ju ir antruoju. Abu reiktų duoti dviem tekstais, nes E. Stanevičiaus paskelbtasis šiaip yra sunkiai suprantamas.

S. Daukanto „Darbų senųjų lietuvių ir žemaičių“ ištraukų skaičių gal derėtų padidinti – pridėti pasisakymus apie lietuvių kalbą, Donelaitį. „Būdo“ ištrauką – „Lietuvos didikų tižimas ir prekybos smukimas“ – reiktų sutrumpinti, išmesti pradžią ir pabaigą. Ištraukoje kalbama apie prekybos pagyvėjimą (su užsieniu), o antraštėje (ji ne S. Daukanto) apie prekybos smukimą! Iš „Būdo“ reiktų įdėti dar kai kurių trumpesnių ištraukų – apie lietuvių išvaizdą (1935 m. leidimo p. 52–53), gyvenimo būdą, darbą, auklėjimą, jaunuomenę (p. 66), vaikus (p. 70–71), pirtis (p. 93), kalbą (p. 7–8), pasisakymus prieš pavergimą, baudžiavą.

Jeigu dedama pasaka „Vaikis Petras didžiai mandras“, reikia įdėti ir S. Daukanto paskelbtosios smulkiosios tautosakos.

„Dainių Žemaičių“ pratarmės ištraukų reiktų duoti daugiau, kad matytųsi pagrindinės S. Daukanto pažiūros į dainas, tautosaką – senovės atgarsių ieškojimas, dainų eilėdaros vertinimas.

Reikia būtinai įdėti ištraukų iš Daukanto vertimų, ypač beletristinių veikalų. Chrestomatijoje turėtų rasti vietos Fedro pasakėčių vertimas – jų prakalba, svarbi kaip literatūros teorijos užuomazga, ir viena kita pasakėčia. Daukantas čia parodė nemaža kūrybinių pastangų, ir kitų vertėjų, kurių ištraukos dedamos, tarpe jam priklauso garbinga vieta. Reiktų įdėti ir kurio nors karvedžio gyvenimo aprašymą iš Kornelijaus Nepoto. Taip pat vertėtų įdėti ištraukų iš „Rubinačio Pelūzės“ (rankraščio). Kad visapusiškiau S. Daukantas būtų parodytas, reiktų ištraukų ir iš ūkinio pobūdžio knygelių, bent jų prakalbų.

Iš L. A. Jucevičiaus lietuvių literatūros apžvalgos tėra duodamos kelios eilutės apie A. Strazdą. Reiktų įdėti tą apžvalgą visą, bent ilgesnę ištrauką – kitų rašytojų apibūdinimą: K. Donelaičio, S. Stanevičiaus, D. Poškos. Pravartu būtų ir ištraukos iš straipsnio apie S. Valiūną.

Iš „Lietuvių liaudies priežodžių“ įdėtina pratarmės ištrauka – apie priežodžių populiarumą, pamėgimą, senumą, liaudies kūrybiškumą. „Šatrijos ragana“ – išmestina, o „Dangus aukštai, ant žemės kieta“ – trumpintina, praleidžiant susiejimą su religija, rezignacijos pabrėžimą.

Iš „Žemaitijos atsiminimų“ dėtina „Baltijos jūros karalienė“ (apie Jūratę ir Kastytį). „Knygyną Šiluvoje“ – geriau išmesti. Beveik visos ten suminėtos knygos skaitytojui nežinomos ir tuo pačiu maža ką tepasakančios. O dėti plačius jų aiškinimus vargu ar apsimokėtų.

Pravartu įdėti „Lietuviškų dainų“ įžangos ištraukų. Dainą „Beauštanti aušružėlė“ – išmesti, nes ji L. Jucevičiaus paimta iš S. Stanevičiaus „Dainų Žemaičių“.

A. Baranausko „Neramumas“ („Ko gi skauda man širdelę“) būtinai turėtų rasti chrestomatijoje vietos, kaip vienas gražiausių jo kūrinių, susijęs su 1863 m. sukilimu.

L. Ivinskio „Pasigobėjimas“ galima be nuostolio išmesti. Ši pasaka nieku ypatingu nepasižymi, o turi daug religinės didaktikos. Jos vietoje būtų galima įdėti iš kalendorių aforizmų, smulkiosios tautosakos.

E. J. Daukšos įdėtinas bent vienas eilėraštis, kuriame atsispindėtų jo socialinės – politinės pažiūros.

Gana silpno K. Kairio eiliuoto laiško Viksvai vietoje gal būtų geriau įdėti „Dienelė brėkšta“ ir ištraukas iš lenkiško laiško Baranauskui – apie Krilovą, kaip jo, Kairio, dvasinį peną, apie literatūros laikraščio leidimą, lietuvių literatūros aukso amžių.

Būtų gera, kad chrestomatijoje rastų vietos J. Goštauto „Ponas Teisėjaitis“ – jo ištraukos.

Reiktų dar pagalvoti ir dėl dedamų autorių eilės ir daugiau atsižvelgti į chronologiją. Pavyzdžiui, Ostermejeris įdėtas prieš Šulcą, Ruigį, Donelaitį, o Milkus, su kuriuo Ostermejeris polemizavo, – po Donelaičio. Tatarė įdėtas po Ivinskio ir Baranausko, o turėtų būti prieš juos. Abejotina, ar tikslinga „Giesmę apie pavietrį gailingą“ priskirti prie pasaulietinių raštų, jei Švobos panašaus pobūdžio giesmės skiriamos prie religinių.

3. Tekstų pateikimas

Chrestomatijoje, siekiant padaryti senuosius literatūros ir kalbos paminklus prieinamus ir palengvinti juos studijuoti, veikalai ar jų ištraukos pateikiami dviem tekstais – autentišku originalo ir nauju – transponuotu į dabartinę literatūrinę kalbą. Originalo tekstas yra pagrindinis, svarbiausias, o transponuotasis atlieka daugiau pagalbinį vaidmenį – turi padėti suprasti originalą.

Originalo tekstas stengiamasi pateikti, išlaikant visas jo ypatybes, rašybą. Tačiau, kadangi tai labai apsunkintų jo surinkimą, kaip sakoma chrestomatijos teksto kalbinio paruošimo principuose, – „gotiški bei lenkiški rašmenys, o taip pat diakritiniai ženklai pakeičiami lotyniškais rašmenimis". Tuo pačiu pakeičiama kiek originalo rašyba, ir šio teksto, ypač jei turėsime galvoje daugeliu atvejų neaiškias vietas, nutrupėjusias ar susiliejusias raides, kai kurių ženklų ir rašmenų panašumą ir su tuo susijusias galimas transkribavimo klaidas, nebus galima laikyti visai autentišku. Toks jo pateikimas reikalautų daugelio neaiškių vietų, rašmenų aptarimo išnašose.

Pažymėtina, kad chrestomatijos sudarytojai nerado reikalo ar būdo perduoti visas originalo savybes, išlaikyti jo autentiškumą. Tokiu nepatenkinamu originalo pateikimo pavyzdžiu gali būti Donelaitis. Jo „Pavasario linksmybės" ir „Vasaros darbai" duodami iš autografo. Bet neperduodami, visiškai nežymimi prozodiniai ženklai ◡◡◡ (daktilinių pėdų žymėjimas) – esminė originalo savybė, įgalinanti skaityti, skanduoti „Metus" taip, kaip skandavo autorius. Prozodiniai ženklai čia yra daug svarbesni už kirčio – priegaidės ženklus, kurie skaitytojui dažniausiai ničnieko nepasako ir kurie chrestomatijoje perduodami. Taip pat chrestomatijoje neperduodami autografo teksto taisymai. Kai kur bandoma tai daryti, bet pasidaro nei šis, nei tas. Pavyzdžiui, yra tokia eilutė:

O sztai Diksas sù Lazdà dar mùsza Nabágą – Brûkliu.

Donelaitis suabejojo – palikti žodį *Lazdà* ar pakeisti jį *Brûkliu*, ir neapsisprendęs prirašė antrąjį žodį paraštėje. Chrestomatijos skaitytojui bus neaišku, kaip šią eilutę suprasti ir skaityti. Ne kiekvienas atspės, kad autorius buvo nepatenkintas žodžiu *Lazdà* ir buvo belinkstąs jį pakeisti *Brûkliu*. Chrestomatijoje nežymima ir autografe esanti eilučių numeracija. Šie nukrypimai nuo originalo nėra net aptariami.

Taip pat ir kiti tekstai nėra tinkamai perteikiami. Pavyzdžiui, Klemento lenkiškame eilėraštyje yra daug klaidų – neteisingai įskaitytas rankraštis.

Turint visa tai galvoje, reiktų paieškoti kitų būdų originalo tekstui perduoti. Geriausia būtų fotokopijos. Tai labai padidintų mokslinę chrestomatijos vertę, palengvintų spaustuvės darbą, atpalaiduotų nuo be galo sunkių korektūrų skaitymo ir įgalintų išvengti stačiai neišvengiamų klaidų. Pagaliau tik fotografuotiniai tekstai geriausiai padėtų

paruošti savarankiškai studijuoti senuosius kalbos ir literatūros paminklus, o toks yra vienas iš chrestomatijos uždavinių.

Pažymėtina dar, kad tekstai kartais pateikiami, praleidžiant reikšmingus dalykus. Pavyzdžiui, Valiūno laiškas Poškai įdėtas be prierašo, iš kur, kam, kokia proga rašytas; Poškos „Mužikas“ – be moto, nors šiaip duotas visas jo tekstas.

Autentiškasis tekstas chrestomatijoje paprastai imamas iš pirmųjų šaltinių – paties autoriaus paruošto leidinio, rankraščio ar pirmojo išspausdinimo. Bet kai kur to principo nesilaikyta. Pavyzdžiui, E. J. Daukšos eilėraščiai imami iš „Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos“, bet ne iš rankraščių, kurie yra Lietuvių kalbos ir literatūros institute, J. Šimkevičiaus laiškas Poškai dedamas ne iš „Aušros“, kur jis pirmiausia buvo išspausdintas, bet iš „Lietuviškų dainių“, kurių redaktorius dedamus tekstus taisė, „literatūrino“.

Transponuojant tekstą į literatūrinę kalbą, stengtasi jį padaryti lengvai prieinamą ir suprantamą. Dėl to keičiama ne tik rašyba ir skyryba, bet ir linksnių bei prielinksnių vartojimas, kai kurios morfologinės lytys. Apskritai imant, tai atrodo tikslinga, ir tokiu ar panašiu keliu ir reiktų eiti. Bet naujojo teksto paruošimas nėra dar patenkinamas, ir tai dėl kelių priežasčių.

Tiek nusistatant transponavimo į literatūrinę kalbą principus, tiek vykdant juos praktikoje, nedaryta skirtumo tarp eiliuoto ir neeiliuoto teksto, neatsižvelgta į eiliuotos kalbos specifiką. Dėl to nukentėjo eiliuoti tekstai. Transponuojant juos į literatūrinę kalbą, nepaisoma ne tik rimo, bet ir ritmo, skiemenų skaičiaus eilutėje – jis labai dažnai padidinamas vienu ar dviem skiemenimis, o kartais sumažinamas. Dėl to nukenčia originalo ritminė struktūra. Pavyzdžiui, 1589 m. hegzametro eilutė: *Linksminktes Lietuós giminęs, Kuńgaykszłys atáyti* transponuota taip: *Linksminkitės Lietuvos giminės, Kunigaikštis ateiti* – pridedant du skiemenis (šiuo atveju buvo galima pridedamus balsius paimti į skliaustelius arba jų vietoje dėti apostrofą).

Valiūno laiško Poškai eilutė: *Bet ant wisos Žiamajcziu pasaules aptrinti* transponuojama: *Bet visame Žemaičių pasaulyje aptrinti*, pridedant keturioliktąjį skiemenį, nors visas laiškas rašytas trylikaskiemenėmis eilutėmis.

Atrodo, kad eiliuotas tekstas turėtų būti mažiau keičiamas už prozinį, bet chrestomatijoje dažnai matome priešingai elgiantis. Pavyzdžiui,

Želvio „Pasakų" pratarmės ištraukos labai mažai palyginti keičiamos, nors ta pratarmė gana sunkiai suprantama, ir didesnis laisvumas čia būtų visai pateisinamas. Daug labiau keičiamas eiliuotasis Želvio tekstas, pavyzdžiui, eilutė: *O jus, **katrims** důts **dalen** auksztas stons* – transponuojama: *O jūs, **kuriems į dalį** duotas aukštas stons*. Čia be jokio reikalo pakeičiami žodžiai, formos, tuo būdu pailginant eilutę net 2 skiemenimis.

Paprastai prozoje paliekami ir barbarizmai, o kai kuriuose eiliuotuose tekstuose net visai įprastas ir geras žodžių derinimas nežinia kodėl keičiamas. Pavyzdžiui, Valiūno laiško Poškai eilutė: *Matit ne kart, isz **tiewun** cźidijenczius wajkus* transponuojama: *Matyt ne kartą **tėvus** šydijančius vaikus*. Pasidaro net neaišku, kas ką šydija – ar tėvai vaikus, ar vaikai tėvus.

Atskirai reikia paliesti Donelaičio tekstų transponavimą į literatūrinę kalbą. Pažymėtina, kad į jį žiūrėta pagarbiau kaip į kitus, stengtasi mažiau keisti, daugiau laikytis originalo, bet ir čia elgtasi nevienodai, nenuosekliai ir kartais visai neapdairiai.

Vienur originalo laikytasi ir ten, kur yra aiški klaida, pavyzdžiui: *Krūmus su šilais visais išsibudino keltis*. Mat, Donelaitis buvo parašęs *Girrės*, o paskui šį žodį išbraukė ir viršuje parašė *Krùmus*, nesuderindamas jo su kontekstu. Tai reikėtų aptarti, bet rašytina *Krūmai*. Kitur, priešingai, nepaisoma Donelaičio ritmikos ir be jokio reikalo pridedamas vienas ar du skiemenys, pavyzdžiui, originalo eilutės:

O worai Kampůs sėdėdămĭ Werpălŭs áudė
Irgĭ mĕdźót' Tinklùs tylôm's kŏpĭnėdămĭ mezgė

transponuotos:

*O vorai **kampuose** sėdėdami verpalus audė*
*Irgi **medžioti** tinklus **tylomis** kopinėdami mezgė.*

Skyryba transponuotame tekste irgi nei donelaitiška, nei dabartinė. Joje nei racionalaus pagrindo, nei nuoseklumo nesimato. Kai kur nepaisoma Donelaičio pastraipų. Nevienodai žymima tiesioginė kalba: vienur prieš kiekvienos eilutės pradžią dedamos kabutės, kitur tik kalbos pradžioje ir pabaigoje. Nėra nuoseklumo ir atskirų žodžių transponavime: vienur *Tů potam* keičiama į *Tuo po to*, kitur paliekama *potam*; vienur rašoma *rupuižės*, *kitur rupūžės*; vienur *mokykis*, kitur *mokinkis*; *sutvertojis* ir *sutvertojas*; *tik* ir *tikt*. Nenuoseklumų yra ir linksnių varto-

jime. Nors Donelaitis po neiginio vartoja visuomet tiesioginio papildinio galininką, chrestomatijoje jis kartais pakeičiamas kilmininku.

Chrestomatijoje tiek eiliuotuose, tiek proziniuose tekstuose, transponuojant juos į literatūrinę kalbą, nesilaikyta pastovių, tvirtų principų, nuoseklumo. Nuolat svyruota.

Vienas iš labiausiai į akis krintančių ir suvienodintinų dalykų yra linksnių bei prielinksnių vartojimas. Labai dažnai originalo prielinksniai keičiami kitais, kaip įprasta literatūrinėje kalboje. Paprastai taip elgiamasi ten, kur be jokio sunkumo tuos prielinksnius galima pakeisti, bet kitur ir tokiais atvejais jie paliekami nepakeisti (pavyzdžiui, *knygelėms ant šviesos išeinant*, I, p. 144). Kai kur originalo prielinksnių vartojimas net autoriaus norimos pasakyti minties neleidžia teisingai suprasti, ir jo pakeitimas būtų visai reikalingas, bet chrestomatijoje jis nekeičiamas. Pavyzdžiui, S. Vaišnoro *Kas Chriksczonischkai jra padarita, tatai anis kitaip apwercze bei **usch bloga daikta papeike*** taip ir paliekama: ⟨...⟩***už blogą daiktą papeikia*** (I, p. 145). Iš konteksto aišku, kad peikiama ne už blogą daiktą, bet už gerą, tartum tai būtų blogas.

Vargu ar tikslinga kai kuriuos tekstus, blogiausios žargoninės kalbos pavyzdžius (sakysim Olševskio), taisyti, daryti stilistiniu atžvilgiu sklandesnius. Reiktų vienodai elgtis ir su svetimybėmis, nereikalingais skoliniais; paprastai jie paliekami, bet kai kur keičiami (pavyzdžiui, IV, p. 662, 663). Tas pat pasakytina ir apie solecizmus, nelietuvišką nusakymo būdą. Pavyzdžiui, Rėzos „Ezopo“ pratarmėje vienur paliekama vokiška konstrukcija, kitur ji pakeičiama. Daug nenuoseklumo ir painiavos yra sangrąžinių formų transponavime. Tarminės lytys vienur paliekamos, kitur keičiamos (pavyzdžiui, Želvio *Saułatė* verčiama *Saulute* ir *Saulaite*).

Chrestomatijoje yra nemaža nesuprastų žodžių, formų ir todėl neteisingai transponuotų, pavyzdžiui, Mažvydo: ***Dewa** prisakimu **bila** asch nekada negirdeiau* perduodama: *Dievo prisakymų **bylos** aš niekada negirdėjau*. Žodis *bila* čia yra ne daiktavardis, o sutrumpinta esamojo laiko lytis *byla(ja)* – *byloja* ir eina šiuo atveju įterptiniu žodžiu, todėl reiktų rašyti: *Dievo prisakymų, **bylo*** [arba ***bylo**(**ja**)*], *aš*⟨...⟩, ir pridėti, jeigu rašoma ***bylo***, paaiškinimą.

M. Daukšos vartojami vietininkiniai būdvardžiai *dąguięių* ir *žęméięių* transkribuojami *dangujėjų* ir *žemėjėjų*, o turi būti *dangujęjų* ir *žemėjęjų*

(kilę iš **dangujen...*). M. Daukšos *wieszpatés* transkribuojami *viešpatės* ir paaiškinami: „viešpačiai (senoji mot. giminė)". Turėtų būti transkribuojama *viešpates* (priebalsinio kamieno daugiskaitos vardininkas, plg. *šunes*). Moteriškajai giminei M. Daukša vartoja žodį *viešpačia*.

S. Vaišnoro *rasenczusi* yra ne *rašančių*, bet *rasiantis*; K. G. Milkaus *pataikojanczių* – ne *pataikaujančių*, bet *pataikojančių* (dykinėjančių, tinginiaujančių); S. Daukanto *numiji* (IV, p. 465) – ne prieveiksmis *namieje*, bet *namėjai* (namiegai, nameišiai, kurie visada būna namie), *Panyiks anyi* (IV, p. 476) – ne *paneigs anie*, bet *panieks* (paniekins), *Szimtus tukstontes* (IV, p.476) – ne *šimtus tūkstančių*, bet *šimtus, tūkstančius*; A. Baranausko *drąsmės* – ne *drausmės*, bet *drąsmės* (drąsos); L. Ivinskio *Wies kildams* 〈...〉 – ne *vis kildamas*, bet *vėjs kildams*.

Nemaža yra neteisingai suprastų ir visai iškreipiant prasmę transponuotų ištisų eilučių, posakių. Pavyzdžiui, D. Poškos („Pas kun. Ks. Bohušą, lietuvi〈...〉") eilutė: *Asz **artois** Pażinstu ysz Jio Nagu **Lewa*** transponuota: *Aš **artoją** pažįstu iš jo nagų **levo**.* Išeina, kad artojas turi liūto nagus! O turi būti: *Aš, **artojas**, pažįstu iš jo nagų levą.*

S. Daukanto „Darbų" ištrauka (IV, p. 472): *Krіżejwej*〈...〉it *pasiuty **griowies kunas** sava Krіżejwiu ont murus pylys* transponuota: 〈...〉it *pasiutę **griovė kūnus** savo kryžeivių ant mūrų* 〈...〉. Turi būti: 〈...〉***griovės(i) kūnais*** savo kryžeivių〈...〉. S. Daukantas norėjo pasakyti, kad kryžiuočiai per savųjų kūnus veržėsi į pilį.

Kipr. Nezabitauskio eilutė (IV, p. 541) ***Ligi sutwierijmuo**, prażudity gauduo*〈...〉 transponuota ***Ligi sutvėrimo** pražudyti gaudo* ir visai nebesuprantama pasidaro. Turėtų būti: ***Lygų sutvėrimą** pražudyti gaudo*, t. y. tokį pat, kaip jis, vilkas, sutvėrimą gaudo, norėdamas pražudyti.

Kai kur originalo tekstas yra su klaidomis, neaiškus. Tokios vietos irgi transponuojamos nepagalvojus, neatsižvelgiant į visą kontekstą. Pavyzdžiu gali būti Valiūno laiško Poškai vieta, kur kalbama apie nereikalingus skolinius ir pageidaujama, kad būtų parodyta – *Isz kokios kalbos, **kuriu tie klajku** pribiro.* Ji transponuota taip: *Iš kurios kalbos, **kurių tiek klaikiai** pribiro.* Tokia interpretacija, turint prieš akis kontekstą, yra nepriimtina. Atrodo, kad *tie kłajku* yra korektūros klaida (laiškas dedamas iš Ivinskio kalendoriaus), ir turėjo būti *tiek łaj-*

ku. Tada prasmė aiški ir atitinka kontekstą: *Iš kokios kalbos, **kuriuo tiek** [taip daug] **laiku** pribiro.*

Chrestomatijos sudarytojai per maža tesinaudojo klasikų tarybiniais leidimais. Jie turėjo būti transponuoto teksto pagrindas. Būtų užtekę ištaisyti įsibrovusias ten klaidas ir vieną kitą dalyką išlyginti, suvienodinti.

Reiktų atkreipti dėmesį ir į grafinį pavidalą ir čia nuosekliau elgtis. Dabar eiliuotų tekstų eilutės vienur pradedamos didžiąja raide, nors originale mažosios, kitur mažąja.

4. Vertimai

Dalis senųjų kalbos ir literatūros paminklų duodami išversti į lietuvių kalbą (vieni su paraleliais tekstais originalo kalba, kiti be jos). Tai yra būtina. Chrestomatijoje panaudoti esami senesni kai kurių tekstų vertimai, o kitų duoti nauji. Vertimai, apskritai imant, neblogi. Bet jie – tiek senesnieji, tiek naujieji, reikalingi dar paredagavimo. Senesnieji yra atsilikę nuo kalbos kultūros, pasenę, be to, juose, kaip ir naujuose vertimuose, yra kai kurių netikslumų.

Lietuvos metraščių vertimuose reiktų patikslinti vietovardžių rašymą. Be to, vertime atsiranda naujų vardų, kurių nėra originale (I, p. 22 ir 27). Jeigu jie iš kitų šaltinių žinomi, reiktų apie tai pažymėti išnašoje, bet į tekstą nedėti. *Mistrą* reiktų pakeisti *magistru.*

K. Donelaičio „Unschuld sei mein ganzes Leben" reikia ištaisyti paskutinę eilutę, kurioje „dieses sei nur meine Schuld" (tik tai tebūna mano pareiga) išversta „Tenesie kitos kaltės"!

Ištraukose iš L. Rėzos Donelaičio „Metų" leidimo įvado žodis *Gedicht* visur verčiamas *eilėraščiu.* Tai yra pažodinis vertimas. Vokiečių kalba *Gedicht* turi platesnę reikšmę, negu lietuvių kalba *eilėraštis.* Reiktų paimti geriau kitą žodį, pavyzdžiui, *kūrinys. Insterburgą* reikia pakeisti *Įsručiu.* Visą vertimą dar reiktų palyginti su originalu.

L. Rėzos „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimo" ištraukoms duodamos antraštės, paimtos iš senesnio vertimo. Kadangi jų nėra originale, o originalo tekstas nepridedamas, reiktų apie tai pažymėti išnašoje. Kai kurios iš tų antraščių yra netiksliai formuluotos ir gali klaidinti skaitytoją, pavyzdžiui, „Vietos ir laiko įtaka". Ištraukoje kalbama ne apie įtaką dainoms, bet apie laiko, kuriuo sukurta daina, ir vietos, kurioje sukurta,

atsispindėjimą, ryšį su dainos turiniu. Be to, į tekstą įjungiamos dainų pradžios – pirmosios eilutės (taip ir reikia daryti), nors Rėza tepažymėjo čia puslapius. Tai irgi reiktų aptarti išnašoje.

Poškos laiške Leleveliui vargu ar tikslinga *Wielmożny Ms' ci Dobrodzieju* versti *Gerbiamas Geradėjau*. Gal čia reiktų pasekti Poškos laišku „Pas Jomilestas Daugalia Mikoła Zaleskia"? Laiško tekste prie vardų bei pavardžių dedamas *W* reiškia *Wielmożny* (daugalis), todėl jo negalima vertime perduoti *V*. Skaitytojai laikys pirmąja vardo raide ir stebėsis, kodėl visų vardai *V* prasideda. ⟨...⟩ *niektóre dotąd istniejące* išversta: *kai kurie tokie aiškūs*. Turi būti: *kai kurie lig šiol tebesilaiko* (arba *išsilaikė*).

L. Jucevičiaus „Baltijos jūroje" žodis *bałwany*, kuris ten reiškia *bangas, vilnis*, išverstas *stabais*!

M. K. Sarbievijaus odės Vilniui (Ad Paulum Cozlovium) reiktų duoti naują vertimą arba bent paredaguoti M. Gustaičio, kuris yra senstelėjęs.

5. Paaiškinimai bei pastabos

Paaiškinimų chrestomatijoje mažoka. Prie kiekvienos dedamos ištraukos (gal geriausia jos pabaigoje) tiktų pažymėti šaltinį, iš kurio ji paimta, nurodant ir puslapius. Dabar šaltiniai nurodomi įvadiniame straipsnelyje visoms vieno autoriaus ištraukoms, bet puslapiai ir ten nežymimi. Čia, po ištraukomis, geriau tiktų. Tikslios bibliografinės žinios reikalingos ne tik kaip dokumentacija, bet ir kaip nurodymas norinčiam susipažinti su visu tekstu, praleista dalimi.

Apie retesnius leidinius gal tiktų kartais pasakyti keletą žodžių – nusakyti jų pobūdį (pavyzdžiui, apie L. Jucevičiaus „Lietuvių liaudies priežodžius", kadangi jie skiriasi nuo kitų priežodžių rinkinių). Prie proginių eilėraščių reiktų pažymėti, kam jie skirti, kuria proga buvo parašyti, kur išspausdinti (pavyzdžiui, „Ver Lukiskanum", Donelaičio „Ihr Schatten schneller Zeit⟨...⟩"). Reiktų paaiškinti ir senųjų XVII–XVIII a. priežodžių prasmę.

Chrestomatijoje apsiribojama kalbiniais teksto aiškinimais. Bet ir šiuo atžvilgiu jie dar skaitytojo nepatenkina, nes neapima visų aiškintinų dalykų, labai paviršutiniški ir dažnai netikslūs, neteisingi. Tai silpniausia chrestomatijos vieta.

Chrestomatijoje visai neaptariamos ir neaiškinamos originalo klaidos. Klaidingai išspausdinti žodžiai transkribuojami ir, net į kontekstą neatsižvelgiant, aiškinami. Būdingų šiuo atžvilgiu pavyzdžių yra Tarvainio eilėraštyje (I, p. 109). Jo originale yra eilutė: *Sudaegis isz pelenu* ***tuci*** *vzgimima*, kuri transponuojama taip: *Sudegęs iš pelenų* ***tuočės*** *užgimimo*. Aiškinamas žodis *tuočės* – *tuoj* (*tuo čėsu*). Skaitytojas jokios prasmės šioje eilutėje nesuvoks – matys tik visai nesuderintus žodžius. Visa painiava – dėl paprastos korektūros klaidos: *tuci* = *turi*. Šitaip skaitant šį žodį, visa eilutė įgauna prasmę: *iš pelenų turi užgimimą* (vadinas, gimsta). Panašiai yra su kita to paties eilėraščio eilute: *Kwpančios cnatos* ***lieda*** *ant Senatwes sukráuk*, kuri transponuojama, paliekant nepakeistą žodį *lieda* ir paaiškinant, kad jis reiškia *dėžę* (dar pažymima, kad tai slavizmas). Pasidaro keista, kodėl linkima susikrauti dorybių dėžę, o ne ką kitą. Bet *lieda* vietoje turi būti *lizda*. Taip šį žodį skaitant, ir ši eilutė darosi suprantama. Kad tiek vieną, tiek kitą žodį taip reikia skaityti ir aiškinti, rodo ir pats eilėraštyje panaudotas pasakojimas apie feniksą – paukštį, kuris, jausdamas besiartinančią mirtį, darosi sau lizdą iš miros ir kvepiančių žolių, o jas uždegęs ir sudegęs, iš savo pelenų gimsta atsijauninęs. Chrestomatijoje visai neaiškinamos neaiškios vietos, žodžių samplaikos. O tokių aiškintinų vietų yra daug, ypač kai kuriuose tekstuose (S. Vaišnoro, Kipr. Nezabitauskio, J. Želvio). Jeigu jos fonetiniu morfologiniu atžvilgiu ir teisingai transponuotos į dabartinę literatūrinę kalbą, tai skaitytojai dažnai vis tiek nesugebės suvokti prasmės.

Sudarinėtojai aiškino tik atskirus žodžius, imdami juos izoliuotai, visai nežiūrėdami konteksto. Pavyzdžiu gali būti žodis *pūčka* Donelaičio gandro kalboje, kur jis pasakoja, kaip žmonės paukščius skriaudžia, gaudo žabangomis.

Ar su provyta *pūčka* tik muša, tik muša.

Paaiškinama, kad *pūčka* yra *patranka*, slavizmas. Išeitų, kad Donelaičio laikais paukščius patrankomis šaudydavo. Tuo, žinoma, niekas nepatikės.

Dažnai aiškinami žodžiai, kurių nereikia visai aiškinti (pavyzdžiui, *smalsti*, I, p. 90 – *smalsi*). Taip pat nėra reikalo aiškinti vietininkų – einamojo vidaus, esamojo pašalio ir einamojo pašalio, nebent susidarytų sunkiai suprantama vieta. Juos visus būtų galima trumpai paaiškinti iš karto – žadėtame pridėti straipsnyje apie kalbą arba tekstų transpo-

navimo principų išdėstyme. Chrestomatija skiriama tuos vietininkus žinantiems. Neaiškintinos ir ilgos senovinės linksnių galūnės. Ir joms užtektų bendro paaiškinimo, aptarimo.

Chrestomatijoje nuolat aiškinami, berods, visiems žinomi skoliniai, tokie kaip *dūšia*, *griekas*, *pakajus*, *neprietelius*... Užtektų juos įtraukti į pridedamą žodynėlį. O reiktų aiškinti tokius žodžius, dalykus, kurie toli gražu ne visiems žinomi (pavyzdžiui, *kaukas*, *žemėpatis*, *lauksargas*...)

Pasitaiko aiškinimų, ničnieko nepasakančių. Pavyzdžiui, Jaugelio-Telegos dedikacinio eilėraščio Radvilai žodis *triūbas* („*tris širdy triūbas turįs*") paaiškinamas tik taip: *dūdas*. Skaitytojas ir pats, tur būt, tai žino, bet jam neaišku, kodėl čia apie širdies triūbas kalbama. Reiktų paminėti Radvilos herbą (juodas erelis išskėstais sparnais, vidury trys trimitai), ir būtų viskas aišku.

Chrestomatijoje yra nemaža netikslių, klaidinančių aiškinimų, pavyzdžiui: *žėkas* – ne biblijos aiškintojas (I, p. 48), bet mokinys, *atakia* – ne ateitis (I, p. 75), bet kerštas; *senysna* – ne seniūnas (I, p. 104), bet rūmai, menės, *šatas* – ne velnias (I, p. 121), bet škotas; *dekretas* – ne įsakymas, bet sprendimas; *šalys*⟨...⟩*valakiškės* – ne graikų (IV, p. 317), bet italų šalys ir t. t.

Chrestomatijos sudarytojai per maža tepasinaudojo ankstesnėmis chrestomatijomis, tarybiniais klasikų leidimais, prie jų pridėtais aiškinimais, žodynėliais ir įvairiais žodynais, kalbiniais darbais.

6. Žodynėlis

Prie chrestomatijos pridėtame žodynėlyje taip pat yra taisytinų dalykų. Ir čia trūksta nuoseklumo. Kai kurie žodžiai palyginti plačiai aiškinami (pavyzdžiui, *gvaltai*), o kiti perdaug trumpai, tad skaitytojui iš to nėra jokios naudos. Pavyzdžiui, apie *čyžę* pasakyta, kad tai „baudžiavinės duoklės forma", ir nieko daugiau, o reiktų pasakyti, kokia, būtent, tai duoklė.

Dalies žodžių, kurie tekstuose tepasitaiko po vieną kartą ir ten yra paaiškinti, gal nebevertėtų kartoti žodynėlyje.

Kažkodėl kai kurie linksniuojami žodžiai žodynėlyje duodami ne vardininko linksniu, kaip paprastai, bet kitais (pavyzdžiui, *senysna* – einam. vidaus vietininkas), ir nieko apie tai nesakoma.

Žodynėlyje klaidų yra kiek mažiau, negu paaiškinimuose prie tekstų, bet dalis jų yra bendros, iš paaiškinimų perkeltos (pvz., *liedas*, *senysna*, *šatas* ir kt.). Kartais žodynėlis skaitytoją klaidina ne tik duodama žodžio reikšme, bet ir forma. Pavyzdžiui, rašoma: „pareitis – pareiga". Išeitų, kad buvo toks daiktavardis, reiškiąs pareigą. O čia susipainiota dėl sangrąžinės veiksmažodžio formos *pareitisi* – reikia, privalu.

Žodynėlį reiktų kruopščiai patikrinti ir patikslinti.

* * *

Visi minėti dalykai rodo, kad chrestomatija nėra užbaigta ruošti, bet ji labai reikalinga. Jos paruošimo negalima laukti dar vieno penkmečio. Reiktų padaryti, kas įmanoma greitu laiku padaryti: rūpestingai peržiūrėti tekstus, ištaisyti redagavimo ir aiškinimo klaidas, suvienodinti transponavimą į literatūrinę kalbą, – ir duoti ją laukiančiam skaitytojui. Kad ir ne visai tobulai paruošta, ji bus labai naudinga.

Chrestomatijos sudarytojams turėtų būti prieš akis uždavinys vėliau paruošti dvigubai ar net trigubai didesnę ir tobulesnę chrestomatiją.

K. DONELAIČIO AUTOGRAFŲ LEIDINYS

Įžymiojo lietuvių literatūros klasiko, pirmojo nacionalinio poeto K. Donelaičio rankraščių fotografuotinis leidimas[1] yra didžiai reikšmingas įvykis mūsų respublikos kultūriniame gyvenime. Jeigu net tuo atveju, kai didelis rašytojas pats yra paskelbęs savo veikalus, jo autografai turi neprilygstamos vertės ir jų išleidimas laikomas stambiu nacionalinės kultūros laimėjimu, ką tad bekalbėti apie poetą, gyvenusį prieš porą amžių, kurio kūriniai tepasirodė, įvairiai redaguojami, tik praėjus keliems dešimtmečiams po jo mirties ir lig šiol nesusilaukė nė vieno visiškai autentiško leidimo.

K. Donelaičio autografų išleidimu padėtas tvirtas pagrindas jo kūrybai ir su ja susijusiems klausimams visapusiškai tyrinėti. Pirmiausia iškyla neatidėliotinas uždavinys kalbininkams, iki šiol beveik visai

[1] Kristijono Donelaičio rankraščiai. Vyr. redaktorius prof. K. Korsakas, LTSR MA tikrasis narys. Spaudai paruošė L. Gineitis, filologijos mokslų kandidatas. Lietuvos TSR Mokslų akademija. Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. Valstybinė grožinės literatūros leidykla. V. 1955, 49 p.

neskyrusiems dėmesio didžiausiam feodalizmo epochos rašytojui, gavus autentiškus tekstus į rankas, pradėti nuodugnias jo kalbos studijas. Antra, autografai įgalina giliau įžvelgti į K. Donelaičio kūrybinę laboratoriją, darbą su žodžiu, minties, vaizdo, atskiros detalės šlifavimą. Turint galvoje žinių negausumą apie poeto gyvenimą ir visišką jų stoką apie kūrybinį darbą, jo rankraščiai bei taisymai juose įgauna nepaprastos vertės tyrinėtojui. Be autografų taip pat neįmanomas K. Donelaičio eilėdaros studijavimas. Bet tuo dar anaiptol nesibaigia jų reikšmė.

Autografai reikalingi ir būtini ne tik mokslo reikalui, sėkmingesniam, gilesniam ir visapusiškesniam K. Donelaičio kūrybos tyrinėjimui. Jie reikalingi ir platiesiems visuomenės sluoksniams, mokykloms, kaip nepakeičiama vaizdinė priemonė, betarpiškai parodanti poeto rašyseną, o drauge ir jo asmenybę, ir seniai praėjusią epochą.

Ruošiant K. Donelaičio rankraščius spaudai, visa tai turėta prieš akis. Leidinyje pateikiamos išlikusių autografų natūralaus dydžio fotokopijos, ne retušuotos, bet, kaip pažymima „Pratartyje", su „visomis jiems būdingomis ypatybėmis". Tik toks autografų leidimas geriausiai gali patenkinti visus reikalavimus. Nors dėl to kiek nukenčia ryškumas, sunkiau įskaityti tekstus, bet geriau išlaikomas autentiškumas, daug mažiau tėra galimybių klaidoms atsirasti. Kiekvienas skaitytojas, reikia manyti, bus patenkintas, galėdamas matyti ne tik poeto rašyseną, be ir patį rankraštį tokį, koks jis yra – su aptrupėjusiais popieriaus pakraščiais, patamsėjusiomis vietomis, dėmėmis, – ir dovanos leidėjams už nepatogų, perdaug didelį leidinio formatą. Tik vieno dalyko kai kas pasiges – eilučių numeracijos fotokopijų paraštėse, nes šiaip sunku bus tiksliai norimą eilutę nurodyti cituojant.

Turint galvoje įvairiopą leidinio paskirtį ir tai, kad K. Donelaičio autografai, jo kalba, tarmė, rašyba ir t.t. tebėra moksliškai neištirta, šiam leidiniui galima buvo statyti uždavinį pateikti visas turimas žinias apie rankraščius ir reikalingus paaiškinimus, kurie įvesdintų į autografų skaitymą ir studijavimą, bent padėtų jais naudotis ir atpalaiduotų nuo tų žinių ieškojimo po įvairius sunkiai beprieinamus, retus leidinius.

Be to, buvo galima laukti, kad šiame leidinyje bus nušviesti neaiškūs klausimai, liečią K. Donelaičio rankraštinį palikimą, iškelti nauji, ir tuo pastūmėtas K. Donelaičio tyrinėjimas į priekį.

Visa tai geriausiai buvo galima padaryti įvadiniame straipsnyje ir atskiruose paaiškinimuose. Įvadinis straipsnis, nors ir nedidelis, šiam leidiniui,

atrodo, buvo būtinas. Jame turėjo būti nušviesta 1) rankraščių genezė, parašymo laikas, likimas ir panaudojimo laipsnis leidiniams; 2) apibūdinta K. Donelaičio rašyba, įvairūs ženklai (išsprendžiant jų autentiškumo klausimą), fonetika, morfologija, tarmė, taip, kad ir nespecialistas galėtų tiksliai autografus perskaityti; 3) užakcentuotas autografų reikšmingumas įvairiais atžvilgiais ir nužymėti tolesni jų tyrinėjimo uždaviniai. Deja, tokio pobūdžio įvadinio straipsnio šiame leidinyje nėra. Be fotokopijų, į leidinį įdėta tik „Pratartis“ (2 p.) ir „Paaiškinimai“ ($4^1/_2$ p.).

Apsiribojus tik pratartimi ir trumpais paaiškinimais, suprantama, visi reikalingi dalykai negalėjo būti tinkamai nušviesti. Apie daugelį jų nė neužsimenama. Pavyzdžiui, skaitytojas taip ir nesužino, kada išspausdintieji autografai parašyti, kuri tai redakcija. O tokie dalykai, atrodo, buvo būtina pažymėti. Taip pat nenurodoma, kur apie tai galima rasti žinių. Kiti klausimai paliečiami prabėgomis, užuominomis, ne visai tiksliai formuluojami. Antai „Pratartyje“ trumpai nupasakojama K. Donelaičio rankraščių istorija. Užsiminus apie J. F. Holfeldą[2], sakoma, kad jis nusirašė „visus ar bent daugumą tų rankraščių“, kurie K. Donelaičio žmonos buvo atiduoti J. G. Jordanui. Iš visų K. Donelaičio leidėjų, kurie naudojosi J. F. Holfeldo nuorašu, žodžių aišku, kad J. F. Holfeldas buvo nusirašęs 6 pasakėčias, „Pričkaus pasaką apie lietuvišką svotbą“ ir 4 „Metų“ dalis, – nieko daugiau. Ar tai buvo visi K. Donelaičio rankraščiai, atsidūrę pas J. G. Jordaną? Atrodo, kad ne. Yra žinių apie keletą kitų, mūsų nepasiekusių K. Donelaičio rankraščių: lietuviškas giesmes, vokiečių kalba rašytus kūrinius su muzika, lietuviškų hegzametrų nuotrupas iš keturiasdešimtųjų metų, 659 eilučių kūrinį apie keturis metų laikus, kuris buvęs vėliau išverstas į vokiečių kalbą. Iš L. Rėzos žodžių apie K. Donelaičio pasakėčias („Von diesen *Pafakos* oder Fabeln sind Folgende übrig“. – Das Jahr in vier Gesangen ⟨...⟩ p. XIX) atrodo, kad jų buvo daugiau, ne 6, bet kitos neišliko. Kita vertus, L. Rėza sako, kad K. Donelaičio žmona perdavė J. G. Jordanui „savo vyro gaidas, laiškus ir kitus rankraščius (Papiere), kurių tarpe buvo ir kūrinys „Metai“ (ten pat, p. XXI) – taigi, atrodo, visą rankraštinį poeto palikimą, kuriame buvo jei ir ne visi, tai bent dalis neišlikusių kūrinių. Todėl nėra jokio pagrindo kalbėti apie tai, kad J. F. Holfeldas

[2] Pažymėtina, kad klaidingai nurodoma jo gimimo data – 1768 m. Pagal L. Rėzos presbiterologiją („Kurzgefaßte Nachrichten ⟨...⟩“ 1834, p. 72) turėtų būti 1767.

buvo nusirašęs *visus* K. Donelaičio rankraščius, padovanotus J. G. Jordanui. Gal per drąsu taip pat tvirtinti, kad jis nusirašė tų rankraščių *daugumą*, imant kiekybės atžvilgiu. Geriausia būtų buvę konkrečiai suminėti, ką J. F. Holfeldas nusirašė.

Toliau pasakojant K. Donelaičio rankraščių istoriją, supainiojamas J. G. Jordanas su J. F. Holfeldu. „Pratartyje" rašoma: „Toji K. Donelaičio rankraščių bei užrašų dalis, kuri buvo išlikusi pas J. Jordaną, vėliau atsidūrė „Prūsijos" draugijos senovei tyrinėti žinioje" (p. VI). Iš tikrųjų „Prūsijos" draugijon 1864 m. pateko J. F. Holfeldo nuorašai, bet ne pas J. Jordaną išlikusi „K. Donelaičio rankraščių bei užrašų dalis" (pažymėtina dar, kad J. F. Holfeldo nuorašai pateko „Prūsijon" ne iš J. G. Jordano įpėdinių, o iš J. F. Holfeldo giminių, ir tai ne tiesiog, bet per Reginą Vestfal, pirkusią juos iš varžytinių). O tai, kas po 1812 m. karo išliko pas Jordaną, atsidūrė pas L. Rėzą ir iš jo pateko į slaptąjį archyvą Karaliaučiuje. Su šiuo netikslumu susijęs ir kitas. Po cituotųjų „Pratarties" žodžių apie „Prūsijos" draugijon patekusius rankraščius, pažymėjus dar, kad jų likimas šiuo metu nežinomas, sakoma: „Daugumą tos rankraštinės medžiagos, rašytos, be mažų išimčių, vokiečių kalba, paskelbė savo metu vokiečių literatūros istorikas F. Tecneris", ir sužymimi leidiniai, kuriuose jis tą medžiagą paskelbė. Iš konteksto išeitų, kad F. Tecneris paskelbė tai, ką rado „Prūsijos" draugijoje, t.y. J. F. Holfeldo nuorašus. O iš tikrųjų jis paskelbė ne „Prūsijos" draugijoje, bet Tolminkiemio bažnyčios archyve ir kitur rastą archyvinę medžiagą – K. Donelaičio įrašus, pastabas ir užrašus bažnytinėse knygose, reikalinius raštus, su separacijos byla susijusius dalykus, „visokias tikras žinias mano įpėdiniui", du eilėraščius vokiečių kalba ir kt. Be to, ne visi leidiniai, kuriuose F. Tecneris tą medžiagą paskelbė, sužymėti. Pavyzdžiui, visai neminimi „Pädagogische Blätter" 1897 m. ir kai kurie „Altpreussische Monatsschrift" tomai.

Nesant įvadinio straipsnio, „Paaiškinimai" turėjo būti ilgesni ir jį bent iš dalies atstoti. Juose derėjo nušviesti, kad ir trumpai, pagrindinius tekstologinius klausimus, įvesdinti į autografų skaitymą, ypač turint prieš akis mokyklos reikalus. Deja, „Paaiškinimai" tokio vaidmens neatlieka.

„Paaiškinimų" pradžioje, pavyzdžiui, užsimenama apie prozodinius ženklus K. Donelaičio autografuose: „Daugelyje žodžių ant atskirų skiemenų raudonu rašalu uždėti prozodiniai ženklai (◡), pažymį ritmi-

nį kirtį. Kieno uždėti šie prozodiniai ženklai – iki šiol nenustatyta" (p. 45). Tai ir viskas šiuo tokiu svarbiu tekstologiniu klausimu. Prozodiniai ženklai – viena iš brangiausių rankraščio savybių. Tik jie įgalina teisingai perskaityti daugelį K. Donelaičio hegzametrų. Ties jais buvo būtina ilgiau sustoti. Reikėjo paaiškinti, kad jie, pažymėdami kiekvienos daktilinės pėdos antrąjį ir trečiąjį skiemenį, palengvina hegzametro skaitymą (ne kiekvienas skaitytojas įstengs suprasti, kaip trumpumo ženklai ◡◡ „pažymi ritminį kirtį"), ir pareikšti nuomonę dėl jų autentiškumo, bent išdėstyti argumentus už ir prieš. Niekas, atrodo, rimtai, argumentuotai neneigė prozodinių ženklų autografuose autentiškumo. Kruopščiausias iš ankstesniųjų K. Donelaičio leidėjų – G. H. F. Neselmanas nė kiek neabejojo, kad tie ženklai sudėti paties autoriaus, ir savo leidime juos pakartojo. Pažymėtina, kad doc. M. Ročka savo disertacijoje „Donelaičio eilėdara" (1949), specialiai liesdamas šį klausimą, kaip turintį principinės reikšmės, irgi mano, jog tais ženklais „turėjo būti susiinteresavęs patsai autorius. Jo eilutė šitokio žymėjimo šaukte šaukiasi" (disertacijos rankraštis, p. 43).

Nesileidžiant į platesnį šio klausimo nagrinėjimą, šia proga norėtųsi atkreipti dėmesį į vieną dalyką, kalbantį už prozodinių ženklų autentiškumą, – būtent, į taisymus autografuose. Jeigu ne pats autorius, ir tai rašymo metu, būtų tuos ženklus dėjęs, tai ant užbrauktų, ypač nebeįskaitomų, žodžių vėlesni jo rankraščių savininkai ar leidėjai, suprantama, nebūtų jų dėliojęs, ir tie ženklai tebūtų ant naujai įrašytų žodžių (čia turimi galvoje taisymai tik K. Donelaičio ranka). Tačiau yra kitaip: ant išbrauktųjų žodžių, kur reikėjo, visur buvo prozodiniai ženklai padėti, o ant naujai įrašytųjų kartais jų trūksta (pavyzdžiui, p. 4, 12 eilutė iš ap.). Ypač daug pasako šiuo atžvilgiu taisymai p. 24 (6 eil. iš ap.). Pirmiausia, atrodo, buvo parašyta:

Ir, kàd Kartais ſù Piktù jį reik păprăſzyti.

Paskui žodis *păprăſzyti*, kadangi jis netiko prie *ſù Piktù*, buvo užbrauktas ir greta jo įrašyta *pămóti*, bet dabar trūko eilutei vieno skiemens, ir todėl buvo pailgintas žodis *reik* – pridėta galūnė *iă* (*-iă* prirašyta mažesnėmis raidėmis, nes trūko vietos). Bet autorius ir žodžiu *pămóti* nebuvo patenkintas, jį nubraukė, o šalia parašė *păjuddįt*. Taip eilutėje (su visais taisymais) atsirado iš eilės trys ◡, o toliau po vieną (nors šiaip nei po vieną, nei po tris tų ženklų niekuomet nebūna). Tik prileidžiant, kad autorius, rašydamas ir taisydamas savo kūrinį, pats dėliojo prozodinius ženklus, galima

išaiškinti jų atsiradimą šioje eilutėje ir kitur. Pagaliau, ar yra duomenų, kad kas kitas juos galėjo sudėlioti, sakysim, J. F. Holfeldas? Jo nuoraše prozodiniai ženklai (◡◡) taip pat buvo sužymėti raudonu rašalu (pasakėčiose, „Pričkaus pasakoje apie lietuvišką svotbą“, „Rudenio gėrybėse“ ir „Žiemos rūpesčiuose“). Bet, kaip matyti iš išspausdintos vieno puslapio su tais ženklais fotokopijos („Metų“ 1940 m. leidime, p. 183), J. F. Holfeldo braižas yra visai skirtingas, ir prielaidą, kad jis K. Donelaičio autografuose galėjo ženklus sudėlioti, be jokių svyravimų reikia atmesti. Nėra kaip jų priskirti ir L. Rėzai, kadangi jis, leisdamas K. Donelaičio kūrinius, prozodinių ženklų neperdavė. Kam tad juos būtų žymėjęs? Apie A. Šleicherį ir kalbėti netenka, nes jis pažymi, kad prozodiniai ženklai buvo autografuose. Turint visa tai galvoje, prozodinius ženklus K. Donelaičio rankraščiuose reikėtų laikyti autentiškais.

Toliau „Paaiškinimuose“ užsimenama apie kitus ženklus „Metų“ autografuose: „Gramatinis kirtis kai kuriuose žodžiuose pažymėtas, atrodo, paties K. Donelaičio ranka“ (p. 45). Skaitytojui tuoj kils klausimas (į kurį neras atsakymo), o kieno ranka kirtis pažymėtas kituose žodžiuose. Ar čia reikėjo rodyti tokį perdėtą atsargumą ir tuo pačiu kelti abejonę ir šių ženklų autentiškumu? Kas tais kirčio ženklais buvo suinteresuotas? L. Rėza savo leidime dėjo jų daug mažiau, negu yra autografuose. A. Šleicheris jų nesilaikė. Pažymėtina, kad apie lietuviškąjį K. Donelaičio laišką „Paaiškinimuose“ pasakyta be rezervų: „Laiško tekstas rašančiojo sukirčiuotas“ (p. 47). Kodėl tad ir „Metų“ autografai negalėjo būti paties autoriaus sukirčiuoti?

„Paaiškinimuose“, kaip ir reikėjo, norėta atkreipti skaitytojo dėmesį į galimus neautentiškus taisymus: „Rankraščio tekste apskritai yra ir nedidelių taisymų kitu (juodu, šviežesniu) rašalu. Vargu, ar tai autoriaus darbas; greičiausiai – vėlesnių „Metų“ leidėjų (L. Rėzos ar A. Šleicherio)“ (p. 45). Kadangi fotokopijose rašalą, o iš dalies ir rašyseną kiek sunkiau atskirti, skaitytojas lauktų, kad kiekvienu konkrečiu atveju, kai kyla abejonė dėl autentiškumo, taisymai bus atskirai aptarti. Tačiau aptariant „Paaiškinimuose“ taisymus, pasitenkinama konstatavimu, kad jie rašyti kitu rašalu. Bet ne vien rašalas čia svarbu. Jeigu, kaip spėja F. Tecneris, išlikusieji „Metų“ autografai rašyti maždaug 1773–1774 metais, o savo kūrinius K. Donelaitis skaitydavo draugams dar ir 1777 metais (tai matyti iš vokiškojo laiško), taigi ir taisyti juos galėjo po 1774 m. nebūtinai tuo pačiu rašalu. Daug svarbesnė už rašalą rašy-

sena. Bet apie rašysenos skirtingumą kalbama tik vienu atveju (p. 46, pastabose prie p. 17), ir tai apie išbrauktą žodį, nors taisymų ne K. Donelaičio ranka autografuose yra daugiau. Pavyzdžiui, 7 puslapyje (5 eil. iš virš.) žodyje *ĭſſĭſplėtęs ſ* prieš *p* yra įterpta ne tik skirtingu rašalu, bet ir neabejotinai kito asmens, o „Paaiškinimuose" apie tą žodį visiškai neužsimenama. Autografuose taip pat yra neaiškių raidžių, kurias reikėjo aptarti.

Didžiausią „Paaiškinimų" dalį užima mechaniškas konstatavimas akivaizdžių taisymų. Atrodo, kad tai visai nereikalinga. Tikslingiau būtų buvę tokius nereikšmingus taisymus, kaip praleistų raidžių įterpimą, pradėto rašyti žodžio išbraukimą, aptarti vienoje vietoje, o nesužymėti kiekvienam teksto puslapiui atskirai. O jeigu jau stengtasi kiekvieną įterpimą ar išbraukimą pažymėti, tai reikėjo pridėti ir paaiškinimą, kodėl taip padaryta (pavyzdžiui, dėl per didelio ar per mažo pėdų skaičiaus, vengiant balsių susidūrimo, ieškant tikslesnio žodžio ir t.t.).

Kiek dalykiškesni paaiškinimai yra prie „Metų" fragmento ir laiškų, bet ir juose neišvengta trūkumų. Pirmiausia pažymėtina viena klaidinanti tekstologinė pastaba. Vokiškajame laiške yra pabraukti trys žodžiai ir paraštėje pridėtas prierašas. "Paaiškinimuose" taip aptariama ši vieta (p. 47): „Laiško tekste žodžiai F r e u n d s c h a f t ir G l ü c k u n d pabraukti ir greta, paraštėje, atrodo, ta pačia ranka pažymėta: „T e x t u. M u s i k v o n D o n a l. (Tekstas ir muzika Donelaičio)". Išeitų, kad tiek pabraukimas, tiek prierašas yra paties K. Donelaičio, o iš tikrųjų yra visai ne jo, o kitos rankos (plg. pastabas apie tai A. Šleicherio leidimo p. 160 ir G. H. F. Neselmano leidimo p. 193).

„Paaiškinimuose" pateikiami ir vokiškų tekstų vertimai. Vertimuose yra smulkesnių ir stambesnių netikslumų. Ne visai tinkamai išversti kai kurie žodžiai, pavyzdžiui, *Aussprache des Accents* – kirčiavimas – išversta *tartimi* (p. 47), *Landwirtschaft* – gaspadoryste (p. 48), nors labiau tiktų *ūkis*. Vertime Krizas pasakoja *savo nuotykius* (Seine Schicksale), o turėtų būti *savo likimą*. Keliose vietose nesuprastas ir verčiant iškreiptas tekstas. Originale, sakysim, kalbama ape tai, kad K. Donelaičiui buvo maloni paguoda, kai jis *pamatęs ateinant svečius* (Es war ein angenehmer Zuspruch, da ich vergangenen Winter, in der Woche ⟨...⟩ Sie in mein Haus kommen sah), o išversta taip: „⟨...⟩ praėjusią žiemą savaitę viešėjote mūsų namuose" (p. 48). Laiške pasakyta: „Ist es wirklich Virgilius, der Jemand so klagend anführet", bet vertėjas, nesupras-

damas, kad *der* čia reiškia *kuris*, išvertė taip: „Jei tatai iš tikrųjų Vergilijus, kurį kažkas taip skųsdamasis cituoja“ (p. 48); turėtų būti: „〈...〉 Vergilijus, kuris kažką taip besiskundžiant mini“. Visiškai keistai išversta tolimesnė laiško vieta. K. Donelaitis sako: jei Vergilijus tebegyventų, „o kaip pasikeistų jo „Iliada“ [=„Eneida“] ir kokia graudžia dejone skambėtų jo „Bukolikos“, į švelnius tonus įsimaišius disonansiniams, kaip juos vadina muzikos žinovai“ (o wie würde sich seine Iliade verändern, und seine Bucolica in tono molli mit untermischten Tonbrüchen, wie die Musicverständigen sich ausdrücken, lamentieren!). Vertėjas, užuot jungęs žodį *lamentieren* (=lamentuoti, aimanuoti, dejuoti, graudžiai skųstis, vaitoti, raudoti) su „Bukolikomis“ (o wie würde sich 〈...〉 seine Bucolica lamentieren), kaip tai reikėjo padaryti, sujungė jį su muzikos žinovais ir šią vietą išvertė šitaip: „O kaip pasikeistų jo Iliada ir švelnūs jo Bukolikos tonai su įmišusiais tono lūžiais, kaip muzikos žinovai lementuodami šneka“ (p. 48). Vertėjui, matyt, viskas atrodė aišku, kad jis net pastabos nepridėjo, o skaitytojas jokiu būdu nesupras, kodėl „muzikos žinovai lementuodami šneka“. Skaitytojui taip pat bus nesuprantama, kodėl Vergilijaus „Bukolikos“ (daugiskaita, lot. Bucolica) po vertėjo plunksna pavirto „Bukolika“ (vienaskaita). Argi vertėjui šio Vergilijaus veikalo pavadinimas būtų nežinomas?

Pažymėtina dar pora netikslumų laiško pabaigos vertime. K. Donelaitis rašo: „Tiek norėjau atsakyti, prašydamas neužmiršti lietuvių kalbos vokiškame krašte“ (So viel habe zur schuldigen Antwort übersenden wollen, mit Bitte, das Litthauische am deutschen Ort nicht zuvergessen), o „Paaiškinimuose“ išversta: „Tik tiek, atsakydamas, norėjau prašyti: neužmiršti lietuvių kalbos 〈...〉“ (p. 49). Laiško pabaigos formulėje praleisti neišversti du žodžiai: *E. Hochedlen* (=Jūsų artimųjų), ir ji dėl to pasidarė neaiški.

Turint prieš akis šiuos vertimo netikslumus, reikia apgailestauti, kodėl leidinyje nebuvo transkribuotas vokiškojo laiško originalas, nes neįgudusiam skaitytojui bus sunkoka pačiam jį autografo fotokopijoje perskaityti, o senesni K. Donelaičio kūrinių leidimai ar vertimai (A. Šleicherio, G. H. F. Neselmano, L. Pasargės), kuriuose jis išspausdintas, šiuo metu jau gana reti.

Pora žodžių pasakytina ir apie išnašose pridėtus paaiškinimus laiško vertimui. K. Donelaičio laiško vokiškasis tekstas prasideda santrumpa *S. T.*, reiškiančia *Salvo titulo*: taip buvo rašoma neminint adresato

titulo, bet drauge norint pažymėti, kad tas titulas turimas galvoje, neužmirštamas, neignoruojamas. O vertėjas parašė: „S.T. – Salutat Te. Lotyniškas posakis, kurio prasmė tokia: „Sveikina Tave“ (p. 48). Jis, matyt, nežinojo, kad, pradedant laišką sveikinimu, buvo vartojama kita santrumpa – *S. D.* (=Salutem dicit.). K. Donelaitis cituoja Vergilijaus „Bukolikų“ pirmosios eklogos pirmąją eilutę, kurioje minimas piemuo Titiras. Skaitytojui iš konteksto aišku, kad tai „Bukolikų“ veikėjas, o vertėjas išnašoje paaiškina: „Tytiras – piemuo, vienas Vergilijaus „Eneidos“ veikėjų.“

Nemalonų įspūdį daro ir dvi korektūros klaidos laiške cituojamose lotyniškose eilutėse.

Suminėti trūkumai, netikslumai, klaidos rodo, kad leidinys „Kristijono Donelaičio rankraščiai“ paruoštas nepakankamai rūpestingai. Leidinio paruošėjui ir jo vyr. redaktoriui derėjo parodyti didesnį reiklumą savo darbui. Žinoma, leidinys dėl suminėtų paruošimo trūkumų nenustoja savo vertės, nes svarbiausia jame yra K. Donelaičio autografų fotokopijos, kurios gana gerai perduoda originalą.

J. RIŠKAUS „LIETUVIŲ LITERATŪROS VADOVĖLIS“

Parašyti feodalizmo epochos lietuvių literatūros istorijos vadovėlį vidurinei mokyklai – sunkus ir labai atsakingas dalykas. Reikia apimti daugiau kaip 400 metų laikotarpį nedidelėje knygelėje ir duoti ne tik literatūros formavimosi visumos vaizdą, bet ir iškelti, palyginti plačiai nušviesti visa, kas toje literatūroje buvo svarbiausia, kas įeina į nacionalinės kultūros lobyną, yra pastovi vertybė, buvo ir iš dalies tebėra atrama tolesniam lietuvių literatūros ir kultūros vystymuisi. Vadovėlis turi duoti tai, kas reikalinga bendram išsilavinimui iš lietuvių literatūros, kas žinotina kiekvienam abiturientui.

Drauge turėtina prieš akis, kad lietuvių literatūros istorijos vadovėlis daugeliui bus pagrindinis ir beveik vienintelis grožinės literatūros pažinimo šaltinis. Didžioji dalis baigusių vidurinę mokyklą eina į gamybą arba studijuoja ne humanitarinius mokslus ir su literatūros istorija bei teorija paskui tiesiog nebesusidurs. Vadovėlyje pateikti nagrinėjimai bei vertinimai liks jiems kaip formulės ar aksiomos visam gyvenimui. Jis bus skaitomas dešimčių tūkstančių bręstančių jaunuolių, ir tai ne vieną kartą. Tūkstan-

čiai įsimins jo žodžius, formulavimus. Vadovėlis tuo pačiu bus jų kalbos, išraiškos praktinė mokykla.

Dėl to vadovėlis turi būti labai rūpestingai parengtas. Tik tada jis duos maksimalią naudą ir nedarys žalos vienu ar kitu atžvilgiu.

Doc. J. Riškus įdėjo nemaža darbo, daug rūpestingiau ruošė šį vadovėlį negu kiti, kurių tam pačiam laikotarpiui skirtais vadovėliais lig šiol buvo naudojamasi. Jis dažniausiai ėjo teisingu keliu, tinkamai atrinko medžiagą ir ją pateikė. Bet vadovėlio dar negalima rekomenduoti spausdinti. Jame yra stambesnių ir smulkesnių trūkumų, tiek imant visumą, tiek atskiras vietas. Vienur jis papildytinas, kitur gal kiek trumpintinas, o apskritai imant, daug kur redaguotinas.

Manyčiau, kad vienas stambiausių vadovėlio trūkumų yra tai, kad jis neduoda net minimalaus lietuvių literatūros formavimosi XIV – XVIII a. visumos vaizdo. Autorius tenkinasi fragmentais. Vieną kitą dalyką jis palyginti plačiai dėsto (pavyzdžiui, M. Mažvydo katekizmą), o apie kitus nė vienu žodžiu neužsimena (neminimi visai ir kiti M. Mažvydo leidiniai). Dėl to susidaro daug spragų, atrodo, kad ištisi amžiai buvo tušti.

Vadovėlis pradedamas Lietuvos metraščiais, bet apie tolesnę istoriografiją visai nekalbama, net nepaminimos spausdintos Lietuvos istorijos (M. Strijkovskio, A. Kojelavičiaus), nors jos dar daugiau turi bendra su grožine literatūra, negu metraščiai. Visai neliečiami evangelikų-reformatų (kalvinų) leidiniai Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, nors, pavyzdžiui, „Knyga nobažnystės krikščioniškos“ gana reikšminga ir pasaulietiniais elementais, ir literatūrine išraiška, ir eilėdara. Dėl to labai vienpusiškai nušviečiama religinė raštija (tik katalikų). Visai neminimi ir neliečiami giesmynai iki pat XVIII a. vidurio (nei M. Mažvydo, nei J. Bretkūno, L. Zengštoko, nei reikšmingiausieji iš jų – D. Kleino ir S. Slavočinskio, taip pat ir vėlesni). Dėl to, tur būt, neliečiamas visai ir eilėdaros formavimasis, nors XVI – XVIII a. literatūroje tai yra vienas svarbiausių dalykų. Visai neužsimenama apie pasaulietinio turinio eilėraščius lietuvių kalba. Autorius nerado reikalo nė vienu žodžiu paliesti renesanso poveikio ir jo atspindžių lietuvių literatūroje. Per mažai liesti ir filologiniai darbai, ir raštai nelietuvių kalba. Susidaro įspūdis, kad XVII a. Prūsijoje buvo visai tuščias, o Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje nuo XVII a. vidurio iki XIX a. pradžios tepasirodė vien M. Olševskio „Broma“ ir K. Klimavičiaus „Pavinastys krikščioniškos“! Taip daug dalykų pra-

leidžiant, iškreipiamas literatūros formavimosi vaizdas, nuskurdinama praeitis, sumenkinamas kultūrinis palikimas.

Tuo nenorima pasakyti, kad vadovėlyje turi būti duodama ištisinė feodalizmo epochos lietuvių literatūros istorija, nes jai išeiti mokykloje trūksta laiko. Bet pagrindiniai tos literatūros formavimosi bruožai, svarbiausios linijos turėtų būti nubrėžtos ir paryškintos. Čia galima būtų įvairiai elgtis: vienur suminėti autorius su trumputėmis vieno-trijų sakinių charakteristikomis, kitur nužymėti formavimosi ir vystymosi kryptį bei pobūdį, pateikti lietuviškų leidinių statistinius duomenis (pagal žanrus arba bendrus), o svarbesnių leidinių duoti ir antraštes, leidimo metus. Tam reikalui galima būtų pridėti keletą ar net keliolika puslapių, o tuo atveju, jeigu vadovėlio apimties didinti negalima, tie puslapiai paimtini iš monografijėlių, kad ir iš K. Donelaičio, kuriam skirta lygiai trečdalis viso vadovėlio. K. Donelaičiui užtektų ir ketvirtadalio. Apie jį taip daug literatūros, nuolat rašoma ir bus rašoma.

Yra ir daugiau papildytinų ir keistinų dalykų. Pačioje vadovėlio pradžioje reikėtų pridėti bent pastraipą apie feodalizmo epochos literatūros specifiką, kelių kalbų vartojimą, pobūdį. Nuosekliau reikėtų elgtis su fonu, literatūros formavimąsi, jos pobūdį apsprendusiais veiksniais. Vienur jie palyginti plačiai, net per plačiai liečiami, kitur per siaurai ar visai neliečiami. Pavyzdžiui, XVII a. antrosios pusės – XVIII a. literatūrai Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje skirti iš viso 3 puslapiai (23–25), iš jų 2– fonui (aiškiai per daug), o tik 1 pačiai literatūrai. Drauge pažymėtina, kad tos sąlygos bei veiksniai, apsprendę raštijos sumenkėjimą Lietuvoje, turi paaiškinti ir tolesnį literatūros formavimąsi Prūsijoje, nes apie sąlygų skirtingumą ten nekalbama, o iš karto apžvelgiama religinė raštija. Tik paskui mažame skirsnelyje aiškinamos susidomėjimo lietuvių kalba priežastys (p. 27), nors jos, savaime suprantama, veikė ir religinę raštiją. Manyčiau, kad Prūsijai reikėtų pridėti atskirą foną.

Didžioji vadovėlio dalis skirta stambiesiems bei stambesniems rašytojams. Į juos autorius ir sutelkė dėmesį. Kruopščiau stengėsi surinkti ir panaudoti esamą medžiagą, tyrinėjimus, ne vienoje vietoje ir skirtingai kai ką aiškino. Vietomis autoriui pavyko gana gyvai ir įdomiai pateikti biografinę medžiagą (pavyzdžiui, D. Poškos aplinka), nušviesti kūrybą. Bet ir čia dar daug kas taisytina, redaguotina, šlifuotina.

Apskritai imant, monografijėlėms trūksta vientisumo, sintetiškumo, pateikiamos medžiagos gilesnio susiejimo, sulydymo, atgaivinimo, įžval-

gesnės ir išsamesnės kūrybos analizės; taip pat sodresnio, gyvesnio žodžio. Jose daug blankių vietų, mechaniško faktų registravimo. Sakysim, K. Donelaitis monografijėlėje gana blankus, lyg susmulkintas, ne didelė, gyva, patraukli asmenybė.

K. Donelaičio kūrybos aiškinimui būdingas vietomis ištęstumas, padrikumas. Palyginti lengvi dalykai autoriaus dažniausiai detaliai ir išsamiai dėstomi (pvz., „Metų" veikėjų charakteristikos, tik Slunkius kažkodėl aplenktas). Labai daug vietos skirta „Ąžuolo gyrpelnio" pasakėčiai, o iš kitų panaudota vos viena („Šuo didgalvis"), kaip moralo prieštaravimo siužetinei daliai pavyzdys. Gal tikslingiau būtų „Ąžuolo gyrpelnio" nagrinėjimą sutrumpinti, o parodyti ryškiau tikrovės atspindėjimą kitose pasakėčiose. Ne vietoje įdėtas hegzametro apibūdinimas (į poskyrį apie K. Donelaičio kūrybos reikšmę!). Jam reikėjo atskiro poskyrio. Silpnai tenušviesta „Metų" kompozicija, neliečiamos žanrinės ypatybės, tipizavimo ir individualizavimo klausimas. Tik vienu sakiniu teužsimenama apie K. Donelaičio kūrybos metodą. O tai svarbūs dalykai. Per siaurai tepaliesti K. Donelaičio vertimai į kitas kalbas (p. 84). Reiktų suminėti visas kalbas, į kurias jis išverstas. Dabar susidaro įspūdis, kad „Metai" išversti tik į vokiečių ir rusų kalbas.

Šeštoji vadovėlio dalis skirta A. Baranauskui. Biografinėje dalyje pateikta nemaža svarbios ir įdomios medžiagos, kai kas gerai nušviesta ir iš kūrybos. Bet ir čia daugelis svarbių dalykų neišryškinti, tiksliai neapibrėžti. Pavyzdžiui, vienas skirsnelis skirtas „Anykščių šilelio" temai („Kūrinio tema", p. 146). Aiškinama, kad poemos tema – „gimtojo krašto gamta" (nepreciziška!). Arba užsimenama (p. 149), kad antroji poemos dalis „paryškina pagrindinę kūrinio idėją", bet daugiau nė žodžio apie tą idėją nepasakyta. Aišku, kad moksleiviui ji bus nesuprantama. Autorius nemaža vietos skiria „Anykščių šilelio" lyrizmui – poeto emocijoms, emocinėms stilistinėms priemonėms (p. 151–156), bet konkrečiai to lyrizmo neišryškina, įtikinamai neparodo, neatskleidžia (stilistinių priemonių išskaičiavimas maža tepadeda!). Aišku, kad moksleivis nemokės atsakyti į klausimą (p. 159) – „Kuo reiškiasi „Anykščių šilelio" lyrizmas?" Be to, toks nagrinėjimas jo neišmokys pastebėti lyrizmo ir kituose kūriniuose. Tas pat pasakytina apie romantinius poemos elementus. Autorius tik vienoje vietoje užsimena apie romantišką gamtos poetizavimą (p. 157), bet, kaip konkrečiai tas romantiškumas pasireiškia, nieko nepasako. Tai reiktų nušviesti, nes vidurinių mokyklų programose

akcentuojamas „romantinis poemos pobūdis“. Blankios, paviršutiniškos ir šabloniškos ir kai kurios kitos „Anykščių šilelio“ analizės vietos (liaudies ir miško santykių vaizdai p. 148–149, praeities ir dabarties kontrastai p. 149–151). Čia gana mechaniškai pateikiamos citatos arba jos parafrazuojamos.

D. Poškai skirtoje monografijėlėje reiktų papildyti rašytojo veiklos ir kūrybos apibūdinimą. Derėtų pridėti bent porą sakinių apie jo žodyno pobūdį, aptarti ir kitus literatūrinius darbelius bei kūrinius (vadovėlyje apsiribojama „Mužiku“). „Mužiko“ kompoziciją aiškinant, nevykusiai naudojamasi tezės terminu (p. 94–95). Tai tik padidina painiavą. Kompozicija taip ir lieka iš tikrųjų neapibūdinta. Poskyryje „Veikėjų vaizdavimas“ (p. 95–96), tur būt, be pagrindo kalbama apie antrinius veikėjus – žiaurų poną, sentimentalų bajorą, šiurkštų urėdą ir smuklininką. Kokie jie veikėjai! Pats autorius toliau pripažįsta, kad tiems veikėjams trūksta meninio konkretumo, juos sunku įsivaizduoti, net valstietis neturi ryškesnių individualių bruožų (p. 96).

Norėtųsi atkreipti dėmesį į D. Poškos ir kitų eilėdaros apibūdinimą. Tai, kas apie ją pasakyta, reikia koreguoti, patikslinti, papildyti. Pavyzdžiui, M. Mažvydo eiliuotosios prakalbos eilėdara vadinama „laisva skiemenine“ (p. 13). Tai pasenęs apibūdinimas. Reiktų, remiantis J. Girdzijausko tyrinėjimų duomenimis, ją vadinti sintaksine-intonacine („Pergalė“, 1963, Nr. 5). K. Donelaičio hegzametro apibūdinimas supainios skaitytoją (p. 82), jis negalės susigaudyti. Vargu ar teisingas autoriaus teiginys, kad K. Donelaičio eilėdara „padėjo lietuvių poezijoje įsigalėti toninei eilėdarai“ (p. 83). Pirma juk turėjo įsigalėti silabinė-toninė! D. Poškos „Mužiko“ eilėdara vadinama „trylikaskiemene silabine eilėdara“ (p. 99). Ar yra vienuolikaskiemenių, dvylikaskiemenių ir t.t. silabinių eilėdarų?! A. Baranausko eilėdarai skirtos 5 eilutės (p. 158). Pabrėžiamas jos tobulumas. Bet, kuo ji pranašesnė už kitas, skaitytojui bus neaišku.

Vadovėlyje pasitaiko klaidų. Pavyzdžiui, A. Rotundo „Pasikalbėjimas lenko su lietuviu“ minimas (p. 8) kaip vienas leidinių lotynų kalba. Betgi jis rašytas ir išspausdintas lenkiškai. Nurodoma, kad Karaliaučiaus universitetas įsteigtas 1542 m. Bet tada buvo įsteigtas tik pedagogiumas, arba partikuliaras, o universitetas – 1544 m. M. Mažvydas stojo Karaliaučiaus universitetan ne 1548 m. (p. 9), bet 1546 m. Jėzuitai, atvykę į Vilnių, įkūrė iš karto ne aukštąją mokyklą (p. 15), bet kolegiją

(=vidurinę mokyklą). Jos tikslas anaiptol nebuvo tik kunigų ruošimas. Jeigu iš karto būtų įkūrę aukštąją mokyklą, nebebūtų reikėję jos 1579 perorganizuoti į akademiją (p. 15). Aiškinama, kad K. Donelaičio „pūstynės" reiškiančios dykumą (p. 62). Kaip tada gandrienė galėjo ją lopyti?

Toli gražu ne su visais autoriaus interpretavimais bei vertinimais galima sutikti. Kartais ir citatos nevykusios parinktos, vietomis perdaug ilgos. Nemaža yra netikslių formulavimų, žodžių bei terminų vartojimo atvejų. Bet visų smulkių trūkumėlių neįmanoma čia suminėti. Manyčiau, kad vadovėlis, papildžius, kiek pertvarkius, geriau panaudojus esamą literatūrą (monografijas bei straipsnius) ir rūpestingai paredagavus, viską iki smulkmenų gerai pergalvojus, galėtų patenkinti reikalavimus ir būti išleistas. Tam reikėtų daug mažiau papildomo darbo, negu jo yra įdėta.

NAUJAS K. DONELAIČIO „METŲ" VERTIMAS Į VOKIEČIŲ KALBĄ

Šių metų pradžioje žurnale „Mickiewicz-Blätter", skirtame A. Mickevičiui ir lenkų literatūrai, baigtas spausdinti naujas, ketvirtasis iš eilės, „Metų" vertimas į vokiečių kalbą[1]. Poemą išvertė dr. Hermanas Budenzigas (Buddensieg), žinomas vertėjas, poetas ir mokslininkas, žurnalo „Mickiewicz-Blätter" leidėjas bei vyriausias redaktorius, Mickevičiaus draugijos Vakarų Vokietijoje (Mickiewicz-Gremium) pirmininkas. 1963 m. jis išleido naują Mickevičiaus „Pono Tado" vertimą į vokiečių kalbą, susilaukusį aukšto įvertinimo ir plataus pripažinimo. Po to vertė ir kitus didžiojo lenkų poeto kūrinius. Naujas „Metų" vertimas susijęs su jubiliejiniais Donelaičio metais. Pati vertimo idėja gimė 1964 m. birželio 16 d. žurnalisto L. Stepanausko susitikime-pokalbyje su Budenzigu, įvykusiame Berlyne pas profesorių dr. V. Falkenhaną. Ją padėjo realizuoti Nuolatinės Donelaičio komisijos pirmininkas akademikas K. Korsakas.

Naujas Donelaičio vertimas į vokiečių kalbą seniai jau reikalingas. Ankstesnieji vertimai – L. Rėzos (1818), G. H. F. Neselmano (1869)

[1] Kristijonas Donelaitis. DIE JAHRESZEITEN (Metai). Nachdichtung von Hermann Buddensieg. – „Mickiewicz-Blätter" (Heidelberg), 1964, H. XXVII (Frühlingsfreuden); 1965, H. XXVIII (Herbstfülle), H. XXIX (Sommermühen), H. XXX (Wintersorgen).

ir L. Pasargės (1894), atlikę savo metu teigiamą vaidmenį, nebegali patenkinti išaugusių reikalavimų. Rėzos vertimas, nors ir poetiškas, nėra pilnas. Be to, jame kai kurios vietos gerokai sušvelnintos. Neselmanas siekė vien filologinio tikslumo, neturėjo literatūrinių užmojų. Žymiai vertingesnis Pasargės vertimas, bet ir jis kiek senstelėjęs ir labai jau retas.

Budenzigas, kaip pats pažymi, norėjo pratęsti vokiečių mokslo ir vertimo meno tradicijas bei įsipareigojimus Donelaičio atžvilgiu. Apie jo siekimus galima spręsti iš dviejų straipsnių, kurių vienas skirtas „Metams" (Mickiewicz-Blätter, XXVII, p. 173–179), o antrasis – vertimo menui (Mickiewicz-Blätter, XXX, p. 179–191). Iš pastarojo straipsnio matyti, kad Budenzigas daug reikalauja iš vertėjo, vadina jį atkūrėju (Nachdichter), poeto poetu, o patį vertimą – atkūrimu (Nachdichtung). Išverstasis kūrinys turi skambėti kaip grynas aidas, būti tolygus, bent iš esmės panašus į originalą, perduoti jo atmosferą, koloritą bei savitumą, tiksliai išlaikyti jo bruožus. Pragaištinga būtų tolimų laikų veikalą stengtis padaryti prieinamesnį – pakelti „laiko aukštumon", atitinkamai pakeičiant kalbos pobūdį (Sprachart). Budenzigas smerkia perdirbinėjimą, praleidinėjimus, lopymą savo eilėmis. Vertėjas turi įsijausti į kūrinį, susigyventi su jo personažais, įvykiais, daiktais, kaip pats autorius, kad galėtų surasti gyvą, išraiškingą žodį net ir svetimiems dalykams. Išnaudodamas savo kalbos muzikalumą, spalvų turtingumą, jis turi rivalizuoti su originalo kūrėju.

Budenzigas teisingai suprato Donelaičio savitumą, išskirtinę vietą ir reikšmę Europos literatūrai, priešpastatė jį rusoistinei, sentimentaliai romantinei gamtinei XVIII a. poezijai, pabrėžė „Metų" realistiškumą, autoriaus sutapimą su būrais, žiūrėjimą jų akimis, realistikos sodrumą, kaimietišką naivų grubumą. Visa tai leidžia tikėtis iš naujojo vertimo puikių rezultatų.

Pažymėtinas dar vienas svarbus dalykas. Budenzigas vertė Donelaitį ne tiesiog iš originalo, bet naudojosi pažodiniu interlinišku E. Astramsko parūpintu vertimu. Budenzigo nuomone, toks vertimo būdas turi savo teigiamybių. Tuo atveju vertėjas nėra veikiamas svetimos sintaksės, svetimo mąstymo būdo, originalo kalbos reikalavimų ir gali jį atkurti pagal savo kalbos dvasią. Atkūrimas – tai ne pažodinio vertimo „literatūrinis apdorojimas". Čia, Novalio žodžiais, reikalinga „aukščiausia poetinė dvasia", kurią uždega originalas. Taip atkurtą tekstą reikia

tikrinti bei tikslinti. Šiuo atžvilgiu Budenzigui padėjo heidelbergiškis Fricas Bajoras.

Kaip žinoma, visi trys ankstesni vertėjai „Metus“ vertė tiesiog iš originalo. Budenzigas užsimena, kad vertėjo pareiga pažinti savo pirmtakų darbą, o tikslas – juos pranokti. Kitaip nebūtų prasmės iš naujo versti. Be abejo, Budenzigas daug kur galėjo remtis Neselmanu ir Pasarge, iš dalies ir Rėza. Reikėjo tik pakelti jų kūrybines pastangas į aukštesnį lygį. Deja, kaip matysime, Budenzigas per mažai jais naudojosi.

Meniškumas ir kūrybiškumas greta tikslumo, – svarbiausias Budenzigo siekimas. Jis kelis kartus akcentavo, kad vertimas drauge turi būti lyg ir savarankiškas (eigenständig) kūrinys, lyg iš naujo sukurtas (Neuschöpfung). Paliekant pastaruoju atžvilgiu įvertinti Budenzigo kūrybinį darbą kitiems, čia norėtųsi pažiūrėti, kiek vertimas adekvatus originalui.

Budenzigas siekia ko didžiausio tikslumo. Nori, kad ir vertime kalbėtų Donelaitis, XVIII a. lietuvių valstietis, ne XX a. antrosios pusės literatas-poetas. Nieko vertėjas nenori keisti, pridėti ar atimti, sušvelninti ar pagriežtinti, sustiprinti. Į viską jis stengiasi žiūrėti Donelaičio akimis, viską vertinti Donelaičio-būro požiūriu. Toks bendras įspūdis, lyginant su originalu. Vertime nėra nieko praleista – nė vienos eilutės.

Kiekviena Budenzigo vertimo eilutė nuostabiai tiksliai atitinka originalo eilutę. Tik labai retais atvejais koks žodis iš vienos eilutės nukeliamas į kitą. Atrodo, kad vertėjas ir ėmė, kaip atskirą atkurtiną vienetą – originalo eilutę, kiekvieną hegzametrą, be abejo, turėdamas prieš akis kontekstą. Vargu tai laikytina dirbtiniu varžtu. Toks principas, tur būt, prasmingas ir tikslingas. Kiekviena „Metų“ eilutė – hegzametras, eilėdarinis-struktūrinis poemos vienetas, pakankamai ilgas (vidutiniškai 6–7 žodžių), sintaksės atžvilgiu apjungtas. Eilutės laikymasis padeda tiksliau atkurti autoriaus braižą, vaizdo sudedamąsias dalis, įvykių bei minčių dėstymo, detalių panaudojimo tvarką, verčia nieko nepraleisti ir neišplėsti.

Kalbant apie idėjinį-tematinį poemos turinį vertime, reikia pasakyti, kad jis gana tobulai perduotas. Vargu ar ko daugiau iš vertėjo galima būtų pageidauti. Budenzigas atkuria iki smulkiausių niuansų liaudišką poemos pasaulėžiūrą, žmonių, aplinkos bei gamtos traktavimą. Kas smerkiama bei niekinama ir kas aukštinama originale, atitinkamai smerkia-

ma ir aukštinama vertime, stengiantis išlaikyti tą patį saiką, laipsnį, atspalvį.

Pavyzdžiu galima paimti ponų charakteristikas, socialinių santykių pavaizdavimą. Kiekvienoje „Metų" vietoje, kur tik liečiami ponai bei valdininkai ar jų tarnai (išskyrus gerąjį amtsrotą), jie apibūdinami su panieka, neapykanta ir ironija. Jų moralė, gyvenimo būdas, drabužis, net ir valgis – viskas nežmoniška, svetima, nenatūralu, kelia tik pasibaisėjimą ir pasišlykštėjimą. Tą patį matome ir vertime. Štai pora eilučių apie vieną iš aukščiausių ponų, norintį pasipiauti (Pl 227–229, p. 19[2]):

⟨...⟩ didpilvis šitas ⟨...⟩
Dar daugiaus išputo ir *durnuoti* pradėjo,
Nes jis tuo plaukų nuo *kiaušės* nupešė pluoštus.

Budenzigas jas taip atkūrė (MB XXVII, p. 201[3]):

⟨...⟩ dieser Dickwanst ⟨...⟩
Blähte sich noch mehr auf und begann *abscheulich zu rasen*,
Raufte sogleich sich ein Haarbüschel aus seinem *törichten Schädel.*

Čia ne tik išlaikytas bendras niekinamas apibūdinimas, bet dar kiek paryškintas, labiau konkretizuotas: *durnuoti* nusakyta žodžiais *abscheulich zu rasen* (šlykščiai šėlti), o prie *kiaušės*, reiškiančios galvą (su menkinamu atspalviu), pridėtas epitetas *kvaila* (töricht).

Arba eilutė iš satyrinio pasakojimo apie ponišką kulinariją (Rg 284, p. 87) –

Rupuižes baisias į bliūdą tarškino platų –

atkurta visai adekvačiai, beveik pažodžiui (MB XXVIII, p. 58):

Klatschte in eine flache Schüssel greuliche Kröten.

Tas pat pasakytina apie tas „Metų" vietas, kur apibendrinamai charakterizuojami ponai, nežmoniškas jų elgesys su valstiečiais: ponpalaikiai (Herrenwichte), pamatydami būrą, spiaudo nei ant šuns (ausspucken wie vor 'nem Hund); viešpatys maloningi (unsere gnädigen

---

[2] „Metai" cituojami iš 1956 m. leidimo, santrumpomis žymimos dalių antraštės (Pl — „Pavasario linksmybės", Vd — „Vasaros darbai", Rg — „Rudenio gėrybės", Žr — „Žiemos rūpesčiai"), po jų nurodomos eilutės ir puslapis (p.).

[3] Čia ir toliau cituojant Budenzigo vertimą, nurodomas „Mickiewicz-Blätter" (MB) sąsiuvinis (XXVII-XXX) ir puslapis, o kartais ir atitinkamos eilutės.

Herren) būrą, vis pinigų daugiaus norėdami, lupa (schinden den Bauern, weil sie mehr Geld herausschinden wollen); vos vasara pasirodo, kiekvienas žioplys jau būrą pradeda stumdyt (da beginnt bereits jeder Esel den Bauern zu schubsen).

Budenzigas kartais dar kiek sustiprina išraišką, parinkdamas intensyvesnį atitikmenį ar pridėdamas kokį žodelį. Pavyzdžiui, Krizas skundžiasi pono žiaurumu, jei laiku neužmokama mezliava (Vd 374–375, p. 57; MB XXIX, p. 129):

⟨...⟩amtmons *išbara* visą
Ar, nesvietiškai supykęs, muša per ausį.
⟨...⟩der Amtmann *greulich* mich *ausschimpft*
Oder sogar, unmenschlich erbost, mich *blindlings* aufs Ohr schlägt.

Čia originalo *išbara* išverstas žodžiu *ausschimpft* (= išplūsta, iškolioja), sustiprinus dar epitetu *greulich* (=baisiai). Antras pridėtas žodis *blindlings* (=aklai) taikliai nusako pono įniršio laipsnį: kerta, nežiūrėdamas, kur paklius.

Vertėjo sąžiningumą bei objektyvumą gerai galėtų pailiustruoti tos vietos, kur kalbama apie kolonistus – vokiečius, prancūzus bei šveicarus. Į kolonistus Donelaitis ir jo būrai žiūrėjo kaip į visokio blogio šaltinį ir apie juos pasakė daug aštrių, smerkiančių bei pašiepiančių žodžių. Budenzigas ir čia griežtai laikėsi originalo pažiūros ir skambėjimo. Nieko nepraleido, nepakeitė, nesušvelnino (pavyzdžiui, Rg 881, p. 113 – MB XXVIII, p. 70; Vd 542, p. 64 – MB XXIX, p. 133).

Budenzigas stengėsi išlaikyti „Metų" savitumą, lietuvišką poemos koloritą, kuris žymiu mastu susijęs su realijomis, buitinėmis ir kitokiomis detalėmis, būdingomis vaizduojamo laikotarpio lietuvių tautos dalies Prūsijoje gyvenimui, su specifiniais žodžiais, vėliau dažnai išėjusiais iš apyvartos, vardais bei pavardėmis ar pravardėmis. Vertėjas čia turi parodyti daug apdairumo, nuovokos, būti saikingas. Jis turi ieškoti ir rasti atitikmenų savo kalboje, bet turi palikti dalį originalo kalbos žodžių, pavadinimų, kad skaitytojui neatrodytų, jog tolimos epochos ir jam šiaip nepažįstamos tautos gyvenime nieko tikrai savita nebuvo. Labai gausus originalo žodžių bei pavadinimų vartojimas apsunkintų skaitymą, atgrasintų skaitytoją. Budenzigas laikosi aukso vidurio, palieka minimumą lietuviškų žodžių (gal jų galėtų būti vienas kitas daugiau).

Lietuvišką poemos koloritą vertime sudaro, svarbiausia, lietuviškos vardų bei pavardžių (ar pravardžių) formos, rašyba (net ir tų, kurios kilę iš vokiečių kalbos). Sakysim, pagrindinis „Metų“ veikėjas Pričkus visur taip ir rašomas *Pričkus* (Neselmanas ir Pasargė savo vertimuose rašė *Fritz*). Nekeičiami lieka ir kiti vardai bei pavardės: *Krizas* (Neselmanas ir Pasargė rašė *Christian*), *Petras*, *Lauras*, *Diksas*, *Plaučiunas* (Neselmanas ir Pasargė – *Plautschun*). Išlaikoma ir moterų pavardžių lietuviška forma: *Laurienė*, *Pakulienė*, *Krizienė*.

Iš mitologinių dalykų Budenzigo paliekama *Giltine* (pridėjus *Todgöttin* – mirties deivė, bet vietomis ir ji verčiama *Knochenmann*, *Sensemann*), *Perkuns*. Išlaikoma būdingo Prūsijos lietuvaičių apdaro pavadinimas – *Margine*. Vertime randame dar lietuviškus žodžius *Krivule*, *Talka*.

Sunkiausia vertėjui atkurti bei išlaikyti Donelaičio išraiškos savitumą, sodrumą, neprilygstamą vaizdingumą ir liaudiškumą. Prof. V. Kirpotino žodžiais, jis „įvedė poezijon tokią demokratišką mužikišką kalbą, kurios būtų išsigandę patys drąsiausi XVIII a. laisvamaniai“. Donelaitis žiūrėjo į gyvenimą valstiečio akimis ir kalbėjo jo kalba. Budenzigas stengėsi išlaikyti originalo išraiškos pobūdį.

Gyvajai, ypač liaudies, taip pat ir Donelaičio, kalbai savitas kiek grubokas, vaizdus nusakymo būdas, perdėjimas, spalvų sutirštinimas, pabrėžtas vertinamasis (ypač neigiamas) momentas, o iš kitos pusės – švelnumas, daiktų vadinimas mažybiniais maloniniais žodžiais, lyrinis-emocinis nuspalvinimas. Budenzigui lengviau sekėsi atkurti pirmąjį bruožą. Sakysim, „Metuose“ vartojama daug charakterizuojančių šiurkščių žodžių su niekinamu, smerkiamu atspalviu, kuriems vertime nestinga atitikmenų: *žioplys* (Luder, Maulaffe, Dummkopf), *smirdas* (Unflat, Stänkerer, Wicht), *nenaudėlis* (Windhund, Faulenzer, Nichtsnutz, Tagdieb) ir kt. Adekvačiai atkurta ir daugelis tokios rūšies pasakymų:

⟨...⟩ponai⟨...⟩*prisiriję* Rg 258, p. 86 (die Herren⟨...⟩ *voll sich gesoffen* MB XXVIII, p. 57).

⟨...⟩*priėsdint* pamušiau bulių Vd 383, p. 57 (Daß man sich *sattfraß*, erschlug⟨...⟩ MB XXIX, p. 129).

⟨...⟩*šonus skalbti* pradėjo Rg 255, p. 86 (⟨...⟩kräftig *den Rücken verbläute* MB XXVIII, p. 57).

Prisimintini čia ir vulgarizmai. Ankstesni vertėjai juos sušvelnino. Iš dalies taip elgėsi ir Budenzigas, tur būt, kad nešokiruotų dabartinio

skaitytojo, bet daug nuosaikiau ir kai kur paliko visai donelaitiškai skambančius žodžius.

Sunkiau vertėjui sekėsi atkurti švelnumo atspalvį, meilės, brangumo, mielumo išraišką, susijusią su mažybinėmis maloninėmis formomis, kurios vokiečių kalboje ne taip įprastos, dažnai svetimos. Ne vienu atveju tas niuansas dingo:

> ⟨...⟩*grūdelius* lauke jau vėjai buvo *nudaužę* Vd 513, p. 63 (⟨...⟩hatte der Wind⟨...⟩*die Körner verschüttelt* MB XXIX, p. 132).
>
> Ak, kaip veikiai žmogiškos nudyla *dienelės*! Žr 595, p. 143 (Ach, wie schnell zerreiben sich doch *die Tage* des Menschen MB XXX, p. 213).

Kai kur vertėjas šiam reikalui prideda epitetą (paprastai *lieb* – mielas) ar panaudoja atitinkamą semantinį pakaitalą.

Apskritai imant, gyva, liaudiška kalba vertime, atrodo, vykusiai atkurta. Abejoti galima tik dėl vieno kito žodžio pavartojimo tikslingumo. „Metuose“ nėra nė vieno tokio pasakymo, kuris būtų svetimas gyvajai liaudies kalbai. To, tur būt, negalima teigti apie Budenzigo vertimą. Čia randame *Lamento* (orig. *zaunyt*), *Kantaten* (orig. *dainos*), *delektieren* (orig. *paragauti*) ir kitus žodžius, būdingus daugiau inteligentų ar gal miestiečių kalbai, bet ne liaudies. Pavyzdžiui, lakštingalos epizode, kur išaukštinamas paprastumas ir smerkiamas pūtimasis, sakoma, kad Krizas, į vyžas įsinėręs ir savo skrandą būrišką *viešėt užsimovęs*, po prastu savo stogu nei lakštingala čiauška (Pl 127–129, p. 14). Pabrauktuosius žodžius Budenzigas išvertė – *um Visiten zu machen* (MB XXVII, p. 199). *Visite* (=vizitas) šiaip ar taip suteikia oficialumo atspalvį, perkelia Krizą iš valstietiškos aplinkos į inteligentišką ar bent miestietišką. Ar ne geriau čia pasielgė Neselmanas ir Pasargė, pavartoję paprastą žodį *Besuch* (wenn er zum Besuch geht; zum Besuche sich rüstend)? Kažin ar nederėtų cituotuosius ir panašius į juos žodžius peržiūrėti ir, leidžiant vertimą atskira knyga, pakoreguoti?

Ankstesniems „Metų“ vertėjams į vokiečių kalbą nesisekė adekvačiai išversti vaizdinių veiksmažodžių – pagrindinės Donelaičio meninės išraiškos priemonės. Kadaise P. Gailiūnas[4], o paskui ir prof. V. Mykolaitis[5] tuos vertimus palygino su pieva, iš kurios išskainioti gražiau-

---

[4] „Židinys“, 1939, Nr. 5—6, p. 598.
[5] Mykolaitis-Putinas V. Raštai. Vilnius, 1962, VIII, p. 208.

si žiedai. Budenzigas padarė žingsnį į priekį, tačiau daugeliu atvejų ir jis tenkinosi sąvokiniu, bespalviu nusakymu. Galima paimti pavyzdžiu vieną iš gražiausių vaizdinių veiksmažodžių derinių (Vd 125, p. 46; MB XXIX, p. 124):

⟨...⟩*kirmyt* į patalą *žergia.*
⟨...⟩*steigt* er⟨...⟩ins Bett, *um trägfaul zu schlafen.*

Prasmė čia ta pati (lipa į lovą tingiai miegoti), bet nebėra smerkiamo–niekinamo satyrinio atspalvio, pasipiktinimo sukelto grubumo, sodrumo ir vaizdingumo. Adekvatesnis savo etimologine reikšme *kirmyt* atitikmuo (um *trägfaul zu schlafen*), bet ir jis aprašomojo pobūdžio. Visai nepavyko ši vieta Neselmanui (zum Nichtsthun steigt er ins Bette), o Pasargės mėginimas pakeisti nusakymą ir praleisti žodį *kirmyt* (kriecht mit allen Teufeln ins Bett er) vargu ar gali būti priimtinas (ypač kad velniai ir taip jau daug kartų minimi tame puslapyje).

Donelaitis mėgo pusdalyvio su veiksmažodžiu derinį, padedantį glausčiausiu būdu išreikšti judesių, veiksmų, su jais susijusių garsų įvairumą, ištisą kompleksą. Vertėjams šis derinys sudarydavo daug sunkumų. Dažnai jie būdavo priversti jį išskaidyti, susijusius dalykus išskirti. Budenzigas stengėsi, kur leido vokiečių kalbos dėsniai bei dvasia, pasekti Donelaičiu, ir ne vienu atveju jam tai pavyko:

⟨...⟩čypsėdami burzda (Pl 181, p. 17).
⟨...⟩krabbeln piepsend (MB XXVII, p. 200).
⟨...⟩pliuškėdami plūsta (Vd 489, p. 62).
⟨...⟩gedankenlos plappernd so schwätzen (MB XXIX, p. 131).

Neselmanas (I pavyzdys) nusakė kitaip (krabbeln mit Zwitschern), Pasargė išskaidė (krabbeln⟨...⟩und zwitschern). Aišku, adekvatesnis Budenzigo vertimas.

Bet ir Budenzigas daugeliu atvejų buvo priverstas ieškoti kitokio nusakymo būdo, atsisakyti Donelaičio konstrukcijos, detalės visumos, tenkintis vienu bruožu (Pl 635, p. 37; MB XXVII, p. 210):

⟨...⟩šaudyklė su šeiva *šokinėdama tarškia.*
⟨...⟩in dem Schiffchen die Spule *in flinkem Schwunge dahinfliegt.*

Čia perduotas tik veiksmo bei judesio lengvumas, greitis, bet dingo lydimasis garsas. Taigi originalui neprilygta, nors geriau išversta, negu Neselmano (⟨...⟩noch tanzet und klappert) ir Pasargės (tanzend⟨...⟩ dahinfährt).

Tačiau pasitaiko vienas kitas atvejis, kur Budenzigui, atrodo, visai nepavyko išversti gana paprasto lietuviško pasakymo, pavyzdžiui, apie saulę, kuri, ant dangaus išgaidrinto *sėdėdama, žaidžia* (Vd 51, p. 43) – *spielt sie, während sie sitzt* auf dem strahlenden Himmelgewölbe (MB XXIX, p. 122). Nors Neselmano ir Pasargės šios eilutės vertimai neadekvatūs, bet gal vis dėlto priimtinesni.

Drauge pažymėtina, kad Donelaičio stiliui būdingą dinamiškumą Budenzigas stengėsi išlaikyti, ir gana sėkmingai. Štai senas Pričkus (Vd 148, p. 47; MB XXIX, p. 124) –

⟨...⟩*kūliais* pro duris *iššoko*.
⟨...⟩*sprang Hals über Kopf* dann zur Tür *raus*.

Tik retais atvejais sustiprinto veiksmo ar judesio žodžius vertėjas susilpnina, bet tai esmingiau neatsiliepia bendram įspūdžiui.

Apskritai imant, Budenzigas išlaiko būdingas Donelaičio kalbos ypatybes. Jis sumaniai ir išradingai išnaudoja vokiečių liaudies ir literatūrinės kalbos lobyną, per amžius sukauptas išraiškos priemones. Jo kalba atrodo net žodingesnė, negu Donelaičio, taip pat liaudiška, gyva ir vaizdi.

Aišku, visko atkurti, ypač poezijoje, neįmanoma. Vertėjas turi neišvengiamai kai ką praleisti, bent iš dalies kompensuodamas praplėtimais bei papildymais. Pažymėtina, kad Budenzigo vertime tokių praleidimų labai maža, vos vienas kitas žodelis, smulkiausia detalė. Jis puikiai sutalpina Donelaičio eilutę į naujai atkuriamą hegzametrą. Daug būdingesnis jam teksto praplėtimas ar papildymas nežymiomis smulkmenomis. Tai juo labiau pabrėžtina, prisiminus Rėzos nusiskundimą vokiečių ir lietuvių kalbų skirtingumu (glaustumo ir trumpumo atžvilgiu), „Metų“ minties ir išraiškos koncentruotumu, kuris nepasiekiamas vertėjui, ir kaip dėl to sunku buvę išversti originalą tokiu pat eilučių skaičiumi.

Budenzigas tų sunkumų, atrodo, nejautė. Kondensuotai versdamas, kai likdavo vietos hegzametre, praskleisdavo tai, kas slypėjo Donelaičio žodžiuose, labiau sukonkretindavo pasakymą, o kartais pridėdavo tik tai, kas savaime suprantama:

Ir vaikai *be buksvų*, ir kriunėdami diedai Pl 102, p. 13 (Kinder *noch ohne Buchsen, im Hemd nur*, die hüstelnden Greise MB XXVII, p. 198).

⟨...⟩pelėdpalaikė⟨...⟩tuojaus *į namą savo* sugrįžo Pl 240–241,

p. 20 (<...>die törichte Eule<...>Kehrte sogleich zurück<...> in *ihre dunkle Behausung* MB XXVII, p. 201).

Ir kiek utėlių jis tau kasdien *nušukavo* Pl 285, p. 21 (Wieviele Läuse er täglich *aus deinen Haaren* dir *kämmte* MB XXVII, p. 202).

Kai kur jis panaudojo vaizdingumui sustiprinti liaudiškus idiominius pasakymus, pavyzdžiui:

Bet ir kuinpalaikį taipjau pas Miką *pragėręs* Vd 467, p. 61 (Als er den Gaul auch beim Mikas *rutz und butz* dann *vertrunken* MB XXIX, p. 131).

Dėl tokių ir panašių priedų vertėjui, žinoma, jokių priekaištų daryti negalima. Jie dera kontekstui. Bet pasitaiko ir nereikalingų, ničnieko nauja nepasakančių, stilistiniu atžvilgiu nepateisinamų išplėtimų – grynų pleonazmų, lopomųjų žodžių, sakysim, Slunkiaus kalboje, kuri ir šiaip koreguotina:

O *mano motė* (žinot juk, koks moterų būdas) Pl 427, p.27 (Aber *mein Weib, meine Ehfrau* – ihr kennt die Gewohnheit der Weiber – MB XXVII, p. 205).

Neselmanas ir Pasargė apsiėjo be tos tautologijos.

Paliestina dar sintaksinė-stilistinė hegzametro struktūra, pora būdingų Donelaičiui ypatybių – sinonimų sugretinimas bei su juo susijusios dvinarės konstrukcijos ir tarinio (veiksmažodžio) nukėlimas į eilutės pabaigą.

Sinonimų sugretinimas bei dvinarės konstrukcijos turi gilias tradicijas lietuvių literatūroje (pradedant M. Mažvydu), įprastos tautosakai ir gyvajai kalbai. Jų gausumą „Metuose“, tur būt, bent iš dalies nulėmė ir antikinių poetų poveikis. Budenzigas su jomis elgiasi nevienodai. Dalį jų išlaiko, pavyzdžiui (Vd 249, p. 52; MB XXIX, p. 126):

Ašarų mums per daug ir raudą didę padarė.
Hat uns allzu viel Tränen und schmerzliche Klage gekostet.

Kitur jis sinonimų sugretinimo atsisako ir dvinarį keičia vienanariu (Žr 34, p. 119; MB XXX, p. 201):

Ir su rogėms vėl *skraidyt ir čiuožt* pamokino.
Nunmehr lehrte, mit *flinken* Schlitten zu *flitzen*.

Žodis *flitzen* (skrieti, dumti, šauti) su pridėtuoju rogėms epitetu *flinken* (greitos) atstoja *skraidyt ir čiuožt*, perduoda nepaprastą lengvumą, greitį, skriejimo įspūdį, ir ši eilutė visai adekvati originalui.

Kartais Donelaičio vienanarį tarinį Budenzigas išverčia dvinariu (Žr 45, p. 119; MB XXX, p. 201):

Ir raudodami kloniojas, kad *švilpina* vėjai.
Und sie beugen sich klagend, wenn Stürme *pfeifen und heulen.*

Tad galima teigti, kad šias konstrukcijas vertėjas, apskritai imant, išlaiko. Kitaip yra su tarinio vieta. Donelaitis mėgsta sakinį ar eilutę užbaigti tariniu, veiksmažodžiu. Tarinio nukėlimas į eilutės (ar sakinio) pabaigą suteikia įtampos, o veiksmažodžio ar veiksmažodinės kilmės formos hegzametro gale sustiprina dinamiškumą. Vertime šito mažokai paisoma.

Koks skirtingas kartais stilistinis atspalvis originale ir vertime, galima matyti kad ir iš šio pavyzdžio (Pl 588, p. 35; MB XXVII, p. 209):

Nes kisieliaus tu, o kuinai pašaro *laukia.*
Denn du *wartest* auf Kissēl und Gäule *warten* auf Futter.

Reikia pasakyti, kad šios sintaksinės-stilistinės „Metų“ ypatybės nesistengė išlaikyti nei ankstesni vertėjai.

Pažymėtinas dar svarbus dalykas, į kurį Budenzigas, kaip ir jo pirmtakai, maža tekreipė dėmesio, būtent „Metų“ lyrizmas. Šis savitas Donelaičio bruožas lig šiol niekieno plačiau netyrinėtas, net neišryškintas. Apie būrų poetą, kaip lyriką, yra užsiminęs prof. F. Tecneris (Tetzner) jau bus daugiau kaip penkiasdešimt metų. Prof. V. Mykolaitis „Metus“ laiko kartu epiniu ir lyriniu kūriniu. Pastaruoju laiku labiausiai šį Donelaičio bruožą akcentavo poetas E. Mieželaitis, mėgindamas išskirti poemoje tragiškąjį lyrinį planą, lyrinius leitmotyvus, lyrinį monologą, apčiuopęs „nuostabiai tyras lyrines versmes“.

Vertime Donelaičio lyrizmas daug silpniau teatsispindi, negu originale. Ryškiausiai šis trūkumas matyti šienapiūtės epizode (Vd 434–448, p. 59–60; MB XXIX, p. 130), vienoje iš lyriškiausių „Metų“ vietų. Budenzigas šį vaizdą atkūrė, sustiprindamas epinį elementą. Šiaipjau nežymūs, nekrintą į akis kelių detalių pakeitimai labai susilpnino jo lyrinį atspalvį. Be to, viena eilutė –

Giltinė su dalgiu, *nei* seną gremždama barzdą

neteisingai suprasta ir išversta:

Giltines Sense aber schabte sirrend den Bart ab.

Iš konteksto išeitų, kad giltinės dalgis nugremžė senų žiedų (ar būrų?)

barzdas! O Donelaitis čia buvo tik palyginęs šieno piovimą su senos barzdos skutimu.

Geriau pavyko Budenzigui atkurti lyrizmą „Rudenio gėrybių" pradžioje (eil. 22–36, p. 76–77; MB XXVIII, p. 52–53). Tačiau jis gerokai susilpnintas „Žiemos rūpesčių" pabaigoje. Be abejo, lyrizmą, slypintį dažnai nežymiose detalėse ar potekstėje, ne taip jau lengva išlaikyti. Bet, leidžiant vertimą atskira knyga, gal reikėtų dar padirbėti.

Budenzigo vertime pasitaiko klaidų bei netikslumų. Pavyzdžiui, Lauro kalboje (Vd 68–70, p. 44; MB XXIX, p. 123) skaitome:

All *diese Wunder,* die ich als alter Mann hier erblicke,
Rufen, aus Herzensgrund seufzend, in tiefer Wehmut nur immer:
Ach, wie nichtig sind doch die Werke des Menschen auf Erden!

Išeitų, kad šaukia dūsaudami dyvai. O iš tikrųjų šūkteri Lauras:

Tokius aš dyvus kaip sens žmogus pamatydams
Irgi dūsaudams iš širdies, tuo *šūkteriu* graudžiai:
„Ak", tariu, „kaip visai niekings mūsų veikalas amžio".

Ankstesni vertėjai šią vietą teisingai suprato ir išvertė.

Vd 149, p. 47 (MB XXIX, p. 124) klaidingai išverstas *ketvergis* – „der bereits vier Jahre ihm diente" (kuris jam tarnavo jau ketverius metus). Originale tėra nurodytas kumelio amžius. Rėzos, Neselmano ir Pasargės vertimas atitinka lietuviškąjį tekstą – *vierjährig.*

Donelaitis pasakoja, kad Plaučiūnas, pas Kasparą *Talkoje pavitots,* taip baisiai buvo pririjęs, kad pametė budę su dalgiu (Vd 449–450, p. 60). Budenzigas verčia, kad Plaučiūnas talkoje *nebuvo* pavaišintas (MB XXIX, p. 131):

Dieser Windhund Plaučiunas, den Kasparas voriges Jahr *nicht*
Bei der Talka *bewirtet,* hatte so schrecklich gesoffen⟨...⟩.

Ankstesniuose vertimuose tos klaidos nėra.

Toliau pasakojama apie Plaučiūną, kad jis savo pievą pavėluotai su piautuvu kirto, o tuo metu (Vd 471, p. 61) –

⟨...⟩kaimynai *jo* rugius jau buvo suvalę.

Iš konteksto aišku (tai rodo ir cezūra), kad šią eilutę taip reikia suprasti: Plaučiūno kaimynai jau buvo suvalę savo rugius (taip išvertė ir Neselmanas, ir Pasargė). O Budenzigas rašo, kad kaimynai buvo nupiovę Plaučiūno rugius (MB XXIX, p. 131):

Aber die Nachbarn hatten bereits *seinen* Roggen geerntet.

„Rudenio gėrybėse“ pasakyta, kad Krizo duktė Ilzbutė „už šulco į *Taukius* nutekėjo“ (Rg 140, p. 81), o išversta: „sie bekam zudem den Schulzen *von Taukius* als Ehmann“ (MB XXVIII, p. 55). Originale minima vietovė *Taukiai* (Pasargės teigimu, ji išgalvota, padaryta iš žodžio *taukai*), tad ir reikėtų rašyti *den Schulzen von Taukiai* (Neselmanas ir Pasargė rašo ⟨...⟩ *von Tauken*).

Enskys nori nustebinti savo pasakojimu apie Slunkių ir Pelėdą (Rg 603–604, p. 100):

Tik girdėk, aš tokius tau dyvus pasakysiu,
Kad plaukai *tau* ant žilos galvos pasišiaušys.

O Budenzigas verčia, pakeisdamas *tau* į *man* (MB XXVIII, p. 64):

Hör nun und staun, wenn von solchen unglaublichen Dingen ich spreche,
Daß sogar *meine* Haare auf *meinem* Graukopf sich sträuben.

Tai skamba gana keistai.

Toliau tame pačiame Enskio pasakojime ironiškai hiperboliškai tvirtinama, kad, arkliui sužvengus, „sparų viens nuo stogo nupuolė“ ir „langų vienam perdėm skylė pasidarė“ (Rg 626–628, p. 102), o vertime išeina kitaip: arklys dėl to sužvengė, kad sparas nuo stogo nukrito ir pramušė langą (MB XXVIII, p. 65). Tuo pačiu dingsta ironija.

Nežinia kodėl vietoj „po *Mikielės*“ (šv. Mykolo rugsėjo pabaigoje) vertime atsiranda „po šv. *Martyno*“ (lapkričio mėn.) – „Kaum daß *Martini* vorüber“ (Rg 686, p. 104; MB XXVIII, p. 66).

„Žiemos rūpesčiuose“ (eil. 151) verčiant praleista „O ansai“ ir, kas buvo apie du pasakyta, priskirta vienam. Pasidarė nesklandu (MB XXX, p. 203).

Garsioje Dočio kalboje teisme vietoj „mums ėst reiks *žiurkes irgi pelėdas*“ (Žr 357, p. 132) pasakyta „*Ratten und Mäuse* zu fressen“ (= žiurkes ir peles) (MB XXX, p. 207). Skirtumas, žinoma, nedidelis. Bet gal geriau laikytis originalo. Dočys juk norėjo paminėti du ne tik nevalgomus, bet ir labai nemalonius stambesnius padarus. Ankstesniuose vertimuose paliktos pelėdos.

Būtų galima ir daugiau panašaus pobūdžio smulkmenų suminėti. Pasitaiko ir stilistiškai nepakankamai apdorotų vietų. Kai kur ir hegzametras atrodo forsuotas, nors, apskritai imant, jis skamba lengvai ir teka laisvai.

Norėtųsi dar pažymėti keletą nemalonių korektūros klaidų. „Rudenio gėrybėse“ randame eilutę, neturinčią jokio atitikmens originale (MB XXVIII, p. 63):

Haben deswegen auch keinen Respekt mehr vor einem Schultheiß.

Ji įterpta tarp 519 ir 520 eilutės ir labai panaši į ankstesnio puslapio eilutę (atitinkančią Rg 494, p. 96):

Deshalb auch keinen Respekt mehr vor dem Schultheißen hatten.

Matyt, tai yra jos variantas, dėl neatidumo įterptas į tekstą.

„Pavasario linksmybėse“ 61 eilutė (MB XXVII, p. 198) nukelta po 71 eilutės! „Vasaros darbų“ 561 ir 562 eilutės sukeistos vietomis (MB XXIX, p. 133). Tai kenkia prasmei.

Suminėti ir nesuminėti smulkūs trūkumėliai rodo, kad Budenzigo atkūrimas nėra visais atžvilgiais išbaigtas, kad jame pasitaiko koreguotinų ir šlifuotinų vietų. Būtų pageidautina, kad vertėjas, įdėjęs tiek triūso ir kūrybinių pastangų, pralenkęs savo pirmtakus išraiškos turtingumu, gyvumu, ekspresyvumu ir liaudiškumu, dar padirbėtų, leisdamas „Metus“ atskira knyga.

LITERATŪROS MOKSLAS

V. KUBILIAUS DISERTACIJA „LIETUVIŲ REVOLIUCINĖ POEZIJA 1890—1907 m.“

Lietuvių revoliucinės poezijos – tarybinės poezijos ištakų – nagrinėjimas yra vienas neatidėliotinų uždavinių, iškeltų literatūros istorikams ir kritikams. 1890–1907 metų lietuvių revoliucinė poezija – pirmasis lietuvių revoliucinės poezijos raidos etapas – visai tinkama kandidatinei disertacijai tema, juo labiau, kad lig šiol nėra susilaukusi platesnio nagrinėjimo, o kai kurie ją kūrę autoriai dar visai tebėra neiškelti viešumon.

Disertantas, kaip pats pabrėžia (p. 9), savo uždaviniu laikė „parodyti lietuvių revoliucinės poezijos vystymąsi, atskleisti jo dėsningumus“. Revoliucinę poeziją, jos raidą jis nagrinėjo glaudžiame ryšyje su Lietuvos ir Rusijos revoliucinio judėjimo istorija, kuria ir pagrindė savo nagrinėjamo laikotarpio suskirstymą į smulkesnius etapus. Tai įgalino disertantą geriausiai atskleisti revoliucinės poezijos vystymosi dėsningumą, jos užuomazgų atsiradimą, ribotumą, savitus bruožus, naujų reiškinių pasirodymą.

Disertacijoje dėmesys koncentruojamas į atskirų žymesnių poetų kūrybą. Turint galvoje, kad revoliucinės poezijos kūrėjų buvo palyginti ne taip daug ir tik du iš jų buvo žymesni: Kėkštas (etape iki 1902 m.) ir Jovaras (1905–1907 m.), ir kad literatūrinio proceso dėsningumai ryškiausiai apčiuopiami žymesniųjų rašytojų kūryboje, toks šios temos nagrinėjimas yra visai pateisinamas ir vaisingas. Tačiau, nors daugiausia vietos disertacijoje skiriama Kėkštui ir Jovarui, anaiptol neužmirštami ir kiti – smulkesni poetai, net tie, kurie tepasireiškė vienu ar dviem eilėraščiais. Joje yra atskiras skyrius ir revoliucinių dainų vertimams bei sekimams.

V. Kubiliaus disertacija pasižymi daugeliu teigiamų savybių. Disertantas yra gerai įsisavinęs marksistinę–lenininę metodologiją, išstudi-

javęs tarybinių literatūros istorikų ir kritikų darbus ir sugeba juos vaisingai panaudoti savo nagrinėjamiems klausimams nušviesti. Ypač pažymėtinas kruopštus nagrinėjamo laikotarpio visuomeninio gyvenimo, rašytojų biografijų, aplinkos ir kūrybos išstudijavimas. Disertantas nesitenkino spausdinta medžiaga, bet ieškojo naujos rankraštynuose ir archyvuose. Disertacijoje, atrodo, panaudota viskas, kas šiuo metu žinoma, surasta ir įmanoma buvo surasti. V. Kubilius, kaip literatūros istorikas, pasižymi ta teigiama savybe, kad pats eina prie pirmųjų šaltinių – stengiasi kiek galint daugiau faktinės medžiagos surasti, o esamą patikrinti. Tuo būdu jis pasideda tvirtą pagrindą analizei, išvadoms. Pažymėtina, kad disertantas yra išaiškinęs tikrąjį B. Červienskio revoliucinės dainos „Raudono vėluko" vertėją (vertimas lig šiol buvo priskiriamas Kėkštui) ir kitus literatūrinius faktus. Disertacija yra gerai dokumentuota. Šiuo atžvilgiu jai, atrodo, jokių priekaištų daryti negalima.

V. Kubilius pasižymi ir kitomis geromis literatūros istoriko savybėmis. Disertacijoje jis parodo savo aukštą literatūrinę kultūrą, įžvalgumą, sugebėjimą giliai ir išsamiai analizuoti meninius kūrinius, jų turinį ir formą organinėje vienybėje. Pažymėtinas jo sugebėjimas visur rasti ryšį, susieti kūrinį su kūrėju, visuomenine aplinka. Kiekviena detalė, kiekvienas naujas bruoželis jam daug pasako. Jam nėra izoliuotų atsitiktinių reiškinių, bet visi vienaip ar kitaip susiję, padeda vienas kitą suprasti. Dėl to V. Kubiliui pavyksta atskleisti gyvą, pulsuojantį praėjusios epochos gyvenimą, gyvą kūrinio ryšį su kūrėju, kūrėjo su visuomenine aplinka. Jam pavyksta atskleisti dramatinius momentus kūrėjų gyvenime, susikryžiuojančias priešingas įtakas, sąlygojančias nenuoseklumą, prieštaravimus, ribotumą. Jis išryškina žymesnius revoliucinės poezijos kūrėjus – Kėkštą ir Jovarą, pasako apie juos daug nauja. Jis teisingai įvertina ir kitus revoliucinės poezijos kūrėjus ar vertėjus, parodo jų pasiekimus ir trūkumus.

Tuo būdu V. Kubilius puikiai atliko savo užsibrėžtą uždavinį – davė lietuvių revoliucinės poezijos 1890–1907 m. istoriją, plačiai, giliai ir išsamiai nušvietė jos raidą. Dėl minėtų disertanto savybių ir sugebėjimų tos raidos paveikslas išėjo ryškus, o pats rašymo būdas – gyvas, įdomus ir patrauklus, nors disertantas visai „nebeletristino", nenutolo nuo moksliniam darbui įprasto stiliaus. Visa tai rodo V. Kubiliaus mokslinį brandumą ir literatūrinį pajėgumą.

Tačiau disertantui padarytini kai kurie priekaištai ar, teisingiau, pareikštini pageidavimai. Nors disertacija metodiškai nuosekliai parašyta,

vieninga, joje gerai apvaldyta visa dėstoma medžiaga, vis dėlto jai trūksta platesnio sintetinio apibendrinimo. Tiesa, apibendrinimai yra kiekvieno skyriaus gale, jie duodami ir disertacijos „Pabaigoje“, bet jų yra kiek per maža. Platesnis apibendrinimas, dar vienas sintetinis skyrius reikalingas, kad tema būtų išbaigta. Tokio skyriaus stoka jaučiama pačioje disertacijoje, ypač tose jos vietose, kur kalbama apie nagrinėjamo laikotarpio revoliucinės poezijos poveikį ir reikšmę Janoniui (p. 3, 242, 246, 248) ir kur pabrėžiama kaip „didžiulis meninis [tos poezijos] nuopelnas“, kad ji paruošė dirvą Janonio kūrybai atsirasti ir kad Janonis „nemaža mokėsi iš ankstyvesnių poetų frazės lakoniškumo, šūkio formulavimo, publicistinės poetikos žodyno“ (p. 248). Suprantama, iš disertanto nėra jokio pagrindo reikalauti, kad jis būtų plačiau nušvietęs tai, ką konkrečiai Janonis paėmė, ko mokėsi iš 1890–1907 m. lietuvių revoliucinės poezijos (tai neįeina į jo temą). Bet kad būtų lengviau nagrinėti vėlesnio lakotarpio lietuvių revoliucinę poeziją ir jos ryšius su 1890–1907 m. revoliucine poezija, toks sintetinis apibendrinamasis skyrius (ypač skirtas meninėms priemonėms – revoliucinės poezijos poetikai) turėtų būti pridėtas. Meninėms ypatybėms apibendrinti disertacijoje skirta vos 2 puslapiai (241 – 242) – aiškiai per maža. Disertantas jas įžvalgiai nagrinėjo visoje disertacijoje, stengdamasis atskleisti kiekvieno autoriaus savitus, individualius bruožus (p. 10). Todėl reiktų pabaigoje jas susisteminti, iškelti tai, kas bendra, duoti ir šiuo atžvilgiu visumos vaizdą. Manyčiau, kad, disertaciją ruošiant spaudai, toks skyrius būtinai pridėtinas.

Antras dalykas, apie kurį disertantui reikėtų dar pagalvoti, yra VI skyriaus antraštė („1905 – 1907 metų įvykių atspindžiai lietuvių revoliucinėje poezijoje“): *ji neatitinka to skyriaus turinio. 1905 – 1907 m.* įvykių atspindžiai jame užima nežymią dalį. Čia daugiausia analizuojamas lietuvių revoliucinės poezijos ryšys su 1905 m. revoliucija. Todėl antraštę reiktų performuluoti.

Reiktų padaryti priekaištų ir dėl atskirų disertacijos detalių. Joje pasitaiko vienas kitas neaiškus ar netikslus, neišbaigtas formulavimas, teiginys, stilistiniu atžvilgiu redaguotinas sakinys (pvz., p. 5, 17, 21, 24, 81, 97, 158, 163). Bet tai lengvai pataisomi dalykai, nesumenkiną disertacijos vertės.

Dėl visų minėtų teigiamų savybių V. Kubiliaus disertacija yra rimtas įnašas į lietuvių revoliucinės poezijos nagrinėjimą ir į lietuvių literatūros istoriją.

M. LUKŠIENĖS DISERTACIJA „JONO BILIŪNO KŪRYBA“

Žymiojo lietuvių rašytojo demokrato, proletarinės literatūros pradininko J. Biliūno kūryba lig šiol nėra susilaukusi nė vienos stambesnės studijos. Jai buvo skiriami tik atskiri straipsniai, dažniausiai proginiai, apžvalginiai, duodą vien pagrindines rašytojo vertinimo gaires. Išsamus jo literatūrinio palikimo nagrinėjimas — seniai pribrendęs uždavinys, kurį ir užsibrėžė atlikti M. Lukšienė savo disertacijoje.

Gerai suprasdama, kad vienoje disertacijoje neįmanoma detaliai ir išsamiai nušviesti visų su J. Biliūno kūryba susijusių klausimų, M. Lukšienė pratarmėje savo temą kiek apribojo (atsisakė smulkios stiliaus analizės, publicistikos ir kritikos platesnės analizės). Pagrindiniu savo uždaviniu ji laikė J. Biliūno kūrybos kelio, jo, kaip rašytojo, formavimosi proceso atskleidimą. Kadangi J. Biliūnas jaunas mirė (28 metų), — tik pradėjęs kopti į meno aukštumas, surasti save, savo kūrybinį metodą, išraiškos priemones, — toks priėjimas prie temos yra ne tik pateisinamas, bet ir atrodo tinkamiausias. Šitaip suprastas uždavinys, kaip vedamoji mintis, suteikė disertacijai vieningumo, padėjo glaudžiau susieti visą medžiagą ir nušviesti pagrindinius temos klausimus.

Koncentruodama dėmesį į J. Biliūno kūrybos raidą, disertantė ją glaudžiai siejo su rašytojo biografija, visuomenine aplinka, veikla, nuo jų pradėdama kiekvieno kūrybos etapo nagrinėjimą. Geras pasiruošimas, marksistinės-lenininės metodologijos įsisavinimas, tarybinio literatūros mokslo išstudijavimas padėjo jai savo užsibrėžtą uždavinį puikiai atlikti. Disertacija pasižymi daugeliu labai vertingų savybių.

M. Lukšienė surinko ir panaudojo gausią biografinę medžiagą, žymią jos dalį imdama iš rankraštinių ir gyvų šaltinių. Gyvas ryšys su rašytoju per jam artimiausius žmones padėjo jai įsijausti į patį Biliūną, atskleisti jo asmenybės formavimąsi, atkurti ryškų, vientisą ir darnų savo sudėtingumu jo paveikslą, parodyti jį kaip gyvą žmogų, ieškantį savo kelio, gyvenimo prasmės ir vietos visuomenėje, teisingai interpretuoti jo poelgius, pasisakymus ir kūrybą.

Disertantei pavyko nuostabiai gražiai, subtiliai, įtikinamai susieti J. Biliūno kūrybą, jos etapus su biografiniais momentais, visuomenine aplinka, išaiškinti atskirų kūrinių genezę, nušviesti kūrybos raidą apsprendusius veiksnius. Tai didelis jos laimėjimas, įgalinąs teisingai išaiškinti ir įvertinti tiek atskirus kūrinius, tiek ir visą kūrybą. Šiuo atžvilgiu vargu ar būtų galima dar ko nors pageidauti.

Analizuodama J. Biliūno kūrybą, disertantė parodo savo aukštą literatūrinę kultūrą, savarankiškumą, įžvalgumą, jautrumą meniniam žodžiui ir mokslinį subrendimą. Prie kiekvieno kūrinio ji tinkamai prieina, atsižvelgdama į jo pobūdį, specifinius bruožus. Ji išryškina menininko gimimą, pirmuosius žingsnius, augimą ir brendimą. Parodo, kas nauja kiekviename kūrybos etape, kur laimėjimas, žingsnis į priekį ir kur pasukimas netikru keliu ar nesugebėjimas dar įvykdyti gražaus užsimojimo, silpna vieta. Ji nagrinėja kūrinius, remdamasi organiniu turinio ir formos ryšiu ir nusileisdama į smulkias jų detales, parodydama savo subtilų jautrumą mažiausiems niuansams, estetinei įvairių išraiškos priemonių vertei. Tai ir yra analizės gilumo ir išsamumo pagrindas. Analizuodama detales, ji neišleidžia iš akių vedamųjų linijų. Išryškina kiekvieno kūrybos etapo būdinguosius bruožus, pasiekimus ir trūkumus.

Siekdama išbaigti J. Biliūno kūrybos analizę, M. Lukšienė disertacijos pabaigoje duoda platų apibendrinamąjį skyrių („J. Biliūno realizmo bruožai"), skirtą būdingiesiems rašytojo bruožams išryškinti, siauriau liestiems klausimams (pavyzdžiui, stiliaus) išbaigti, visumos sintetiniam vaizdui sudaryti. Jame sukaupiamas dėmesys į pagrindinius dalykus, į J. Biliūno novatoriškumą, jo realizmo savitumą, vietą kritinio realizmo raidoje.

Pažymėtinas ir disertantės santykis su nagrinėjamuoju autorium. Visoje disertacijoje jaučiama giliai slypinti vidinė šiluma, rašytojo branginimas ir meilė, išplaukianti iš jo, kaip didelio tauraus žmogaus ir menininko, vertinimo. Bet tai nepasireiškia anaiptol idealizacija, pastangomis visa išaiškinti „į gerąją pusę", kėlimu virš kitų, trūkumų nutylėjimu. Disertantė yra objektyvi. Todėl ta vidinė šiluma ne tik nekenkia, bet padeda J. Biliūną geriau suprasti, teisingiau vertinti ir dar labiau pamėgti, kaip jis ir yra vertas.

Jokių esminių priekaištų M. Lukšienės disertacijai padaryti, atrodo, negalima – nei medžiagos panaudojimo, nei metodo, nei pagrindinių su tema susijusių klausimų nušvietimo, nei išsamumo atžvilgiu. Bet į kai kuriuos, kad ir antraeilius ar smulkius dalykus, disertantei dar reiktų atkreipti dėmesį ir, disertaciją ruošiant spaudai, – o tai turėtų būti padaryta nedelsiant, – juos paredaguoti.

Vienas iš tokių dalykų yra viršinis disertacijos apipavidalinimas. Disertacija, būdama gana stambi (427 puslapių), padalinta į 6 skyrius, o skyriai į 25 poskyrius. Bet tie poskyriai neįtraukti į turinį, tekste jie

pažymėti numeriais, ne antraštėmis. Tai apsunkina naudojimąsi disertacija, norimų dalykų susiradimą, neleidžia jos iš karto apžvelgti. Ypač smulkesnio suskirstymo su antraštėmis pasigendame IV disertacijos skyriuje („1904–1906 m. apsakymai"), apimančiame 136 puslapius (171–307) ir turinčiame 8 poskyrius. Tų poskyrių numeriai nieko nepasako apie juose nagrinėjamus dalykus. O būtų gera žinoti, kuriame skyriuje ir poskyryje kurie kūriniai nagrinėjami.

Nuoseklumas reikalautų, kad VI, apibendrinamajame skyriuje („J. Biliūno realizmo bruožai") būtų plačiau paliesta J. Biliūno apsakymų kompozicija. Apie ją ten tėra tik užsiminta.

Kiek prieštaringas, neišbaigtas yra kaimo kultūros apibūdinimas: vienur (p. 12) ji traktuojama kaip ištisai teigiama, kitur (p. 23) joje išaugusi pasaulėžiūra laikoma reakcinga.

Daugiau priekaištų reiktų padaryti kalbiniu stilistiniu atžvilgiu, juo labiau, kad disertantė, tokia jautri būdama nagrinėjamo autoriaus žodžiui, sakiniui, atrodo, kiek per maža tekreipia dėmesio į savo žodį ir sakinį, į jo taisyklingumą, tikslumą, sklandumą ir aiškumą. Dėl to kartais ir pati mintis pasidaro ne visai aiški (pvz., p. 320, 349, 365, 369).

Literatūros ir šaltinių nurodymai išnašose ne visur atitinka bibliografinius reikalavimus (pavyzdžiui, p. 223).

Bet tai yra redakcinio pobūdžio trūkumai, nesumenkiną disertacijos vertės. Dėl visų minėtų teigiamų savybių, kurios tuos trūkumus nustelbia, M. Lukšienės disertacija yra labai vertingas indėlis į J. Biliūno kūrybos nagrinėjimą ir į lietuvių literatūros istoriją.

J. ŽĖKAITĖS DISERTACIJA „A. VIENUOLIO KŪRYBA IKI 1917 METŲ"

Lietuvių literatūros klasiko A. Vienuolio, jau 50 metų dirbančio literatūrinį darbą, kūryba lig šiol nėra plačiau tyrinėta. Tik paskutinis rašytojo romanas „Puodžiūnkiemis" yra susilaukęs prof. K. Korsako studijos. Ankstesnė kūryba tėra liečiama jubiliejiniuose straipsniuose ir recenzijose, kur ji ir negalėjo būti giliau išanalizuota. Todėl išsamus A. Vienuolio kūrybos nagrinėjimas yra vienas iš uždavinių, iškilusių tarybiniams literatūros tyrinėtojams. Toks nagrinėjimas yra juo labiau neatidėliotinas, kad reakcinėje buržuazinėje spaudoje buvo neteisingai vertinami A. Vienuolio kūriniai, iškreipiama jų tikroji prasmė.

Turint prieš akis ilgą ir sudėtingą A. Vienuolio nueitą kelią, nemažą jo sukurtų veikalų skaičių, aišku, kad viename monografiniame darbe būtų per sunku apimti visą rašytojo literatūrinę veiklą ir kūrybą, tuo labiau kandidatinėje disertacijoje. J. Žėkaitė visai teisingai pasielgė, imdama nagrinėti pirmąjį A. Vienuolio kūrybos laikotarpį (iki 1917 metų), kuriame rašytojas subrendo kaip menininkas, užėmė reikšmingą vietą lietuvių literatūroje, realizmo vystymesi ir davė svarių kūrinių. Šio laikotarpio A. Vienuolio kūrybos nagrinėjimą sunkino tai, kad dar nepakankamai nušviestas to meto literatūrinis gyvenimas, visuomeninė aplinka, nėra platesnės rašytojo biografijos. Bet autorė ir iš to kylančius sunkumus nugalėjo.

J. Žėkaitė panaudojo visą esamą literatūrą apie A. Vienuolį ir nemaža rankraštinės medžiagos, gerai išstudijavo XX a. pradžios lietuvių literatūrą, visuomeninį gyvenimą, rusų klasikinę ir to meto literatūrą, gerai įsisavino marksistinę-lenininę metodologiją, gausiai ir mokamai panaudojo tarybinio literatūros mokslo pasiekimus, parodė savo aukštą literatūrinę kultūrą ir puikų teorinį pasiruošimą. Šiuo atžvilgiu jai jokių priekaištų daryti negalima.

Disertacija parašyta metodiškai teisingai. Autorė suskirstė nagrinėjamo laikotarpio A. Vienuolio kūrybą chronologiniu-tematiniu atžvilgiu į 3 etapus: 1) 1905 m. revoliucijos, 2) reakcijos metų, 3) revoliucinio pakilimo ir imperialistinio karo, skirdama jiems 3 savo darbo skyrius. Toks nagrinėjimas glaudžiame ryšyje su epocha, pagrindiniais revoliucinio judėjimo etapais įgalino disertantę teisingai įvertinti visuomenines A. Vienuolio kūrybos šaknis, apibūdinti jos reikšmę ir nužymėti evoliuciją — idėjinę ir meninę raidą. Tolesniame skyriuje („A. Vienuolio apsakymų meistriškumo klausimai") autorė apibūdina bendriausias menines A. Vienuolio kūrybos savybes, kurios buvo liečiamos, analizuojant atskirus kūrinius. Paskutiniame skyriuje, susumuojant ir apibendrinant analizės rezultatus, akcentuojami tie momentai, kuriais A. Vienuolis papildė lietuvių realizmą, pratęsė jo tradicijas.

J. Žėkaitė išanalizavo pagrindinius savo temos klausimus, parodydama daug savarankiškumo, mokslinio subrendimo, originalumo ir įžvalgumo, pagrįsto giliu visos medžiagos pažinimu ir apvaldymu. Darbe visur jaučiama viena vedamoji mintis, gijos, einančios iš vienos dalies į kitą, tarpusavio ryšys. Vienas reiškinys vertinamas, neišleidžiant iš akių kito.

A. Vienuolio kūrybos analizė rodo blaivią disertantės orientaciją ir kritiškumą. Jeigu iš kritiko reikalaujama stovėti tam tikra prasme aukščiau rašytojo, sugebėti jį objektyviai įvertinti, atskleidžiant jo laimėjimus, talentą ir akivaizdžiai parodant trūkumus, ir tuo teisingai orientuoti skaitytoją ir patį rašytoją, – tai šį sugebėjimą neabejotinai turime pripažinti J. Žėkaitei.

Blaivus disertantės kritiškumas matyti visoje disertacijoje, o ypač tose vietose, kur atskleidžiamas A. Vienuolio meistriškumas, jo pasiekimai ir parodomi trūkumai. Autorė vienodu svariu, kiek santūriu žodžiu parodo ir viena, ir kita. Ji nepasiduoda gana dažnam tokiais atvejais polinkiui idealizuoti rašytoją, visur matyti tik gera, teisinti. Taip pat disertacijoje nėra nė ženklo perdėto kriticizmo, smulkmeniško priekabumo. Disertantės santykis su nagrinėjamu rašytoju yra draugiškas, šiltas, pagrįstas objektyviomis jo kūrybos vertybėmis; jaučiamos nuoširdžios pastangos jį teisingai suprasti ir įvertinti, gėrėjimasis jo laimėjimais, bet drauge ir aštrus kritiškas žvilgsnis, negalįs dovanoti trūkumų. J. Žėkaitė puikiai skiria esminius dalykus nuo neesminių, puikiai orientuojasi sudėtinguose literatūriniuose reiškiniuose.

A. Vienuolio kūrybos analizė daugelyje disertacijos vietų yra tiesiog pavyzdinga, pavyzdžiui, buržuazinių inteligentų paveikslo interpretavimas ir vertinimas laikotarpio fone, rašytojo lyrizmo savitumo ir peizažo vaidmens jo kūriniuose išryškinimas.

Disertantė turi savą literatūrinį priėjimą, medžiagos išdėstymo ir interpretavimo būdą. Pažymėtina ir lengva, sklandi kalba, formulavimų aiškumas ir tikslumas.

Jokių esminių priekaištų disertacijai padaryti, atrodo, negalima. Bet ir joje yra vienas kitas smulkesnis trūkumas, taisytinas ar tobulintinas dalykas.

Apimdama visus pagrindinius su tema susijusius klausimus, plačiai ir išsamiai analizuodama 1905–1917 metų laikotarpio A. Vienuolio kūrybą, idėjinį-tematinį jos turinį ir menines savybes, disertantė kiek per maža vietos – tik 12 puslapių (235–246), 1/20 darbo dalį – skyrė rašytojo stiliui, kalbinėms išraiškos priemonėms. Jeigu ir negalima reikalauti A. Vienuolio stiliaus išsamaus nagrinėjimo, – tam būtų reikalinga atskira studija, – vis dėlto disertacijoje pasigendame platesnio jo apibūdinimo, juo labiau, kad pati autorė pabrėžia, kad A. Vienuolis yra stambus vaizdingo, poetinio žodžio meistras. Stiliui skirtame poskyryje

net neliečiamas lyrizmas, kuris teisingai laikomas pagrindine specifine Vienuolio meninio braižo ypatybe (p. 202) ir kuris daugiausia, suprantama, išryškėja stiliuje, kalbinėse išraiškos priemonėse. Be to, nors šiaip autorė teisingai apibūdina A. Vienuolio stiliaus savybes, kai kur tas apibūdinimas yra perdaug abstraktus, net pavyzdžiu nepailiustruojamas (sakysim, konkretumas, daiktiškumas, kuris laikomas svarbiausia Vienuolio stiliaus ypatybe, p. 236). Kitur tas apibūdinimas primena nomenklatūrą, atskirų pavartotų priemonių išskaičiavimą. Tačiau reikia pažymėti, kad šį priekaištą susilpnina tai, kad autorė daugelyje disertacijos vietų liečia meninę išraišką, ja remiasi ir tuo papildo šį skyrių.

Neaišku, kodėl visai nemotyvuodama, disertantė nagrinėjimo pagrindu ima paskutinį 7 tomų A. Vienuolio raštų leidimą. Žinoma, čia jokių priekaištų daryti nebūtų galima, jeigu tas leidimas niekuo iš esmės nesiskirtų nuo pirmųjų išspausdinimų. Disertantė pati poroje vietų išnašoje aptaria naujoj redakcijoj padarytus pakeitimus seniai sukurtuose kūriniuose, kurie tokie, kaip sukurti, įėjo į lietuvių literatūrą ir veikė visuomenę. Pavyzdžiui, apie „Užkeiktus vienuolius" ji sako, kad apskritai „nauja redakcija kelia abejones", kad pabaigos nubraukimas yra „niekuo nepateisinta pataisa, gerokai sumenkinanti kūrinio prasmę, idėją, liaudišką jo pobūdį" (p. 56). Be abejo, tie taisymai turėjo būti panaudoti, aptarti, bet pagrindu, atrodo, turėjo būti imama senoji redakcija, nes nagrinėjama ano laikotarpio, ne tarybinio, Vienuolio kūryba.

Nežinia kodėl disertacijoje I ir II skyrių pradžios (p. 14–25 ir p. 64–78) neturi poskyrinių antraščių. Jos yra perdaug didelės (11, 14 puslapių), kad galėtų eiti po bendruoju skyriaus pavadinimu (kaip III skyriaus pradžia).

Ne visai vykusi kompoziciniu atžvilgiu I skyriaus pati pradžia (p. 14–15). Autorė pradeda iš karto nuo pačių pirmųjų A. Vienuolio plunksnos bandymų nagrinėjimo, be jokio įvedimo, ir tik paskui, po poros puslapių, pradeda apibūdinti Vienuolio visuomeninę aplinką, biografinius momentus, kaip pagrindą 1905 metų ir vėlesnei kūrybai. Susidaro įspūdis, kad tie pirmieji bandymai buvo kažkokie atsitiktiniai dalykai, nesusiję nei su Vienuolio biografija, nei su visuomenine aplinka, stačiai rašytojui nepriklausą. Jeigu nuo jų ir būtų galima pradėti, tai vis dėlto reikėtų kiek kitokio priėjimo.

Imant atskiras disertacijos detales, galima būtų padaryti kai kur priekaištų ir interpretacijai, citatų panaudojimui (pavyzdžiui, p. 31, kur

surevoliucinamas Vienuolis; p. 132, kur ankstesnė personažo mintis pateikiąma kaip tolimesnis jo samprotavimas; p. 220, kur kalbama apie bendrą žvilgsnį į dangų, kai akys mato tik grindis ir šešėlius jose). Pasitaiko vienas kitas ir formulavimo netikslumas.

Tačiau tie trūkumai yra neesminiai, nežymūs ir darbo vertės nesumenkina. Dėl visų pirma minėtų teigiamų savybių J. Žėkaitės disertacija yra rimtas įnašas į A. Vienuolio kūrybos nagrinėjimą ir lietuvių literatūros istoriją.

V. ZABORSKAITĖS DISERTACIJA „LIETUVIŲ LITERATŪROS KRITIKA KOVOJE DĖL REALIZMO 1905—1917 m.“

V. Zaborskaitės pasirinktoji tema — „Lietuvių literatūros kritika kovoje dėl realizmo 1905—1917 m.“ yra viena iš svarbiausių XX a. pradžios lietuvių literatūros problemų. Būdama lig šiol visiškai netyrinėta, ji yra visai tinkama kandidatinei disertacijai.

Disertantė, keletą metų tyrinėdama ir dėstydama XX a. pradžios lietuvių literatūrą ir drauge literatūros teoriją, puikiai pasiruošė šios gana sudėtingos problemos specialiam nagrinėjimui. Labai geras epochos, kultūrinio ir literatūrinio gyvenimo pažinimas įgalino autorę duoti trumpą, aiškų, sintetišką viso literatūrinio fono, įvairių jo reiškinių, reikalingų paliesti veikalų, autorių, klausimų apibūdinimą, nušvietimą ir vertinimą ir buvo drauge tvirta atrama pasirinktajai specialiai temai, visiems pagrindiniams su ja susijusiems klausimams plačiai, giliai ir teisingai nušviesti. Viskas disertacijoje yra gerai apgalvota, apibendrinta kaip ilgo tyrinėjimo, darbo su medžiaga vaisius.

Pažymėtinas gausus ir išsamus literatūros panaudojimas. V. Zaborskaitė kruopščiai išstudijavo šaltinius — įvairius straipsnius, recenzijas, pasisakymus keliolikoje 1905—1917 m. ėjusių įvairių krypčių laikraščių ir žurnalų ir kitus leidinius, rankraščiuose išlikusius darbus ir laiškus, — teorinius veikalus, nagrinėjančius marksistinės estetikos ir literatūros teorijos problemas, taip pat visa, kas vienu ar kitu požiūriu lietė jos temą.

Teigiamai vertintinas ir disertantės metodinis priėjimas, užsimojimas visą medžiagą išdėstyti, koncentruojantis apie pagrindines to laikotarpio literatūrinio gyvenimo problemas, apie bendruosius su kova dėl realizmo susijusius klausimus, atsisakant monografinio atskirų kritikų veiklos

nagrinėjimo. Atsižvelgiant į to meto kritikos pobūdį, – tada nebuvo nė vieno žymaus kritiko, atsidėjusio specialiai šiai veiklos sričiai ir apėmusio svarbiausias epochos literatūros problemas, – tai, atrodo, ir buvo tiksliausia, nes įgalino išryškinti pačią kovą dėl realizmo visame sudėtingame literatūriniame procese. Autorė teisingai darė, žiūrėdama į visus to laikotarpio kritikus bei recenzentus, atstovavusius demokratinei kritikai, taip pat marksistinei kritikai ir antirealistinėms kryptims, tarsi į kolektyvinius kritikus, sintetiškai, apibendrinančiai juos traktuodama tiek tada, kai stengėsi išryškinti teorinius jų kritikos pagrindus, tiek liesdama atskirus klausimus, visą tą problemų ratą, į kurį atsiliepė tuometinė kritika. Antra vertus, ji daugiausia rėmėsi J. Biliūnu, G. Petkevičaite-Bite, V. Kapsuku, kaip svarbiausiais nagrinėjamo laikotarpio kritikais, ir plačiausiai analizavo jų straipsnius bei pasisakymus, tuo pačiu išryškindama ir jų vadovaujamą vaidmenį.

Visas medžiagos išdėstymas ir išplanavimas disertacijoje irgi atrodo labai tikslingas. Užsibrėžusi uždavinį, – „kiek galima visapusiškiau nušviesti XX a. pradžios progresyvią literatūros kritiką, tiek aptariant jos teorinius pagrindus, tiek ir išryškinant jos vestą kovą dėl realistinės literatūros“ (p. IV), – disertantė pirmiausia, glaustai, sintetiškai, akcentuodama svarbiausius, esminius bruožus, apibūdina lietuvių literatūros kryptis ir jų kovą 1905 – 1917 m. (I sk.), kadangi literatūros kritika organiškai su ja susijusi ir be jos negalėtų būti teisingai suprasta. Toliau ji trumpai nušviečia literatūros kritikos vystymosi bruožus tyrinėjamuoju laikotarpiu (II sk.) – jos pobūdį apsprendusius veiksnius, periodizaciją, tuo būdu įvesdama į pagrindinių disertacijos problemų nagrinėjimą. Trečiajame skyriuje plačiai ir giliai analizuojama demokratinė kritika, koncentruojant dėmesį į svarbiausius klausimus tiek pačioj realizmo koncepcijoj (meno ir tikrovės santykis, pasaulėžiūros vaidmuo meno kūryboj, meno ir visuomeninio gyvenimo santykis, meninės formos klausimai, meno kūrinio vertinimo kriterijai bei kritikos vaidmens ir uždavinių supratimas), tiek konkrečių literatūros vystymo problemų sprendime, kovojant su antirealistinėmis kryptimis. Analizė užbaigiama marksistinės estetikos, kaip aukštesnės estetinės minties pakopos, pradmenų (literatūros klasinio pobūdžio, partiškumo, dviejų kultūrų buvimo supratimo) išryškinimu, marksistinės kritikos vestos kovos dėl realizmo, jos rūpinimosi proletarinės literatūros ugdymu nušvietimu (IV sk.). Disertacija užbaigiama apibendrinimu, kovos dėl realizmo XX a. pradžios

literatūros kritikoje reikšmės lietuvių literatūros ir kritikos raidai pabrėžimu.

Reikia pažymėti ir aukštą literatūrinę disertantės kultūrą, gilų įžvalgumą, mokslinį subrendimą, sugebėjimą visa, kas specifiška, savita, būdinga kuriam nors reiškiniui, suvokti, išryškinti ir glaustai, taikliai apibūdinti. Dėl to V. Zaborskaitei pavyko duoti ryškų, plačiai ir giliai sintetiškai nušviestą, atskleidžiant visą jo sudėtingumą, kovos dėl realizmo 1905–1917 m. visumos paveikslą. Jį išryškinti daug padėjo realistinės kritikos koncepcijų priešpastatymas antirealistinėms koncepcijoms.

Jokių esminių trūkumų disertacijoje, atrodo, nėra. Jai galima būtų padaryti tik kai kurių smulkių priekaištų ar, teisingiau sakant, pareikšti vieną kitą pageidavimą. Pavyzdžiui, atrodo, kad būtų tikslinga paliesti demokratinės ir marksistinės kritikos silpnas puses ir nukrypimą į sociologizmą, nušviečiant jų kovą dėl realizmo, o nepasitenkinti to nukrypimo konstatavimu apibendrinime pabaigoje (p. 214). Pažymėtina, kad autoreferate disertantė tai yra padariusi.

Reikėtų kiek plačiau paliesti ir J. Biliūno pažiūras kūrinio formos klausimu. Autorė tvirtina, kad J. Biliūnas stovi Belinskio suformuluotose pozicijose, ir pacituoja Belinskį, o paties J. Biliūno pasisakymų nepacituoja (p. 83–84). Tuo būdu teiginys lieka nepagrįstas konkrečia medžiaga. Panašiai elgiamasi ir kitoje vietoje (p. 84), kur J. Biliūno pažiūros gretinamos su Černiševskio pažiūromis: Černiševskis pacituojamas, o Biliūnas tik autorės žodžiais apibūdinamas.

Galima būtų kai ko pageidauti ir viršinio disertacijos apipavidalinimo atžvilgiu. Stambiausieji disertacijos skyriai (III ir IV) suskirstyti poskyriais, o šie dar smulkesniais poskyriais, bet tie smulkesnieji poskyriai ir tekste, ir turinyje tėra pažymėti nieko nesakančiais numeriais, ne antraštėmis. Kiekviename iš jų nagrinėjamas vienas kuris klausimas. Kodėl tad skaitytojui nepadėti greičiau susivokti ir neįrašyti antraščių, juo labiau, kad jos yra suformuluotos p. 40–41? Jeigu tai būtų padaryta, palengvintų norimus dalykus susirasti ir disertaciją iš karto apžvelgti.

Poskyriui „Kova dėl realistinės literatūros“ (p. 93) gal praverstų įdėti mažą įvadėlį, kuris įvestų į visus tame poskyryje nagrinėjamus klausimus (kaip tai padaryta kito poskyrio pradžioje, p. 40–41). Tą patį reiktų pasakyti ir apie IV skyriaus pradžią (p. 155).

Disertacijoje pasitaiko ir vienas kitas ne visai aiškus ir ne visai tikslus, stilistiniu atžvilgiu taisytinas formulavimas (pavyzdžiui, p. 90, 123, 125,

126, 136–137, 143, 152, 158, 175, 209). Bet tai vis nereikšmingi redakcinio pobūdžio trūkumai, kuriuos bus labai lengva pašalinti, ruošiant disertaciją spaudai, o šito ji neabejotinai verta, kaip svarbus indėlis į lietuvių literatūros kritikos istoriją.

A. JOVAIŠO DISERTACIJA „LIUDVIKAS RĖZA“

A. Jovaišo uždavinys, rašant disertaciją-monografiją apie L. Rėzą, buvo gana sudėtingas ir sunkus. L. Rėza pasireiškė įvairiapusiška veikla: kaip poetas, pirmasis K. Donelaičio kūrinių leidėjas, pirmojo lietuvių liaudies dainų rinkinio parengėjas, literatūros istorikas ir žymus kultūrininkas. Visose šiose srityse jis turėjo nemaža nuopelnų, suvaidino reikšmingą vaidmenį, nors toli gražu ne viskas jo veikloje buvo pažangu. Apie L. Rėzą nemaža jau palyginti parašyta, bet lig šiol neturėjome nė vieno stambaus monografinio darbo. Nė viena jo veiklos sritis nebuvo pakankamai plačiai ir giliai ištirta, o kai kurie dalykai (pavyzdžiui, poetinė kūryba, estetinės pažiūros) liko beveik visai neliesti. L. Rėzos įvairiapusiškumas reikalavo ir iš disertanto įvairiapusiškumo, gilinimosi į keletą mokslo sričių, jų istoriją, plačios erudicijos, sintetinių sugebėjimų.

Disertantas neišvengiamai susidūrė su daugeliu sunkumų, bet juos sėkmingai nugalėjo. Jis nuodugniai išstudijavo epochą, literatūrines bei estetines XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios kryptis, rado teisingą istorinį priėjimą ir teisingai išsprendė probleminius klausimus, iškėlė, kas buvo pažangu L. Rėzos pažiūrose ir veikloje, ir atskleidė jo prieštaravimus, nenuoseklumą ir ribotumą atskirais atvejais. Disertantas pasirodė kaip subrendęs mokslininkas. Jis kruopščiai surinko ir panaudojo gausią rankraštinę-archyvinę ir spausdintą medžiagą, savarankiškai giliai ją išanalizavo ir sintetiškai apibendrino, parodydamas įžvalgumą, literatūrinę kultūrą, marksistinį dialektinį priėjimą.

Disertacija duoda daug naujo. Joje pirmą kartą plačiai nušviesta originalioji Rėzos kūryba, iškeltas liaudies dainų rinkinio autentiškumo klausimas ir, atrodo, išspręstas, – įrodyta, kad leidėjas ne vieną dalyką, ypač mitologinėse dainose, pats sukūrė ar prikūrė. Daug tesingiau, plačiau ir giliau apibūdintas K. Donelaičio kūrinių pirmasis išleidimas, į kurį istoriografijoje vyravo neteisingas požiūris. Tą patį reiktų pasakyti ir apie daugelį kitų monografijoje nagrinėjamų dalykų ir klausimų.

A. Jovaišo disertacija yra reikšmingas įnašas į lietuvių literatūros istorijos mokslą. Ji aukšto lygio, kūrybiškai parašyta. Jokių esminių ir šiaip stambesnių trūkumų tiek medžiagos panaudojimo, tiek metodologiniu ir metodiniu atžvilgiu joje, mano nuomone, nėra. Disertacija verta ištisai išleisti atskira knyga.

Galima būtų pareikšti tik vieną kitą smulkesnį pageidavimą ir pasiūlyti kai kurias mažas redakcinio pobūdžio pataisas, liečiančias antraeilius dalykus.

Nors disertantas gana plačiai ir išsamiai nagrinėja įvairiapusišką L. Rėzos veiklą, parašytus ir išleistus veikalus, teisingai koncentruodamasis į svarbiausius, o iškeldamas ir spręsdamas problemas ir įvairius su tema susijusius klausimus, atitinkamai pagal svarbumą skiria jiems daugiau ar mažiau vietos, ir, apskritai imant, šiuo atžvilgiu jam jokių priekaištų daryti negalima, tačiau kai kurie, tiesa, antraeiliai, leidiniai lieka neapibūdinti. Sakysim, biografiniame skyriuje (p. 46) minimi presbiterologiniai L. Rėzos darbai („Trumpos žinios apie visus nuo 1775 m. į evangelikų bažnyčias Rytų Prūsijoje paskirtus dvasininkus“ ir „Trumpos žinios apie visus nuo reformacijos pradžios į evangelikų bažnyčias Vakarų Prūsijoje paskirtus dvasininkus“, taip pat jų papildymai). Bet nei šiame skyriuje, nei kituose tie L. Rėzos leidiniai nėra visai apibūdinti, įvertinti, kad ir trumpiausiai. Tiesa, jie tiesiog nesusiję su lietuvių literatūra, bet kadangi turi mokslinės vertės, ir ne vienu atveju, ieškodami žinių apie senuosius raštijos darbuotojus, jais remiamės, gal būtų tikslinga ir tokio pobūdžio darbams disertacijoje paskirti kokį puslapį, tuo labiau, kad ji yra monografija ir todėl turėtų apimti viską.

Apibūdindamas L. Rėzos išleistą „Ezopą“, disertantas nė nemėgina nustatyti, iš ko jis verstas. Be originalo sunkoka tiksliau įvertinti patį vertimą. Todėl būtų pageidautina, ruošiant disertaciją spaudai, ir šį klausimą išspręsti.

A. Jovaišas gerai apibūdina L. Rėzos tolesnę ir artesnę aplinką, estetines bei literatūrines amžiaus kryptis, tų krypčių įtaką rašytojui. Sėkmingai išsprendžia problemą, kas daugiausia veikė L. Rėzą — šviečiamoji literatūra ar romantizmas. Bet poroje vietų praverstų pridėti nedidelius apibendrinimus. Sakysim, disertantas aptaria L. Rėzos ryšius su šviečiamąja vokiečių literatūra siauresne prasme (p. 70—74) ir tuoj pereina prie „Audros ir veržimosi“. Jis pasitenkina tuo, kad, suminėdamas žymesnius vokiečių šviečiamosios krypties atstovus, drauge prie kiekvieno

pažymi ir L. Rėzos atsiliepimus apie juos, jų vertinimą. Būtų pravartu tuos ryšius apibendrinti, apibrėžti visų tos krypties atstovų poveikį L. Rėzai. Tą patį reikia bent iš dalies pasakyti apie „Audrą ir veržimąsi“. Šiai krypčiai, kaip turėjusiai didesnio poveikio, disertacijoje skiriama kiek daugiau vietos (p. 75–85). Ryšys su L. Rėza ir čia neužmirštamas (p. 78–79), bet pabaigoje (p. 85) tiktų jį labiau akcentuoti, o čia, nė vieno apibendrinamo žodžio nepasakius, tuoj pereinama į vokiečių klasikos apibūdinimą. Visų tų trijų krypčių ir romantizmo poveikio apibendrinimas duodamas skyriaus gale (p. 95–97). Jis galėtų būti kiek platesnis ir išsamesnis. Kadangi disertantas gerai valdo dėstomą medžiagą, sugeba įžvelgti ir išryškinti ryšius, taikliai apibendrinti, galima būtų pageidauti, kad ir šią disertacijos vietą labiau išbaigtų kompoziciniu atžvilgiu.

A. Jovaišas teisingai kritikuoja L. Rėzos lietuvių liaudies dainų eilėdaros nagrinėjimą, nesėkmingą mėginimą duoti jos sistemą-schemą. Galima būtų tikėtis, kad pats disertantas ta proga ką nors pozityvaus, konkretaus pasakys apie liaudies dainų eilėdarą. O jis pasitenkina konstatavimu, kad L. Rėzos „lentelė“ neatitinka objektyvių liaudies dainų eilėdaros dėsnių“ (p. 352). Bet kokie tie objektyvūs dėsniai, iš disertacijos neaišku.

Apibūdinant L. Rėzos „Žinias ir pastabas iš karo pamokslininko dienoraščio“, daroma išvada, kad knygos autoriaus „idėjinių-visuomeninių pažiūrų negalime laikyti demokratinėmis“ (p. 63), o sekančiame puslapyje, apibendrinime, teigiama, kad „svarbiausiais literatūriniais ir tautosakiniais darbais L. Rėza įnešė svarų indėlį į demokratinės minties vystymąsi lietuvių literatūriniame gyvenime“ (p. 64). Tarp šių teiginių akivaizdus prieštaravimas, nors jie abu, atrodo, yra teisingi. Reiktų labiau juos išryškinti, pagrįsti, dialektiškai susieti.

Galima paabejoti kai kurių disertanto vartojamų terminų tikslingumu. Nagrinėdamas vadinamąjį liaudies dainų ciklą L. Rėzos kūryboje, A. Jovaišas tas dainas skirsto į tris grupes: 1) imitacijas, 2) sekimus ir 3) vertimus. Imitacijomis vadina tuos eilėraščius, kuriuose nepasinaudota nė vienu konkrečiu tautosakiniu motyvu, o sekimais, – kur laisvai panaudojama tautosaka. Kyla klausimas, kas, būtent, imituojama pirmosios grupės eilėraščiuose, jeigu jie vadinami imitacijomis.

Disertacijoje pasitaiko vienas kitas formulavimas, kurį reiktų patikslinti, paredaguoti (pavyzdžiui, I skyriaus antraštė „L. Rėzos ⟨...⟩

idėjinių-estetinių pažiūrų *kryptis*"; p. 13, 39, 53, 114, 132, 146 ir kt.)· Vienoje vietoje įdėta labai ilga citata iš L. Rėzos (p. 199–201). Gal derėtų ją sutraukti, dalį atpasakoti, akcentuojant pagrindinius momentus. Būtų galima ir dar vieną kitą panašaus pobūdžio smulkmeną paminėti. Bet, apskritai imant, tokių vietų yra labai nedaug. Jos nė kiek nemažina darbo vertės.

V. VANAGO DISERTACIJA „ANTANAS STRAZDAS"

Iš visos feodalizmo epochos lietuvių literatūros, tur būt, plačiausiai ištyrinėtas XIX a. pradžios laikotarpis. Tačiau ir jame liko žymių spragų. Seniai jau traukė literatūros istorikų ir rašytojų dėmesį legendinis poeto Antano Strazdo asmuo. Teisingai jis buvo laikomas vienu pažangiausių lietuvių poetų. Literatūros istorijos vadovėliuose, chrestomatijose ir programose jam buvo skiriama savita ir reikšminga vieta. Apie A. Strazdą prirašyta daugybė, tiesa, daugiausia proginių, straipsnių. Surasta ir, ypač paskutiniame dešimtmetyje, paskelbta labai svarbios archyvinės medžiagos, atskleidžiančios ne vieną naują, labai reikšmingą Strazdo biografijos, jo literatūrinės veiklos bruožą. Bet liko daug painių, sunkiai išaiškinamų gyvenimo ir kūrybos problemų. Jas buvo galima išspręsti tik specialioje monografijoje, kurios seniai pasigendama.

V. Vanago disertacija ir yra tokia monografija, skirta poeto gyvenimui ir kūrybai. Ji yra nuodugni ir išsami, visiškai patenkinanti šių dienų mokslo reikalavimus.

Disertacija labai vertinga daugeliu atžvilgių. Pirmiausia pažymėtina, kad ji, ypač biografijai skirtoji dalis, pagrįsta gausia archyvine rankraštine medžiaga, kurios didžioji dalis paties autoriaus surasta. V. Vanagas atliko didžiulį paruošiamąjį darbą – archyvinius ieškojimus, teisingai suprasdamas, kad nuo jų daugiausia priklauso mokslinė jo monografijos vertė. Jis negailėjo nei laiko, nei energijos, nepaisė pasitaikančių sunkumų ir nepalankių darbo sąlygų. Rausėsi po sutvarkytus ir nesutvarkytus fondus ne tik respublikos rankraštynuose bei archyvuose, bet ir už jos sienų. Su pasigėrėtinu atkaklumu ir ištverme peržiūrėjo šimtus bylų, ištisas lentynas medžiagos. Jo ieškojimų rezultatus akivaizdžiai rodo prie disertacijos pridėtas archyvinių dokumentų, betarpiškai

liečiančių Strazdą (dar nepublikuotų ar neištisai publikuotų), impozantiškas sąrašas, užimąs 15 puslapių – 140 pozicijų.

Naujai surasta archyvinė medžiaga ir rūpestingai išstudijuota esama literatūra įgalino V. Vanagą parašyti mokslinę A. Strazdo biografiją. Jis iškėlė daug lig šiol visai nežinomų faktų (pavyzdžiui, kad Strazdas mokėsi Vyriausioje Lietuvos mokykloje Vilniuje, p. 52), kitus patikslino. Nustatė daug tikslių datų. Legendinis poetas virto konkrečia istorine asmenybe. Ne vienas Strazdo biografijos momentas buvo labai sunku išaiškinti, sakysim, gimimo data ir vieta. Lig šiol, daugiausia remiantis J. Katelės straipsniu (1877) ir J. Basanavičiaus paskelbta (1911) Antano Strazdo gimimo metrika, poeto gimimo metais paprastai būdavo laikomi 1763. Bet, suradus naujos archyvinės medžiagos, imta reikšti ir kitokių nuomonių, – kad poetas gimęs 1757 ir net 1755 metais. V. Vanago ieškojimai ir čia davė nelauktų rezultatų. Pasirodė, kad buvo ir antras Antanas Strazdas, gimęs 1760 m. tose pačiose apylinkėse. Tai dar labiau apsunkino gimimo datos ir vietos nustatymą. Tiesioginių neginčijamų įrodymų, kuris iš jų poetas, nebuvo. Disertantas, atsargiai pasverdamas visus argumentus pro et contra, visus netiesioginius duomenis, gana įtikinamai įrodė, kad poetas buvo kaip tik antrasis, jo naujai surastasis Antanas Strazdas, gimęs 1760.III.9 Kriaunų parapijoje, Astravo kaime, Andriaus ir Sofijos Strazdų šeimoje (p. 23).

V. Vanagui rūpėjo ne tik viršinė, bet ir vidinė A. Strazdo biografija. Jis pirmasis pamėgino plačiau ir giliau nušviesti poeto asmenybę, ją formavusius veiksnius, pradedant vaikystės ir mokymosi aplinka. Archyviniai ieškojimai ir čia jam daug padėjo. Perversdamas daugybę medžiagos (nors ji tiesiog Strazdo ir nelietė), disertantas betarpiškai susipažino su epocha, įsijautė į ją. Tai įgalino jį už sausų dokumentų įžvelgti gyvą gyvenimą, interpretuoti kiekvieną, net smulkiausią faktelį, detalę, suvokti iš karto nepastebimus ryšius, iškelti patikimas hipotezes.

Ypač pažymėtinos autoriaus pastangos išaiškinti Strazdo literatūrinę aplinką, jį veikusias literatūrines įtakas. V. Vanagas įžvalgiai susiejo Strazdą su XVIII a. antrosios pusės lenkų klasicizmu bei sentimentalizmu, preromantizmu, šviečiamąja ideologija, literatūros teorija bei poetų kūryba, iškeldamas bendrus bruožus ir išryškindamas poeto savitumą. Iš kitos pusės, jis nušvietė Strazdo ryšius su tautosaka ir lietuvių rašytojais. Lig šiol čia buvo vos pradžia padaryta. Disertacijoje V. Vanagas pažengė gerokai į priekį. Itin įdomūs jo samprotavimai apie galimus J. A.

Giedraičio ir A. Strazdo ryšius seminarijoje, bendrus literatūrinius interesus bei sumanymus, lietuviškų knygų leidimo planus (p. 69, 149). Sveikintinos autoriaus pastangos literatūrinio judėjimo pradžią, bent pirmąsias jo užuomazgas iš XIX a. pradžios nukelti į XVIII a. pabaigą. Reikia tikėtis, kad ilgainiui šis spėjimas bus paremtas naujais duomenimis.

Reikšmingu V. Vanago pasiekimu laikytinas ir Strazdo kūrybos autentiškumo klausimo sprendimas. Seniai šis klausimas liečiamas ir mėgintas spręsti, bet nepakankamai giliai. Daug kūrinių iš tradicijos buvo priskiriami Strazdui ir traktuojami vienodai su autentiškaisiais. Remdamasis tekstologijos mokslo reikalavimais, disertantas kruopščiai ištyrė, kiek ta tradicija patikima. Rezultatai negatyvūs. Pasirodė, kad tik 11 kūrinių (neskaitant giesmių) autentiški, 6 abejotini, o kiti 28 – be jokio pagrindo Strazdui buvo priskiriami, jų tarpe ir tokie eilėraščiai, kaip „Varnas“, „Ei tu, Dominykai“, kurie jau buvo suaugę su poeto vardu, laikomi pažangiausiais jo eilėraščiais. Žinoma, būtų maloniau, jeigu disertantui būtų pavykę įrodyti, kad tradicija turėjo pagrindo, kad bent dalis priskiriamų Strazdui kūrinių tikrai jo sukurti. Strazdo „nuvainikavimas“ daug kam nepatiks. V. Vanagas bus gal ne vieno kaltinamas Strazdo nuskurdinimu, jam bus prikaišiojamas per didelis kritiškumas ar net kriticizmas, meilės stoka. Čia pabrėžtina, kad ne „nuvainikavimo“ aistra, ne poleminis įkarštis valdė V. Vanago plunksną, o meilės poetui jis parodė daugiau, negu kas nors kitas, parodė ne žodžiais, o darbu, rausdamasis ne vienerius metus archyvuose. Mokslininko meilė kiek kitokia: ji pareiškiama ne skambiomis deklaracijomis, o didžiausiu sąžiningumu ir kruopštumu, įtemptomis pastangomis iškelti kiekvieną bruoželį, detalę, atkurti tikrąjį paveikslą.

Tiesą sakant, V. Vanagas nei A. Strazdo, nei jo kūrybos nesumenkino, lietuvių literatūros nenuskurdino. Kūriniai, kurių neparašė Strazdas, buvo parašyti kitų. Vadinasi, buvo daugiau pažangių poetų. Literatūros istorikų uždavinys juos išaiškinti. Kritinė V. Vanago darbo kryptis skatina tolesnius ieškojimus, tyrinėjimus, verčia nepasitenkinti tuo, kas pasiekta. Be to, niekam neužkertamas kelias įrodinėti, kad vis dėlto vienas ar kitas kūrinys (V. Vanago atmestas) yra parašytas Strazdo.

Kaip labai vertingas V. Vanago disertacijos bruožas pažymėtinas vieningumas. Viskas joje – poeto biografiniai duomenys, gyvenimiškoji ir literatūrinė aplinka, idėjiniai poveikiai, asmens bruožai, pasaulėžiūra

ir kūryba – susieta, sulydyta į vieningą visumą. Vienas dalykas paaiškina kitą, yra kitam atrama. V. Vanagui pavyko duoti išsamų, darnų, vieningą poeto ir žmogaus paveikslą, glaudžiai susijusį su aplinka bei epocha. Tokį organinį vieningumą pasiekti autoriui padėjo ilgas kruopštus darbas, nuodugnus medžiagos pažinimas, įžvalgumas, įsijautimas į epochą, aukšta literatūrinė kultūra, subtilumas, sugebėjimas dialektiškai mąstyti. Disertacijoje niekur nėra tempimo, dirbtinumo, niekas nespraudžiama į iš anksto nustatytus rėmus, schemas. Jaučiama, kad autorius yra laisvas, kad jo niekas nevaržo, kad jis valdo medžiagą, ne medžiaga jį.

Visa monografija parašyta įdomiai, sklandžiai, palyginti gyvai. Skaitoma su malonumu. Rūpestingai apšlifuota jos kalba, stilius. Joje taip daug teigiamų ypatybių, kad visų neįmanoma suminėti. O trūkumų surasti nelengva. Jų labai maža ir tėra. Galima pažymėti vos vieną kitą smulkmeną, kurią gal praverstų patikslinti.

Kalbėdamas apie Strazdo mokymąsi jėzuitų mokyklose, autorius teisingai pabrėžia, kad jose, ypač pirmosiose klasėse, daugiausia buvo mokoma lotynų kalbos, jos gramatikos, naudojantis vadinamuoju alvaru, kuris buvo kalamas ir kurio taisykles „daugeliu atvejų nusakytas eilėmis, tegalėjo permanyti suaugesnio amžiaus ir jau pakankamai lotynų kalbos pramokęs žmogus“ (p. 42). Čia derėjo užsiminti, kad jau XVII a. alvaro leidimuose buvo vartojama ir lenkų kalba, lenkiški pavyzdžiai, o 1749 m. leidime ir vėlesniuose lenkų ir lotynų kalboms buvo suteiktos kone lygios teisės – abi buvo lygiagrečiai vartojamos (žr. *St. Bednarski.* Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Kraków, 1933, p. 240–241). Be to, kuo vėlesnis laikas, tuo labiau į mokyklas, net ir jėzuitų, brovėsi lenkų kalba. Užsiminus apie mokslą poetikos klasėje, derėjo nepamiršti, kad joje buvo dėstomi ir lenkų eilėdaros pagrindai (*St. Bednarski,* ten pat, p. 241). Todėl patikslintinas disertanto teiginys: „Poetinio bei oratorinio meno pavyzdžius imta tik iš antikinių autorių“ (p. 43). Jie buvo imami ir iš lenkų rašytojų.

Apibūdindamas Skaistkalnės (Šenbergo) jėzuitų mokyklą, disertantas sako, kad joje veikė visos klasės, kuriose dėstė „šeši vienuoliai, jų tarpe du magistrai ⟨...⟩ abu magistrai ir du „tėvai“ buvo lietuviai“ (p. 45). Čia derėjo (bent išnašoje) paaiškinti jėzuitų laipsnius bei titulus, – kuo skiriasi „tėvas“ nuo „magistro“, kuris aukštesnis; ar magistras čia tik mokytojas (kaip buvo pažymėta p. 42), ar reiškia turintį magistro laipsnį.

Norėdamas išaiškinti, kodėl Strazdas mokėsi net 6 (ar 7? p. 36) metus jėzuitų mokyklose, disertantas spėja, kad jis buvęs kokio jėzuito „tėvo" ar magistro globotinis (p. 37) ar tarnas (p. 38) ir su juo drauge kilnojęsis iš vienos vietos į kitą. Esą „kiekvienas jėzuitas, pagal ordino nuostatus, toje pačioje kolegijoje galėdavo būti neilgiau trejų metų" (p. 38). Tai aiškiai perdėta. Galima suminėti daug tokių jėzuitų, kurie vienoje vietoje išbuvo gana ilgai.

Disertanto pateiktose iš originalų abiejų Antanų Strazdų gimimo metrikose (p. 15 ir 16) yra nemaža akivaizdžių klaidų, ypač antrojoje (p. 16). Negi originale jų tiek būtų? Faksimilė nepridėta. Galima abejoti išskaitymo teisingumu. Reiktų jas bent aptarti. Kitaip krinta šešėlis disertantui.

Galima būtų suminėti dar vieną kitą kiek nesklandų ar patikslintiną formulavimą. Bet tokių yra labai nedaug.

V. Vanago disertacija verta išspausdinti, ir nedelsiant. Ji yra taip rūpestingai parengta, kad redagavimas čia jau beveik nebereikalingas. Manyčiau tik, kad spausdinant vertėtų porą vietų praplėsti.

Disertantas, apibūdindamas Strazdą kaip dvasininką, palygina jį su kitais kunigais amžininkais, pabrėžia pastarųjų pasaulietėjimą, užsimena apie dekameroniškas istorijas (p. 32). Tai labai įdomus puslapis. Lig šiol apie Strazdo amžininkus dvasininkus būdavo kalbama labai abstrakčiai. Strazdas jiems būdavo paprastai priešpastatomas, ir tiek. V. Vanagas duoda tikrovišką foną, tik praverstų jį kiek praplėsti, nesitenkinti apibendrinančiu apibūdinimu. Tokia medžiaga, – o jos disertantas turi daugiau negu reikalinga, – patį Strazdą padarytų dar tikroviškesnį, reljefiškesnį.

Turint galvoje tokį negausų Strazdo kūrybinį palikimą, pageidautina, kad bent vienas ar du eilėraščiai monografijoje būtų išsamiai išnagrinėti. Disertantas gražiai apibūdina visą Strazdo kūrybą (tematiką, motyvus, idėjas, kūrybinį metodą, meninius bruožus). Niekas, atrodo, nepasprūsta iš jo įžvalgios akies, paliečiama visa, kas būdinga Strazdui, kas bendra su amžininkais ar ankstesne literatūra bei tautosaka ir kas savita, originalu. Duodamas išsamus, ryškus, išbaigtas kūrybos vaizdas. Bet disertantui rūpi kūrybos visuma. Leidžiant monografiją atskira knyga, reiktų turėti prieš akis ypač mokyklos poreikius. Moksleiviai ir studentai autoriui būtų dėkingi už detalią 1–2 kūrinių analizę.

Bent pačioje monografijos pabaigoje, apibendrinime, apibrėžiant Strazdo vietą ir reikšmę lietuvių feodalizmo epochos literatūroje, derėtų užsiminti ir apie Donelaitį (jis darbe visai nefigūruoja!), nubrėžti paralelę.

Šios smulkios pastabėlės bei pageidavimai neliečia monografijos visumos. Ji vertintina kaip žymus lietuvių literatūros istorijos laimėjimas. Jaunas mokslininkas parodė joje ne tik savo sugebėjimus, bet ir tinkamą pasiruošimą, erudiciją bei subrendimą sunkiems ir sudėtingiems uždaviniams spręsti.

A. ZALATORIAUS DISERTACIJA „APSAKYMO ŽANRO RAIDA LIETUVIŲ LITERATŪROJE (IKI 1917 m.)"

A. Zalatorius pirmasis lietuvių literatūros moksle ėmėsi atskiro žanro – apsakymo – istorijos nuo jo formavimosi pradžios XIX a. viduryje iki 1917 m. Toks darbas pasidarė galimas, susilaukus daugiatomės lietuvių literatūros istorijos ir kelių monografijų apie žymius apsakymo žanro atstovus (Lazdynų Pelėdą, Biliūną, Vienuolį). Vis dėlto parašyti vieno žanro istoriją nėra lengva. Mokslinį darbą pradedančiam asmeniui, neturinčiam nuodugnesnio teorinio pasiruošimo, reikiamų įgūdžių, sukauptos medžiagos, vargiai būtų įmanoma susidoroti su tokio pobūdžio tyrinėjimuose iškylančiais sunkumais. A. Zalatorius, jaunas, bet jau žinomas literatūros kritikas, šiam sunkiam uždaviniui buvo pribrendęs. Savo darbą jis vadina bandymu, bet reikia pasakyti, kad tai ne šiaip sau bandymas. Autorius stengėsi duoti ir davė, atrodo, maximum, ko šiuo metu galima norėti ir pageidauti. Jis į disertaciją įdėjo daug kruopštaus, kūrybinio darbo, gerai suvokė jo specifiką.

Žanro istorijai bei raidai nušviesti reikalingas labai geras teorinis pasiruošimas, tvirtas mokslinis pagrindas. Šiuo atžvilgiu A. Zalatoriaus darbas yra be priekaišto. Tai matyti jau iš įvado, skirto žanro apibrėžimui, pačiai jo sąvokai, problematikai. Čia išdėstytos paskutinių dešimtmečių pažiūros į žanrus apskritai ir į apsakymą specialiai – jų įvairumas, skirtingumas, prieštaringumas, žodžiu, visa painiava. Pateikiami ir apsakymo pavadinimai, terminai bei sąvokos įvairių tautų literatūrose (rusų, lenkų, vokiečių, prancūzų, anglų). Susidaro labai ryškus margumo vaizdas, akivaizdūs klasifikavimo bei apibrėžimo sunkumai. Pažymėtina, kad disertantas nesijaučia bejėgis, nepasiduoda skepticizmui, neina ir eklekticizmo keliu, nepasikliauja vienu dviem autoritetais, o blaiviai žiūrėdamas, randa visai priimtiną ir, atrodo, teisingiausią –

istorinį priėjimą. Šis neilgas, bet kondensuotas, turiningas skyrius yra atrama visam darbui, kuriame derinami istorinis ir teorinis tyrinėjimo principai (p. 4).

Toliau A. Zalatorius nagrinėja apsakymo žanro formavimąsi bendrame literatūros procese (I d., I sk.) ir nušviečia jo raidą, glaudžiai siedamas ją su bendra pasakojimo meno evoliucija (I d., II sk.). Disertantas parodo savo akiračio platumą, labai gerą ne tik apsakymo, bet ir visos apimamo laikotarpio lietuvių literatūros, taip pat ir kitų tautų literatūros pažinimą. Toks nagrinėjimas leidžia parodyti apsakymo evoliucijos priklausomybę nuo viso literatūros proceso, išaiškinti daugelio jo naujų bruožų atsiradimą. Iš šių skyrių išryškėja autoriaus sugebėjimas užčiuopti ryšius, tai, kas esmingiausia, mokėjimas atrinkti medžiagą, pasitenkinti minimaliu jos kiekiu ir duoti sintetinį, ryškų vaizdą.

Itin įdomus pastarasis skyrius (I d., II sk.) – pasakojimo raidos nušvietimas. Net kiek nuostabu, kad palyginti ne tokiu ilgu laikotarpiu įvyko tiek poslinkių, esminių pakitimų, tokia ryški evoliucija, autoriaus susieta ir su pasaulio literatūra, ir su vietinėmis sąlygomis, aplinkos poveikiu, pačių rašytojų savitumu, originalumu.

Tolesniuose skyriuose atskleidžiami vis nauji apsakymo bruožai. Autorius žiūri į juos ir nagrinėja vis naujais aspektais, atžvilgiais – problematikos, žanriniu struktūriniu, stiliaus. Drauge atsiskleidžia ir disertanto sugebėjimai bei meistriškumas vis iš naujos pusės. Čia matyti ir jo įžvalgumas, įsijautimas, subtilumas, jautrumas menui, grožiui, ir sugebėjimas pastebėtus, dažnai vos apčiuopiamus dalykus suformuluoti, apibendrinti, sintetinti ir sistemingai, griežtai laikantis vedamųjų linijų, išdėstyti. A. Zalatorius moka įžvelgti skirtumus ir suvokti bendrumus, pajausti rašytojo individualybę, vieną kitam priešpastatyti, išryškinti kiekvieno kūrėjo savitumą. Dėl to jis galėjo skirti didžiausią disertacijos skyrių (II d., II sk.) portretams žymiausių apsakymo atstovų – Valančiaus, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos, Šatrijos Raganos, Biliūno, Vienuolio, Šeiniaus. Čia jis, kaip ir kitur, rėmėsi esama literatūra, monografijomis, bet jomis nesitenkino, o pridėjo ir savo svarų žodį. A. Zalatorius turėjo ką pasakyti ir apie palyginti jau plačiai ir giliai išnagrinėtą Biliūną. Jame surado lig šiol dar visai neišryškintų aspektų (pasakotojo paveikslą).

Apskritai imant, A. Zalatorius pasirodė pribrendęs spręsti sunkiems, sudėtingiems klausimams. Jis mokėjo surasti savą priėjimą, pareikšti savą nuomonę (ypač pažymėtinas poskyris ape detales).

Visas A. Zalatoriaus darbas, tiek atskiri skyriai, tiek visuma, – labai įdomus ir vertingas. Jis rodo, kaip išaugo jauni literatūros tyrinėtojai, kokio aukšto lygio pasiekė lietuvių literatūros mokslas. Disertacija galima tik gėrėtis. Linkėtina, kad ji būtų greičiau išspausdinta, ir autoriaus atliktas didelės mokslinės vertės kūrybinis darbas būtų visiems prieinamas, įeitų į mokslinę apyvartą, prisidėtų prie bendro tolesnio literatūros mokslo kilimo, literatūrinės kultūros ugdymo, būtų atrama kitiems tyrinėtojams, pasiektų ne tik studentus, bet ir vidurines mokyklas.

Manyčiau tik, kad, rengiant disertaciją spaudai, reikėtų dar vieną kitą dalyką pergalvoti, atskiras vieteles kiek paredaguoti. Sakysim, abejoti galima kai kurių terminų bei apibrėžimų tikslingumu (autorius juos pats vadina sąlyginiais). Pavyzdžiui, kalbėdamas apie pasakojimo meno evoliucijos laikotarpius, etapus bei kryptis, disertantas seniausią iš jų vadina *maksimalaus fabuliškumo* (p. 67), kitur – *fabulos maksimalizmo* (p. 69) vyravimo laikotarpiu. Ar neužtektų čia paprastesnio formulavimo (pavyzdžiui, *fabulos vyravimo* laikotarpis)? Arba kitas etapas – *sudraminto monumentalaus pasakojimo* (p. 67), kitur – *monumentalaus dramatizuoto pasakojimo* (p.98). Iš autoriaus pateiktų pavyzdžių ir aiškinimo išryškėja „dramatizavimas", bet *monumentalumas* nežinia kaip reikia suprasti.

Apibūdindamas apsakymo meno evoliuciją, disertantas ne kartą pažymi, kad vienas ar kitas dalykas, principas „išaugo iš pačios tikrovės – asmenybės išsivystymo" (p. 108). Pritariant autoriui, kad tai susiję su tikrove, nuo jos priklauso, galima paabejoti, ar neperdedamas asmenybės vaidmuo, ar ji nesuabsoliutinama (gal čia derėtų vartoti kitą žodį, kalbėti apie paprastesnius dalykus – mokslo, psichologijos vystymąsi, pasaulėžiūrą ir t.t.).

Neryškus, net vietomis sunkiai suprantamas tragizmo šaltinių apibūdinimas (p. 190). Poskyryje apie detales praverstų didesnė precizija, raiškumas, išbaigtumas, gal ir šiek tiek daugiau sistemingumo.

Vienas sunkiausių skyrių disertantui buvo rašytojų individualių stilių charakteristika – portretai. Vienur kitur pravartu būtų juos dar kiek pašlifuoti. Pavyzdžiui, Valančiaus portretas atrodo neišbaigtas, jo nuopelnai lyg mažokai teįvertinti. Disertantas į Valančių žiūri daugiau iš apsakymo meno aukštumų, iš mūsų perspektyvos (neneigtinas ir tokio požiūrio reikalingumas), bet čia, tur būt, labiau praverstų istorinis priėjimas, požiūris. Valančiaus portretą reiktų kurti, žiūrint į jo amžininkus,

su jais lyginant. Tada geriau išryškėtų Valančius menininkas, jo originalumas, stiliaus vaizdingumas, humoras. Susidaro įspūdis, kad disertantas kiek perdeda, pabrėždamas Vienuolio intelektualinį pradą (p. 357–359). Vienas ir kitas dalykas susijęs su pačiu disertacijos profiliu, pastangomis, kiek įmanoma, išryškinti raidą. Autoriui rūpi ne tik tai, kas rašytojams bendra, bet dar labiau, – kuo jie vienas nuo kito skiriasi. Jie priešpastatomi. Pats kontrastavimo principas reikalavo daugiausia ieškoti skirtingų bruožų, jais remtis, ties jais specialiai sustoti, juos užakcentuoti. Į kitus bruožus gal kiek ir per maža vietomis tebuvo atsižvelgiama: jie liko neliesti arba pasitenkinta užuominomis probėgšmiais.

Be to, portretai iš dalies piešiami perdaug abstrakčiai, atitrauktai. Vietomis ištisuose puslapiuose, net keliuose iš eilės, nėra nė trumpiausio pavyzdžio, nuorodos į kūrybą, citatos. Vien abstraktūs teiginiai, ištisos jų serijos. Žinoma, teigiamai vertintinas disertanto sugebėjimas apibendrinti, suformuluoti tai, kas glūdi kūrinyje, jo išraiškoje. Bet skaitytojas pasigenda didesnės konkretizacijos. Be jos, be nuolatinio teiginių kad ir šykštaus iliustravimo, parėmimo kartais galima suabejoti ir pačių teiginių teisingumu.

Prie portretų pridėtose trumpose istoriografinėse apžvalgose kartais duodamos labai ilgos citatos arba atpasakojimai, perpinti citatomis iš ankstesnių tyrinėjimų (pavyzdžiui, apie Biliūną – Korsako, p. 317, Gailiūno, p. 318–319, Umbraso, p. 320, Lukšienės, p. 321–322). Tai labiau tiktų specialiame vienam rašytojui skirtame darbe. Čia nesiderina su bendru glaustumu. Apskritai imant, portretus praverstų kiek suglausti, kondensuoti ir drauge kiek labiau konkretizuoti.

Disertacijos gale pridėtos „Baigiamosios pastabos“ – labai trumpa santrauka (p. 389–395). Gal derėtų pakeisti jų pobūdį, bent praplėsti. Pabaigoje tiktų duoti perspektyvą į ateitį, nužymėti tolesnę apsakymo raidą vėlesniu laikotarpiu (darbe vietomis buvo užuominų į ją). Tai suteiktų visam dideliam darbui išbaigtumo.

Spausdinant reiktų išplėsti turinį, įtraukti esamus tekste (neįvardintus) poskyrius bei skirsnius. Tada geriau matytųsi viso darbo sandara, problematika, nagrinėjami dalykai ir autoriai, būtų lengviau norimus dalykus susirasti.

Dar keletas smulkmenų. Pageidautina, kad apibrėžiant apsakymo sąvoką ar kurioje kitoje vietoje būtų aptarta, kas yra *apysaka*, kuo ji

skiriasi nuo apsakymo. P. 46 išskaičiuojami autoriai – vieni pavardėmis, kiti slapyvardžiais, dar kitų duodamos ir pavardės, ir slapyvardžiai (reiktų suvienodinti, nes kai kurie slapyvardžiai mažai žinomi, pavyzdžiui, *Šventmikis*). P. 286 neteisingai apskaičiuoti procentai (gal korektūros klaida?); p. 251 minimi LKLI tautosakos *archyvai* (ar iš tikrųjų jie yra keli?); p. 162 netinkamai pavartotas žodis *mistifikacija* (tautinių bruožų mistifikacija); p. 359 ir 365 abejotinas interpretavimas (minties vingiuotumas kitaip suprantamas). Stilistiniu atžvilgiu, tur būt, nepateisinama – *įdomu pastebėti* (p. 70, 80), ***nuvainikavo*** *⟨...⟩klerikalinį* ***slogutį*** (p. 127). Bet visa tai redakcinio pobūdžio mažmožiai.

Apskritai imant, A. Zalatoriaus „Apsakymo žanro raida lietuvių literatūroje (iki 1917 m.)“ ne tik visai atitinka kandidatinėms disertacijoms keliamus reikalavimus, bet juos prašoka – ir savo apimtimi, ir analizės gilumu, įžvalgumu, ir sintetiškumu, ir pasiektais rezultatais.

V. ZABORSKAITĖS DISERTACIJA „MAIRONIS“

Maironis, kaip vienas didžiausių lietuvių poetų, suvaidinęs epochinį vaidmenį lietuvių poezijos raidoje, yra visai tinkamas objektas daktaro disertacijai, tuo labiau, kad apie jį tarybiniu laikotarpiu nepasirodė nė vieno atskiro stambesnio tyrinėjimo. V. Zaborskaitė ir užsimojo sukurti plačią, išsamią Maironio monografiją, pagrindiniu savo uždaviniu laikydama visapusišką poeto kūrybos nušvietimą, jo ryšio su lietuvių literatūros procesu išaiškinimą ir jo įnašo į poetinių žanrų formavimąsi tyrinėjimą.

Doktorantė pradėjo domėtis Maironiu ir jį tyrinėti jau prieš porą dešimtmečių – pačioje savo literatūrinio-mokslinio darbo pradžioje. Tarpais atitrūkdama nuo Maironio, bet jo neišleisdama iš akių, ji gilinosi į XX a. pirmųjų dviejų dešimtmečių lietuvių literatūrą ir ją ilgokai dėstė, parašė ir išleido iš to laikotarpio kandidatinę disertaciją („Realizmo klausimai 1905–1917 metų lietuvių literatūros kritikoje“, 1957). V. Zaborskaitė nesiribojo XX a. pradžia, bet domėjosi visa lietuvių literatūra. Yra dėsčiusi ir seniausius jos periodus (iki XVIII a. pabaigos). Rašė specialius straipsnius iš XVI a. istoriografijos („Renesanso kultūros apraiškos M. Strijkovskio „Kronikoje“, 1965), taip pat daugybę recenzijų ir straipsnių apie naujausią tarybinę lietuvių literatūrą, ypač

poeziją, kuri yra jos specializacijos sritis. Čia paminėtina jos knyga „Eilėraščio menas“ (1965), pasižyminti įžvalgia, subtilia, meistriška eilėraščių analize (kur 50 puslapių skirta ir Maironiui). Pažymėtina dar, kad V. Zaborskaitė atidžiai seka ir studijuoja teorinę naujausią literatūrą, kad yra dėsčiusi literatūros mokslo įvadą ir literatūros teoriją.

Dideli gabumai, tvirti teoriniai-metodologiniai pagrindai, erudicija, reiklumas sau, nepasitenkinimas pasiektais rezultatais, atsidėjimas moksliniam-literatūriniam darbui – visa tai padėjo V. Zaborskaitei išaugti ir tapti įžymia literatūros mokslininke ir kritike. Monografija apie Maironį yra viso jos intensyvaus dvidešimties metų darbo apibendrinimas ir susintetinimas.

Lig šiol pasirodžiusiose recenzijose (V. Kubiliaus, J. Girdzijausko, K. Umbraso ir kitų) V. Zaborskaitės „Maironis“ buvo labai teigiamai įvertintas, visuomenėje jis susilaukė plačiausio pripažinimo, populiarumo ir, atrodo, visai pelnytai.

Kiekvieno mokslinio darbo pamatas, pirmoji sąlyga, be kurios jis negali būti tikrąja žodžio prasme mokslinis, yra rūpestingas visų esamų šaltinių išstudijavimas, kruopštus medžiagos surinkimas, begalinis sąžiningumas. Kitaip ir visi išvedžiojimai, teorijos yra bevertės ar bent nepilnavertės. Šiuo atžvilgiu V. Zaborskaitės monografijai nėra ko prikišti. Galima teigti, kad ji yra padariusi visa, kas dabartiniu metu įmanoma. Iš daugelio knygos vietų akivaizdžiausiai matyti, su kokiu atsidėjimu, negailint laiko, buvo ieškoma medžiagos, stengiamasi visa surasti, kas tik kuriuo nors atžvilgiu galėjo būti vertinga, padėti nagrinėjamus dalykus išaiškinti. Čia pirmiausia paminėtini ieškojimai Vilniaus, Kauno ir Leningrado archyvuose bei rankraštynuose, atsiminimų ir korespondencijos rinkimas, Maironio bibliotekos studijavimas. Doktorantė pervertė kelių dešimtmečių periodiką, daugybę brošiūrų ir leidinių, padedančių susivokti visuomeninės minties formavimesi ir raidoje, socialinėje kovoje, literatūriniame gyvenime, literatūros procese, nekalbant jau apie tiesiog su Maironio kūryba susijusius, kuriuo nors aspektu lygintinus įvairių laikotarpių (net kitų tautų) kūrinius.

Autorės kruopštumo ir atsidėjimo pavyzdžiu gali būti pirmojo Maironio pasirodymo spaudoje (mažo straipsnelio – laiško redakcijai) suradimas. Tam reikėjo atidžiai peržiūrėti rusų 1883–1884 m. periodiką (nes turimos žinios pasirodė netikslios). Tai, žinoma, doktorantei buvo naudinga, padėjo susipažinti su Maironio straipsnelio fonu, bet

pareikalavo daug laiko, o monografijoje tegalėjo būti labai trumpai paliesta (p. 38–42).

Kitas pavyzdys – p. 262 įdėtoji lentelė – statistiniai duomenys, kiek poemos „Tarp skausmų į garbę" kiekvienos giesmės eilučių buvo perkelta į „Jaunąją Lietuvą" (atitinkamą giesmę), kiek eilučių parašyta, panaudojant „Tarp skausmų į garbę" motyvus, kiek visai naujai sukurta. Tokiai lentelei sudaryti reikėjo nemaža laiko. Ir be jos galima buvo apibūdinti II poemos redakcijos (t. y. „Jaunosios Lietuvos") santykį su I (t. y. „Tarp skausmų į garbę"). Bet lentelė taip daug pasako, matematiniu tikslumu ir akivaizdumu parodo, kad doktorantei ir kalbėti daug nebereikia. Be to, lentelė akivaizdžiai koreguoja ir paties Maironio netikslų abiejų redakcijų santykio aptarimą (p. 261). Taigi kruopštumas padėjo ne tik sutaupyti vietos, bet ir padaryti labai tikslius apibendrinimus bei išvadas.

Antras pabrėžtinas dalykas – autorės gilus marksistinės metodologijos įsisavinimas, dialektinis reiškinių traktavimas monografijoje. Doktorantė puikiai įžvelgia tiek visuomeninio gyvenimo, tiek literatūrinių reiškinių sudėtingumą, išryškina tai, kas kiekviename buvo pažangu ir kas reakcinga, ypač Maironio pažiūrose ir veikloje, jo kūryboje XIX a. pabaigoje ir vėliau, kas teigiamai ir kas neigiamai atsiliepė visuomeniniam gyvenimui.

Nagrinėdama Maironio kūrybą, jos visuomeninį vaidmenį, doktorantė plačiai, giliai ir visapusiškai lietė ir lietuvių nacionalinį judėjimą XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, jo pakilimo laiku. Tai buvo būtina, nes Maironis – didžiausias nacionalinio judėjimo poetas, ir jo kūryba glaudžiausiais ryšiais susijusi su visa to judėjimo problematika. Nacionalinio judėjimo sudėtingumo, Maironio vaidmens jame teisingas nušvietimas yra vienas stambiausių V. Zaborskaitės laimėjimų (tai buvo pažymėta ir recenzijose spaudoje).

Su dialektiniu reiškinių traktavimu neatskiriamai susijęs doktorantės istorizmas, raidos jausmas, sugebėjimas kiekvieną kūrinį istoriškai teisingai įvertinti tiek idėjiniu, tiek literatūriniu požiūriu. Čia daug padėjo jai erudicija, lietuvių ir kaimyninių tautų literatūrų ir istorijos pažinimas, išstudijavimas. Kiekvieną kūrinį, reiškinį, ypač naują, V. Zaborskaitė lyg įrėmina, parodo istorinėje perspektyvoje, labai glaustai, bet drauge ir giliai, įžvalgiai susiedama su ankstesniais, pabrėždama, kuo jis naujas (pvz., poemėlė „Lietuva" ir ankstesnė lietuvių poezija, p.

77–80, praeities tema iki Maironio ir „Pavasario balsuose“, p. 104–108 ir toliau). Dažnai dar metamas žvilgsnis ir į ateitį.

Be to, paprastai ji viską analizuoja platesniame literatūriniame ir visuomeniniame kontekste, dažnai nesiribodama lietuvių literatūra, o imdama ir kitų tautų kūrinius, giminingus judėjimus (pvz., slavų tautose). Plataus literatūrinio fono saikingas panaudojimas, dažnos paralelės iš rusų, lenkų, vokiečių literatūrų, sugretinimai, priešpastatymai suteikia reljefiškumo, padeda išryškinti ir gimininguma̧, ir savitumą, originalumą.

Doktorantei būdingas analizės ir interpretacijos objektyvumas. Tai susiję su jos pozicija Maironio atžvilgiu. V. Zaborskaitė, tiesą sakant, nėra abejinga Maironiui. Rašo apie jį su simpatija, bet ta simpatija nepasireiškia idealizavimu, susižavėjimu, atlaidumu. Ją sukelia poeto talentas, jo poezijos grožis, nesenstančios vertybės, herojinė dvasia. Doktorantė stovi aukščiau Maironio, nepasiduoda jo sugestijai, žiūri į jį iš perspektyvos. Tai ir padeda jai likti objektyviai. Būdama jautri grožiui, poezijai, ji ne mažiau jautri ir trūkumams, silpnoms vietoms. Pastaruoju atveju jos analizė yra negailestinga, nuvainikuojanti (pvz., 159–160, 369–374). Doktorantė nieko nenutyli, nepraleidžia, neiškreipia – nei tamsesnių Maironio biografijos momentų, nei silpnųjų jo kūrybos pusių. Bet specialiai jų ir neieško, jomis nesimėgauja. Visur matyti taktas, kultūra. Ji paliečia viską ir viską sugeba ramiai, blaiviai išaiškinti, išlaikyti pusiausvyrą, nuosaikumą. Dėl to ir Maironio paveikslas išėjo gyvas, tikroviškas, neidealizuotas, bet ir nesumenkintas. Jame dominuoja šviesa, bet ir šešėliai suvaidina savo vaidmenį.

V. Zaborskaitės samprotavimai ir išvedžiojimai, teiginiai ir sprendimai yra taip gerai apgalvoti, pagrįsti, taiklūs, kad visai nekyla noras polemizuoti ar diskutuoti.

Doktorantė turi savą rašymo būdą, metodą. Jos darbe jungiasi analizės platumas, gilumas, subtilumas su dėstymo sintetiškumu. Kiekvieną kūrinį ji yra išanalizavusi (bent pati sau) iki smulkiausių detalių, sugebėdama užčiuopti, kas jame esminga, vertinga. Tas pat pasakytina apie biografinius faktus, duomenis, dažnai labai „sausus“. V. Zaborskaitė moka ir juos interpretuoti, „sudvasinti“, susieti su kitais. Pažymėtina, kad jai rūpi ne atskiri faktai, kūriniai, detalės, o svarbiausia – čia ir pasireiškia sintetiškumas – visuma, visumos paveikslas. Doktorantė niekur nepasiduoda medžiagai, neleidžia užgožti svarbiausių dalykų,

o ją sumaniai atrenka ir literatūriškai pateikia, puikiausiai apvaldo. Biografijos, kūrybos, visuomeninės aplinkos faktai glaudžiai susiejami, sulydomi, prieš akis nuolat turimos vedamosios linijos, požiūriai.

V. Zaborskaitei gerai pasisekė sugrupuoti ir išdėstyti visą savo knygos medžiagą, sujungiant biografiją su kūryba. Toks sujungimas padėjo išryškinti Maironio kūrybos raidą, viską organiškiau susieti, susintetinti. Tiek biografija, tiek kūryba padalinta į du pagrindinius laikotarpius, kurių riba – 1905 metai. Knyga pradedama, neskaitant trumputės pratarmės, kūrybinių Maironio galių brendimu – nuo pat poeto kilmės, gimtosios vietos, prosenelių, o baigiama dviem apibendrinamo pobūdžio skyriais, iš kurių ypač svarbus pirmasis – „Maironio estetika". Jame apibrėžiami pagrindiniai poeto kūrybos bruožai, tur būt, galutinai išsprendžiama Maironio romantizmo problema, apibūdinamas poetinis realizmas, kūrybos savitumas. Paskutinis skyrius skirtas Maironio vietai lietuvių literatūros raidoje.

Atskirai paliestinas V. Zaborskaitės stilius, kiek išsiskiriantis iš įprastinio stambių mokslinių darbų stiliaus. Čia nėra mokslinio šablono, akademizmo, ilgų, griozdiškų periodų, abstrakčių žodžių ir painių konstrukcijų serijų. Priešingai, – viskas atrodo paprasta ir aišku, lengvai suvokiama ir sklandu. Niekas netrukdo minties laisvos tėkmės. Jokių seklumų, rėvų ar staigių vingių su sūkuriais. Netrūksta ir raiškesnio ar vaizdesnio žodžio, palyginimo. Bet viskas su saiku. Šlifuota. Literatūriška. Dėl to disertacija skaitoma su malonumu. Toks stilius – nelengvai pasiekiamas. Jis priklauso ne tik nuo autorės sugebėjimų, bet ir nuo labai gero nagrinėjamų dalykų pažinimo, išstudijavimo. Kai autorei viskas aišku, ji moka tai aiškiai ir išdėstyti. Toks stilius neabejotinai priklauso prie disertacijos teigiamybių.

V. Zaborskaitės monografijoje yra tiek gerų ypatybių, rodančių išaugusį autorės meistriškumą, kad jų visų ir suminėti neįmanoma. Taip pat neįmanoma trumpoje recenzijoje apibūdinti visų jos pasiekimų, įnašo į literatūros mokslą. Bet bent porą dalykų dar norėtųsi pabrėžti. Nors monografija skirta Maironiui, bet savo reikšme ji prašoka monografijos rėmus. Išsamiai nušviesdama Maironio kūrybą lietuvių poezijos ir literatūros formavimosi procese, doktorantė ne vienu atžvilgiu padeda geriau tame procese susivokti, jį paryškina, lyg ir praturtina, pagilina. Dažni gretinimai, priešpastatymai ir paralelės su kitais rašytojais padeda geriau pažinti ne tik Maironį, bet ir juos, pradedant Donelaičiu ir

baigiant Putinu ir S. Nėrimi. Išryškėja nauji, lig šiol nepastebėti jų kūrybos aspektai, bruožai.

Be to, V. Zaborskaitės disertacija turi ir platesnės metodologinės reikšmės. Ji duoda naujos, lietuviškos medžiagos meno psichologijai. Autorė dokumentiškai įrodo, kaip atsiskiria poetas ir žmogus (dvasininkas), kaip vieną kitam priešpastato net carinė valdžia – vieną (dvasininką Mačiulį) remia, o kitą (poetą Maironį) smerkia ir jo kūrybą persekioja. Poetas pasirodo daug pažangesnis, kovingesnis. Šis momentas turėtinas galvoje, nagrinėjant ir kitų poetų (ypač dvasininkų) kūrybą.

Vertingi ir įdomūs ir kitokios rūšies poeto kūrybinės psichologijos faktai, nušviesti disertacijoje: personažų santykio su prototipais kitimas, poeto pergyvenimų objektyvizacija ir transformacija, abstrahavimasis nuo tiesioginio pergyvenimo, meninės išmonės vaidmuo ir t. t. (p. 297, plg. p. 31–32 ir kt.).

Nors V. Zaborskaitės monografija gali būti laikoma pavyzdine, vis dėlto ir joje galima rasti trūkumų, pareikšti autorei vieną kitą pageidavimą.

Tie trūkumai, greičiausiai, bus atsiradę dėl ribotos monografijos (knygos) apimties. Autorė žinojo, kad negalės visko norimu platumu išdėstyti. Reikėjo daryti atranką, tenkintis kai kurių dalykų glaustu, net labai glaustu apibūdinimu. Ji, atrodo, teisingai pasielgė, daugiausia dėmesio ir vietos skirdama pirmajam, vertingiausiam Maironio kūrybos laikotarpiui, duodama išsamią jos analizę. Bet antrojo laikotarpio kūryba, ypač dramaturgija, gal vis dėlto per trumpai teliečiama. Nekeičiant iš esmės proporcijų, vieną kitą pirmojo laikotarpio poskyrių, nors šiaip jie ir labai geri, buvo galima šiek tiek patrumpinti (pvz., poskyrį „Apsakymai apie Lietuvos praeigą“, p. 49–62, apie publicistiką, p. 62–72), atitinkamai praplečiant II laikotarpiui skirtąją knygos dalį.

Kai kurių eilėraščių analizė kiek abstraktoka (be citatų, pavyzdžių). Norint susivokti, reikia pasiimti atitinkamą eilėraštį ir drauge skaityti (pvz., p. 314 „Eina garsas“ ir kt.). Atrodo, kad ir čia, nors ir stokojant vietos, buvo galima rasti kitokią išeitį: vienu atveju atsisakyti analizės, pasitenkinti dar labiau apibendrintu apibūdinimu, o kitu – įdėti citatų, pavyzdžių.

Per trumpas ir abstraktokas Maironio stiliaus, kaip kalbinės išraiškos savitumo, apibūdinimas. Autorė, tiesa, vienur kitur pacituoja būdingiausių Maironiui žodžių, pasakymų, bet kitur pasigendame konkretizacijos, net paprasčiausio pavyzdžio, nes tėra vien bendro pobūdžio teiginiai. Pavyzdžiui, kalbėdama apie poemą „Tarp skausmų į garbę", autorė rašo, kad Maironis „mėgsta specifiškai romantinius, pakilius leksinius junginius, aukščiausiojo laipsnio būdvardžius. Dėl to poemos kalba tampa nekasdieniška, ryški, spalvinga" (p. 248). Tik tiek. Jokio pavyzdėlio, iliustracijos, kuri šiuo atveju atrodo būtina, nes be jos teisingas autorės teiginys maža ką tepasako.

Vienas kitas pageidavimas galima būtų pareikšti ir dėl atskirų biografinių momentų. Nors išsamus biografijos išdėstymas nebuvo autorės tikslas, bet vienas kitas dalykas, atrodo, perdaug lakoniškai tepaliestas, pavyzdžiui, poeto mirčiai (p. 351) skirta vos pora eilučių. Pasakyta tik, kad buvo operuotas, bet operacijos neatlaikė ir mirė anksti rytą (ir data). Vadinasi, konstatuojamas plikas faktas. Juo skyrius ir užbaigiamas. Nė vieno palydinčio sakinio. Skaitytojui būtų įdomu žinoti, kokia liga Maironis mirė, kokia operacija buvo daryta (tai galima buvo nurodyti išnašoje), kaip reagavo visuomenė į jo mirtį ir t. t.

Skaitytojui taip pat būtų įdomu šį tą sužinoti apie Maironio testamentą. Apie jį, tiesa, poroje vietų užsimenama (p. 348 ir p. 368), bet kaip apie tokį specialiai nekalbama, jis visai neapibūdinamas. Tie dalykai, žinoma, neesminiai, tik atskiros detalės. Bet jie, atrodo, papildytų Maironio portretą, būtų visai tikę prie kitų minimų dalykų (pvz., apie poeto valgį – kad mėgęs sližikus, rūgusį pieną su bulvėmis ir t. t., kad nemėgęs kopūstų, p. 347).

Dar galima paminėti ir smulkiausius redakcinio pobūdžio trūkumėlius – 5 ne visai sklandžius ir aiškius sakinius (p. 94, 168, 346, 378, 479), netikslų šaltinių nurodymą vieno puslapio išnašose (p. 460) ir porą nemalonių korektūros klaidų (p. 16 37-toje išnašoje – Valančiaus citatoje vietoj *Bertonų* turi būti *Bernotų*, p. 82 vietoj *patrilogijos* – *patrologija*). Penkiuose šimtuose knygos puslapių tai, žinoma, labai maža.

Šitie trūkumėliai nė kiek nemažina V. Zaborskaitės disertacijos vertės. Ji yra didelis literatūros mokslo laimėjimas, stambus įnašas į lituanistiką.

Reikia manyti, kad ilgainiui susiras dar naujos, nežinomos medžiagos apie Maironį, labiau išryškės vienas kitas poeto bruoželis, gal bus

iškelta naujų aspektų, vertinant jo kūrybą, patikslintas vienas kitas teiginys, bet kaip visuma V. Zaborskaitės monografija liks pastovi vertybė. Iš jos bus semiamasi žinių ir mokomasi meistriškumo. Monografijai ilgą amžių užtikrina autorės talentas ir įdėtoji asmenybės dalis.

AKADEMINĖ LIETUVIŲ LITERATŪROS ISTORIJA

Stambiausias ir svarbiausias tarybiniu laikotarpiu atliktas literatūros istorijos srities darbas, be abejo, yra LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto išleista daugiatomė „Lietuvių literatūros istorija". Apimtimi ir moksliniu lygiu ji taip toli prašoka ankstesnius mėginimus, kad ir lyginti nėra su kuo, nebent prof. V. Mykolaičio „Naujoji lietuvių literatūra", apimanti neilgą laikotarpį, galėtų būti laikoma pirmtaku.

Šis kapitalinis darbas atliktas sutelktinėmis nemažo kolektyvo pastangomis. Jame sukaupta ir, remiantis marksistine metodologija, gana išsamiai išanalizuota ir apibūdinta gausi kelių šimtmečių medžiaga, duotas ryškus lietuvių literatūros formavimosi ir raidos vaizdas. Kadangi akademinė lietuvių literatūros istorija apima XIV–XX a., skirtingas visuomenines formacijas bei epochas, kurių kiekvienos literatūra turi savo specifiką bei problematiką, tai ir atliktą tyrinėjimo darbą atrodo tikslingiausia vertinti pagal epochas, kurioms skirti atskiri tomai.

Feodalizmo epocha (XIV a.–1861). I t.

Feodalizmo epochos, ypač iki 1800 m., lietuvių literatūra buvo palyginti mažai tyrinėta. Daugeliu atvejų reikėjo pirmą kartą apibūdinti kultūros ir literatūros istorijos faktus, neturint nei specialesnių studijų, monografijų, nei rimtesnių straipsnių. Be to, iš pat pradžių reikėjo išspręsti nemaža probleminių klausimų, susijusių su feodalizmo epochos literatūros specifika ir pobūdžiu, nuo kurių vienokio ar kitokio sprendimo atitinkamai priklausė ir pati literatūros istorijos struktūra bei apimtis. O nuomonių būta įvairių. Sakysim, vieni galvojo, kad lietuvių literatūros istorija pradėtina Donelaičiu, kiti – Mažvydu, o dar kiti – pirmaisiais metraštiniais kūriniais (rusų k.). Būta skirtingų pažiūrų ir dėl veikalų nelietuvių kalba (lietuviška tematika), dėl neliteratūrinių

savo esme, bet turinčių literatūrinių elementų ar vienu kitu požiūriu reikšmingų literatūros formavimuisi raštų įtraukimo, dėl periodizacijos ir t. t. Sėkmingas šių ir kitų probleminių klausimų sprendimas yra neginčytinas akademiko K. Korsako, vadovavusio visam darbui, ir I tomo autorių nuopelnas. Per pastarąjį dešimtmetį nei recenzijose, nei šiaip spaudoje šiais klausimais nebuvo pareikšta kritinių pastabų, nekilo jokių ginčų. Atrodo, kad jų sprendimas galutinis, pastovi atrama tolesniam lietuvių literatūros istorijos tyrimo darbui. Tą patį reiktų pasakyti ir apie pagrindinių feodalizmo epochos literatūros formavimosi bruožų nušvietimą, apie literatūros reiškinių, stambesnių ir smulkesnių rašytojų ir jų darbų vertinimą, bent pačią vertinimo kryptį. Dėl jų irgi abejonių nekyla. Pažymėtina, kad daugelis autorių bei veikalų I tome susilaukė pavyzdingo apibūdinimo. Čia paminėtini Lietuvos metraščiai, Mykolas Lietuvis, Mažvydas, Donelaitis, Daukantas ir kt.

Tačiau, praėjus dešimtmečiui po I tomo pasirodymo, išryškėja ir kai kurie trūkumai, kurių rašant nesimatė, o ir pašalinti buvo neįmanoma. Jie gana akivaizdūs, turint prieš akis per pastarąjį dešimtmetį atliktą tiriamąjį darbą, pasirodžiusias knygas bei straipsnius ir rankraščiuose tebesančius tyrinėjimus.

Bendras įspūdis toks, kad I tomas yra jau šiek tiek sensteléjęs, kad praverstų (kadangi jis naudojamas kaip vadovėlis) naujas, pataisytas leidimas. Per paskutinį dešimtmetį buvo surasta ir paskelbta naujų literatūros faktų, raštijos paminklų (XVI a. pradžios rankraštinis lietuviškas tekstas, XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios eiliuoti dalykai ir kt.), duomenų apie rašytojus (Vilentą, Kojelavičių, Kipr. Nezabitauskį, Strazdą ir kt.), nemaža dalykų patikslinta, giliau ir plačiau nušviesti kai kurie klausimai (Donelaičio kūrybos metodas, Strazdo kūrinių autentiškumas ir kt.), praplėstas problemų ratas ir t. t. Visa tai turėtų susilaukti atgarsio, atsispindėti ir literatūros istorijoje. Nė vienu atveju nepakaktų paprasto papildymo ir patikslinimo, o reikėtų naujus duomenis plačiau panaudoti visumos vaizdui praplėsti bei pagilinti.

Nepatenkinamas yra I tome lietuvių poetinės kalbos formavimosi ir raidos nušvietimas. Labai paviršutiniškai teapibūdinti pasaulietinio turinio raštai kitomis kalbomis XVI a. vidurio – XVII a. vidurio laikotarpiu. Tai laikytina rimta spraga. Ypač krinta į akis nepakankamas

dėmesys Lietuvos istoriografijai. Natūralu būtų tikėtis, kad Lietuvos metraščiams davus visą II skyrių (p. 55–72), ne mažiau, o gal ir daugiau vietos bus skirta ir spausdintoms Lietuvos istorijoms – Strijkovskio „Kronikai“ (lenkų k.) ir Kojelavičiaus „Lietuvos istorijai“ (lotynų k.), o šie abu autoriai tesusilaukė vos $2\frac{1}{2}$ puslapio (180–182) petitu (kaip antraeiliai dalykai!), nors literatūrinių elementų jų veikaluose ne mažiau kaip metraščiuose, o reikšmė visuomeniniame gyvenime taip pat didelė.

Literatūros istorijoje derėtų platėliau paliesti ir visuomeninės minties Lietuvoje istoriją. Galima būtų joje bent suminėti pažangesnius lotyniškai rašiusius autorius – Olizaroviјų, Smiglevskį.

Mažoka vietos skirta ir grožinei kūrybai lotynų kalba, ypač išaugusiai XVI a. I tome net neminima Radvano „Radviliada“ ir kitos poemos, rašytos XVI a. antrojoje pusėje lietuviška tematika.

Silpnokai tenušviestas ir humanizmo bei renesanso poveikis lietuvių literatūrai, konkrečios to poveikio apraiškos. Apie humanizmą, tiesa, platėliau kalbama (p. 76–78), išdėstyti jo bendrieji bruožai (vietomis kiek neaiškiais teiginiais), bet jo poveikis Lietuvoje nėra konkrečiai apibrėžtas. Tik apie kai kuriuos autorius kalbant (pvz., apie Mykolą Lietuvį), pabrėžiamos jų humanistinės pažiūros, bet kitur ryšys su humanizmo idėjomis visai išleidžiamas iš akių.

Antrojoje knygos dalyje (apie XIX a. I pusės lietuvių literatūrą) galėtų būti kiek išsamiau apibūdintos literatūros kryptys ir žanrai, poetikos raida, poezijos ir tautosakos santykių kitimas. Skyrių apie A. Strazdą, pasirodžius V. Vanago monografijai, reikėtų gal iš naujo parašyti. Apie Rytų Prūsijos lietuvių kultūrinį gyvenimą XIX a. I pusėje būtų geriau pakalbėti vienoje vietoje, kad gautume ryškesnį vaizdą. Remiantis R. Mikšytės monografija, verta būtų gerokai pakoreguoti skyrių apie A. Baranauską, ypač giliau aptarti jo kūrybos meniškumą. Knygai praverstų atskiri skyreliai apie poezijos vertimus į lietuvių kalbą, grožinės prozos, literatūros mokslo bei kritikos formavimąsi. Abi tomo dalys (iki XIX a. ir XIX a. I pusė) turėtų baigtis išvadiniais skyriais, apibendrinančiais viso laikotarpio literatūros procesą, akcentuojančiais tuos jo bruožus, pasiekimus, tendencijas, kurios buvo atrama vėlesniais raidos etapais.

Iš smulkesnių trūkumų paminėtina dokumentacijos stoka. Ne vienu atveju literatūros istorijoje pasinaudojama tyrinėtojų darbais, beveik

pažodžiui kartojamos jų mintys, bet nei išnašose, nei kitaip jų pavardės neminimos (pavyzdžiui, p. 97–98 K. Jablonskio; p. 117–118, 122–125 V. Mykolaičio). Kai kur nepaisoma chronologijos (pavyzdžiui, Rotundas nukeltas į pirmąjį laikotarpį, nors turėtų priklausyti antrajam). Daliai rašytojų neproporcingai skiriama vietos. Pavyzdžiui, Mažvydui skiriama 21 p., Daukšai – 8, Sirvydui – vos 4, Bretkūnui – $6\frac{1}{2}$, o galėtų būti visiems keturiems duodamas maždaug vienodas puslapių skaičius. Visai neliečiamos Sirvydo žodyno skirtingos redakcijos. Visai neminima Volfenbiutelio postilė.

Pasitaiko gana paviršutiniškų apibūdinimų (pvz., Sirvydo žodynas), nevykusių ar nelabai vykusių citatų bei pavyzdžių teiginiams pagrįsti ar iliustruoti (pvz., p. 156, 178, 247). Taip pat yra ir ginčytinų teiginių (pvz., apie lotynų kalbos vartojimo žalą, p. 93, 94; kad į kolegijas buvo priimami tik feodalų vaikai, p. 136, ir kt.), įvairaus pobūdžio netikslumų.

Naujas leidimas turėtų būti kiek praplėstas, padidėti kokiu šimtu puslapių, o kad per daug „neišsipūstų", galima kiek patrumpinti įvadėlius (kuriuose kartais dėstomi lietuvių literatūrai nebūdingi dalykai), skyrelius apie tautosaką (jau yra apybraiža), visuomeninį-politinį-kultūrinį foną (palikti iš jo tik tai, kas tiesiogiai susiję su lietuvių literatūra).

FOLKLORISTIKA

A. JONYNO DISERTACIJA „BAUDŽIAUNINKŲ KOVOS PRIEŠ FEODALUS ATSPINDŽIAI BUITINĖSE LIETUVIŲ LIAUDIES PASAKOSE“

A. Jonyno disertacija yra pirmoji tarybinė disertacija iš lietuvių tautosakos. Buitinės pasakos – vienas iš pagrindinių lietuvių pasakojamosios tautosakos žanrų, lig šiol beveik visai netyrinėtas. Jų tik dalis tėra ir paskelbta. Buitinėse pasakose aiškiausiai iš visos lietuvių tautosakos matyti klasinis valstiečių priešiškumas feodalams bei jų padėjėjams, liaudies kovos dvasia. Todėl kovos prieš feodalus atspindžių nagrinėjimas ne tik padeda išryškinti esminį tų pasakų bruožą, parodyti seniai praėjusios epochos liaudies lūkesčius ir siekimus, bet ir duoda atkirtį buržuaziniams literatūros istorikams bei tautosakininkams, kurie stengėsi užtušuoti klasinį tautosakos pobūdį, nutylėjo jos vaidmenį išsivaduojamajame judėjime.

Disertantas su reikiamu pasiruošimu, atsakingumu ir atsidėjimu ėmėsi šios temos. Jis gerai įsisavino marksistinę–lenininę metodologiją, tarybinių mokslininkų pasiekimus folkloristikoje, kruopščiai išstudijavo lietuvių ir kaimyninių tautų (rusų, baltarusių, latvių) pasakojamosios tautosakos rinkinius, panaudojo daug pagalbinės istorinės literatūros ir nemaža archyvinės medžiagos. Darbe jis parodė reikiamą sugebėjimą savarankiškai nagrinėti sudėtingą neištirtą klausimą ir apvaldyti gausią medžiagą.

Pasiimta tema jo yra plačiai ir išsamiai išnagrinėta, teisingai nušviesti visi pagrindiniai su ja susiję klausimai. Darbas parašytas planingai, nuosekliai ir, apskritai imant, metodiškai teisingai.

Kaip svarbiausią teigiamą A. Jonyno disertacijos savybę reikia pažymėti gausų rankraštinių lietuvių tautosakos rinkinių (362), lig šiol visai netyrinėtų, kaip pagrindinio šaltinio panaudojimą. Pažymėtinas ir geras darbo dokumentavimas, pateikiamos medžiagos interpretavimas. Disertacijos vertę padidina lietuvių buitinių pasakų lyginimas su

kaimyninių tautų buitinėmis pasakomis, taip pat ir kitų lietuvių tautosakos žanrų – dainų, pasakojimų, legendų ir t. t. panaudojimas, kuris suteikia darbui išsamumo, pilnumo. Teigiama metodine disertacijos savybe laikytina ir tai, kad autorius, nagrinėdamas idėjinį-teminį buitinių pasakų turinį, neima jo izoliuotai, neatsieja nuo formos, bet formą panaudoja turiniui išryškinti. Pasakas jis interpretuoja istorinės tikrovės šviesoje, panaudodamas daug istorinės medžiagos ir parodydamas gerą jos pažinimą, erudiciją (pavyzdžiui, p. 121–124, kur komentuojama pasaka apie pono apgaudinėjimą su moters lavonu). Pažymėtina ir tai, kad disertantas demaskuoja buržuazinius suklastojimus (pvz., p. 159–160), nagrinėjamus dalykus sumaniai susieja su tarybine tikrove, partijos ir vyriausybės iškeltais uždaviniais. Dėl visų šių savybių A. Jonyno disertacija turi nepaneigiamos mokslinės vertės ir yra svarus indėlis į lietuvių tautosakos mokslą ir kultūrinio palikimo nagrinėjimą.

Tačiau, nors disertacija ir gerai parašyta, joje nėra išvengta kai kurių trūkumų – medžiagos išdėstymo, interpretavimo bei panaudojimo atžvilgiu. Ne visi disertacijos skyriai yra iki galo išbaigti, ypač pirmasis.

Tinkamai įvedęs į pasiimtos temos nagrinėjimą, autorius pirmajame skyriuje siekė parodyti, kad prieš feodalus nukreiptos tautosakos kūrimosi akstinai buvo valstiečių įbaudžiavinimas, tolydinis jų buities sunkėjimas, jų išnaudojimo didėjimas, ponų sauvaliavimas ir atitinkamai stiprėjantis įvairiomis formomis besireiškiąs valstiečių priešinimasis. Tačiau autorius čia per maža sustoja ties svarbiausiu šio skyriaus klausimu – kaip, būtent, tikrovė – baudžiavinis išnaudojimas ir priešinimasis feodalams – buvo prieš juos nukreiptos tautosakos kūrimosi akstinas. Apie tai, tiesa, yra kalbama, duodama ir pavyzdžių (p. 37, 38, 39–40), kaip tikrovė – tikri atsitikimai buvo pasakojimų bei pasakų pagrindas, bet tai neužakcentuojama, neišryškinama, specialiai į tai nesukoncentruojamas dėmesys, o skyriaus pabaigoje tenkinamasi išvada, kad „Per visą baudžiavą nusitęsusi valstiečių kova prieš feodalus dvarininkus n e g a l ė j o n e p a s i r e i k š t i [mano pabraukta *J. L.*] liaudies kūryboje〈...〉. Ta kova darė įtakos ir tautosakai, kuri irgi buvo vienas šios baudžiauninkų kovos veiksnių“ [priemonių? *J. L.*]“ (p. 48). Jei autorius šiame skyriuje duotuosius pavyzdžius (sakysim, apie moters, kuriai įsakoma gegute kukuoti, nušovimą) būtų atkėlęs į skyriaus pabaigą, kaip iliustraciją cituotajam teiginiui, ir juos pla-

tėliau paanalizavęs, šis priekaištas jau daug mažiau tebūtų galima padaryti. Visas skyrius tada būtų kompaktiškesnis, labiau susietas su visa disertacija, organiškiau į ją įsijungtų ir įvestų į kitus skyrius.

Ne be priekaištų ir antrasis, stambiausias disertacijos skyrius (100 puslapių). (Jau pačioje skyriaus antraštėje – „Pono niekinimas pasakose, kaip baudžiauninkų neapykantos dvarininkams ir klasinio pasipiktinimo priešu išraiška“ – reiktų klasinį pasipiktinimą, kaip pirmesnį dalyką, sukeisti vietomis su neapykanta.) Šiame skyriuje nušviečiama, kaip tautosakoje – buitinėse pasakose – išjuokiami ir niekinami ponai dvarininkai, priešpastatant jiems sveiką, sumanų baudžiauninką valstietį, ir tuo kurstoma neapykanta engėjams, duodamas atkirtis išnaudotojiškai feodalinei ideologijai, sąmoninama liaudis ir ruošiama aktyviai revoliucinei kovai. Užuot skyriaus pradžioje motyvavęs jame pateikiamos medžiagos išdėstymą ir tuo pačiu į jį įvedęs, davęs perspektyvą, autorius jau pirmajame skyriaus puslapyje (49) pradeda dėstyti medžiagą ir tik pačioje pabaigoje (p. 148) vietoje apibendrinimo prideda pasiaiškinimą, kodėl taip, o ne kitaip medžiagą yra pateikęs. Reikia dar pažymėti, kad šio skyriaus medžiagos sugrupavime yra dirbtinumo, schematizmo, nesiskaitymo su tikrove, pačia pateikiamos medžiagos chronologija. Autorius sakosi stengęsis medžiagą pateikti tokia eile, kad būtų matyti liaudies priešinimosi dvasios augimas (p. 147–148). Jis pradeda nuo kūrinių apie baudžiavos įvedimą, toliau duoda pasakas apie ponų atsiradimą, paskui apie ponų–dvarininkų kvailumą ir t. t. Išeitų, kad šie kūriniai chronologiniu atžvilgiu turėtų būti ankstesni, bet pats autorius konstatuoja, kad padavimai apie baudžiavos įvedimą yra neseni (p. 52), pasaką apie ponų (bajorų) sutvėrimą „reiktų laikyti pačios baudžiavos pabaigos vaisiumi“ (p. 63), panašiai atsiliepdamas ir apie kitas toliau duodamas pasakas. Tuo pačiu daros nesuprantama, kaip tokia medžiagos išdėstymo tvarka, nesiskaitant su chronologija, galima parodyti liaudies priešinimosi dvasios augimą?! Pažymėtina, kad disertantas ne tik nesiskaito su chronologija, bet visame skyriuje savo schemą laiko kažkokia realybe. Pavyzdžiui, apibūdinęs baudžiavos atsiradimo vaizdavimą, jis taip pereina į kitos pasakų grupės nagrinėjimą: „⟨...⟩kaip ponas nekenčiamas jau šiose pasakose, taip lygiai neapykanta ir panieka išnaudotojui matyti ir iš viso tolimesnio pono vaizdavimo“ (p. 54). Panašiai ir kitoje vietoje: „Liaudis, taip paniekinančiai pavaizdavusi bajoro sutvėrimą ir pasakiusi,

kad jis yra kvailas, toliau, jį išjuokdama, piešia jo gyvenimą⟨...⟩“ (p. 65). Šio skyriaus pabaigoje, kaip ir kitų, pasigendame kiek apibendrinimo. Jį čia atstoja minėtasis pasiaiškinimas dėl medžiagos išdėstymo tvarkos. Autoriaus apibendrinimai dažniausiai yra labai trumpi, ir juose paprastai tik pakartojama, sutraukiama tai, kas buvo išdėstyta.

Panašių priekaištų galima padaryti ir trečiajam disertacijos skyriui, kuriame nagrinėjamas tiesioginio valstiečių priešinimosi feodalams atsispindėjimas – keli to priešinimosi laipsniai, pradedant pasyviu priešinimusi, kenkimu dvarui ir baigiant aktyvia, tiesiogine kova prieš dvarininką – atkeršijimu jam, jo mušimu, žudymu, sukilimų atgarsiais, kova antgamtinėms jėgoms padedant. Šio skyriaus pabaigoje yra pasiaiškinimas, kuris labiau tiktų į įvadinę skyriaus dalį. Atrodo, kad tikslingiau būtų šį skyrių pradėti nuo tikrovės – valstiečių bruzdėjimų, sukilimų, priešinimosi feodalams pavyzdžių, o ne nukelti juos, kaip iliustraciją pasakoms, į skyriaus vidurį (p. 168–170). Ne visai aišku, kaip autorius supranta „tiesioginį valstiečių priešinimąsi“. Juo daugiausia linkstama laikyti fizinį pono nugalėjimą, mušimą, užmušimą (p. 150–151). Bet autorius ten pat kalba ir apie pasyvų priešinimąsi – uždėtų pareigų neatlikimą ir tuo kenkimą dvarui – kaip tiesioginio priešinimosi atvejį, formą (p. 151).

Pažymėtina dar, kad tiek antrajame, tiek trečiajame disertacijos skyriuje vietomis jaučiama kiek „tempimo“ – pastangų įžiūrėti nagrinėjamose pasakose tai, ko jose nėra – „sustiprinti“ jas. Ryškiausiu pavyzdžiu čia gali būti pasaka (II skyrius), kurioje pasakojama, kaip prie šventoriaus vartų maiše pakabintas ponas dvi dienas buvo visų einančių pro šalį po tris kartus mušamas su brūkliu per galvą. Disertantas, ją interpretuodamas, daro tokią išvadą: „⟨...⟩labai aštrus antifeodalinis jos turinys. Ponas joje parodomas ir kvailu, ir išjuokiamas, ir sumušamas. Poną mušė dvi dienas, kaip sakoma, kiekvienas žmogus. Vadinasi, ponų neapkentė visi, visa liaudis [mano pabraukta *J. L.*]. Pono paniekinimas tuo labiau įžeidžiantis, kad jis pakabinamas šventoriuje ir ten mušamas“ (p. 132). Kad disertantas čia perdėjo, „pertempė“, rodo kita darbo vieta, kurioje, prieštaraujant cituotiems žodžiams, visai kitaip ši pasaka interpretuojama: „Žmonės įmuša poną maiše prie šventoriaus, nežinodami, kad ten pakabintas ponas“ (p. 150)! Kitas tokio „tempimo“ pavyzdys yra autoriaus panaudojama pasaka (iš tikrųjų tai pasakojimas), kurioje, esą, „pasakojama apie visų

dvaro baudžiauninkų sukilimą" (p. 186). Pačioje pasakoje, deja, nėra ne tik jokių tiesioginių, bet ir netiesioginių užuominų „apie visų dvaro baudžiauninkų sukilimą". Jeigu ir išreiškiamas noras sunaikinti „dvarą su visais ponais" – tai tik 2 žmonių (žr. leidinį „Baudžiava", p. 198, iš kur ji paimta). Disertantas pats toliau pažymi, kad čia „gili neapykanta dvarui" pasireiškia „daugiau siekimu, negu konkrečiais veiksmais" (p. 186), tuo pačiu prieštaraudamas savo ankstesniam teigimui. Iš dalies panašų „tempimo" įspūdį daro disertacijos vietos, kur kalbama apie priešinimąsi prieš ėmimą į rekrūtus. Autorius čia remiasi tik liaudies dainomis ir pasakojimais, nors užsiangažuoja remtis buitinėmis pasakomis: „Vienas iš tokių visai baudžiauninkų masei bendrų kovos prieš feodalinius dvarininkus pasireiškimų, išskaitomų buitinėse pasakose, yra priešinimasis prieš ėmimą į rekrūtus" (p. 170). Reikėjo kiek rezervuočiau pasisakyti. Jeigu autorius ir teisinas, kad „Pasakojimai daug kur pereina į pasakas. Pvz., pasakojimus apie rekrūtus prie pasakų priartina lyrinis jų charakteris ir kiti dalykai" (p. 203 – 204), – tai šie žodžiai, už keliasdešimt puslapių pasakyti ir nepagrįsti konkrečia analize, nepateisina to užsiangažavimo. Šiaip, žinoma, dainų ir pasakojimų panaudojimas čia yra teigiamas dalykas.

Ne visai aišku, kodėl autorius šiame skyriuje nepanaudojo medžiagos apie pabėgusį baudžiauninką keršytoją, apie Blindą ir Raginį – „svieto lygintojus", o ją sudėjo į tolimesnį ketvirtąjį skyrių apie teigiamą buitinių pasakų herojų, nors ji ir čia būtų visai tikusi.

Penktajame iš pagrindinių disertacijos skyrių, kuriame apibūdinamos meninės baudžiauninkų kovos prieš feodalus vaizdavimo priemonės (iš dalies pakartojant, susumuojant ir apibendrinant tai, kas buvo konstatuota, kalbant apie atskirus tautosakinius kūrinius, iš dalies papildant ir tuo būdu duodant visumos vaizdą), yra daug vertingų pastebėjimų, bet kiek trūksta dėstymo nuoseklumo ir sistemingumo, išsamumo.

Be šių trūkumų, yra ir smulkesnių – gana įvairaus pobūdžio. Nors autorius panaudoja daug literatūros ir tiksliai dokumentuoja dėstomą medžiagą, vis dėlto keliose vietose trūksta šaltinio nurodymo (p. 40 – 41, 70 – 71, 126, 180, 217). Kai kur palyginti aiškūs dalykai aiškinami keliais plačiais pavyzdžiais (pvz., p. 23), o kitur tų pavyzdžių, parėmimo ar iliustravimo konkrečia medžiaga pasigendame (pvz., p. 18, 21 – kaip atskiriami svetimi elementai, patekę į tautosaką iš šalies; p. 120). Pasitaiko atvejų, kad išaiškintas dalykas vėl iš naujo aiškinamas (plg. p. 65 –

66 ir 92). Kai kurie šaltiniai (literatūra) cituojami ne iš paskutinių leidinių (p. 31, 28, 49), ne visur tiksliai parafrazuojami (p. 16), citatos ne visai tinkamai panaudojamos (p. 42, 59). Labai neįtikinantis valstiečio žodžių, jog jis „kuolą tašo, o ponas gromatą rašo" (p. 168), vadinimas dvieiliu – dainos pradžia (ir pats disertantas pažymi, kad tokios dainos užrašytos neturime). Netiksliai vartojamas terminas „meninis metodas" (p. 57; panašūs dalykai p. 69 vadinami teisingai meninėmis priemonėmis). Pasitaiko netikslių, neaiškių, nevykusių formulavimų (p. 22, 28, 88 – prieštaringa interpretacija, 107, 128, 153, 230, 243), stilistinių netikslumų (p. 29, 78, 96, 102, 138, 139, 147), nevykusių citatos įvedimų (p. 131), per daug apibendrinančių (p. 158), neteisingų (p. 204), nepagrįstų (p. 228) išvadų.

Kai kurių trūkumų yra ir literatūros sąraše. Ne visi disertanto tekste (išnašose) naudojami sutrumpinimai yra sužymėti sąraše (pvz., LPJ, p. 23 ir p. 275). Yra visai nepaaiškintų sutrumpinimų (p. 288 CVA K 99). Nesilaikoma vienodumo, nurodant žurnaluose spausdintus straipsnius (p. 285 ir 287). Tas pats veikalas išnašose nurodomas viena antrašte, o sąraše kiek kitokia (p. 29 ir 285). Kai kurios veikalų antraštės kelia neaiškumų (p. 275 Schleicher...), yra nepilnos, neduodančios supratimo apie knygą (p. 286 Afanasjev...), netikslios (p. 287 Wierzbowski...).

Visi čia suminėti dalykai rodo, kad A. Jonyno disertacija turi kai kurių trūkumų. Bet tie trūkumai yra neesminiai, daugiausia redakcinio pobūdžio ir lengvai pataisomi.

K. GRIGO DISERTACIJA „SIMONAS DAUKANTAS — LIETUVIŲ TAUTOSAKOS RINKĖJAS IR LEIDĖJAS"

Nors apie S. Daukantą palyginti nemaža yra rašyta, bet lig šiol jis nėra susilaukęs nė vieno stambesnio nei monografinio, nei specialiu klausimu darbo. Plačioje S. Daukanto veikloje tautosakos rinkimas, leidimas ir panaudojimas istoriografiniuose raštuose yra vienas iš svarbiausių dalykų, dominančių ne tik tautosakininką, bet ir literatūros istoriką. Todėl K. Grigo pasirinktoji tema yra reikšminga ir visai tinkama kandidatinei disertacijai.

K. Grigas disertacijos temą suprato pakankamai plačiai ir teisingai, savo uždaviniu laikė nušviesti ne tik tuos klausimus, kurie tiesiog susiję su S. Daukanto tautosakos rinkimu ir leidimu, bet stengėsi išryškinti ir tuos veiksnius, kurie skatinamai veikė S. Daukantą, visuomeninę aplinką, kurioje reiškėsi jo veikla, ir tautosakos panaudojimą istoriografiniuose veikaluose. Tuo būdu disertantas apėmė ištisą klausimų kompleksą ir, panaudodamas gausią literatūrą ir rankraštinius šaltinius, apskritai imant, teisingai marksistiškai nušvietė. Jis neidealizavo S. Daukanto, bet, iškeldamas jo nuopelnus, teigiamas puses, nepamiršdavo ir silpnųjų. K. Grigo disertacija yra reikšmingas įnašas į S. Daukanto tyrinėjimą, ypač tuo, kad joje plačiai apibūdinami rankraščiuose likę tautosakos rinkiniai.

Esminių trūkumų, kurie žymiai sumenkintų disertacijos vertę, atrodo, nėra. Tačiau stambesnių ir smulkesnių priekaištų jai reikia padaryti.

Pirmiausia, kiek kitaip formuluotina disertacijos antraštė. Ji yra siauresnė, negu pati disertacijos apimtis. Pagal antraštę tautosakos panaudojimas lyg ir neįeina į temą, nors, žinoma, su ja siejasi, – padeda nušviesti patį tautosakos rinkimą, S. Daukanto siekimus. Disertantas teisingai padarė, skirdamas šiam klausimui visą skyrių, nes tai yra vienas iš svarbiausių dalykų, tyrinėjant S. Daukanto ryšius su tautosaka. Bet jei disertacijoje apimami visi S. Daukanto tautosakinės veiklos ir ryšių su tautosaka aspektai, ar nebūtų tiksliau ją pavadinti „S. Daukantas ir tautosaka“? Be to, dabartinėje antraštėje per daug akcentuojamas S. Daukanto, kaip tautosakos rinkėjo, vaidmuo, nes jis, kaip matyt ir iš disertacijoje pateikiamos medžiagos, daugiau organizavo rinkimą, negu pats rinko. Taip pat dabartinė antraštė sugestijuoja mintį, kad S. Daukantas yra daug tautosakos rinkinių išleidęs, o iš tikrųjų taip nėra.

Antra, disertacijos medžiaga nėra visai apvaldyta ir nuosekliai išdėstyta, o kai kurie svarbūs klausimai reikalingi platesnio ir gilesnio nagrinėjimo. Reikia paabejoti ir atskirų skyrių struktūros tikslingumu.

Pirmajame įvadiniame skyriuje („Domėjimasis lietuvių tautosaka XIX a. pirmojoje pusėje“) apžvelgiama domėjimosi tautosaka pradžia Prūsijoje (XVII – XIX a. pirmojoje pusėje) ir Lietuvoje, to domėjimosi priežastys, kryptys, žymesni faktai, svariau pasireiškę asmenys. Toks skyrius yra reikalingas, ir disertantas teisingai jo reikalingumą pagrindžia (p. 5 – 6). Bet jis turėjo būti sintetiškesnis, glaustesnis. Tai būtų padėję susieti jį su S. Daukantu. Dabar jis vietomis išvirsta monografijėlėmis (pavyzdžiui,

L. Rėzai skirta net 12 puslapių, liečiami ne tik jo darbai tautosakos srityje, bet ir visi kiti). Antra vertus, šiame skyriuje visai neliečiamas, net neminimas K. G. Milkus, jo žodynas (su svarbiomis prakalbomis, nušviečiant domėjimąsi tautosaka), tautosakos panaudojimas vertimuose ir originalioje kūryboje. Milkus čia turėjo rasti vietos tuo labiau, kad jis buvo Lietuvoje plačiai žinomas ir naudojamas (D. Poškos, S. Stanevičiaus, paties S. Daukanto ir kt.). Be to, šiame skyriuje neteisingai nušviečiama pati domėjimosi tautosaka pradžia, to domėjimosi priežastys. Disertantas akcentuoja vien kalbinį praktinį domėjimosi tautosaka pobūdį (p. 8, 9), ignoravimą turinio atžvilgiu (p. 9). Tik G. E. Lesingas teigiamai įvertinęs ją (dainas) „turinio ir formos atžvilgiu“ (p. 9). Tai neteisinga. Šalia kalbinio praktinio domėjimosi jau XVII a. prasidėjo domėjimasis ir turinio atžvilgiu: tautosaka buvo panaudojama lietuvių būdui, sąmojingumui, išminčiai apibūdinti (T. Lepneris, M. Pretorijus). Disertantui reikėjo į tai atkreipti dėmesį tuo labiau, kad šis atžvilgis buvo labai svarbus S. Daukantui. Kalbėdamas apie K. Bogušą (p. 25–26), disertantas perdeda lenkų įtaką, net neužsimena apie tai, kad K. Bogušas rėmėsi P. Ruigio „Lietuvių kalbos tyrinėjimu“, iš jo ėmė nemaža pavyzdžių (mini tik, kad iš P. Ruigio paimtos trys liaudies dainos). Čia disertantui reikėjo pasinaudoti V. Maciūno str. „Bohušo veikalas apie lietuvių kalbą“ („Archivum Philologicum“, VI, p. 84–99). Toliau (p. 26) vėl perdedama K. Bogušo panaudotų tautosakos tekstų propagandinė reikšmė: jis juk net nepaminėjo, kad tai tautosaka (liaudies dainos ir priežodžiai).

Antrasis disertacijos skyrius pavadintas „S. Daukanto tautosakinė veikla“. Antraštė neatitinka skyriaus turinio. Apie tautosakinę S. Daukanto veiklą iš tikrųjų nedaug čia tekalbama. Disertantas maža teturėjo medžiagos jai nušviesti. Pirmame poskyryje apibūdinama S. Daukanto kilmė, mokslas, aplinka, antrame – S. Daukanto pasaulėžiūra, tautosakos panaudojimas „Darbuose“, „Pasakų Fedro“ pratarmė. Tik trečiame poskyryje kalbama apie S. Daukanto tautosakinę veiklą – pasakų ir dainų rinkimo organizavimą, – bet ir čia daugiau vietos skiriama tautosakos panaudojimui, vertinimui, pažiūroms į ją nušviesti, „Dainių Žemaičių“ pratarmei apibūdinti, paralelei su rusų to meto tautosakos rinkimu pravesti. Ketvirtame poskyryje apibūdinamas S. Daukanto ryšys su tautosaka paskutiniaisiais gyvenimo ir veiklos metais.

Disertantas dirbtinai išplėtė antrąjį skyrių, padarydamas stambiausiu visoje disertacijoje. Šis skyrius išėjo nemonolitiškas, nesusietas su įva-

diniu. Pirmojo poskyrio pabaigoje buvo reikalingas apibendrinimas, tuo labiau, kad jame yra nemaža nepakankamai pagrįstų prielaidų. Čia labiau negu antrame poskyryje būtų tikę apibūdinti S. Daukanto pasaulėžiūrą. Pats pasaulėžiūros apibūdinimas, kadangi disertantas teisingai jai skiria labai daug reikšmės, galėjo būti kiek raiškesnis. Ypač tai pasakytina paie socialines S. Daukanto pažiūras (p. 84–85), jo vaidmenį socialinėje kovoje. Be reikalo antrajame skyriuje liečiami 1813 m. „Priežodžiai". Juos daug labiau būtų tikę paminėti įvadiniame skyriuje. Sutikdamas, kad tai ne S. Daukanto darbas, disertantas vis dėlto neatmeta minties, kad, besimokydamas Kalvarijoje, S. Daukantas „galėjo susidurti su smulkiosios lietuvių tautosakos panaudojimo klausimu" (p. 68). Disertantas neturi jokių duomenų, kurie leistų šį rinkinį sieti su Kalvarija. Jis į S. Daukanto rankas galėjo patekti tik tada, kai S. Daukantas jau buvo pagarsėjęs, bet ne niekam nežinomas mokinukas. Be to, liaudies priežodžiai ir patarlės rinkinyje užima visai nežymią vietą (prie jų ir nepažymėta, kad tai liaudies kūryba). Todėl nėra jokio pagrindo užsiminti, kad S.Daukantas Kalvarijoje jau galėjo susidurti su tautosakos panaudojimo klausimu. Komentuodamas „Pasakų Fedro" pratarmę (gal per plačiai) ir pabrėždamas S. Daukanto nuopelnus, kad jis pirmasis ėmėsi versti pasakėčias, disertantas visai nutyli L. Rėzos „Ezopą" (1824). Rėzos paminėjimas, palyginimas su juo (kad ir labai trumpas) būtų padėjęs reljefiškiau parodyti S. Daukantą, kaip pasakėčių vertėją ir leidėją.

Trečiajame disertacijos skyriuje („Tautosakos rinkiniai ir leidiniai") aptariami išlikę S. Daukanto tautosakos rinkiniai (ar jų nuorašai) ir leidiniai pagal žanrus – dainuojamosios, pasakojamosios, smulkiosios. Šis skyrius nedidelis (50 puslapių), maždaug 1/5 disertacijos dalis, – mažesnis už įvadinį, o turėjo būti stambiausias. Disertantas čia apsiriboja beveik vien bibliografinio pobūdžio aprašymu ir apibūdinimu. Pavyzdžiui, dainuojamajai tautosakai skirtame poskyryje jis nurodo, kokie yra buvę rinkiniai, kada ir kieno maždaug sudaryti, kiek ir kokių rūšių dainų juose buvo, kaip S. Daukantas atrinko ir kaip redagavo liaudies dainas ir autorinę poeziją. Visa tai yra gera ir būtina. Bet to neužtenka. Reikalingas daug platesnis dainų, ypač S. Daukanto rinkinių, vertės ir reikšmės apibūdinimas. Tai turėjo būti vienas iš svarbiausių disertacijos uždavinių. Disertantas čia tenkinasi vienu kitu pavyzdžiu (p. 147–148) ir bendru nurodymu, kad, tais rinkiniais remiantis, galima daryti „nemaža

reikšmingų išvadų apie lietuvių liaudies dainų egzistavimo ir raidos tendencijas“ (p. 147), kad juose „lietuvių liaudies dainų ir literatūros istorijos tyrinėtojas ras daug medžiagos įvairiais jį dominančiais klausimais“ (p. 159). Drauge pažymėtinas ir neabejotinas disertanto nuopelnas – išaiškinimas, kad A. Vienažindžiui priskiriama daina „Kas ten rėkia, kas ten šaukia“ yra liaudies daina (p. 148–150), o L. Ivinskiui priskiriama „Smetonė“ – greičiausiai kito autoriaus kūrinys, rašytas žymiai anksčiau (p. 150). Labai blankus yra šiame poskyryje ir „Dainių Žemaičių“ apibūdinimas. Jam pakenkė ir tai, kad leidinio pratarmė analizuojama kitame (II) skyriuje.

Pasakojamajai tautosakai skirtas poskyris savo pobūdžiu visai panašus į dainuojamosios tautosakos poskyrį. Jis yra labai jau trumpas – vos 5 puslapių. Tik šiek tiek daugiau vietos (7,5 p.) skirta smulkiajai tautosakai. Apibūdinęs ją daugiau bibliografiniu atžvilgiu (rinkinius, jų panaudojimą, redagavimą leidiniams), disertantas sako: „S. Daukanto rinkinių pagrindu galima susidaryti ryškiausią vaizdą apie XIX a. pirmojoje pusėje Lietuvoje, ypač Žemaitijoje, gyvavusias patarles ir priežodžius, apie liaudies 〈...〉 gyvenimo išmintį, socialines nuotaikas, moralines-estetines pažiūras ir kt. S. Daukanto sukauptieji tekstai duoda nemaža medžiagos lietuvių patarlių ir priežodžių periodizacijai, formos ir turinio raidai studijuoti“ (p. 172). Bet tokiu bendru nurodymu disertantas ir pasitenkina, tuo ir baigia poskyrį. O į šių dalykų nušvietimą, išryškinimą ir turėjo būti sutelktas jo dėmesys.

Ruošiant disertaciją spaudai, šį skyrių reiktų žymiai išplėsti. Reiktų išryškinti ir S. Daukanto rinkinių bei leidinių lyginamąją vertę J. Brodovskio , L. Rėzos, S. Stanevičiaus ir kitų fone. Dabar beveik nustoja prasmės platokas įvadinis skyrius, kuriame L. Rėzai ir S. Stanevičiui skirta nemaža vietos.

Paskutiniame trečiojo skyriaus poskyryje rašoma apie S. Daukanto palikimo leidimą ir panaudojimą (pradedant G. H. F. Neselmanu ir baigiant tarybiniais leidiniais). Baigdamas šį poskyrį, disertantas, atrodo, turėjo užsiminti ir apie tai, reikalingas ar ne, o jei reikalingas, tai koks, S. Daukanto tautosakinio palikimo išleidimas.

Ketvirtajame skyriuje apibūdinamas tautosakos panaudojimas istoriniuose S. Daukanto raštuose. Nurodęs panaudotos tautosakos šaltinius, disertantas aptaria, kaip, kuriais atvejais S. Daukantas yra panaudojęs tautosaką (lietuvių laisvės ir gimtojo krašto meilei, gyvenimo būdui,

moralei, išminčiai, tikėjimui ir t.t. apibūdinti). Atskiras poskyris čia skirtas tautosakai, kaip stiliaus vaizdingumo priemonei, istoriniuose S. Daukanto raštuose apibūdinti (apsiribojant „Būdu"). Tai turėtų būti vienas iš reikšmingiausių ne tik šio skyriaus, bet ir visos disertacijos poskyrių, nes jis tiesiog liečia grožinės literatūros ir tautosakos ryšį. Kiti šio skyriaus poskyriai iš dalies kartoja, iš dalies plačiau nušviečia ir apibendrina daugelyje disertacijos vietų liestus dalykus. Bet šis poskyris yra vienas iš silpniausių. Užuot išryškinęs tautosakos meninį stilistinį panaudojimą, disertantas dažnai suplaka, sutapatina S. Daukanto stiliaus vaizdingumą su tautosaka, su kalbos liaudiškumu, taip kad vietomis visai neaišku, kur tautosakos elementai. Tik viename kitame pavyzdyje jam pavyko išryškinti meninį stilistinį tautosakos panaudojimą (p. 228 pradžia). Be to, ir pats vaizdingumas dažnai tik tiesiog iš citatos tegalima suvokti, — disertantas jo neatskleidžia. Baigdamas ir apibendrindamas, disertantas rašo, kad S. Daukantas „parodė, kad visa jo galvosena ir minčių reiškimo būdai buvo tvirtai susiję su liaudies pasaulėjauta. Individualus autoriaus stilius neretai susilieja su tautosakos vaizdingumo priemonėmis" (p. 235). Gal tai ir teisinga (tik ne visai vykęs paskutinio sakinio formulavimas), bet lieka neįrodyta, neišryškinta. Tuos dalykus reikėjo paliesti plačiau ir giliau. Čia, sakysim, nė neužsimenama apie sintaksines išraiškos priemones, S.Daukanto sakinį, jo sandarą. Be to, šiame poskyryje (kaip ir pirmuosiuose) S. Daukantas traktuojamas izoliuotai: neliečiami, visai neminimi nei anksčiau, nei jo laiku, nei vėliau tautosaką panaudoję rašytojai (Milkus, Rėza, Stanevičius ir kt.). Tuo būdu neišryškinama S. Daukanto vieta ir reikšmė šiuo atžvilgiu lietuvių literatūroje.

Paskutiniame disertacijos skyriuje („S. Daukanto tautosakinių darbų reikšmė") susumuojama visa medžiagos analizė, pabrėžiami pagrindiniai teiginiai ir išvados.

Apžvelgus visą disertaciją ir paminėjus kai kuriuos jos trūkumus, liečiančius daugiau visumą arba atskirus skyrius, reiktų padaryti priekaištų ir dėl literatūros panaudojimo. Disertantas yra panaudojęs gausią literatūrą ir rankraštinius šaltinius (disertacijos gale pridėtas 11 puslapių sąrašas). Dauguma išvadų ir teiginių yra reikiamai pagrįsta. Bet negalima pasakyti, kad ta literatūra būtų kruopščiai išnaudota. Iliustracijai pora pavyzdžių, liečiančių tiesiog Daukantą ir tautosaką. Apibūdindamas priežodžių ir patarlių panaudojimą istoriniuose S. Daukanto raštuose, diser-

tantas rašo: „Aiškinimą, kad visi vyrai buvę kresni žaliūkai, jis mėgino paremti iš T. Lepnerio paimtu priežodžiu „koks paritus, toks pastačius“ (p. 203). Iš tikrųjų, S. Daukantas prie šio priežodžio nurodo, kaip šaltinį, T. Lepnerį („Der Preusche Littauer“, p. 49, 51). Bet T. Lepnerio veikale nei nurodytuose puslapiuose, nei kitur šio priežodžio nėra. Disertantas, matyt, čia per daug pasitikėjo S. Daukantu, o jis turėjo būti atsargesnis, nes, patikrinęs vienu atveju, kaip S. Daukantas panaudoja šaltinius, buvo pats priėjęs gana teisingą išvadą, kad „S. Daukantas su panaudojamais šaltiniais elgėsi gana laisvai, kad jis kartais yra nurodęs vieną šaltinį, o atskirus cituojamo teksto motyvus ėmęs iš kitur“ (p. 191). Jeigu disertantas būtų daugiau S. Daukanto nurodomų šaltinių patikrinęs, būtų priėjęs dar griežtesnę išvadą. Visai panašus atvejis yra su G. E. Lesingu. Disertacijoje rašoma: „Anot jo [S. Daukanto], Lesingo nuomonę, kad „Lietuvių tauta kurią dieną galės didžiūtiesi visų didžiausiais dainiais“, jau patvirtinęs „Dûnelaitis savo gaida, o Rehza rankiodamas senovės lietuvių dainas“ (p. 193). Bet Lesingas taip nėra apie lietuvių tautą pasakęs, nėra nei apie lietuvių tautos ateitį užsiminęs. Kalbėdamas apie S. Daukanto studijas Vilniaus universitete, disertantas sako: „nieko nėra žinoma, iš kur šiuo metu S. Daukantas ėmė lėšų pragyvenimui“ (p. 79). Tai netiesa. M. Lukšienė savo įvadiniame straipsnyje S. Daukanto „Rinktiniams raštams“ (p. 5) ir J. Lebedys monografijoje apie S. Stanevičių (p. 112) pažymi, kad S. Daukantas vertėsi pamokomis, buvo guverneriu. Disertantas galėjo tuo, žinoma, netikėti. Bet ten yra nurodytas šaltinis – Centrinis Valstybinis istorinis archyvas (fondas ir bylos nr.). Be to, žinių apie tai yra ir daugelyje kitų archyvo bylų.

Pažymėtina dar, kad disertacijoje kažkodėl vienur remiamasi tik rankraščiu („An die Freunde der litthauischen Literatur“, p. 13), net nepaminint, kad jis išspausdintas, o kitur ne pirmaisiais leidimais, bet paskutiniaisiais (pvz., L. Rėzos „Dainų“ III leidimu, S. Daukanto „Būdo“ 1935 m. leidimu).

Nemaža priekaištų galima padaryti disertantui dėl jo išvedžiojimų, teiginių, išvadų, kai kurių apibendrinimų. Jis, iš vienos pusės, stengiasi kiek galint daugiau įžiūrėti sau norimų dalykų, o iš kitos, – stengiasi būti nuosaikus, kritiškas ir atsargus. Vienoje vietoje nusveria viena, kitoje, kalbant apie tuos pačius dalykus – kita, dėl to daug kur susidaro tempimo įspūdis, aiškiai jaučiamas perdėjimas, kyla prieštaravimai.

Jau „Pratarmėje“ (p. 2) sudaromas neteisingas įspūdis, sakant, kad S. Daukantas daugeliu atvejų rašęs apie tautosaką, sprendęs įvairių jos žanrų ir atskirų kūrinių idėjinio-tematinio turinio ir formos klausimus, tautosakos pagalba aiškinęs „nemaža lietuvių tautos kultūros istorijos problemų“ (p. 2). Toks apibūdinimas sugestijuoja mintį, kad S. Daukantas buvo stambus lietuvių tautosakos tyrinėtojas, daugelį veikalų apie ją parašęs. O iš tikrųjų nei jis daug rašė, nei sprendė įvairius klausimus bei problemas, tik vienur kitur, dažniausiai labai trumpai, užsimindavo. Kitoje disertacijos vietoje, analizuodamas „Pasakų Fedro“ pratarmę, disertantas jau daug nuosaikiau apie tuos pačius dalykus kalba: S. Daukantas „kėlęs klausimus, susijusius su liaudies pasakų idėjiniu turiniu ir menine forma“ (p. 93). Dar kitur, kalbėdamas apie tą pačią pratarmę ir mėgindamas pateisinti S. Daukantą, sako, kad jis „tuo metu nebuvo įsigilinęs į lietuvių liaudies pasakų formos esmę“, kad jam „sunku buvo ką nors tiksliau apie jas pasakyti“ (p. 91).

Aiškindamas S. Daukanto požiūrį į liaudies dainų melodijas, disertantas pirmiausia rašo: „Įdomus yra S. Daukanto bandymas aptarti dainų melodijų savybes, dainų rūšis“ (p. 119). Sekančiame puslapyje daroma tokia išvada: „Šie S. Daukanto bandymai kalbėti apie dainų nuotaikos ir melodijos ryšį, mėginimas išskirti pagrindines dainų rūšis, palyginus su L. Rėzos, iš dalies ir S. Stanevičiaus šiais klausimais pasakytomis mintimis, pateikiami naujai ir savotiškai“ (p. 120). Toliau, tame pačiame puslapyje, pažiūrima į S. Daukantą kritiškai: „Tokie ne melodijų specialisto samprotavimai, žinoma, buvo paviršutiniški ir negalėjo atskleisti klausimo esmės“ (p. 120). O kitoje disertacijos vietoje padaroma jau gana griežta išvada: S. Daukantas „iš tikrųjų menkai tesuvokė dainų melodijos vaidmenį, nesidomėjo klausimu, ar jo išspausdintus tekstus bus įmanoma tikrąja jų melodija dainuoti ⟨...⟩“ (p. 156–157).

Kaip kartais akivaizdžiai disertantas sau prieštarauja, matyti iš 1813 m. „Priežodžių“ apibūdinimo. Iš pradžių rašoma: „rankraštį sudaro sueiliuoti, iš knygų išrinkti aforizmai ir viena kita liaudies patarlė bei priežodis“ (p. 67). O po poros sakinių tame pačiame puslapyje: „rinkinyje nemaža yra tikrųjų liaudies patarlių ir priežodžių“ (p. 67). Kuris tad teiginys teisingas?

Disertanto įrodinėjimai ir išvados dažnai būna nepagrįsti arba nepakankamai pagrįsti. Pavyzdžiui, norima įrodyti, kad S. Daukantas „pa-

tarlių bei priežodžių kalbos vaizdingumui skyrė nemaža dėmesio“ (p. 102). Remiamasi vėliau S. Daukanto laiške T. Narbutui pareikšta mintimi, kad sunku į lenkų kalbą išversti patarles: galima jas versti tik atitinkamomis lenkiškomis patarlėmis, verčiant pažodžiui, reikėtų aiškinti, ką reiškia ta ar kita alegorija. Disertantui tai yra pakankamas argumentas. Jis šios S. Daukanto minties net neanalizuoja, o tik paminėjęs, laiko savo teiginį įrodytu ir daro išvadą: „Vadinasi, jam [S. Daukantui] pasirenkant patarles ir priežodžius kaip ⟨...⟩ žmonėms tinkamą lektūrą, nemaža bus nulėmęs smulkiosios lietuvių tautosakos kūrinių kalbos vaizdingumas“ (p. 102). Jeigu šio rėmimosi S. Daukanto laišku nebūtų, teiginys būtų daug įtikimesnis. Būdinga, kad kitoje vietoje, kalbėdamas apie tą pačią S. Daukanto laiško mintį, disertantas taip ją iškomentuoja: S. Daukantas čia parodęs „*taiklų požiūrį į tautosaką, kaip poetinę* kūrybą, ir į tautosakos kūrinių vaizdų bei emocijų esmę“ (p. 112). Atrodo, įžvelgta tikrai per giliai. Panašių, per toli einančių komentavimų ir išvadų yra ne taip jau mažai (pavyzdžiui, Maigio laiško S. Daukantui interpretavimas, p. 104–105, S. Daukanto pažiūros į L. Rėzos „Dainų“, pratarmę aiškinimas, p. 123, įrodinėjimas, kad S. Daukantas norėjęs supažindinti skaitytoją su „tam tikro Lietuvos ploto tarme“, p. 124, 125, ir kt.).

Disertantas kartais taip greit ir lengvai daro svarbias išvadas ir prielaidas, kad net nepastebi, jog jos viena kitą griauna. Pavyzdžiui, apie vieną S. Daukanto turėtą priežodžių ir patarlių rankraštį jis kategoriškai teigia, kad tai l a b a i s e n a s r i n k i n y s (p. 168), ir išnašoje paaiškina: „rinkinio senumą rodo tai, kad jo tekstai yra surašyti ant žymiai senesnio ir daug blogiau išsilaikiusio popieriaus, negu visi kiti S. Daukanto rankraščiai“ (p. 168). Sekančiame sakinyje spėja: „Labai gali būti, kad tai yra tas pats patarlių rinkinys, kurį S. Daukantas minėjo 1846 m. balandžio mėn. 5 d. laiške M. Valančiui“ (p. 168). Bet nurodytame laiške kalbama apie tai, kad vienas kunigėlis surinko 200 priežodžių. S. Daukantas, norėdamas gauti tą rinkinį ir atspausdinti, siūlo Valančiui duoti už jį kunigėliui „Būdą“ ir „Daines Žemaičių“. Vadinasi, rinkinio sudarytojas jaunesnis už S. Daukantą (kitaip jo nevadintų kunigėliu), o rinkinys visai neseniai sudarytas ir todėl negali būti labai senas. O jeigu jis iš tikrųjų senas (blogas popieriaus išsilaikymas maža ką tesako apie senumą), tai nėra ko jo sieti su laiške minimuoju.

Pasitaiko taip pat atvejų, kai iš pradžių kas nors spėjama, dalykas laikomas tik galimu, o toliau tuo remiamasi jau kaip visai tikru faktu. Kalbėdamas apie S. Daukanto ryšius su rusų tautosakine literatūra, disertantas sako: „Tuo atveju, jeigu S. Daukantui greta tarnybinių pareigų ir kitų darbų užteko laiko sekti rusų tautosakinę literatūrą, galėjo kilti jam naujų, su lietuvių tautosakos vertinimo klausimais ar leidimo metodais susijusių minčių“ (p. 127—128). Sekančiame sakinyje jau teigiama: „Visa tai turėjo atsiliepti į jo paties tuo metu tautosakos srityje dirbtus darbus“ (p. 128). Kitas pavyzdys. „Patarlės Žemaičių“, pradedant apie jas kalbėti, vadinamos „anoniminiu, M. Valančiui priskiriamu 〈...〉 leidiniu“ (p. 178), o toliau be jokių rezervų kalbama apie M. Valančių, kaip rinkinio parengėją ir leidėją.

Reikia paminėti, kad disertacijoje yra nemažas skaičius nevykusių formulavimų, smulkių netikslumų (pvz., P. Goiževskis, p. 97 = ponas Goiževskis; Kaj. Niezabitowski, p. 33, 35 ir kt. = Kaj. Niezabitawskis). Joje pasitaiko visai nereikalingų pasikartojimų, parafrazavimų, kai kurie dalykai per daug ištęstai dėstomi (pvz., p. 122, 123, 134, 227 ir kt.).

Minėti trūkumai kiek mažina disertacijos vertę. Bet jie daugiausia redakcinio pobūdžio. Kaip visuma, disertacija yra reikšmingas darbas tiek medžiagos sukaupimu, daug kur parodytu kruopštumu, tiek naujų dalykų iškėlimu, o kitų platesniu nušvietimu.

S. SKRODENIO DISERTACIJA „LIETUVIŲ KALENDORINIŲ APEIGŲ TAUTOSAKA“

Lietuvių kalendorinių apeigų tautosaka lig šiol plačiau ir giliau netyrinėta. S. Skrodenis pirmasis ėmėsi šio didelio, sunkaus ir labai sudėtingo darbo. Jis užsimojo kalendorinę tautosaką apimti kaip visumą ir išsamiai, visapusiškai apibūdinti, spręsti įvairias su ja susijusias problemas, bent iškelti hipotezes.

Pažymėtina, kad disertantas rūpestingai sukaupė visą reikalingą medžiagą. Kalendorinės tautosakos tik dalis lig šiol paskelbta įvairiuose rinkiniuose bei leidiniuose, periodikoje. Daugumas dainų ir žaidimų aprašymų tebeguli nespausdinti — Lietuvių kalbos ir literatūros instituto tautosakos sektoriaus rankraštyne. Disertantas, naudodamasis instituto tautosakos sektoriaus sudarytu sisteminiu liaudies dainų katalogu,

kruopščiai sunaudojo esančią rankraštyne kalendorinę tautosaką. Be to, jis panaudojo ir Vilniaus Valstybinio universiteto studentų ekspedicijų metu sudarytus rinkinius, esančius Lietuvių literatūros katedroje. Jei ir liko nepanaudotos kitų įstaigų surinktos kalendorinės tautosakos, tai, tur būt, labai nežymi dalis. Tas pat pasakytina ir apie papročių bei apeigų aprašymus, be kurių ir kalendorinės tautosakos tyrimas neįmanomas. Disertantas ir juos rūpestingai išrinko iš periodikos ir rankraštynų. Jis nesitenkino vien šaltinių, tiek spausdintų, tiek rankraštinių, sukaupimu, o atsidėjęs išstudijavo ir mokslinę-metodinę literatūrą, kurioje nagrinėjama kitų, daugiausia kaimyninių tautų, ypač slavų, kalendorinė tautosaka. Susipažino ir su kitų tautų kalendorinės tautosakos rinkiniais. Tai praplėtė jo akiratį, įvedė į problematiką, padėjo rasti reikiamą priėjimą ir ne vieną dalyką išaiškinti, nustatyti lietuvių ir kaimyninių tautų kalendorinės tautosakos ryšius, paraleles arba išryškinti skirtumus. Tiek šaltinių, tiek mokslinės literatūros panaudojimo atžvilgiu iš disertanto, atrodo, nėra ko daugiau pageidauti.

Disertacija parašyta planingai ir nuosekliai. Pratarmėje aptaręs kalendorinės lietuvių tautosakos specifiką, pobūdį, kilmę, santykį su krikščionybe, nagrinėjimo sunkumus ir savo uždavinius, disertantas įvadiniame (I) skyriuje apžvelgia tos tautosakos rinkimą, skelbimą ir tyrinėjimą, pradedant užuominomis XVI a. ir baigiant svarbiais tarybiniais leidiniais. Be to, šiame skyriuje (jo antraštėje tai nepažymėta) apžvelgiami žymesni kitų tautų kalendorinės tautosakos tyrinėjimai, buvusios ir esamos mokyklos (mitologinė, antropologinė ir t.t.). Tolesniuose skyriuose (II–III) plačiai ir gana išsamiai apibūdinama bei nagrinėjama lietuvių kalendorinė tautosaka, suskirsčius ją į du pagrindinius ciklus – žiemos švenčių (II sk.) ir pavasario-vasaros švenčių (III sk.). Abu skyriai padalyti į poskyrius, kuriuose apžvelgiami smulkesni ciklai, įeinantieji į pagrindinius, grupuojant medžiagą pagal žanrinę specifiką (pavyzdžiui, adventinės-kalėdinės dainos, kalėdojimo dainos, adventiniai-kalėdiniai žaidimai ir t.t.). Baigiamasis skyrius pavadintas (turinyje) „Bendriausi kalendorinių apeigų tautosakos istorinės raidos bruožai“ (tekste antraštė kiek skiriasi – „Kai kurie kalendorinių apeigų tautosakos istorinės raidos bruožai“). Iš tikrųjų šiame skyriuje ne tiek apibendrinami istorinės raidos bruožai, kiek kalendorinių apeigų tautosakos nykimo bruožai. Tai nulėmė pati darbo kryptis, medžiaga, kuria disertantas operavo.

Kalendorinės tautosakos daugiausia užrašyta XIX a. pabaigoje ir pirmaisiais XX a. dešimtmečiais, jau pradėjus jai nykti. Disertantas, tiesa, stengėsi išryškinti tos tautosakos ryšį su tolimąja senove (tai vienas iš labiausiai jam rūpėjusių dalykų), bet šis uždavinys ne taip lengvai įvykdomas. Tam reikia daug didesnės erudicijos, gilesnio praeities pažinimo, visų išlikusių istorinių šaltinių išstudijavimo, žodžiu, daugelio metų darbo. To vargu ar galima reikalauti iš kandidatinės disertacijos, ypač kai disertantas stengėsi apimti visą kalendorinę tautosaką, ne vieną jos ciklą. Reikia pripažinti, kad S. Skrodenis čia pasiekė kai kurių svarbių ir įdomių rezultatų. Pavyzdžiui, jis įtikinamai parodė menką lietuvių kalendorinės tautosakos ryšį su krikščionybe, silpną, dažniausiai visai nežymų, viršinį (net neapčiuopiamą) pastarosios poveikį. Ne vienu atveju disertantui pavyko teisingai atskleisti kalendorinės tautosakos įvaizdžių senumą, išryškinti jų prasmę, remiantis seniai praėjusių epochų tikėjimais bei pažiūromis. Bet daug kas liko ir neišaiškinta. Kalendorinės tautosakos raidos (nuo pirmykštės bendruomenės iki XX a.) nušvietimas – tolimesnių tyrinėjimų uždavinys. Lengviausiai iš turimos medžiagos apčiuopiami nykimo bruožai, – juos disertantas ir apibūdino.

S. Skrodenis norėjo kalendorinę tautosaką visapusiškai išnagrinėti ir įvairiais atžvilgiais nušviesti. Ne viskas jam vienodai pavyko. Apskritai imant, disertacijoje dominuoja etnografinis atžvilgis, būdingas daugiau aprašomasis pobūdis.

Autoriaus dėmesio centre – dainos, kaip pagrindinis kalendorinės tautosakos žanras. Palyginti plačiai ir detaliai nagrinėjamos kiekvieno smulkesnio laikotarpio tematinės dainų grupės, pagrindiniai dainų tipai, jų turinys ir meninės ypatybės. Blankesnis paprastai meninių ypatybių apibūdinimas. S. Skrodenis dažnai pabrėžia atskirų tipų dainų meniškumą, poetiškumą, bet dažniausiai jam nepavyksta jų grožio atskleisti. Pavyzdžiui, galima paimti adventinę-kalėdinę dainą „Vidury lauko grūšelė žydi“ (p. 56). Disertanto žodžiais, jos „labai poetiška, kupina fantastikos“ pradžia (vidury lauko grūšelė žydi, joje dega žvakelė, iškrinta trys kibirkštėlės, pasidaro dideli dyvai – marios mėlynos), piešianti aplinką, kurioje veikia žmogus ir kuri padedanti išryškinti bernelio grožį, jį išaukštinti: „Bernelis toks pat gražus, kaip ir ta nepaprasta „grūšelė“ su degančiomis žvakėmis. O gražus todėl, kad jaunas, kad darbininkas“ (p. 56). Neneigiant, kad dažnai aplinkos pavaizdavimas padeda išryškinti bernelio ar mergelės grožį, šiuo atveju vis dėlto pasigen-

dame subtilesnio ir atsargesnio priėjimo. Vargu ar čia dera žodis „aplinka". Sunku suvokti ryšį tarp grūšelės ir bernelio. Taip pat labai abejotina, ar šį fantastinį vaizdą dera vadinti „daugiaplaniu".

Pasitaiko atvejų, kai disertantas nė nesistengia atskleisti to, kas, atrodo, būtų įdomiausia ir vertingiausia, kas labiausiai susiję su dainos specifika. Sakysim, kalbėdamas apie sūpuoklines dainas, užsimena apie dalies jų „nežabotą veržlumą " (p. 245), bet niekur to jų veržlumo nė nemėgina parodyti. Ir kitur jis pabrėžia dainų poetiškumą, vertingas menines ypatybes, bet savo teiginių net neiliustruoja. Dar blogiau, kad iliustracijos (citatos) kartais visai neįrodo autoriaus norimo dalyko (pavyzdžiui, p. 167 strofos sudėtingumo; p. 180 arklio ir važio apdainavimo vaizdingumo: apie važį citatoj nieko nepasakyta, o apie arklį tik tiek, kad jis blogas!).

Norėdamas apibendrinti ir išryškinti kalendorinių dainų meninę specifiką, disertantas įdėjo atskirą poskyrį – „Meninės naujametinio švenčių periodo dainų ypatybės" (p. 150 – 177). Deja, ir šis poskyris maža ką teduoda. Ir čia nėra tikrąja žodžio prasme meninio nagrinėjimo, o beveik tik meninių priemonių išskaičiavimas, inventorizacija. Apskritai imant, atrodo, kad disertantas linkęs kiek perdėti, vertindamas kalendorinių dainų poetiškumą.

Disertacijoje pasitaiko ir kitų, smulkesnių trūkumų, kurių vienas kitas paminėtinas. Aiškindamas joninių dainų mėgstamą priedainį „kupole", autorius rašo (p. 291): „Kaip tyrinėtojai nurodo, tas žodis yra bendros kilmės su slavų tautose žinomu žodžiu „купало", kuris reiškė joninių išvakares bei aplamai joninių šventę". Išnašoje disertantas sumini tuos tyrinėtojus (bei atitinkamus jų veikalus): A. Briuknerį, P. Skardžių, E. Frenkelį, K. Būgą. Betgi visi tie kalbininkai nedvejodami teigė, kad „kupole" yra skolinys iš baltarusių kalbos (pvz., paskiausiai rašęs E. Frenkelis sako: „entlehnt aus wruss. Kupalo"). Visai nesuprantama, kaip disertacijoje galėjo atsirasti toks nemalonus iškraipymas.

S. Skrodenis netiksliai, netinkamai vartoja kai kuriuos žodžius bei terminus (pavyzdžiui, *tautologija* = tų pačių žodžių kartojimas, p. 173, *mistifikacija* = mistika, p. 303). *Karp* lietuviškai rašytinas ne *Karpas*, bet *Karpis* (lietuviai taip šią pavardę tardavo). Cituojant dainas ar jų posmus su nesuprantamais žodžiais (pavyzdžiui, p. 54 *palavai*, p. 54 *skustelės*, p. 55 *strūstelės* ir t.t.), reiktų tuos žodžius paaiškinti.

Apskritai imant, autorius turėtų kiek daugiau rūpintis stilistiniu savo darbo apdorojimu – preciziškumu, nuoseklumu, minties išbaigtumu, aiškumu, sklandumu.

Nors S. Skrodenio „Lietuvių kalendorinių apeigų tautosakoje" yra stambesnių ir smulkesnių trūkumų, bet dėl minėtų teigiamų ypatybių ji turi neabejotinos mokslinės vertės.

P. JOKIMAITIENĖS DISERTACIJA „LIETUVIŲ LIAUDIES VAIKŲ DAINOS"

P. Jokimaitienės disertacijos objektas lig šiol beveik visai netyrinėtas. Tiek lietuvių tautosakos rinkėjai, tiek tyrinėtojai į vaikų dainas paprastai maža tekreipdavo dėmesio, dažnai jas ignoruodavo, laikydavo menkavertėmis. Nors tos dainos sudaro nežymią dainuojamosios tautosakos dalį (apie 3,5%), bet jų, kaip savito žanro, reikalaujančio skirtingo priėjimo, tyrinėjimo metodo, visai pakanka disertacijai.

P. Jokimaitienės disertacija susideda iš dviejų dalių: 1) lietuvių liaudies vaikų dainų tyrinėjimo ir 2) tų dainų tipų katalogo. Disertantė pirmiausia atliko didelį vaikų dainų sisteminimo bei klasifikavimo darbą, pareikalavusį 10 metų, parengė jų katalogą, į kurį įtraukė visus lig šiol užrašytus tekstus bei jų variantus (daugiausia iš rankraštinių rinkinių). Katalogu remiasi I dalis – vaikų dainų tyrinėjimas. Iš kitos pusės, I dalis moksliškai pagrindžia klasifikavimo principus, įrodo visos sistemos tinkamumą. Abi dalys turi didelę mokslinę vertę.

Disertantė ėmėsi darbo, tinkamai jam pasiruošusi, išstudijavusi vaikų folklorui skirtą literatūrą (rusų, latvių, vokiečių, lenkų, čekų ir kt.). Kitų tautų folkloristikos pasiekimai, teorinė mintis buvo gera atrama P. Jokimaitienei, padėjo sėkmingai išspręsti vaikų dainų klasifikavimo bei sisteminimo problemas. Pažymėtina, kad disertantė ne mechaniškai panaudojo kitų tyrinėtojų principus bei schemas, o kūrybiškai juos pritaikė, atsižvelgdama į lietuvių vaikų dainų specifiką. Greta gero teorinio pasiruošimo pažymėtinas taip pat disertantės itin puikus vaikų dainų pažinimas, susigyvenimas su medžiaga iki smulkiausių detalių. Šiuo atžvilgiu labai teigiamai atsiliepė daugelio metų katalogizavimo darbas. Drauge pabrėžtinas disertantės mokslinis brandumas, savarankiškumas, literatūrinė kultūra, meninė nuovoka.

P. Jokimaitienės disertacija – pirmas stambus ir palyginti išsamus vaikų dainų tyrinėjimas. Ji apima ir nušviečia visus pagrindinius klausimus – vaikų dainų žanrinę specifiką, klasifikavimo istoriją ir principus, idėjinį turinį ir meninę formą, poetiką, variantų kūrimosi dėsningumus. Disertacijos struktūra atrodo be priekaišto, medžiagos išdėstymas – nuoseklus, logiškas, planingas. Visi skyriai bei poskyriai rūpestingai, vienodu atsidėjimu ir kruopštumu parašyti.

Iš jų pažymėtinas poskyris apie lopšines, kuriame autorė parodė daug subtilumo, sugebėjimo įsijausti, užčiuopti nežymius atspalvius, įžvelgti nesudėtingoje, paprastutėje išraiškoje slypinčią poeziją, grožį.

Vienas įdomiausių ir vertingiausių disertacijos skyrių – „Vaikų dainų poetikos bruožai". Autorei puikiai pavyko suvokti vaikų dainų poetikos specifiką, įžvelgti esminius momentus, juos tiksliai suformuluoti ir sistemingai išdėstyti. Šis skyrius galėjo būti kiek platėlesnis (dabar jis užima tik 20 p.). Būtų pravertę panaudoti daugiau konkrečios medžiagos – pavyzdžių, citatų. Disertantė vietomis tenkinasi abstrakčiais, apibendrinamais formulavimais be jokios iliustracijos (matyt, bijojo kartotis, nes meninės formos ir poetikos dalykai buvo liečiami, analizuojant vaikų dainų grupes.)

Labai vertingas ir IV skyrius – „Vaikų dainų variantų kūrimosi dėsningumai" – pirmas lietuvių folkloristikoje variantų atsiradimo, jų formavimosi tyrinėjimas. Disertantės išvados, bent jų dalis, bus įdomios ir pravers ir kitų tautosakos žanrų specialistams.

Esmingesnių trūkumų nei metodologiniu, nei metodiniu, nei šiaip dalykiniu požiūriu disertacijoje, mano nuomone, nėra. Galima būtų pareikšti tik vieną kitą pageidavimą.

Disertantė ima visas vaikų dainas, užrašytas daugiausia XIX a. antrojoje pusėje ir XX amžiuje. Jų klasifikavimą bei mokslinį apibūdinimą laiko savo svarbiausiu tikslu. Taigi disertacija yra daugiau aprašomojo pobūdžio. Tai, žinoma, ne priekaištas autorei, ir tuo konstatavimu nenorima jos darbo menkinti. Kaip pirmasis tyrinėjimas, ji vargu kitokia ar gali būti. Negalima iš disertantės reikalauti, kad ji visus klausimus bei problemas, susijusias su vaikų dainomis, būtų išsamiai išnagrinėjusi ir išsprendusi. Pavyzdžiui, vienas iš tokių disertacijoje keliamų klausimų yra atskirų dainų, jų motyvų, įvaizdžių kilmė ir senumas. Autorė apie tai ne kartą pareiškė savo nuomonę, apskritai imant, teisingą ir priimtiną. Bet ši jos nuomonė paprastai remiasi tik bendresnio pobūdžio sam-

protavimais, o ne detalia analize, konkrečiais įrodymais. Žinoma, nušviesti vaikų dainų kilmę bei raidą – specialaus tyrinėjimo uždavinys. To iš disertantės reikalauti negalima, ir reikia tenkintis jos užuominomis, bendresniais samprotavimais. Vis dėlto vienu kitu atveju derėjo platėliau aptarti dainos kilmę. Pavyzdžiui, p. 139 formulinių dainų tarpe disertantė mini ir dainą-giesmę „Oi tu žėke, žėkeli“, o p. 158 – 159 pabrėžia jos ryšį su krikščioniškąja religija, su tikėjimais bei prietarais, kalendorine apeigine vaikų tautosaka, bet nė žodžio netaria apie tai, iš kur ta giesmė atsirado. O ji, tur būt, neabejotinai iš kitur atkeliavo. Tai rodytų jos ištisai scholastiškas turinys, svetimas lietuvių formulinėms dainoms.

Įvadiniame skyriuje galima būtų ir glausčiau išdėstyti vaikų dainų klasifikavimo mėginimų istoriją ikitarybiniu laikotarpiu.

Vienoje kitoje vietoje reiktų panaudoti daugiau medžiagos, patikslinti teiginius. Pavyzdžiui, kalbėdama apie žaidimo „Gydy gydu kateles“ variantus, disertantė rašo: „Rytiniuose Lietuvos rajonuose, artimesniuose Baltarusijos TSR, dainelė paprastai pradedama žodžiais: „Ladu ladu ladutės“. Tai primena baltarusiškąjį „Ладу ладу ладочки“ (p. 76). Susidaro įspūdis, kad šis variantas žinomas tik Lietuvos rytuose ir greičiausiai baltarusiškos kilmės. Disertantei reikėjo atkreipti dėmesį į D. Poškos cituojamą žemaičių auklių dainelės tekstą: „Lado lado ladutі, duos mamalė paputį“ (D. Poška, Raštai, V., 1959, p. 337).

Šia proga pažymėtina, kad disertantė dažnai gretina lietuvių liaudies vaikų dainas su kaimynų (rusų, baltarusių, latvių), vienu kitu atveju nurodydama įtaką, kitur pabrėždama originalumą. Tai labai įdomios disertacijos vietos. Galėtų jų būti ir daugėliau.

Disertacijoje pasitaiko smulkių redakcinio pobūdžio trūkumų, netikslumų. Sakysim, nevienodai nurodomas bendras lietuvių vaikų dainų (variantų) skaičius: vienur – 10.000 (p. 6), kitur – 6.000 (p. 312)!

Kreipiniai laikomi kompozicine priemone (p. 60, 61). Gal teisingiau būtų kalbėti apie jų kompozicinį vaidmenį. Ironija laikoma humoro forma (p. 64). Tai skamba kiek keistokai.

Vokiečių pavardės *Böckel* (p. 63), *Böhme* (p. 135), *Stöber* (p. 135) rašomos – *Biokel, Biohme, Štioberas.* Turėtų būti – *Bėkelis, Bėmė Štėberis.*

Netinkamai, ne vietoje vartojami žodžiai *ugdymo sritys* – p. 9: „vaikų ugdymo sritys (supimas, migdymas, raminimas)“, *spręsti* (p. 97: „variantuose įvairiai sprendžiama dainelės pabaiga“), *atsiskleisti* (p. 64: „įasme-

ninimas ⟨...⟩ labai būdinga priemonė, turtingai atsiskleidusi visose vaikų dainose"; p. 125: „Valstiečio troba, būdingi namų apyvokos darbai, atskleidžiami, dalyvaujant ne tik naminiams gyvuliams ⟨...⟩, bet ir laukiniams žvėreliams" ir t.t.).

Vargu ar pateisinamas žodžio *nusivystymas* vartojimas be peikiamo atspalvio (p. 311: „Jeigu variantų grupes sudaro skirtingi pabaigos nusivystymai, daugtaškis dedamas pradžioje ⟨...⟩").

P. 95 disertantė rašo: „supoetinta i š o r i n ė išvaizda" (ar yra ir vidinė išvaizda?!).

Šie ir panašūs trūkumėliai (jų palyginti nedaug!) lengvai pataisomi. Apskritai imant, P. Jokimaitienės „Lietuvių liaudies vaikų dainos" – didelės mokslinės vertės darbas, vertas išleisti atskira knyga.

B. KAZLAUSKIENĖS DISERTACIJA „VESTUVINIŲ LIETUVIŲ LIAUDIES DAINŲ KLASIFIKACIJA"

B. Kazlauskienės disertacija kiek neįprasta savo pobūdžiu. Tai nėra vien tyrinėjimas, teorinis darbas – vestuvinių lietuvių liaudies dainų klasifikavimo principų nustatymas bei sistemos sudarymas, kaip galėtume laukti iš antraštės. Teorinės problemos ir jų sprendimas užima tik I darbo dalį (p. 14–158), o antroji, didžioji dalis (p. 160–577) yra vestuvinių lietuvių dainų katalogas. Abi dalys organiškai susijusios. Teorinė dalis – katalogo mokslinis pagrindas. Katalogas – teorijos patikrinimas praktikoje, konkretus klasifikacijos bei visos sistemos tinkamumo įrodymas.

Pažymėtina, kad pateiktasis katalogas nėra eksperimentas, o B. Kazlauskienės ir kitų Lietuvių kalbos ir literatūros instituto darbuotojų atlikto didžiulio darbo dalis – sisteminio lietuvių dainuojamosios tautosakos tekstų katalogo skyrius.

Dainuojamosios tautosakos sisteminimas bei katalogizavimas buvo neatidėliotinas darbas, kurio neatlikus, neįmanomas nei platus visapusiškas tautosakos tyrinėjimas, nei pilno mokslinio dainų rinkinio ar atskirų specialių leidinių ruošimas. B. Kazlauskienė sisteminimo darbą dirba jau 20 metų – nuo pat jo pradžios. Ne iš karto buvo pasukta teisingu keliu, sudaryta tinkama klasifikavimo sistema bei sisteminimo metodika, nustatyti principai. Kelis kartus sistema buvo pertvarkyta, perredaguota (p. 56–57).

Ilgas, kruopštus darbas, labai geras dainuojamosios tautosakos, ypač vestuvinių dainų, pažinimas, susigyvenimas su jomis, teorinės literatūros išstudijavimas, teorinių samprotavimų patikrinimas praktikoje, visos klasifikavimo sistemos bei katalogo struktūros koregavimas, remiantis konkrečia medžiaga, — viena iš pagrindinių teigiamų B. Kazlauskienės disertacijos ypatybių, užtikrinančių jos mokslinę vertę.

Pirmojoje, įvadinėje dalyje disertantė nušviečia visus esmingesnius su dainų, ypač vestuvinių, klasifikacija susijusius klausimus. Čia randame ir klasifikavimo istoriją, ir teoriją, ir kataloge panaudotos sistemos bei jo struktūros pagrindimą ir apibūdinimą.

Po platokos pratarmės (kažkodėl pavadintos „Įvadu" ir įdėtos į I dalį, o ne prieš ją, kaip turėtų būti) disertantė pirmiausia pateikia lietuvių vestuvinių dainų klasifikacijos istorinę apžvalgą (I d. I sk. 1 poskyris, p. 14) „spausdintuose rinkiniuose" (turinyje kažkodėl poskyrio antraštė pakeista — „⟨...⟩ spausdintuose šaltiniuose"), o paskui ir teoriniuose darbuose (I d. I sk. 2 poskyris). Apžvalga kruopščiai parašyta ir išsami. Joje apibūdinti dainų grupavimo principai — alfabetinis, geografinis, tematinis, funkcinis-tematinis. Autorė nesitenkina vien konstatavimu, kuriuo principu rinkinio dainos suskirstytos, ne mažiau jai rūpi išsiaiškinti, kiek tas principas ar principai išlaikyti, kiek nuo jų nukrypstama. Antrasis apžvalgos poskyris („Vestuvinių dainų klasifikacijos klausimai teoriniuose darbuose") galėjo būti kiek glaustėlesnis, nes klasifikacijos klausimai teoriniuose darbuose specialiai beveik nebuvo nagrinėti, o tik paliečiami.

Pažymėtina, kad tiek istorinėje apžvalgoje, tiek apibūdindama katalogo sistemą ir principus, disertantė plačiai panaudojo kaimyninių ir kitų tautų (rusų, latvių, lenkų, vokiečių ir t.t.) teorinę literatūrą ir dainų rinkinius. Dažnas žvilgsnis į kitas tautas, jų nueitą kelią, šiuo metu sprendžiamas problemas ir prieitas išvadas padeda teisingiau įvertinti ankstesnius lietuvių dainų klasifikavimo mėginimus, drauge padeda ir dabar susiorientuoti. B. Kazlauskienė, niekuo aklai nesekdama, atsargiai ir kritiškai panaudoja kitų tautų teorinę mintį ir klasifikavimo praktiką. Visuomet ji turi prieš akis lietuvių vestuvinių dainų specifiką, stengiasi rasti, kas jai tinkamiausia.

Daugiausia vietos pirmojoje dalyje skirta vestuvinių lietuvių liaudies dainų klasifikacijos principams kataloge ir pačiai katalogo struktūrai. Čia pagrindžiamas funkcinis-tematinis grupavimo pagrindas, aiški-

nama, kaip nustatoma dažnais atvejais neaiški funkcija, dainos tipas, pagrindinė versija (kai kurių dainų užrašyta per 1000 variantų) ir t.t. Ypač įdomus ir vertingas variantų kūrimosi dėsningumų apibūdinimas (improvizacijos ir tradicijos vaidmuo, dainos pradžios kitimas, pabaigos varijavimas, kontaminacija, dainų pynių susidarymas).

Taip pat labai įdomus vestuvinių dainų santykio su kitų žanrų dainomis (darbo, kalendorinėmis, karinėmis-istorinėmis, šeimos, meilės, vaišių) aptarimas, bendrumų ir skirtumų paryškinimas (p. 126–146). Daugeliu atvejų jų tematika panaši, bet disertantė sugeba įžiūrėti ir būdingų, esminių skirtumų (temos traktavimo, stilistiniu ir kompoziciniu atžvilgiais). Tai vertingas mėginimas apibrėžti žanrinius skirtumus. Disertantė žanrinę vestuvinių ir kitų dainų specifiką palietė, kiek tai buvo reikalinga jos temai, nepretenduodama į išsamumą. Specialiai nagrinėjant žanrinius skirtumus, tur būt, ne vienas B. Kazlauskienės teiginys bus patikslintas, papildytas, vienas kitas bruožas gal ir kitaip nušviestas. Bet tokio tyrinėjimo belaukiant, galima tik sveikinti kūrybines disertantės pastangas.

Esmingesnių trūkumų, mano manymu, pirmojoje darbo dalyje nėra. Krinta į akis vienas kitas redakcinio ar net korektūrinio pobūdžio netikslumas. Dviejose vietose (p. 4 ir p. 68) yra supainiotos išnašos, neatitinka teksto (matyt, taip atsitiko redaguojant ir perrašinėjant). Pasitaiko, nors ir labai retai, nesklandžių, griozdiškų (pvz., p. 110), stilistiškai nepateisinamų (p. 1, 14) ar šiaip abejotinų formulavimų – pvz., p. 71, kad variantai „yra skirtingi tekstai (tiksliau – tų tekstų santraukos)"?! Disertantė kalba apie dainos „geografinį gyvavimą" (p. 125), užuot pasitenkinusi „geografiniu paplitimu". Čia paminėtina ir svetima lietuvių kalbai konstrukcija *jei... tai...* (pvz., p. 131, 132), kur *jei* jokios sąlygos nereiškia.

Antroji disertacijos dalis – katalogas apima ne visas vestuvines lietuvių liaudies dainas, o svarbiausiąją jų dalį – nuo mergvakario iki išvažiavimo pas jaunąjį – 860 dainų tipų (apie 30.000 variantų). Visų vestuvinių dainų katalogo pateikti buvo neįmanoma vien dėl jo apimties – būtų reikėję 3 tomų.

Kataloge pagal klasifikacijos sistemą, vestuvių dalis bei svarbesnius momentus ir tematines-motyvines grupes pateikiami kiekvienos dainos (teksto) pagrindiniai duomenys: 1) pirmoji eilutė (taip pat skirtingai prasidedančių variantų ar jų grupių pirmoji eilutė); 2) turinys (anotuojamas

dainos žodžiais), drauge ir variantų ar jų grupių besiskiriančių dalių bei vietų turinys; 3) variantų skaičius ir jų geografinis pasiskirstymas, paplitimas (nurodomos santrumpomis vietovės, kur jie užrašyti). Pridedama dar dažnai nuoroda į kitas kuo nors giminingas ar panašias dainas kituose poskyriuose.

Kiekvienos dainos bei jų variantų pateikimo schema yra gerai apgalvota, tikslinga, sakytume, taupi ir grafiniu atžvilgiu ryški. Apskritai imant, katalogas savo visa struktūra ir pobūdžiu atitinka šių dienų mokslo reikalavimus. Tiesą sakant, jame pasigendame dainų bei jų variantų signatūrų (nurodomi tik spausdintieji rinkiniai, o rankraščiuose esančių dainų – vien vietovės, kur jos užrašytos). Bet jų pridėjimas būtų labai išplėtęs katalogo apimtį.

Būtų galima pageidauti dar vieno kito redakcinio pobūdžio dalyko. Anotacijose pasitaiko neaiškių, nesuprantamų žodžių bei žodžių formų, paimtų iš dainų teksto, pavyzdžiui, *priėnė* (p. 188, Nr. 1076), *pošnelė* (p. 243, Nr. 1220), *asỹs* (p. 264, Nr. 1273), *buvisa-buviso* (p. 274). Juos reiktų paaiškinti papraščiausiu būdu – greta skliausteliuose įdedant literatūrinės kalbos žodį ar formą. Nuorodose į kitas dainas pasitenkinama poskyrio ir pirmosios dainos eilutės pažymėjimu. Nurodomąją dainą būtų daug lengviau surasti, jeigu būtų pridėtas ir jos eilės numeris. Drauge pažymėtina, kad į santrumpų sąrašą nėra įtraukta santrumpa *S.* (=sutartinė).

Galėtų kai kam atrodyti, kad katalogo sudarymas nėra tikrąja žodžio prasme mokslinis darbas, o daugiau tik paruošiamasis, pusiau mechaniškas, nors ir kvalifikuotas darbas. Čia prisimintina, kad žymūs mokslininkai yra rengę rankraščių, senų spaudinių katalogus, ir to jų darbo didele moksline verte niekas neabejojo. Vestuvinių dainų (kaip ir, apskritai imant, dainuojamosios tautosakos) katalogo sudarymas – gana sunkus, sudėtingas ir labai atsakingas darbas, nė iš tolo nepanašus į mechanišką darbą. Žinoma, dainos tipo, turinčio porą ar keletą variantų aprašymas nėra labai jau komplikuotas dalykas. Bet visai kitas reikalas su daina, turinčia kelis šimtus ar tūkstantį užrašymų-variantų. Tokios dainos „apdorojimas" – jos funkcijos, pagrindinio tipo, versijų, variantų grupių (jų būna kartais net kelios dešimtys) išaiškinimas ir nustatymas reikalauja ne tik kruopštumo, sąžiningumo, kantrybės, specialių žinių ir įgūdžių, bet ir mokslininko įžvalgumo.

Katalogas, apimdamas vestuvių, pradedant mergvakariu ir baigiant išvažiavimu pas jaunąjį, visas dainas su visais jų variantais, turi neginčijamai didelę mokslinę vertę. Jis sutaupys tyrinėtojams ir rinkinių sudarytojams begales laiko, įgalindamas greit peržvelgti visą tos vestuvių dalies ar jų kurio nors etapo dainų lobyną ir iš pateiktų duomenų susiorientuoti – ne tik susirasti reikiamus tekstus, bet ir pasidaryti nemaža svarbių išvadų. Pati disertantė tai akcentuoja (p. 580–581), nurodydama, kokias konkrečias išvadas galima pasidaryti iš katalogo apie dainų paplitimą, gyvavimo plotus, taip pat apie atskiroms Lietuvos sritims (aukštaičiams, žemaičiams, dzūkams) būdingas temas ir motyvus, žanrinius niuansus ir t.t.

Tur būt, nesuklysime manydami, kad katalogo mokslinė vertė ir drauge praktinė nauda ne mažesnė už atskiro kurio nors klausimo gerą tyrinėjimą.

N. VĖLIAUS DISERTACIJA „MITINĖS LIETUVIŲ LIAUDIES SAKMIŲ BŪTYBĖS“

N. Vėliaus pasirinktoji tema – plati apimties ir sudėtinga problematikos atžvilgiu. Pagrindinis disertacijos objektas – laimės ir laumės, aitvarai ir kaukai, nepaprasti žmonės (raganos, burtininkai, žmonės blogomis akimis, vilktakiai). Dėl medžiagos gausumo disertantas negalėjo apimti visų mitinių sakmių būtybių. Kai kurioms iš jų, pavyzdžiui, velniui, neabejotinai reikėtų atskiros studijos. Toks apsiribojimas pateisinamas tuo labiau, kad lig šiol neištyrinėta lietuvių mitologija, kaip visuma, o ir atskiros mitinės sakmių būtybės nėra susilaukusios išsamesnių studijų, paremtų visa esama medžiaga, nors apie kai kurias iš jų jau nemaža rašyta.

Autorius – žinomas tautosakos rinkėjas, dar studentas būdamas atsidėjęs šiam darbui ir stebinęs surinktos medžiagos gausumu. Visai natūralu, kad iš rinkimo jis perėjo į tyrinėjimą, teisingiau sakant, abu dalykus suderino. Rinkdamas tautosaką, jis su ja labai gerai susipažino natūralioje aplinkoje, susigyveno. Kaip specialistas, rinko tai, ko labiausiai trūko, sugebėjo surasti ir užfiksuoti sunkiau randamus dalykus. Jis pats yra užrašęs nemažą dalį savo disertacijoje panaudotų mitologinių sakmių.

Disertacijai reikėjo sukaupti ir panaudoti gausybę medžiagos, tiek rankraštinės, tiek spausdintos daugelyje leidinių, periodikoje, ir labai daug literatūros. Pirmiausia būtina buvo surinkti, kiek įmanoma, visus mitologinių sakmių tekstus, tikėjimų užrašymus, iš dalies ir pasakas, kuriose figūruoja mitinės būtybės, taip pat užuominas nuo seniausių laikų istoriniuose šaltiniuose, etnografinio pobūdžio ir kalbiniuose darbuose, net senojoje religinėje raštijoje, nekalbant jau apie platesnius aprašymus ar tyrinėjimus. Būtina buvo ir kitų tautų, tiek kaimyninių, tiek tolimesnių kontinentų, analogiška medžiaga ir jos tyrinėjimai. Tik taip sukaupus šaltinius, lyginamąją medžiagą ir išstudijavus mokslinę literatūrą, galima tikėtis išaiškinti sudėtingas problemas, supainiotus klausimus.

Šiuo atžvilgiu nėra ko disertantui, apskritai imant, prikišti ar daugiau iš jo pageidauti. Panaudotos medžiagos kiekį ir rūpestingą dokumentaciją rodo impozantiškas šaltinių (ypač rankraštinių) ir literatūros sąrašas (lietuvių, rusų, vokiečių, anglų, lotynų, čekų, prancūzų ir kt. kalbomis) – 33 puslapiai – ir gausios išnašos kone kiekviename puslapyje. Be abejo, dar atsirastų vienas kitas panaudotinas dalykas. Galo čia niekuomet negali būti. Pavyzdžiui, autorius kažkodėl neatkreipė dėmesio į kapitalinį K. Jablonskio veikalą „Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje" (1941), kuriame yra dokumentų ištraukų apie burtininkus, burtus ir kt. (pradedant XVI a. ir baigiant XVIII a.). Taip pat daugiau galėjo būti panaudota kalbinės literatūros; pvz., kalbant apie aitvarą, neminimas A. Sabaliausko straipsnis „Baltų ir Pabaltijo suomių kalbų santykiai" („Lietuvių kalbotyros klausimai", VI, 1963). Greta E. Gizevijaus poemėlės „Laimos šventė" (p. 73) galėjo būti paminėta ir I. F. Soldato „Sareka. Ein Heldengedicht" (1891), kurioje taip pat vaizduojama Laimos šventė Rambyne.

Disertacija susideda iš 5 skyrių, pratarmės ir pabaigos, sutrumpinimų ir literatūros sąrašo. Pirmasis skyrius („Lietuvių mitologinės sakmės") yra daugiau įvadinio pobūdžio. Jame apibūdinama mitologinių sakmių problematika, žanrinė specifika, klasifikacija, meninės ypatybės, veikėjų pobūdis ir kiti klausimai. Visi kiti keturi skyriai skirti atskiroms mitinėms būtybėms.

Visų tų skyrių sandara panaši, net tapati (laikytasi vienos schemos). Pirmiausia kiekviename jų duodama „Senųjų šaltinių ir tyrinėjimo apžvalga", o toliau – mitinės būtybės charakteristika, kurioje aiškinama: 1) vardai, 2) išvaizda, 3) funkcijos, 4) vaizdinio kilmė ir raida. Kartais

dar pridedamas skirsnelis apie prigimtį, santykius su velniu, veikimo vietą. Pagal šią schemą disertantas ko rūpestingiausiai pateikia ir išanalizuoja visą esamą medžiagą apie kiekvieną būtybę.

„Senųjų šaltinių ir tyrinėjimo apžvalgose" kruopščiai ir gana plačiai suminimos žinios nuo seniausių laikų, aptariamas jų patikimumas. Čia griežtos kritikos susilaukia T. Narbutas, S. Daukantas, kartais ir L. Jucevičius. Paprastai daug trumpiau suminimi naujesni ar naujausi tyrinėjimai.

Daugiausia vietos – ir tai vertingiausia disertacijos dalis – skiriama mitinių būtybių charakteristikoms. Čia disertantas pavyzdingu tikslumu ir stropumu pateikia visus duomenis (net ir prieštaringus), pažymėdamas, kiek kurie dalykai būdingi, plačiai paplitę (paprastai nurodo %% ar skaičius). Iš taip tiksliai sugrupuotos ir pateiktos medžiagos ne vienas dalykas išryškėja, pasirodo naujoje šviesoje, akivaizdžiai matyti daugelio ankstesnių nuomonių nepagrįstumas.

Bet disertantas tuo nesitenkina, stengiasi pažvelgti į amžių glūdumas, seniausius laikus ir išaiškinti mitinių būtybių bei vaizdinių kilmę, atsiradimo laikotarpį, jų raidą, nušviesti krikščionybės poveikį. Čia jis plačiai remiasi giminingų ir kaimyninių tautų (latvių, baltarusių, rusų, lenkų, vokiečių ir kt.) medžiaga bei tyrinėjimais, panaudoja ir tolimiausių primityvių tautų tikėjimų duomenis. Bet šiems klausimams skirti skirsneliai paprastai nėra ilgi. Ne jiems skirtas pagrindinis autoriaus dėmesys, o aprašomajai daliai, charakteristikoms.

Iš esmės neprieštaraujant tokiai darbo sandarai, dėstymo būdui bei metodui, vis dėlto pareikština viena kita pastaba, pageidavimas.

Pirmiausia krinta į akis įvadiniai poskyriai (senųjų šaltinių ir tyrinėjimo apžvalgos). Jie atrodo kiek ištęsti, rašyti vos ne užmirštant kitus poskyrius. Disertantas juose leidžiasi į gana plačią, vietomis net smulkmenišką senųjų istorikų (T. Narbuto, S. Daukanto) kritiką (pvz., p. 74–77, 80–83 ir kt.). Ta kritika nėra reveliacinio pobūdžio, nekeičia bendros pažiūros į tuos istorikus, todėl galėjo būti trumpesnė, glaustesnė. Pažymėtina dar, kad disertantas į plačią tų istorikų kritiką leidžiasi ir kitose disertacijos vietose (pvz., p. 276–278, liesdamas nepaprastus žmones). Tai, atrodo, dar sunkiau gali būti pateisinama.

Turėtina galvoje, kad daugelis senųjų šaltinių yra bendri visoms, bent daugumai disertanto tyrinėjamų mitinių būtybių (pvz., M. Pretorijus, J. Brodovskis, P. Ruigys ir kiti žodynininkai). Tie šaltiniai įvadiniuose

poskyriuose dažnai aptariami, išnašose pilnomis antraštėmis nurodomi (net su signatūromis, pvz., Brodovskis). Tai užima be reikalo vietą, yra balastas. To balasto ir kartojimosi padėtų išvengti gausesnis sutrumpinimų panaudojimas (Pretorijus, Brodovskis, Sirvydas, Ruigys ir kt. galėtų būti tik santrumpomis žymimi).

Ar nevertėtų pagalvoti apie kitokį šaltinių apibūdinimo būdą, paieškoti geresnės išeities? Ar ne tikslingiau būtų senuosius šaltinius ir tyrinėjimus apžvelgti vienoje vietoje, viename specialiame skyriuje, o paskui konkrečiau, gal ir plačiau liesti, kai tai būtina, nagrinėjant atskiras mitines būtybes, jas charakterizuojant, aiškinant jų kilmę ir raidą? Gal ir kiekvienai mitinei būtybei skirto skyriaus sandara galėtų būti kitokia, vos ne atvirkščia. Pirmiausia galima būtų duoti mitinių būtybių charakteristiką, remiantis sakmių tekstais, o paskui eiti į praeitį, – panaudojant senuosius šaltinius ir lyginamąją kitų tautų medžiagą, aiškinti kilmę ir raidą.

Pažymėtinas dar disertanto lyg ir nenuoseklumas. Kaip minėta, jis plačiai kritikuoja senuosius istorikus, o naujuosius tyrinėjimus apžvelgia dažnai perdaug jau trumpai. Pvz., p. 85 rašo, kad J. Balys laimes išsamiai apibūdino savo knygoje „Lietuvių liaudies pasaulėjauta" (1966) – ir nė žodžio daugiau nepasako. Galima būtų ir taip samprotauti: jeigu J. Balys laimes išsamiai apibūdino, tai kam dar N. Vėlius apie jas rašo 40 puslapių skyrių?

Pageidavimų galima būtų pareikšti disertantui ir dėl skirsnelių apie mitinių būtybių kilmę ir raidą. Tai išaiškinti – sunkiausias uždavinys, reikalaująs specialių studijų. Šiai problemai galėtų būti skirta atskira disertacija. N. Vėlius čia parodė nemaža pastangų, erudicijos, įžvalgumo. Atrodo, kad geriau jam sekėsi su laumėmis, sunkiau – su aitvarais. Čia jo samprotavimai, spėjimai bei hipotezės ne visuomet pakankamai pagrįstos, įrodytos, vietomis daro tik darbo hipotezės įspūdį (pvz., aitvaro kildinimas iš žalčio, p. 236–237).

Šių skirsnelių silpnos vietos priklauso nuo problemų sunkumo, reikiamos medžiagos ir duomenų stokos. Mitinių būtybių bei vaizdinių kilmę ir raidą aiškindamas, disertantas dažnai operuoja vien kitų tautų tikėjimų analogijomis, tenkinasi gana abstrakčiais, bendro pobūdžio samprotavimais. Apskritai imant, susidaro įspūdis, kad jis per lengvai sprendžia painius klausimus, yra per drąsus. Geriau būtų, kad kalbėtų atsargiau, kad aiškiau skirtų dalykus, kuriuos galima įrodyti, pagrįsti, nuo tų, kurių įrodyti negalima.

Disertantas linkęs remtis ir pasikliauti daugiausia tautosakine – etnografine medžiaga, lyg ir mažokai stengiasi pažinti savo tautos praeitį iš visų prieinamų istorinių šaltinių. Mažoką dėmesį jiems rodytų ir raganų bylos. Disertantas, tiesa, palyginti plačiai mini tas bylas, joms skirtus straipsnius, bet tų bylų teikiamos medžiagos, kaip paveiktos krikščioniškojo mokymo, disertacijoje plačiau nepanaudoja. Betgi ir liaudies tikėjimai raganomis, kaip teisingai teigia disertantas, buvo taip pat paveikti to krikščioniškojo mokymo, ir ypač per raganų bylas (p. 336). Raganų bylose aštriausia forma pasireiškė tikėjimas raganomis. Gal būtų buvę pravartu tų bylų duomenis, susisteminus, palyginti su sakmių ir tikėjimų duomenimis.

Gerai, kad disertantas panaudoja priežodžius, patarles bei dainas, kuriose minimos mitinės būtybės. Jeigu panašios tautosakos daugiau susirastų, praverstų ją visą panaudoti, kaip labai svarbų, patikimą šaltinį.

Darbui labai praverstų sintetinis apibendrinamasis skyrius. Pridėtoji „Pabaiga“ – tik trumpos visos disertacijos išvados, kurios tokio skyriaus neatstoja. Tame apibendrinamajame skyriuje turėtų būti grįžtama prie I skyriaus, paryškinami kai kurie mitologinių sakmių momentai, jų pasaulėvaizdis.

Disertacijoje pasitaiko ir smulkesnių redakcinio pobūdžio trūkumų – ne visai teisingo literatūrinio interpretavimo, išvadų. Pavyzdžiui, baigdamas skyrių apie laumes, autorius rašo: „⟨...⟩skaitydami sakmes apie laumes, mes išvystame lietuvių amžių glūdumoje suvoktą ir įprasmintą gimtosios šalies peizažą“ (p. 167). Vargu ar kas supras be specialių komentarų, kaip tas peizažas suvoktas ir įprasmintas laumėse. Disertantas taip pat įžiūri laumėse amžino mergiškumo bei moteriškumo įsikūnijimą. Disertacijoje pateikta medžiaga ir jos analizė nelabai teparemia tokį požiūrį (pvz., laumių išvaizda, p. 125, kanibališka prigimtis, p. 163). Vargu ar priimtinas autoriaus samprotavimas, kad žanriniai mitologinių sakmių ypatumai „nulėmė ir savotišką jų svarbiausių veikėjų – žmogaus ir mitinių būtybių – pobūdį bei jų santykį“ (p. 63). Tur būt, teisingesnis būtų priešingas aiškinimas, kad veikėjai ir jų santykiavimas nulėmė mitologinių sakmių žanrinius ypatumus. Žanriniai ypatumai tik vėliau galėjo kiek atsiliepti veikėjų pobūdžiui ir jų santykiui.

Pasitaiko ir šiaip netikslių, neaiškių teiginių, formulavimų, net nesiderinančių su visu dėstymu (pvz., p. 278: „Lietuvių raganoms (burtininkėms) ir net laumėms yra suteikti kai kurie senųjų miško deivių-raganų bruožai"), netinkamai pavartotų žodžių (pvz., J. Šliupo bevertė kompiliacija „Lietuvių, latvių bei prūsų arba baltų ir jų prosenių Mythologija", 1932, – pavadinta studija, p. 115), stilistiniu atžvilgiu ydingų sakinių. Bet jų ne taip jau daug. Apskritai imant, N. Vėliaus darbas parašytas gana sklandžiai, lengvai skaitomas.

Minėti trūkumai ir pageidavimai nėra esminiai. Jie nesumenkina mokslinės darbo vertės.

Linkėtina, kad N. Vėlius tęstų savo darbą toliau, apimtų visas mitines sakmių būtybes, labiau gilintųsi į lietuvių tautos praeitį ir jos paminklus bei šaltinius, augtų kaip mokslininkas (neatsisakydamas tautosakos rinkimo), pasiektų didesnio brandumo ir ilgainiui pateiktų savo užbaigtą studiją kaip daktaro disertaciją.

K. ALEKSYNO DISERTACIJA „LIETUVIŲ LIAUDIES DAINŲ KALBINĖS STILISTINĖS YPATYBĖS"

K. Aleksyno pasirinktoji tema labai reikalinga ne tik sparčiai augančiai lietuvių folkloristikai, bet ir, apskritai imant, visai lietuvių filologijai. Apie liaudies dainų kalbą, jos ypatybes lig šiol turėjome tik atskirus, dažniausiai gana bendro pobūdžio pastebėjimus. Seniai pasigendame specialaus, monografinio pobūdžio tyrinėjimo. Todėl sveikintinas K. Aleksyno užmojis imtis šios didelės, sudėtingos ir sunkios temos, kuriai reikalingas ir literatūrinis-tautosakinis, ir kalbinis pasiruošimas.

Disertacija reikalavo iš autoriaus daug darbo ir erudicijos. Reikėjo peržiūrėti kalnus liaudies dainų tekstų, tiek spausdintų, tiek rankraštinių, išstudijuoti kalbinę literatūrą, bent iš dalies tiesiog ar netiesiog liečiančią nagrinėjamus dalykus, stilistiką.

Šaltinių ir literatūros panaudojimo atžvilgiu iš autoriaus, apskritai imant, nėra ko daugiau pageidauti. Medžiaga jo surinkta pavyzdingu kruopštumu ir atsidėjimu. Kur spausdintieji ar rankraštiniai tekstai nebuvo visai patikimi (skelbiant ar užrašant būdavo atsisakoma kai kurių ypatybių, net sąmoningai keičiami žodžiai ar jų formos), K. Aleksynas juos lygino su kitais, patikimesniais užrašymais, rėmėsi ekspedicijų

metu savo paties ir kitų fiksuotomis dainomis, įrašais plokštelėse ar fonografo juostose.

K. Aleksynas kruopščiai išstudijavo ir mokslinę-metodinę literatūrą (ne tik lietuvių, bet ir rusų, latvių, lenkų, čekų, vokiečių ir anglų kalbomis) ir mokamai ja pasirėmė. Kitų tautų liaudies dainose pastebėti analogiški dalykai padėjo jam pasidaryti įžvalgesniam, iš dalies padėjo susidaryti ir nagrinėtinų dalykų schemą bei sistemą.

Visa K. Aleksyno disertacija parašyta nuosekliai ir sistemingai. Be pratarmės ir įvado, ją sudaro 3 pagrindiniai skyriai, skirti liaudies dainų 1) fonetikai, 2) morfologijai ir leksikai ir 3) sintaksei (užima pusę viso darbo). Po jų eina trumputė (5' p.) pabaiga, šaltinių santrumpų ir literatūros sąrašas (21 p.). Tokia sandara, atrodo, visai tinkama, tik įvadas, ypač turint galvoje ir šiaip didelę disertacijos apimtį (420 p.), galėjo būti trumpėlesnis (užima 40 p.). Kiek ištęstas yra antrasis jo poskyris („Domėjimasis dainų kalbine išraiška lietuvių folkloristikoje"), kuris apima net 32 p. Jame plačiai dėstomi iš dalies gerai žinomi, daug kur kartoti dalykai, ne taip jau reikalingi disertacijai. Be to, naujesniems tyrinėjimams, kurie daug svarbesni, skirta neproporcingai maža vietos. Kadangi visko perpasakoti vis tiek neįmanoma, reikėjo pasitenkinti trumpa, glausta apžvalga, o svarbesnius dalykus panaudoti pagrindiniuose disertacijos skyriuose.

Disertacijos „Pabaigos" skyrelis yra per trumpas, labai bendro pobūdžio. Jo negalima pavadinti nei apibendrinimais, nei išvadomis, nei santrauka. Tokios pabaigos galėjo ir visai nebūti. Bet nei tokia pabaiga, nei įvado ištęstumas neigiamai neatsiliepia disertacijai.

Svarbiausia yra liaudies dainų fonetikos, morfologijos, leksikos ir sintaksės tyrinėjimas, naujos gausios medžiagos sukaupimas, susisteminimas, savitų kalbinių ypatybių iškėlimas ir apibūdinimas. Čia K. Aleksyno disertacija duoda daug naujo, yra nemažas žingsnis į priekį. Čia jau nebe atskiri pastebėjimai ir bendro pobūdžio samprotavimai, o apimami visi svarbesni reiškiniai, visuma. Anksčiau ne vienas tyrinėtojas (net kalbininkas) ar dainų rinkinio redaktorius, susidūręs su neįprastais reiškiniais, neįprastomis formomis, ne vieną jų laikydavo klaida ir savavališkai keisdavo. K. Aleksynas įrodo, kad tai ne klaidos, o dėsningi, liaudies dainų kalboje gana įprasti dalykai, pavyzdžiui, savitas mažybinis-maloninis priesagų vartojimas, jų dėjimas ne tik prie būdvardžių

su priesaga *-inis*, bet ir prie kitų kalbos dalių, net veiksmažodžių (p. 125 – 127 ir toliau), taip pat balsių ir priebalsių pridėjimas, susijęs su dainų poetika, paremtas sena tradicija. Visa tai yra neginčijamas K. Aleksyno nuopelnas.

Jo darbo vertę dar padidina dažnos paralelės su kitų tautų analogiškais liaudies dainų kalbos reiškiniais. Pavyzdžiui, lietuvių jotavimą jis sugretina su latvių, rusų, čekų, slovakų, vengrų, ukrainiečių, serbų, bulgarų liaudies dainose pasireiškiančiu jotavimu (p. 60–61). Drauge reikia pažymėti, kad vietomis tokio sugretinimo ar priešpastatymo tiesiog pasigendame (pvz., p. 140 lauktume palyginimo su latvių deminutyvų vartojimu, bent gausumo atžvilgiu).

Autorius mėgsta pasiremti kitų nuomonėmis. Tai vertintina teigiamai. Bet vienoje kitoje vietoje galima būtų ir be to apsieiti, ypač kai cituojami aksiominio pobūdžio dalykai (pvz., p. 8), labai bendri pasakymai bei apibūdinimai iš vadovėlių. Pasitaiko atvejų, kai autoritetai kiek suklaidina autorių. Pavyzdžiui, iš esamos literatūros jis cituoja nuomonę, kad Pil. Ruigys „siekė pailiustruoti švelnų balsių sąskambį lietuvių kalbos deminutyvuose, kurių kaip tik labai gausu yra liaudies dainose“ (p. 18). Iš tikrųjų Ruigys yra pabrėžęs maloniai nuteikiantį balsių derinį su priebalsiais *l*, *r*, *t* lietuvių kalboje (deminutyvuose) ir jį norėjo pailiustruoti.

Iš kitos pusės, pabrėžtinas ir K. Aleksyno savarankiškumas, kritiškumas, savos nuomonės turėjimas. Neretais atvejais jis ir autoritetus kritikuoja, net tokius kaip B. Sruoga (pavyzdžiui, p. 192), ir pagrįstai.

Apskritai imant, K. Aleksyno išvados bei teiginiai ar samprotavimai paremti gausia medžiaga, pavyzdžiais, tik vietomis ir čia galima kai ko pageidauti. Vienur kitur pavyzdžių galėtų būti kiek mažiau, bent jie galėtų būti glausčiau pateikti (iliustruojant labai jau paprastus dalykus), kitur praverstų pridėti konkrečios medžiagos, pavyzdžių (sakysim, poskyryje apie kirtį, kuris yra gana abstraktus). Tačiau tai neesminiai redakcinio pobūdžio trūkumai.

Vertinant K. Aleksyno disertaciją, kaip užbaigtą mokslo darbą, kyla vienas svarbus klausimas, susijęs su pačia jos tema ir problematika. Autoriui rūpėjo ne tik dainų kalbos specifinės ypatybės, bet ir tų ypatybių stilistinė paskirtis, meninė funkcija. Autorius, tiesa, nuolat pabrėžia ar nurodo įvairių kalbos ypatybių stilistinę reikšmę, bet tokiu

bendru nurodymu ar pabrėžimu ir pasitenkina, nors vietomis konkretus nagrinėjimas bei aiškinimas tiesiog prašyte prašosi (pvz., p. 108, 124), atrodo, yra būtinas. Tik tada, kai literatūroje autorius tokį aiškinimą randa, jį panaudoja. Bet tai labai retas atvejis. Žinoma, išsamus kalbinių ypatybių stilistinės reikšmės nušvietimas būtų pareikalavęs daug papildomo darbo. Tai gal dar sunkesnis uždavinys už kalbinių ypatybių išryškinimą. Gal vienoje kandidatinėje disertacijoje ir per sunku būtų viską apimti ir išnagrinėti. Gal būtų buvę tikslingiau apsiriboti dalimi kalbinių ypatybių (pvz., paimti tik fonetines, morfologines ir leksines arba tik sintaksines), bet jas išsamiai išnagrinėti tiek kalbiniu, tiek stilistiniu-meniniu atžvilgiu. Šiaip ar taip, disertacijos pavadinimas ne visai teatitinka turinį. K. Aleksynas, matyt, jautė šį savo darbo neišbaigtumą ir pabaigoje pažymėjo kaip ateities uždavinį – reikalą ištirti kalbinių-stilistinių liaudies dainų priemonių menines potencijas (p. 396).

Kyla kiek abejonių ir dėl terminų. Tiesa, terminai literatūros moksle ir stilistikoje nėra nusistovėję, griežtai apibrėžti. Čia dar nemaža painiavos. Autorius, suprantama, turi teisę juos pasirinkti, gal ir kiek individualizuoti. Bet terminai turi būti tiksliai apibrėžti ir to apibrėžimo laikomasi. K. Aleksynas įsiveda *dvejybės* terminą, kurį naudoja savitiems, kaip pats sako, „hendiadys'o tipo" žodžių junginiams pavadinti (p. 334). Tas terminas, tur būt, vykęs ir prigis. Bet reiktų griežčiau nusakyti jo santykį su hendiadžiu (jo galūnę reiktų sulietuvinti – sakyti *hendiadis*, *-džio*, *-džiui* ir t. t.), kurio supratimas atrodo labai praplėstas (p. 188–190). Apie hendiadį kalbant, tur būt, derėtų remtis antikine retorika. Apskritai imant, poskyriui apie dvejybes trūksta kiek tvirtesnio teorinio pagrindo, aiškesnio, griežtesnio terminų apibrėžimo ir jo laikymosi. Labai abejotina, ar dvejybėmis (pagal autoriaus apibūdinimą p. 335) laikytina *žiba kliba*, *šaukia plaukia* (p. 337). Nebent tai būtų dainų nykimo, išsigimimo apraiška. Tas pat pasakytina ir apie dalį kitų duodamų pavyzdžių.

Kalbėdamas apie *tautologiją* ir aptardamas esamas nuomones bei pažiūras, K. Aleksynas nemini lietuvių literatūros teorijos bei stilistikos (pvz., Gustaičio) vadovėlių. Apibrėžiant terminą, reiktų atsižvelgti į lietuvišką jo vartojimo tradiciją. Iš dalies tas pat pasakytina ir apie *samplaikos* terminą. Čia derėjo paminėti ir P. Skardžiaus „Žodžių darybą".

Paminėtinas dar vienas kitas nepakankamai pagrįstas autoriaus teiginys ir šiaip netikslumas. Pavyzdžiui, teigdamas, kad tautologiniai daiktavardžio ir būdvardžio junginiai yra vėlesnės kilmės (su tuo galima būtų sutikti), K. Aleksynas remiasi tuo, kad tautologiniai epitetai „dažnai eina abstrakčios sąvokos pažyminiais“ (p. 308) ir cituoja pavyzdžius: *jauna jaunystėlė, gražus gražumėlis, puikus puikumėlis* ir kt. Išeitų, kad senovėje nebuvo tokių abstraktų. Su tuo sunkiau sutikti, nes šie abstraktai yra gana konkretūs ir randami neabejotinai senose dainose, taip pat raštijos bei literatūros paminkluose.

Pažymėtina ir nemaloni korektūros klaida – *a, u* laikomi priešakinės eilės balsiais (p. 68).

K. Aleksyno kalba nebloga, bet jai kiek stinga tikslumo, glaustumo. Pasitaiko ir nevykusių formulavimų, netinkamai vartojamų žodžių (pvz., p. 1, 2 ir kt.). Bet tai lengvai pataisomi dalykai.

K. Aleksyno atliktas didžiulis darbas, jo pasiekti reikšmingi rezultatai turėtų būti prieinami platesnei visuomenei, įeiti į mokslo apyvartą. Darbą, paredagavus, vertėtų išspausdinti. Linkėtina, kad autorius toliau dirbtų – nagrinėtų kalbinių liaudies dainų ypatybių stilistines–menines funkcijas.

KALBOTYRA

LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS

Lietuvių dabartinės kalbos žodyno paruošimas – vienas iš aktualiausių mūsų tarybinių kalbininkų uždavinių. Tokio žodyno seniai laukia rašytojai ir spaudos darbuotojai, studentai ir moksleiviai, laukia ir platieji mūsų respublikos darbo žmonių sluoksniai.

Lietuvių kalbos institutas atliko didžiulį darbą, paruošdamas recenzuojamąjį žodyną. Jį sudarant, remtasi tarybinės leksikografijos patyrimu. Žodyno sudarymo principai yra visai priimtini.

Žodynas apima pagrindinį lietuvių kalbos žodyninį fondą ir dabartinę žodyninę sudėtį, žymiai praturtėjusią ryšium su socialinės santvarkos pakitimu, gamybos, kultūros, mokslo išsivystymu. Jis apima ir eilę žodžių, išnykusių drauge su kapitalistine santvarka, bet esančių klasikų raštuose ir vartojamų tarybinių rašytojų, vaizduojant praeitį. Į žodyną dedami ir kai kurie dialektizmai, plačiau žinomi literatūrinėje kalboje arba reikalingi tam tikroms sąvokoms, vietos koloritui ar veikėjų individualizacijai grožinėje literatūroje.

Socialiniai dialektizmai, žargonizmai ir barbarizmai, kuriuos sulenkėję feodalai ir reakcingoji dvasininkija stengėsi primesti liaudžiai, – kadangi jie neturi teigiamos reikšmės kalbai, – į šį žodyną neįeina. Į jį neįeina taip pat įvairūs archaizmai. Jis neapima viso sinonimikos gausumo, labai specialių mokslo, meno, technikos terminų. Iš tarptautinių žodžių teduodami plačiau vartojami.

Taupant vietą, žodyne į vieną lizdą drauge su pagrindiniu antraštiniu žodžiu dedama ir dalis išvestinių žodžių, vadovaujantis ne tik jų šaknies ar kilmės bendrumu, bet ir prasminiais bei gramatiniais ryšiais. Tuo atveju, jei išvestinis žodis turi dar naują, skirtingą nuo pagrindinio žodžio reikšmę, jis iškeliamas atskiru antraštiniu žodžiu.

Antraštiniai žodžiai kirčiuojami, duodamos jų pagrindinės formos, vartojimo charakteristika, pagrindinės reikšmės, kurios aiškinamos trum-

pai, nepretenduojant į visapusišką supažindinimą su daiktais, jų žymimais. Po aiškinimo duodami žodžio vartojimo pavyzdžiai ir idiomatiniai posakiai.

Žodynas, apskritai imant, paruoštas gerai. Tačiau kai kurių priekaištų reiktų padaryti dėl žodžių atrankos, jų reikšmių, tų reikšmių aiškinimo, frazeologijos ir kitų smulkesnių dalykų.

1. Žodžių atrinkimas

Atrenkant žodžius į žodyną, kai kur, atrodo, kiek nukrypta nuo bendrųjų jo sudarymo principų. Žodyne pasigendame kai kurių žodžių, o dalis įdėtųjų jame nebūtini ar net visai nereikalingi.

Ypač krinta į akis tarptautinių žodžių gausumas. Jų skaičių juo labiau galima buvo apriboti, kad jau turime stamboką „Tarptautinių žodžių žodyną“. Dabar jų vietomis susigrūda ištisais puslapiais. Pavyzdžiui, C, p. 3–8, beveik visai nėra lietuviškų antraštinių žodžių ir C raidė (kuria prasideda nemaža tarptautinių žodžių) užima kone tiek pat puslapių, kaip akademinio žodyno C raidė! Nė vieno lietuviško antraštinio žodžio nėra ir eilėje kitų raidžių puslapių, pavyzdžiui, P 254, 266, 329, 336 ir kt. Daugelis tarptautinių žodžių ir terminų yra per specialūs. Jų tarpe pasitaiko net tokių, kurių nežino atitinkamos srities specialistai, pavyzdžiui, *cholerina*. Atrodo, kad reiktų išmesti dalį tarptautinių žodžių, tokių kaip *cirkonas*, *cirkonis*, *chiromantija*, *chronoskopas*, *dinaras*, *poliandrija*...

Taip pat nebūtini žodyne kai kurie išvestiniai tarptautiniai žodžiai, pavyzdžiui, *ciklopinis*, *ciklopiškas*. Tiktų dar pagalvoti ir apie išvestinių tarptautinių žodžių priesagas: vienur jos tarptautinės, kitur lietuviškos, dar kitur hibridinės. Suprantama, nėra reikalo vengti tarptautinių priesagų, bet hibridinių skaičių reiktų mažinti. Pavyzdžiui, žodyne yra *dokumentalus* ir *dokumentalinis* – kaip lygiareikšmiai žodžiai. Jeigu *dokumentalus* yra savo vietoje, tai *dokumentalinį* geriau būtų pakeisti *dokumentiniu*. Tas pat reiktų pasakyti apie tokias paralelines žodžių formas kaip *dramatinis, dramatiškas* ir *draminis*. Žodyne visi trys jie turi vieną bendrą reikšmę „liečiantis dramą, susijęs su ja“, o pirmieji du dar ir kitą – „pilnas dramatizmo“. Pirmąja reikšme visai užtektų *draminio*: jis čia puikiai atstoja *dramatinį* ir *dramatišką*, kuriems paliktina tik antroji reikšmė.

Yra žodyne ir lietuviškų nebūtinų žodžių, ypač sudurtinių. Nors tokios rūšies žodžiai, jeigu jų reikšmė nesiskiria nuo reikšmės žodžių, iš kurių jie sudaryti, nededami, bet vietomis apie tai buvo užmiršta. Pavyzdžiui, D 23–26 duota ilgiausia serija žodžių, sudarytų su *daugia-*. Iš aiškinimo matyti, kad jie neturi naujos reikšmės, kurios nenusakytų juos sudarantieji žodžiai. Aiškinime ir apsiribojama kartojimu tų pačių žodžių, iš kurių jie sudaryti, pavyzdžiui: *daugiaaukštis,-ė* „su daug aukštų", *daugiagrūdis,-ė* „su daug grūdų", *daugiairklis,-ė* „su daug irklų" ir t. t. Tokių žodžių dėjimas į atskirus lizdus niekuo nepateisinamas. Juos, jų darybą reiktų apibūdinti kartu, įvedant antraštinį *daugia-*.

Į žodyną turėtų būti įtraukta eilė žodžių, reikalingų tolimos praeities gyvenimui Lietuvoje, visuomeniniams santykiams apibūdinti. Tai juo labiau būtina, kad žodyne yra nemaža tarptautinių žodžių, skirtų tolimai kitų kraštų praeičiai. Istorinių, Lietuvoje vartotų terminų reikalauja pati žodyno nacionalinė specifika. Jeigu jame yra tokie žodžiai, kaip *dinozauras*, tai turėtų rasti sau vietos ir *pasėdis*, ir *dėkla*, ir *čyžė* (kuri buvo įtraukta, bet paskui kažkodėl išbraukta, nors ją vartojo ir Daukša, ir Bretkūnas) ir kt. Tiktų įdėti ir žodžius tarmėms apibūdinti, tokius kaip *cieksai, ciktūnai*. Praverstų ir kai kurios tarmybės, sinonimai – vieni dėl jų gražumo, vaizdingumo (pavyzdžiui, *čekutis* – Perkūno oželis), kiti dėl plataus vartojimo (pavyzdžiui, *dėdina*). Būtinai įtrauktinas priedainis *čiūta* ir kiti.

Žodyne nevienodai elgiamasi su medžių ir jų vaisių vardais. Yra, pavyzdžiui, *pipirmedis* ir *pipiras*, bet *citrina* vadinamas ir medis, ir jo vaisius. Akademiniame žodyne yra *citrinmedis,* tad gal ir čia tiktų jį įdėti.

2. Žodžių reikšmės

Žodyne atrinktos pagrindinės žodžių reikšmės. Tačiau kai kuriais atvejais nesilaikyta aiškių atrinkimo principų. Per daug reikšmių pridėta prie tarptautinių žodžių. Pavyzdžiui, *choras* turi jų daugiau negu „Tarptautinių žodžių žodyne". *Cinikas* turi dvi reikšmes – dabartinę ir istorinę. Istorinė reikšmė reikalinga tik filosofijos istorijos specialistams („Tarptautinių žodžių žodyne" žodis *kinikas*). Atrodo, kad būtų tikslingiausia tarptautiniams žodžiams palikti tik tas reikšmes, kuriomis jie plačiausiai žinomi, vartojami, o istorines išmesti.

Priešingai, kai kuriems lietuviškiems žodžiams reikšmių skaičių reiktų padidinti – pridėti senas istorines, reikalingas praeities gyvenimui

apibūdinti ir suprasti. Pavyzdžiui, *pasėlis* ir *pasėlys* žodyne teturi reikšmę „pasėti javai“. Istorinė reikšmė, kuria šį žodį vartojo Donelaitis „Metuose“ (dirvos gabalas, kurį valstietis duodavo samdiniui apsisėti kaip priedą prie algos arba algos vietoje), irgi tiktų įdėti. Tas pat pasakytina apie Donelaičio vartotą *dambrelį*. Žodyne tėra *dambra*, *dambrelio* nėra, nors jis buvo visai skirtingas (pasagos pavidalo instrumentas, laikomas prie lūpų ir pučiant pirštu skambinamas). Ir prie *grašio, ekonomijos* pasigendame istorinės reikšmės (kuria jie buvo vartojami Didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje).

Ketvirtąją žodžio *eilinis* reikšmę („eilėraštinis“) reiktų išmesti, nes lig šiol jis ta prasme, berods, nevartojamas.

Pasitaiko vienas kitas žodis, kuriame reikšmės be reikalo išskirtos, nes abi tą patį reiškia (pavyzdžiui, *darbdavys*, *draugas* 2 ir 3).

Žodžių reikšmės numeruojamos, bet eilėje žodžių (pavyzdžiui, *cirkas*, *citvaras*, *diskantas*) jos viena nuo kitos atskirtos tik tašku kableliu. Tašku kableliu kitur skiriami sinonimai, todėl, norint išvengti painiavos, reiktų visur reikšmes numeruoti.

Kadangi žodynas yra dabartinės kalbos žodynas, tai žodžių reikšmės turėtų būti dedamos, pradedant dabartine, plačiausiai vartojama, pagrindine ir baigiant istorine. O čia kartais pradedama istorinėmis reikšmėmis (pavyzdžiui, *choras*).

Tais retais atvejais, kai žodis turi labai daug reikšmių, kartais nesilaikoma vieno skirstymo pagrindo (pavyzdžiui, *pa-* vienur daryba, kitur vartojimas), ir grafinis pavidalas turėtų būti ryškesnis, kad lengviau būtų galima visas reikšmes peržvelgti ir norimą susirasti.

3. Žodžių ir jų reikšmių aiškinimas

Žodyne per plačiai aiškinami tarptautiniai žodžiai. Jų aiškinimas paprastai imamas iš „Tarptautinių žodžių žodyno“ – ištisai arba sutraukiant. Per maža kreipiama dėmesio į abiejų žodynų specifiką. Pavyzdžiu gali būti *chronometras*, žodis, kuris šiame žodyne yra reikalingas. Jis taip aiškinamas:

1. tikslus astronominis laikrodis specialioje dėžėje su pasvarais; daugiausia vartojamas ekspedicijose ir jūrininkystėje. 2. kišeninis labai tikslus laikrodis.

Atrodo, kad čia užtektų trijų žodžių – „labai tikslus laikrodis" (tokiu trumpu apibūdinimu ir tenkinamasi Ožegovo žodyne). Tą patį reiktų pasakyti apie žodžius *ciklas*, *ekonomizmas*, *pragmatizmas* ir kt.

Kai kurių žodžių, ypač terminų, aiškinimas yra netikslus, pavyzdžiui, *demokratija*, *geografija*, *geologija*. Ypač tikslumo pasigendame literatūrinių terminų aiškinime, pavyzdžiui, *pėda*, *personifikacija*, *cezūra*, *pjesė*. Kartais apibrėžimas toks miglotas, kad du skirtingi terminai atrodo kaip sinonimai, pavyzdžiui, *perifrazė* ir *parafrazė*. Literatūrinius terminus aiškinant, nekreipiama dėmesio į tai, kuria prasme jie pas mus vartojami, pavyzdžiui, *chorėjas*, *daktilis* (laikomi eiliavimo pavadinimais, o yra tik pėdų pavadinimai).

Nevykęs yra ir šiaip dalies žodžių aiškinimas, ypač kai kalbama apie visiems labai gerai žinomus dalykus. Pavyzdžiui, *piniginė* – „kišeninis maišelis pinigams dėti〈...〉", *pypkė* – „tabako prisikemšamas kaušelis rūkyti" ir kt.

Žodžiams ir jų reikšmėms aiškinti panaudojami sinonimai. Tai yra gera ir būtina. Tačiau kai kur kyla neaiškumų, ar antraštinis žodis lygiareikšmis sinonimui, ar jis turi kelias gana artimas, bet vis dėlto kiek skirtingas reikšmes. Neaiškumą didina ir skyrybos nevienodumas.

Pasitaiko atvejų, kai sinonimas, užuot paaiškinęs antraštinį žodį, daro jį dar neaiškesnį. Pavyzdžiui, *drugys* taip aiškinamas: „1. liga, pasireiškianti karščiu ir šalčio krėtimu; drebulys; maliarija". Išeitų, kad drebulys irgi reiškia ligą, bet prie žodžio *drebulys* tokios reikšmės nėra.

Aiškinant terminus, kartais nepanaudojami (nepridedami) sinoniminiai terminai ir skaitytojui neaišku, ar jie lygiareikšmiai ir kuris vartotinas. Pavyzdžiui, *dalijamasis* apibrėžiamas taip: „skaičius, kuris dalijamas", nepridedant jokio kito lygiareikšmio termino. Kai aiškinamas *daliklis*, duotame sakinio pavyzdyje dalijamojo prasme vartojamas *dalinys*. Tik *dalinys* turi nurodymą į *dalijamąjį* ir tik čia išryškėja, kad abu terminai yra lygiareikšmiai. Tas pat su *dauginamuoju* ir *dauginiu*.

Antraštiniams žodžiams aiškinti panaudojami sinonimai nuo paties aiškinimo nevienodai skiriami: vienur kableliu, kitur tašku kableliu; nevienodai jie skiriami ir vienas nuo kito; pavyzdžiui:

čerpė „1. molio plytelė stogui dengti, stiegė, stiegelė".
dizenterija „aštri užkrečiama žarnų liga, kruvinoji, kruvinė".
pintuvės „senoviškose vestuvėse – vakaras prieš vestuves, kada jaunosios draugės pina jaunajai vainikus; mergvakaris".
dulsvas „pilkšvas; balsvas; apsiblausęs".

Kitur tašku kableliu skiriamos dvi ar daugiau žodžio reikšmių (pavyzdžiui, *citrina*, *citvaras*, *cirkas*). Todėl skyrybos klausimą reiktų dar pergalvoti ir nusistatyti griežtesnę sistemą. Gal tiktų po aiškinimo prieš sinonimą dėti kablelį ir brūkšnį. Vieno kablelio čia nepakanka, o taškas kablelis per daug atskiria artimus dalykus.

4. Frazeologija

Žodyne po žodžio aiškinimo duodama trumpų jo vartojimo pavyzdžių, imtų iš tautosakos, raštų, gyvosios kalbos. Pavyzdžiai, apskritai imant, būdingi, gražūs. Bet kai kurių priekaištų reikia ir šiuo atžvilgiu padaryti.

Žodyno sudarytojai linkę nieko nekeisti duodamuose pavyzdžiuose (sutrumpintų morfologinių formų, barbarizmų, kurių šiaip žodyne nėra ir kurie nerekomenduojami). Kadangi frazeologija čia yra ne tik dokumentinis vartojimo pavyzdys, bet ir pamokymas, nurodymas, kaip žodis vartotinas, vargu ar toks nusistatymas priimtinas. Gal tuo atveju, kai pavyzdys paimtas ne iš dainos, svetimybės jame reiktų pakeisti (pavyzdžiui, *drybsoti* „Ko čia drybsai ant pečiaus!“ = ant krosnies).

Dažnai žodyne duodama sakinių prie paprastų, visiems gerai žinomų žodžių, o sunkiau suprantami terminai, retesni žodžiai, retesnės jų reikšmės ar retesni vartojimo atvejai dažniausiai iliustruojančių pavyzdžių neturi (*pasturdėlis*, *perifrazė*, *čia* „taigi“ reikšme ir kt.).

Kai kur be reikalo kartojamasi: aiškinant žodžio reikšmę, nurodoma, apie kuriuos dalykus kalbant paprastai tas žodis vartojamas, o pridedamuose sakiniuose tie dalykai dar kartą figūruoja, pavyzdžiui:

> *dedikuoti* „literatūros ar meno kūrinį kam nors paskirti, užrašyti: Savo knygą kam nors d. “
> *cipnoti* „šaukti viščiukus garsu cip cip: Viščiukus c., suc.“

Taigi frazeologija čia nieko nauja nepasako, tik vietą be reikalo užima.

Pasitaiko atvejų, kai sakiniai pridėti ne prie tos žodžio reikšmės, kuriai jie būdingi (dalį pavyzdžių prie *pinti* iš pirmos reikšmės reiktų nukelti į antrąją).

Žymi pavyzdžių dalis yra kiek monotoniška, dirbtinė, atrodo ad hoc parašyta. Ypač tokį įspūdį daro labai dažnas asmeninių įvardžių (jis, ji) vartojimas. Kai kur tuos įvardžius nesunku būtų pakeisti daikta-

vardžiais (pavyzdžiui, *Jis dirvoną plėšia* = traktorius...), o kitur būtų galima ir visai be jų apsieiti:

Jis dingo be žinios = Dingo...
Aš neįmanau kur dingti = Neįmanau...

Kartais taip žodyne ir daroma. Pavyzdžiui, prie to paties žodžio *dingti* yra toks sakinys: „Kažkur ėmė ir nudingo, sudingo."

Vietomis sinoniminiai žodžiai aiškinami tokiais pat pavyzdžiais: *cvakt, cvangt, cakt – bitė c.* (įgėlė), nors galima rasti kiekvienam būdingesnių (pvz., *margiukas laka cvakt, cvakt*).

Kai kurie pavyzdžiai yra nevykę, neaiškūs:

P 309 *Šovinistinis tautiškumas yra tikrojo tautiškumo priešprieša* (Gal geriau būtų „Šovinizmas yra tikrojo patriotizmo priešprieša").
G 73 *Giminystės ryšiais susieta filosofija* (?)
P 198 *Materija yra pirminė* (reiktų pridėti „o sąmonė antrinė").

5. Atskiros smulkesnės pastabos

Reiktų kiek praplėsti žodžių vartojimo charakteristiką. Žodyne yra nemaža žodžių, lyčių iš šnekamosios kalbos (šnek.), prie kurių nėra pridėtos charakteristikos (pavyzdžiui, *draugininkas, dvylikė*...). Prie kitų žodžių reiktų pažymėti, kad jie yra praeities žodžiai (pvz., *cirkuliaras, pavargėliauti*...). *Elipsė* (2 reikšme – „nutylėjimas, kurios lengvai numanomos sakinio dalies praleidimas") yra ne tiek lingvistinis (kaip pažymėta žodyne), kiek stilistinis, retorinis terminas.

Kad skaitytojui lengviau būtų susigaudyti, reikėtų į žodyną įtraukti kai kurių žodžių nerekomenduojamas lytis (su nukreipimais į rekomenduojamas). Pavyzdžiui, žodyne tėra *čigonas,* bet plačiai vartojamas ir *cigonas* (akademiniame žodyne jis eina kaip rekomenduojama lytis). Tas pat su *cirata*, kurią irgi reiktų įtraukti su nurodymu į *ceratą.*

Vienu kitu atveju pasitaiko svyravimų, nevienodumų, kuriuos reiktų išlyginti (pavyzdžiui, vienur *tabakas* C 11, P 166, kitur *taboka* P 59, P 166).

Kai kurių žodžių reikšmių aiškinimuose nusižengiama įprastinei žodžių tvarkai, ypač ten, kur vartojamas naudininkas su bendratimi (C 16 *cisterna* 2, *citata*, P 150 *perkolas*). Tokių nusižengimų pasitaiko ir kitais atvejais (C 13 *cinkografija*, D 23 *daugiakampis* 1, D 12 *dama* 1 ir kt.).

Pavyzdžiuose senąjį partijos pavadinimą reikia visur pakeisti naujuoju.

Abejotinas kirčiavimas *fatùmas*, juo labiau, kad yra *fòrumas.*

Yra iškraipančių prasmę korektūros klaidų.

* * *

Minėtieji trūkumai yra palyginti nežymūs ir lengvai pataisomi. Žodyne yra tiek darbo įdėta, tiek medžiagos sukaupta, jis yra toks reikalingas, kad turėtų būti nedelsiant spausdinamas. Smulkesni trūkumai galėtų būti ištaisyti, skaitant korektūrą.

V. DROTVINO DISERTACIJA „XVI—XVIII a. LIETUVIŠKŲ RAŠTŲ SUDURTINIAI DAIKTAVARDŽIAI"

Apie sudurtinius lietuvių kalbos daiktavardžius jau palyginti nemaža rašyta, ypač darbuose, skirtuose lietuvių kalbos žodžių darybai, taip pat stambiose gramatikose. Yra pasirodę ir specialių siauros bei platesnės apimties tyrinėjimų. Bet daugiausia dėmesio lig šiol skirta dabartinės lietuvių kalbos sudurtiniams daiktavardžiams. V. Drotvino disertacijoje pirmą kartą specialiai ir gana išsamiai nagrinėjami sudurtiniai daiktavardžiai, vartoti senuosiuose lietuviškuose raštuose. Toks darbas itin svarbus lietuvių kalbos istorijai. Be to, būtinai reikalingas, giliai ir visapusiškai tyrinėjant lietuvių kalbos sudurtinius daiktavardžius. Jis turi ir praktinę reikšmę. Atskleisdamas darybos dėsningumus bei būdingas tendencijas praėjusiais amžiais, padeda geriau orientuotis naujų sudurtinių daiktavardžių daryboje ir dabartiniu metu.

Autorius teisingai suprato savo uždavinius ir juos, apskritai imant, atliko. Jis sukaupė daug medžiagos. Rūpestingai išrinko sudurtinius daiktavardžius iš senųjų lietuviškų raštų, žodynų ir kitų kalbinių darbų. Gausiai ir kruopščiai panaudojo esamą literatūrą, tiesiog ar netiesiog liečiančią jo tyrinėjimo objektą. Taip pat išstudijavo literatūrą apie kitų kalbų sudurtinius daiktavardžius. Šiuo atžvilgiu vargu ar galima ko daugiau pageidauti iš autoriaus.

Disertacijos planas, apskritai imant, irgi atrodo tinkamas. Pirmajame skyriuje apžvelgiami lietuvių kalbos sudurtinių žodžių tyrinėjimai (pradedant XVII a. filologiniais darbais ir baigiant akademinės „Lietu-

vių kalbos gramatikos“ I tomu). Antrajame aptariami teoriniai bendrieji žodžių sandūros klausimai, o paskui dviejuose stambiuose skyriuose, užimančiuose maždaug po 100 puslapių, plačiai nagrinėjama sudurtinių daiktavardžių struktūra ir semantika (III skyrius), sandų jungimo būdai (IV skyrius). Paskutiniajame skyriuje apibūdinama sandų daryba ir kilmė, sudurtinių daiktavardžių gramatinė forma. Pabaigoje yra išvados, sutrumpinimų ir naudotos literatūros sąrašas.

Kaip teigiamas disertacijos bruožas, pabrėžtina kruopšti dokumentacija. Autorius visur rūpestingai nurodo šaltinius. Dėstydamas savo ar kitų nuomones, išnašose pažymi, kas kitų tuo pačiu klausimu rašyta.

Labai teigiamai vertintinos autoriaus pastangos, nagrinėjant praeities kalbos reiškinius, ieškoti ryšio, paralelių su dabartimi. Disertacijoje daug sugretinimų su dabartinės literatūrinės kalbos ir tarmių duomenimis. Dažnai konstatuojamas sudurtinių daiktavardžių darybos lietuviškuose XVI – XVIII a. raštuose panašumas ar net tapatumas su dabartinės literatūrinės kalbos sudurtinių daiktavardžių daryba. Kitais atvejais stengiamasi nušviesti raidos tendencijas.

Tačiau disertacijoje neišvengta ir trūkumų. Istoriografinis skyrius, nors pavadintas „Trumpa lietuvių kalbos sudurtinių žodžių tyrinėjimo apžvalga“, yra kiek ištęstas, ypač pirmasis jo poskyris, kuriame apibūdinamas sudurtinių žodžių traktavimas XVII – XVIII a. filologiniuose darbuose. Čia išsamiai (su ilgomis citatomis iš šaltinių originalo kalba išnašose) stengtasi pateikti viską, kas XVII – XVIII a. gramatikose (ir žodynuose) pasakyta apie sudurtinius žodžius (ne vien apie sudurtinius daiktavardžius). Šį poskyrį be jokių nuostolių disertacijai galima būtų 2 – 3 kartus sutrumpinti. Galima būtų kiek patrumpinti ir antrąjį poskyrį („Sudurtiniai lietuvių kalbos žodžiai XIX – XX a. kalbininkų darbuose“). Trečiajame poskyryje apžvelgiami – palyginus su ankstesniais gana trumpai – naujausieji lietuvių kalbos sudurtinių žodžių tyrinėjimai. Autorius teisingai juos laiko reikšmingiausiais, bet tiksliai nenusako savo santykio su jais. Čia derėjo pabrėžti, kas disertacijoje yra bendra su ankstesniais, ypač paskutiniaisiais sudurtinių daiktavardžių tyrinėjimais (pavyzdžiui, V. Urbučio straipsniu „Dabartinėje lietuvių kalboje“ ir akademine „Lietuvių kalbos gramatika“), ir kas skirtinga, ką naujo autorius duoda metodologiniu ir kitais atžvilgiais.

Norėdamas plačiai ir išsamiai išnagrinėti sudurtinių daiktavardžių struktūrą ir semantiką, autorius determinatyvinius daiktavardžius (kurių

sandai nėra lygiareikšmiai, bet vienas kitą apibrėžia) suskirsto į 14 tipų, o tuos tipus į grupes ir pogrupius. Apskritai imant, šis skirstymas į tipus yra priimtinas, bet pateiktosios grupės ir pogrupiai (tuo labiau atskirų žodžių dėjimas į vieną ar kitą pogrupį), o ypač jų apibrėžimai, neretai atrodo koreguotini. Žinoma, sunku rasti tokį abiejų sudurtinio daiktavardžio sandų tarpusavio santykio, prasminio ryšio apibūdinimą, kuris tiktų keliolikai ar net kelioms dešimtims žodžių. Kaip daug čia tikslintina, galima įsitikinti iš kelių pavyzdžių.

Nagrinėdamas sudurtinius daiktavardžius iš daiktavardžio ir veiksmažodžio, autorius suskirsto juos į 3 grupes. Pirmąją laiko esant nomen agentis reikšmės (p. 103) ir teigia, kad antrasis sandas čia „parodo, kokį darbą dirba arba šiaip veiksmą atlieka visu dariniu pavadinami asmenys, o pirmasis pažymi, kas yra to darbo ar veiksmo objektas“ (p. 103). Šitoks apibūdinimas nelabai tinka net didžiajai pavyzdžių daliai, bent jau labai griozdiškas. Jis atrodo visai nepritaikomas tokiems žodžiams, kaip *badmirrys* vok. Hungerleider (p. 104). Šis žodis vargu ar gali būti laikomas nomen agentis, iš jo visai neaišku, ar dirba kokį nors darbą visu dariniu pavadintas asmuo, o pirmasis sandas visai nepasako darbo ar veiksmo objekto. Toliau toje pat grupėje randame žodį *molkasis* vok. Thongrube (p. 107), kuris čia visai netinka, nes reiškia ne molio kasėją, bet, kaip aiškiai matyti iš jo vokiškojo atitikmens, – molio duobę. Molio duobės reikšme jis žinomas ir Lietuvoje (*P. Skardžius*, Žodžių daryba, p. 413). Į trečiąją to paties tipo grupę skiriami dariniai, kuriais „paprastai pasakoma su tam tikru darbu, procesu ar būsena susijusi laiko sąvoka. Tokiuose dariniuose pirmojo sando daiktavardis nurodo antrojo sando veiksmažodžiu reiškiamo veiksmo subjektą ar objektą“ (! p. 112). Kitų pavyzdžių tarpe čia pateikti ir žodžiai *naktigulta*(*s*), *rugpiute* (*-is*) (p. 113) – labai jau neįtikima, kad antrasis sandas čia yra veiksmažodis, nes turime daiktavardį *gulta*(*s*), *piūtis*. Panašių netikslumų galima būtų nurodyti ne vieną dešimtį.

Pažymėtina dar, kad disertantas paprastai neaptaria savo naudojamų senųjų šaltinių rašybos (nors tai daugeliu atvejų būtina), dažnai, atrodo, suponuoja, kad ji atitinka mūsų dienų rašybą. Dėl to skirstymas žodžių į skyrius pagal jungiamuosius balsius, o kartais ir jų aiškinimas yra abejotinas. Pavyzdžiui, į sudurtinių daiktavardžių skyrių su jungiamuoju balsiu *-i-* įdėtas žodis *darbimete* ir *darbimetis* (p. 228), *karßtimete* ir *karßtimetis* (p. 229). Bet tuos pačius žodžius randame ir skyriuje su jungiamuoju

balsiu -*y*- (p. 233): *Darbymete* ir *Darbymetis*; *karβtymete* ir *karβtymetis*. Abidvi formos iš to paties šaltinio (Milkaus žodyno) arba iš skirtingų. Sunku patikėti be įrodymų, kad čia ne tas pats jungiamasis balsis. Tas pat pasakytina dėl galūnės -*is* ir -*ys* (*aludaris*, p. 320, ir *aludarys*, p. 321).

Pats dėstymo būdas disertacijoje, autoriaus teoriniai išvedžiojimai ir aiškinimai, analizavimas ir apibendrinimai irgi ne be priekaištų. Disertantas paprastus dalykus dažnai linkęs traktuoti kaip dideles problemas. Pradėdamas ką nors dėstyti ar aiškinti, daug žada, plačiai užsimoja, bet paskui paaiškėja, kad jis iš tikrųjų maža ką naujo arba nieko nauja neturi pasakyti. Pavyzdžiui, IV skyriaus („Sudurtinių daiktavardžių sandų jungimo būdai") pradžioje (p. 179) pabrėžia, kad XVI–XVIII a. lietuvių sudurtinių daiktavardžių sandų jungimas dar niekieno specialiai netyrinėtas, kad jis labai svarbus, nušviečiant tų daiktavardžių susidarymo istoriją ir t.t. Priėjęs prie jungiamojo balsio ir pažymėjęs, kad jis būdingas ne tik lietuvių kalbos, bet ir kitų kalbų sudurtinių daiktavardžių darybai, kiek intriguojamai ir pakiliai klausia: „Tad kas yra tas lietuvių kalbos sudurtinių žodžių jungiamasis balsis?" (p. 181–182). Atsakymą duoda iš akademinės lietuvių kalbos gramatikos (tai pagaliau aišku ir iš ankstesnio dėstymo), praplėsdamas trumpu išvedžiojimu (iš viso 9 eilutės). Taigi, naujo nieko nepasakoma. Tolesnėje pastraipoje prasideda kartojimasis. Lauktume bent skyriaus pabaigoje svarbių, naujų išvadų. O jos gana paprastos: konstatuojamas tarmių poveikis (rytų aukštaičių ir iš dalies vidurio aukštaičių – sudurtiniai daiktavardžiai turi jungiamuosius balsius, Rytų Prūsijos – paprastai jungiami sandai betarpiškai), įvairavimas bei nevienodumas. Dar pridedama, kad dabartinėje lietuvių kalboje „sandų jungimo būdų vartojimo santykis yra bemaž toks pat, kaip ir XVI–XVIII a. raštų kalboje" (p. 262).

V. Drotvino darbe pasitaiko ir visai nereikalingų, bent per plačių aiškinimų, ekskursų. Pavyzdžiui, nurodoma, kad J. Jablonskis tepripažino jungiamuosius balsius -*a*- ir -*o*- (po kietojo ir minkštojo priebalsio), bet -*ia*- ir -*io*- nelaikė savarankiškais jungiamaisiais balsiais. O kas pradėjo juos laikyti savarankiškais – nepasako (-*ia*- randame P. Skardžiaus „Žodžių daryboje", -*io*-, kuris yra gana retas, V. Urbučio straipsnyje „Dabartinėje lietuvių kalboje" ir akademinėje gramatikoje). Toliau duodama iš tarmių per daug pavyzdžių sudurtinių daiktavardžių, sudarytų su -*ia*- kamiengaliais, kurių vietoje neretai pavartojamas jungiamasis balsis -*a*- (p. 210–217). Autorius prieina tik vieną išvadą, kad toks jun-

giamųjų balsių *-ia-* ir *-a-* įvairavimas būdingas ne tik seniesiems raštams, bet ir dabartinėms tarmėms ir literatūrinei kalbai (p. 217). Tam, atrodo, nereikėjo tiek puslapių pavyzdžių, tuo labiau, kad čia, kaip ir visame darbe, nėra rekomendacijų praktikai.

Nemaža priekaištų reiktų padaryti disertantui ir stilistiniu atžvilgiu. Daug kur trūksta precizijos, tikslumo, nuoseklumo, glaustumo, aiškumo. Vietomis pasitaiko tuščiažodžiavimo, abstrakčių nesklandžių samprotavimų, pynimo, daug kartų plačiau ar siauriau kartojami tie patys dalykai.

Visa disertacija atrodo kiek ištęsta, dirbtinai išplėsta ir padrika. Nagrinėjimas bei išvados paskęsta žodžių sąrašuose. Čia prisideda ir grafinis pavidalas. Cituojami žodžiai pateikiami originalo rašyba su paaiškinimais vokiečių ar kitomis kalbomis bei šaltinių nurodymu – kiekvienas iš naujos eilutės. Jie ne kartą kartojami tai su paaiškinimais, tai be jų. Toks citavimas užima labai daug vietos. Be to, kadangi tie žodžiai pateikiami suskirstyti į daugybę grupių, labai sunku norimą žodį susirasti. Todėl jeigu būtų kada galvojama disertaciją rengti spaudai, gal derėtų pakeisti jos visą struktūrą. Pagrindinę dalį turėtų sudaryti sudurtinių daiktavardžių žodynas (rodyklė), kuriame vienoje vietoje būtų pateikiama kiekvieno žodžio visa dokumentacija, visos formos, išaiškinta reikšmė, aptarti neaiškūs dalykai (be to, ir transkripcija dabartine rašyba). Pats nagrinėjimas sudarytų įvadą. Nagrinėjimas turėtų būti glaustesnis, kompaktiškesnis, gilesnis ir daugiau apibendrinamo pobūdžio. Jame galima būtų cituoti sudurtinius daiktavardžius dabartine rašyba. Manyčiau, kad, taip pakeitus struktūrą, viso darbo puslapių skaičius nepadidėtų.

Nors V. Drotvino darbe yra nemaža trūkumų, bet jie daugiausia redakcinio pobūdžio. Nusveria vis dėlto teigiamos ypatybės.

J. PALIONIO KNYGA „LIETUVIŲ LITERATŪRINĖ KALBA XVI—XVII A."

J. Palionio knyga skirta senojo periodo lietuvių literatūrinės kalbos struktūrai. Tai nėra XVI–XVII a. lietuvių literatūrinės kalbos istorija įprastine šio žodžio reikšme, bet turi ją atstoti. Autoriaus dėmesio centre daugiau visuma, bet ne nauji reiškiniai, raida, atskirų rašytojų įnašas. Kalbos ypatybės aprašomos ir nagrinėjamos daugiausia sinchroniškai, tik iš dalies diachroniškai. Tokį kelią pasirinkti vertė paties

lietuvių literatūrinės kalbos formavimosi proceso sudėtingumas, stichiškumas, lėtumas, didelis kalbos reiškinių įvairavimas, nenusistovėjimas.

Aptaręs pradžioje probleminį klausimą, nuo kada prasideda lietuvių literatūrinės kalbos istorija, ir davęs bendrą trumpą XVI–XVII a. lietuvių literatūrinės kalbos ir jos raidos charakteristiką, J. Palionis plačiai nagrinėja ir diachroniškai apibūdina lietuvių rašybą XVI–XVII a., pateikdamas svarbesnių autorių rašybos lenteles-sistemas (Mažvydo, Kleino, Daukšos, Sirvydo) ir nušviesdamas jos vystymosi tendencijas. Toliau plačiai dėstoma lietuvių literatūrinės kalbos (abiejų jos atšakų – Prūsijoje ir Didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje) XVI–XVII a. santykis su tarmėmis. Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės rašytojai grupuojami pagal tarminį pagrindą chronologiškai. Pagrindiniai knygos skyriai skirti lietuvių literatūrinės kalbos XVI–XVII a. fonetikai, morfologijai, sintaksei, leksikai ir frazeologijai.

Visko, suprantama, autorius negalėjo apimti ir išdėstyti. Jam labiausiai rūpėjo išryškinti ir apibūdinti tai, kuo XVI–XVII a. lietuvių literatūrinė kalba skiriasi nuo dabartinės (pradedant fonetika ir baigiant sintakse). Toks kriterijus, atrenkant medžiagą, priimtinas. Bet jis neturėtų būti vienintelis. Imant vien skirtumus ir beveik neliečiant bendrų dalykų, gali susidaryti ir iš dalies susidaro ne visai teisingas XVI–XVII a. lietuvių literatūrinės kalbos, ypač jos sintaksės, vaizdas. Atrodo, kad joje buvo vartojamos beveik vien svetimos lietuvių kalbai konstrukcijos, nusižiūrėtos iš kitų kalbų. Tas pat pasakytina ir apie frazeologiją. Norint išvengti šio pavojaus, tur būt, derėjo turėti prieš akis ir kitą kriterijų – drauge žiūrėti, kas XVI–XVII a. literatūrinėje kalboje buvo sava, lietuviška, gera, iš senovės paveldėta, nors žymiai ir nesiskyrė nuo dabartinės kalbos. Pagrindinis požiūris, atrenkant medžiagą, atrodo, turėjo būti – literatūrinės kalbos turtėjimas, tobulėjimas, liaudinių, gyvosios kalbos elementų gausėjimas, naujų gerų, kultūriniam gyvenimui reikalingų žodžių kūrimas. Tuo nenorima pasakyti, kad nereikėjo kreipti dėmesio į neigiamus reiškinius, svetimybes, sąmoningą ar nesąmoningą kalbos darkymą bei teršimą. Bet nederėjo teigiamiems ir neigiamiems reiškiniams skirti vienodai vietos, tuo labiau apsiriboti vien neigiamais. Tokio pobūdžio darbe turėtų būti labiau jaučiama perspektyva į dabartį, dabartinę literatūrinę kalbą, ryšys su ja.

Neteisinga būtų manyti, kad J. Palionis nesistengė parodyti pažangių dalykų. Sakysim, leksikos skyriuje jis davė didelį pluoštą liaudiškos

leksikos pavyzdžių ir padėjo jį pirmon vieton. Bet, apskritai imant, būtų pravertęs aiškesnis nusistatymas, principingesnė pozicija. Tai būtų padėję gerėliau atrinkti medžiagą, jos gausybėje susiorientuoti, atskirti grūdus nuo pelų.

Antras iš svarbesnių dalykų, dėl kurio galima diskutuoti ir reikšti savo pageidavimus, yra dėmesio koncentravimas vien į visumą ir nepakankamas literatūrinės kalbos raidos ir atskirų rašytojų (žymesniųjų) vaidmens išryškinimas. Daugiausia sinchroniškai nagrinėjant XVI – XVII a. literatūrinės kalbos reiškinius, lyg ignoruojama raida (tai ypač krinta į akis leksikos ir sintaksės skyriuose). Žymesni rašytojai yra pagrindiniai literatūrinės kalbos kūrėjai. Sinchroniškai traktuojant, jų įnašas, kūrybinis darbas per mažai teapčiuopiamas, neišryškėja, jie lyg paskęsta tarp smulkesniųjų, suniveliuojamas jų vaidmuo. Suprantama, sunku suderinti abu reikalavimus – duoti išsamų visumos vaizdą ir išryškinti atskirų rašytojų nuopelnus. Vis dėlto, nekeičiant iš esmės darbo struktūros, tur būt, įmanoma buvo ir tai padaryti. Sakysim, galima buvo pridėti dar vieną skyrių ir jame apibendrinamai pateikti lyg ir kalbinius rašytojų portretus. Galima buvo išplėsti labai jau trumpą II skyrių („Bendra XVI – XVII a. lietuvių literatūrinės kalbos ir jos raidos charakteristika“), taip pat apibendrinimus skyrių pabaigoje (jie labai trumpi, o vietomis visai jokių apibendrinimų nėra). Šiaip ar taip, iš tokio stambaus darbo turėtų būti aiškus žymesniųjų rašytojų įnašas, kad kiekvienas perskaitęs žinotų, ką davė Bretkūnas, Daukša, Sirvydas. Dabar tai neaišku.

Šie trūkumai, tur būt, žymia dalimi susiję su autoriaus rašymo būdu ir polinkiais. J. Palionis mėgsta sisteminti ir analizuoti konkrečią medžiagą, bet nuo jos nenori nė žingsnio atsitraukti. Nemėgsta abstrakčių samprotavimų, platesnių teorinių išvedžiojimų. Jo darbas kiek panašus į anatomo darbą. Į naudą išeitų gyvesnė, lakesnė mintis, skvarbesnė analizė, didesnis sintetinimas, platesni apibendrinimai. Iš sukauptos tokios gausios medžiagos jie prašyte prašosi padaromi.

Autoriui atrodė galima XVI – XVII a. lietuvių literatūrinėje kalboje išskirti tris pagrindinius stilius, dar su savo žanrinėmis atmainomis (p. 17 – 18). Bet toliau darbe apie juos net nebeužsimenama. Ar nederėjo apie tuos stilius parašyti bent nedidelio skyriaus? Būtų pageidautina, kad J. Palionis šį klausimą vėliau patyrinėtų ir paskelbtų atskirą straipsnį.

Studijoje visai nefigūruoja ir nenaudojamas stambus rankraštinis žodynas „Clavis Germanico-Lithvana", pastaruoju dešimtmečiu priskiriamas F. Pretorijui (apie 1675 m.). Tur būt, autoriui, kuris teigia panaudojęs „visų ⟨...⟩ prieinamų XVI – XVII a. lietuviškų raštų kalbos medžiagą" (p. 3), reikėjo nurodyti bent motyvus, kodėl šio prieinamo rankraščio nepanaudojo. Atrodo, kad sintaksės skyriuje derėjo plačiau remtis originaliais, neverstiniais J. Bretkūno „Postilės" ir K. Sirvydo „Punktų sakymų" tekstais.

Vienoje kitoje vietoje būtų pravertę pridėti išnašas su literatūros nurodymu (arba jas papildyti). Pavyzdžiui, kalbant apie *žugarą* (p. 223), reikėjo paminėti labai kruopščiai parašytą V. Urbučio straipsnį „Baltų kalbų garnio pavadinimai" („Baltistica", II, 2, 1966). Liesdamas mėnesių pavadinimus (p. 239), J. Palionis nurodo vien P. Skardžiaus 1930 m. straipsnį. Gal derėjo paminėti ir vėlesnius – Hofmano (E. Hofmann) „Kultur und Sprachgeist in den Monatsnamen" (KZ, LX, 1932), Pirso (R. L. Pearce) „The Lithuanian month names" („Studi Baltici", IX, 1952). Prie jungtuko *jeib* (p. 203 – 204) vartojimo apibūdinimo teminimas E. Hermanas ir juo tesiremiama. Tur būt, būtų tikę paminėti ir Ch. S. Stangą („Die litauische Konjunktion *jeib* und der lit.-lett. Optativ",-„Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap", XVIII). Liečiant Volfenbiutelio postilės autorystės klausimą (p. 63), neminima V. Falkenhano nuomonė („Der Übersetzer ⟨...⟩ Johannes Bretke und seine Helfer", 1941, p. 370 ir kt.).

J. Palionis nepanaudojo (p. 55) K. Jablonskio surastų duomenų apie J. Zablockio kilmę („Kalbotyra", XIV, p. 83 – 91). O jie būtų padėję nušviesti M. Mažvydo kaip redaktoriaus darbą 1547 m. „Katekizme". Būtų paaiškėję, kad „Katekizme" Mažvydas „žemaitino" savo bendradarbių tekstus, kurie paskui, kaip konstatuojama studijoje, buvo aukštaitinami (o gal tik atstatomi?), ruošiant giesmyną. Nežinia, kuo paremtas tvirtinimas, kad S. B. Chilinskiui lietuvių kalba nebuvo gimtoji (p. 78). Jo motina buvo neabejotinai lietuvė, jis gimė ir vaikystę praleido lietuviškoje aplinkoje Šventežeryje, Seinų apskrityje ("Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament", t. II, 1958, p. XI). Į tai reikėjo atsižvelgti, apibūdinant jo verstos biblijos tarmines ypatybes.

Atskirai užsimintina apie kai kurių žodžių aiškinimus. Pateikdamas įvairiais atvejais kaip iliustracinę medžiagą ištisas žodžių serijas, J. Palionis paprastai nusako ir jų prasmę net ir tada, kai ji be paaiškinimo puikiausiai suprantama, o paaiškinimas nieko neduoda, pavyzdžiui,

p. 281: *kmynas* – „toks augalas, Carum carvi“, *kopūstas* – „tokia daržovė“, *krapas* – „tokia daržovė“, *lelija* – „tokia gėlė“, *rūta* – „tokia gėlė“ ir t.t.; arba p. 236: *pienas* – „toks liaukų išskiriamas skystis“, *sūris* – „toks pieno produktas“, *sviestas* – „t.p.“ ir t.t. Aiškinti reikėjo tik tuos žodžius, kurie dabar nebevartojami, nesuprantami arba jų prasmė XVI – XVII a. buvo kitokia.

Pasitaiko (tiesą sakant, labai retai) neteisingai suprastų teksto vietų. Pavyzdžiui, p. 185 cituojama eilutė iš S. Slavočinskio giesmyno –

Minios Zidu *priesź iſżeiot*

ir aiškinama, kad čia *priesź* yra postpoziciškai pavartotas su kilmininku (t. y. žydų prieš = prieš žydų). Lotyniškas giesmės originalas rodo ką kita:

Plebs Haebrea tibi cum palmis *obviam* venit,

būtent kad *priesź* čia reiškia *priešais* (= pasitikti). Cituotoji Slavočinskio eilutė taip suprastina: žydų minios išėjo priešais (pasitikti) tave.

Vienu kitu atveju neteisingai, netiksliai aiškinami žodžiai, neįsigilinama į epochą, kurioje jie buvo vartojami. Pavyzdžiui, p. 264: *pilvopenyba* yra ne „parazitologija“ (kaip aiškina J. Palionis), bet parazitizmas, veltėdystė, *nesopulybė* – ne „nekantrumas“, bet nejautimas skausmo, nejautrumas skausmui; p. 256 *naujakrikštis* – ne „neseniai apkrikštytas“, bet iš naujo, jau suaugęs būdamas, pakrikštytas, anabaptistas (sektos, kuri nepripažino vaikų krikšto, narys); p. 282 *jurgeltas* – ne „pensijos pinigai“, bet metinė alga, metinis atlyginimas; p. 290: *mathematikas* Daukšos „Postilėje“ reiškia ne „matematiką“, bet astrologą, *dęspectas* – ne „apžiūrą“, bet panieką, *presumptia* – ne „spėliojimą“, bet pūtimąsi, didžiavimąsi. Žodis *naminykas* (p. 215) pateikiamas tik iš Daukšos „Postilės“ (1599) ir kėdainiškės „Sumos“ (1653) „namiškio“ reikšme (teisingai). Čia reikėjo nurodyti ankstesnį šaltinį – M. Petkevičiaus „Katekizmą“ (1598), kuriame šis žodis, kaip ir K. Sirvydo darbuose, turi kitą – šeimininko (gaspadoriaus) reikšmę.

Tokių ir panašių smulkių netikslumų galima būtų nurodyti žymiai daugiau. Bet jų procentas nėra iš tikrųjų didelis, ir jie esmingiau darbo vertei neatsiliepia.

Apskritai imant, J. Palionio studija yra labai svarbus, rimtas įnašas ne tik į lietuvių literatūrinės kalbos istoriją, bet ir į lituanistiką.

S. KEINIO DISERTACIJA „LIETUVIŠKŲ VIENAŽODŽIŲ TERMINŲ DARYBOS TIPAI“

S. Keinio pasirinkta disertacijai tema labai svarbi ir aktuali. Lig šiol turime vos vieną stambesnį darbą, skirtą lietuvių terminologijai (A. Balašaičio „Lietuvių kalbotyros terminų istorija“, 1961), bet ir tas tebėra rankraštyje. O terminai kuriami jau keletas šimtmečių, ypač intensyviai paskutiniaisiais dešimtmečiais. Tarybiniu laikotarpiu išleista jau dešimt norminių atskirų sričių terminų žodynų, peržiūrėtų ir aprobuotų terminologijos komisijos. Aštuoni iš šių žodynų ir yra Keinio disertacijos objektas.

Autorius pasirinko labiau aptvarkytų sričių terminologiją. Tad į disertaciją galima žiūrėti kaip į atlikto darbo visumos tyrinėjimą, lyg patikrinimą ir pasiektų rezultatų apibendrinimą. Ji turėtų būti atrama tolesniam terminologijos kūrimo ir tvarkymo darbui. Autorius kaip svarbiausius savo siekiamus tikslus ir pažymi: 1) „parodyti tikruosius žodžių darybos procesus terminologijoje“ ir 2) „iškelti teikiamus vartosenai terminų darybos tipus“ (p. 9).

Disertacija susideda iš pratarmės, dviejų dalių tyrinėjimo, išvadų, sutrumpinimų ir cituotosios literatūros sąrašo. Pirmoji jos dalis – „Lietuvių terminologijos kūrimo teorinių pagrindų ir praktinio darbo apžvalga“ – apima vos 73 p. Ją geriau tiktų vadinti ne dalimi, o skyriumi (įvadiniu). Čia apžvelgiami ne tiek terminologijos kūrimo įvairiais laikotarpiais teoriniai pagrindai, o daugiau bendrieji principai, pagrindinės tendencijos. Net apibūdindamas tarybinį laikotarpį, autorius plačiau nedėsto terminų darybos teorinių pagrindų, o tenkinasi bendriausiais principais. Todėl šią dalį (skyrių) teisingiau būtų vadinti „Lietuvių terminologijos kūrimo istorine apžvalga“.

Apskritai imant, ši apžvalga parašyta labai kruopščiai. Panaudota daug literatūros – smulkių straipsnių, recenzijų. Tuo ji daugiausia ir įdomi, kad sukaupia išblaškytą medžiagą. Pažymėtina, kad autorius čia pasirodo ne tiek savarankiškas tyrinėtojas, kiek referuotojas. Jis ir nemėgsta kalbėti savo vardu, reikšti savo nuomones, dažnai ir paprasčiausius dalykus pasako citatomis, kitų žodžiais. Pasitaiko netikslumų ir dėstymo nenuoseklumų. Pradėdamas apžvalgą, disertantas nurodo, kad palankesni lietuvių raštijos ir terminologijos kūrimo periodai buvo XVI a. antroji pusė, XVIII a. pirmoji pusė ir XIX a. (p. 10). Nežinia, kuo autorius remiasi, taip išskirdamas XVIII a. pirmąją pusę. Pats jis nepamini nė vieno

to laikotarpio terminologijos kūrėjo. Vietoj XVIII a. pirmosios pusės turėtų būti XVII a. pirmoji pusė (Sirvydas, Slavočinskis, Kleinas). Neaišku, kodėl pirma apibūdinamas L. Ivinskis (p. 19), o tik po jo Pabrėža (turėtų būti priešingai).

Nurodydamas XIX a. antrosios pusės (pabaigos) svarbiausius veiksnius, suaktyvinusius ir terminologijos kūrimą, disertantas pirmoje vietoje mini darbininkų judėjimą, o antroje – nacijos susidarymą, nacionalinį judėjimą (p. 11, 22, 26). Turėtų būti sukeistos vietos. Jis pirmiausia ir apžvelgia marksizmo visuomeninę-politinę ir mokslinę terminologiją (p. 22), apimdamas iki 1940 m. (p. 22–26). Tada grįžta vėl į XIX a. pabaigą ir net 37 puslapius skiria nacionalinio judėjimo laikraščiams, veikėjams, buržuazinio laikotarpio kalbininkų darbui, terminologijos komisijos veiklai, terminų žodynams iki 1940. Vien jau puslapių skaičius (4 ir 37) rodo, kas terminologijai buvo reikšmingesnis ir kad čia reiktų sukeisti vietas arba ieškoti kitokio dėstymo būdo (gal būt, dėstyti paraleliai). Be to, šitaip dėstant, kaip dabar, lyg nutraukiamas ryšys tarp ankstesnio marksizmo-leninizmo visuomeninės-politinės terminologijos kūrimo ir tarybiniu laikotarpiu atlikto darbo.

Autoreferate šių trūkumų nėra.

Dar pažymėtina, kad pirmoji dalis menkai tesusijusi su antrąja, pagrindine dalimi, kurioje sinchroniškai nagrinėjami dabartiniai vienažodžių terminų darybos tipai. Autorius juos nagrinėja, panaudodamas V. Urbučio klasifikaciją akademinėje lietuvių kalbos gramatikoje (priesagų ir galūnių vediniams).

Antroji dalis parašyta itin kruopščiai. Visų priesagų, galūnių, priešdėlių vediniai tiksliai apskaičiuojami, suskirstomi (pagal pamatinius žodžius, terminologijos sritis, darybinę reikšmę ir t.t.). Pateikiama daug lentelių. Svarbiausias dalykas autoriui – terminų darybos aprašymas, konstatavimas, kaip šiuo metu vartojami ir kuriami terminai yra sudaryti. Disertacija duoda aiškų, tikslų 4931 termino darybos vaizdą, parodo jos polinkius, tendencijas. Išryškėja dariausios priesagos, kai kurie skirtumai nuo įprastinės lietuvių kalbos žodžių darybos. Tai ir yra svarbiausioji teigiama disertacijos savybė, sudaranti jos mokslinę vertę.

Bet terminų darybos aprašymu pasitenkinti negalima. Kaip žinome iš terminų kūrimo istorijos, daug kartų buvo nueinama netinkamu keliu, sudaromi nevykę terminai. Ir dabar, nors padaryta daug, negalima dar pasitenkinti pasiektais rezultatais. Disertantas pats ne vienu atveju kons-

tatuoja kai kurių terminų darybos neįprastumą, netaisyklingumą. Pavyzdžiui, įtartinu laiko žodį *pernuomininkas* (p. 160), panašiu į nevykėlį – *netirpmenys* (p. 199). Apie vedinius su priesaga *-tojas* (chemijos terminas medžiagoms pavadinti), tokius, kaip *nusodintojas*, *lėtintojas*, *putintojai*, sako, kad jie „nesutinka su lietuvių kalbos žodžių darybos normomis" (p. 237) ir bus atsiradę dėl rusų kalbos įtakos. Dėl to toks priesagos *-tojas* vartojimas lietuviškų terminų darybai „negali būti teikiamas" (p. 237). Kitur disertantas užsimena, kad su priesaga *-umas* daryti abstraktus tiesiog iš daiktavardžių lietuvių kalbai neįprasta (p. 131). Terminologijoje esą vos pora tokių pavyzdžių. Mini ir kitur netaisyklingai padarytus terminus (*puskoksavimas*, p. 321, *elektrožvalgyba*, p. 322), nurodydamas, kad jų reiktų vengti. Tačiau tuo ir pasitenkina. Kalbėdamas apie terminų darybos netaisyklingumą, pamorfemius vertinius ir t.t., disertantas yra pernelyg atsargus, nedrąsus. Nevykusių terminų yra žymiai daugiau, negu disertacijoje nurodoma. Autorius turėtų būti kritiškesnis, ryžtingesnis. Jo svyravimas, netikrumas ar susitaikėliška pažiūra matyti daugelyje vietų. Kaip jis vengia pasakyti savo numonę, aiškiai rodo tokie atvejai. Apibūdindamas sudurtinius žodžius, sudarytus iš būdvardžio ir daiktavardžio, apie dalį jų, tokių, kaip *bendrakaltininkis*, *bendraskolininkis* (p. 298), sako, kad jie „greičiausiai nekūrybiškai pasidaryti kitų kalbų pavyzdžiu" (cituoja rusiškus atitikmenis, p. 298). Išnašoje nurodo, kad J. Palionis *bendrakaltininkio* ir *bendraskolininkio* vietoje yra siūlęs vartoti *bendrakaltį* ir *bendraskolį* (p. 298). Lauktume, kad disertantas čia tars ir savo žodį. Bet jis tyli. Nežinia net, ar jis vis dėlto laikosi teisinių terminų žodyno, ar linkęs pritarti J. Palioniui. Kitoje vietoje S. Keinys užsimena, kad vieno tipo sudurtiniai žodžiai (iš būdvardžio *vidutinis* ir daiktavardžio) esą labai neįprasti lietuvių kalbos žodžių daryboje, o išnašoje dar prideda, kad tokius naujadarus labai pasmerkęs J. Jablonskis (p. 333). Bet kaip iš tikrųjų reikia į juos žiūrėti, ar jie vartotini, ar ne, – disertacijoje atsakymo nėra.

Daugeliu atvejų, kai disertantas konstatuoja, kad dariniai neatitinka lietuvių kalbos žodžių darybos polinkių, smarkiai skiriasi nuo kitų (p. 327, 330), – jis nesako, kas darytina, ar tie terminai vis dėlto paliktini, ar kurtini nauji. Disertacijos vertė žymiai padidėtų, jeigu joje būtų atliktas pozityvus kuriamasis darbas. Iš disertanto, kaip didžiausio terminų darybos specialisto, būtų galima laukti ne tik palyginti negausių bendrų nurodymų, bet ir konkrečių, gerų terminų kūrybos pavyzdžių, ypač tais

atvejais, kai, atrodo, nežinia, kas daryti, kai einama visai svetimu lietuvių kalbai keliu. Nurodydamas įtartiną ar visai nevykusį terminą, jis turėtų pasiūlyti ir tinkamesnį.

Šis trūkumas susijęs su aprašomuoju darbo pobūdžiu. Disertacijoje maža analizės, beveik nėra paties autoriaus samprotavimų, svarstymo, ieškojimo. Mažas ir filologinis aparatas, siaurokas disertanto akiratis. Jis operuoja kaip lyginamąja medžiaga vien rusų terminologija. Bet vien ja pasitenkinti nederėtų. Reiktų turėti prieš akis, kad daugelis, ypač ikitarybinio laikotarpio, terminų buvo kuriami, atsižvelgiant ne tik į rusų, bet ir į kitų tautų terminologiją. Disertantui būtų labai išėję į naudą, jeigu jis būtų gerai susipažinęs bent su kelių tautų terminologijomis, jų istorija, bendraisiais terminų darybos principais ir visa tai panaudotų disertacijoje. Reikia manyti, kad tai jam ne vienu atveju būtų padėję giliau pažiūrėti į lietuvių terminologijos problemas, susivokti painesniais atvejais, rasti kartais iš tikrųjų sunkiai randamą išeitį.

Disertacijoje yra įvairaus pobūdžio smulkesnių trūkumėlių. Vietomis juntama gilesnio lietuvių kalbos istorijos pažinimo stoka. Pavyzdžiui, pažymėjęs, kad daiktavardžiai su priesaga *-mė* daromi iš bendraties (p. 202), apie *giesmę* disertantas taip sako: „Tik terminas giesmė, kurį sinchroniškai sunku susieti su kuriuo veiksmažodžiu, matyt, laikytinas neišvestiniu“ (p. 202). Reikia, žinoma, sutikti su disertantu, kad *giesmę* sunkiau susieti su literatūrinės kalbos veiksmažodžiu negu *versmę* (versti). Betgi tai senas žodis, paliudytas jau Mažvydo „Katekizme“ (1547), ir apie jo darybą, bent išnašoje, derėtų pasakyti šį tą aiškesnio. Jį laikyti neišvestiniu žodžiu, atrodo, nėra pagrindo.

Terminai *atsitiktinumas* (p. 147), *priverstinumas* (p. 148), *sutartinumas* (p. 148) laikomi padarytais iš reikiamybės dalyvio. Tuo atveju jie turėtų reikiamybės atspalvį. Vargu abejotina, kad tie žodžiai padaryti iš būdvardžių *atsitiktinis, priverstinis, sutartinis.*

Nors S. Keinys paprastai labai atsargiai ir nedrąsiai reiškia savo nuomonę, bet kartais kitus be atodairos kritikuoja, sumenkina jų darbą (Skardžiaus, Otrembskio, p. 6, Šalkauskio, p. 49), savo teiginių konkrečiai neparemdamas, net nepailiustruodamas. Tokia kritika, nors ji būtų ir teisinga, gali sudaryti priešingą įspūdį, negu nori autorius.

Disertantas dažnai aiškina visai aiškius, seniai ir plačiai vartojamus žodžius, pavyzdžiui *pastoliai* (p. 203), *raukšlė* (p. 204), *priemaiša* (p. 207), *sąnašos* (p. 207) ir kt., o neaiškina tokių, kaip *slogtis* (p. 113), *žodiškumas*

(p. 142), *neprieima* (p. 203), kurių reikšmė be paaiškinimų nesuprantama (pastarasis galima net įvairiai tarti ir kirčiuoti). Neretai žodžiai aiškinami du ir daugiau kartų (pvz., *aprankos*, p. 208 ir 210, *persukos*, p. 207 ir 212).

Kiekvienos disertacijos, o ypač kalbinės, kalba turėtų būti taisyklinga, gerai stilistiškai apdorota. Šiuo atžvilgiu disertantui, tiesą sakant, daug ko prikišti negalima. Bet ir jo darbe pasitaiko nevykusių formulavimų, netikslių, miglotų nusakymų (pvz., „⟨...⟩*banginiai* ⟨...⟩ turi tą pačią priesagą, tačiau ⟨...⟩ yra padarytas ne su ta priesaga“, p. 161; „Žymiai sunkiau yra pastebėti kitų kalbų įtaką, kada ji pasipuošia tautiniais drabužiais,“ p. 84; „⟨...⟩ reakcija į religinės literatūros varytą lietuvių kalbos darkymą“).

Nemaloniai nuteikia tokie pasakymai, kaip „Didelis būrys vedinių ⟨...⟩ pavadina ⟨...⟩ patį tą veiksmą“ (p. 91); „⟨...⟩ vediniai pavadina tiesiog pačius veiksmus“ (p. 92, 246, 278, 281); „⟨...⟩ vedinių daryboje dalyvauja šaknies balsių kaita“ (p. 113, 114, 115, 117 ir kt.); „principų taikymas ⟨...⟩ turi atsižvelgti į tai ⟨...⟩“ (p. 83).

Netinkamai pavartoti vienoje vietoje *dar* („ ⟨...⟩ dar [=jau] 1910 m. ⟨...⟩ K. Būga tvirtino ⟨...⟩, p. 40), *ypatybė* (p. 115).

Tie visi trūkumai neigiamai atsiliepia darbo vertei.

V. ŽULIO DISERTACIJA „JONO RĖZOS RAŠTŲ LEKSIKA“

V. Žulio pasirinktoji tema – 1625 m. lietuviško psalmyno leksika – iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti per siaura daktaro disertacijai. Bet iš tikrųjų taip nėra. Ši tema sudėtinga, sunki ir svarbi. 1625 m. psalmynas („Psalteras Dovydo“) – J. Bretkūno biblijos vertimo (kuris lig šiol tebėra neišspausdintas) dalis, J. Rėzos su komisija gerokai paredaguota ir išspausdinta. Todėl tyrinėjant 1625 m. psalmyno leksiką, būtina drauge tyrinėti ir Bretkūno leksiką, nustatyti jų santykį. Be to, 1625 m. psalmynas – pirmasis lietuvių kalbos norminimo Prūsų Lietuvoje mėginimas, suvaidinęs reikšmingą vaidmenį. Su juo susijęs ir vakarų aukštaičių tarmės, kaip literatūrinės kalbos pagrindo, įsigalėjimas. Tad psalmyno ištyrimas padeda nušviesti literatūrinės kalbos formavimąsi Prūsų Lietuvoje. Jau vien tai rodo temos svarbą ir gana plačią jos apimtį.

Bet darbo vertę ir reikšmę nulemia ne tiek tema, kiek autorius – jo sugebėjimas giliai suprasti problematiką bei uždavinius ir juos išspręsti, duoti naujų duomenų mokslui (kurie padėtų nušviesti ir kitas problemas), atverti naujas perspektyvas, žadinti mokslinę mintį. Toks autorius, kuris duoda daugiau, negu iš temos galima tikėtis, ir yra V. Žulys, lig šiol dar ne taip daug išspausdinęs darbų, bet tų, kurie su tais darbais susipažinę, vertinamas kaip daug žadanti, didelė mokslo pajėga.

V. Žulys yra plataus diapazono ir didelės erudicijos filologas, nuodugniai metodologiškai ir metodiškai pasiruošęs lingvistas. Žymi dalis jo teigiamų ypatybių atsiskleidžia disertacijoje (ne visoms ji teikė galimybių).

Pirmiausia pažymėtina, kad V. Žulys išsamiai panaudojo literatūrą, tiek teorinę, tiek kuo nors susijusią su jo tema. Jo akiračio platumą ir filologinį išsilavinimą rodo literatūros sąrašas, išnašos ir citatos dešimčia kalbų. Jis seka naują mokslinę mintį, bet drauge remiasi ir senesniais darbais.

V. Žuliui būdingas kruopštumas, juodo darbo nevengimas, nuodugnus teksto išstudijavimas, teiginių pagrindimas ir pavyzdinga dokumentacija. Kur tik klausimas neaiškus, atrodo, neįmanoma įžiūrėti kokių nors dėsningumų, V. Žulys panaudoja statistiką. Tiesiog reikia stebėtis statistinių duomenų gausumu disertacijoje. Bet būtų neteisinga manyti, kad disertantas yra statistikos mėgėjas ir dėl to negaili jai laiko. Iš tikrųjų jam rūpi ne detalės, atskiri smulkūs dalykai, o visuma. Iš tų smulkių dalykų jo skvarbus žvilgsnis daug išskaito. V. Žuliui būdinga ne tik detaliausia analizė, atsargūs apibendrinimai, bet ir toli siekiančios išvados, drąsios hipotezės, senų nuomonių koregavimas.

V. Žulys priklauso prie tų tyrinėtojų, kurie iš savęs ir iš savo darbo reikalauja maximum. Nieko neapeina, nepalieka, o visa, kas tik įmanoma, stengiasi atlikti, surasti, išaiškinti, nors tai ir kažkiek darbo pareikalautų. Pažymėtinas ir jo dėstymo nuoseklumas, glaustumas, išraiškos tikslumas, paprastumas ir aiškumas.

Tokios V. Žulio ypatybės ir toks jo darbo stilius užtikrina aukštą disertacijos – tiek atskirų jos dalių, tiek visumos – vertę.

Autorius pratarmėje pabrėžia, kad svarbiausias jo tikslas – pateikti visą Rėzos psalmyno leksiką, t. y. tris žodynus, kurių pagrindinis yra aiškinamasis, o kiti – dažnumo ir atvirkštinis – pagalbiniai. Žodynai (ypač pirmasis) pareikalavo daugiausia triūso. Tai impozantiškas darbas

(per 700 puslapių). Jame suregistruoti visi psalmyno žodžiai, visi kiekvieno jų pavartojimo atvejai, išskirtos jų reikšmės, duoti originalo (Liuterio vertimo), vulgatos ir neretai septuagintos atitikmenys, būdingesni vartojimo pavyzdžiai, Bretkūno vertimo paralelės. Viskas nuodugniai apgalvota, mokamai atrinkta, apibūdinta ir išdėstyta. Atrodo, kad iš žodyno nei sandaros, nei išdėstymo bei aiškinimo atžvilgiu nieko daugiau negalima pageidauti. Autorius norėjo, kad jis atitiktų šių dienų filologijos mokslo reikalavimus ir to pasiekė.

Ne mažiau svarbus ir stambus įvadas, pareikalavęs taip pat daug juodo darbo. Jame autoriui reikėjo visapusiškai palyginti Rėzos ir Bretkūno psalmynus, išaiškinti jų tarpusavio santykį, nustatyti, kuo jie skiriasi, kuris iš jų pranašesnis. Tai nebūtų taip sunku, jeigu vieno ar kito pranašumas (kad ir skirtingais atžvilgiais) būtų akivaizdus. Deja, čia buvo kitaip. Nors Bretkūno žodynas turtingesnis, bet neretai Rėza parinko geresnį žodį, išvengė svetimybių, nors kitur jomis pakeitė lietuviškus Bretkūno žodžius. Panašiai buvo ir su sintaksinėmis konstrukcijomis. V. Žuliui reikėjo viską ištirti, suregistruoti, apskaičiuoti ir išanalizuoti. Tik tada paaiškėjo tiek Rėzos psalmyno redagavimo pobūdis, bendroji kryptis, tiek vertė. Disertantas kone matematiniu tikslumu ją nustatė. Ypač reikšmingas yra V. Žulio pateiktas sąrašas lietuviškų ypatingesnių Bretkūno žodžių, nepatekusių į Rėzos psalmyną (p. 54–65). Keletas jų liko neįtraukti ir į didįjį akademinį lietuvių kalbos žodyną. V. Žulys, atrodo, galutinai išsprendė ir Rėzos tautybės klausimą, remdamasis lingvistiniais psalmyno duomenimis. Įdomus yra slavizmų ir germanizmų procento nustatymas ir jo palyginimas su kitų rašytojų svetimybių kiekiu (jų tarpe ir su K. Donelaičio, p. 76–78).

Daug triūso iš V. Žulio pareikalavo psalmyno rašybos ir fonetikos tyrinėjimai. Ir čia jo pasiekti rezultatai daugeliu atvejų yra ne tik įdomūs, bet nauji ir netikėti.

V. Žulio disertacija – brandus mokslo vaisius. Visos jos dalys parašytos, galima sakyti, tobulai. Autorius padarė visa, kad kitiems nė nebereikėtų Rėzos psalmyno imti į rankas.

Nors darbas skirtas vienam objektui, bet turi didelę bendrą filologinę reikšmę – ne tik leksikos, bet ir rašybos, fonetikos bei morfologijos ir, apskritai imant, kalbos istorijos ir literatūrinės kalbos istorijos tyrinėjimams. Remdamasis savo prieitomis išvadomis, pats autorius ne kartą daro trumpus ekskursus į dideles problemas (pavyzdžiui, linkęs įmanyti,

kad tarminė lietuvių kalbos diferenciacija yra senesnė, negu buvo ar yra manoma, p. 153).

Kokių nors rimtėlesnių priekaištų daryti V. Žulio disertacijai, mano nuomone, negalima. Tačiau ir joje pasitaiko smulkių redakcinių, gal teisingiau būtų sakyti, korektūrinio pobūdžio trūkumėlių. Pavyzdžiui, V. Žulys mini V. Biržiškos nuomonę dėl Rėzos kilmės iš 1939 m. lietuvių bibliografijos (d.IV, t. II, sąs. 1), o derėtų čia nurodyti ir jo „Aleksandryną" (I, 234), kaip vėliausią, paskutinį šaltinį. Vienoje vietoje (p. 15, išnaša) neteisingai nurodytas V. Falkenhano veikalo apie Bretkūną puslapis – 462, o turėtų būti 464; p. 53 praleistas Bretkūno vertimo atitikmuo; p. 132 praleistas po tildės (~) žodis ir t.t. Bet tokių smulkmenėlių yra nedaug.

V. Žulio darbas, kaip svarbus įnašas į lietuvių filologiją, turėtų būti nedelsiant visas ištisai išspausdintas. Juo, tikriausiai, susidomėtų ir užsienio baltistai bei indoeuropeistai.

KULTŪROS ISTORIJA

J. JURGINIO VEIKALAS „RENESANSAS IR HUMANIZMAS LIETUVOJE“

Apie humanizmą ir renesansą Lietuvoje lig šiol neturime nė vienos atkiros knygos, net stambesnio straipsnio. Jų įtaka liečiama tik literatūros ir meno istorijose, straipsniuose apie atskirus rašytojus, dažniausiai tenkinantis labai bendro pobūdžio užuominomis, ryšio konstatavimu. Konkrečiau, plačiau ir giliau humanizmo bei renesanso poveikis Lietuvoje neatskleistas, neišryškintas. Tik pastaraisiais keleriais metais pradėtas rimtesnis šiuo požiūriu tyrinėjimas, skirtas atskiriems rašytojams (V. Žulys, M. Ročka, V. Zaborskaitė). Galima sakyti, kad pas mus dar tik pradedamas pirmasis etapas – faktinės medžiagos kaupimas ir atskirų momentų bei bruožų iškėlimas. Ligi visumos apėmimo, sintetinio paveikslo dar toli. Čia ne vieno žmogaus ir ne kelerių metų darbas.

Problema labai svarbi. Tik ją nuodugniai ištyrus, bus galima atsakyti į daugelį šiuo metu dar neaiškių klausimų, tiksliai apibūdinti lietuvių kultūrą ir literatūrą XVI a. ir vėliau. Todėl sveikintinas dr. J. Jurginio sumanymas parašyti knygą apie humanizmą ir renesansą Lietuvoje. Tokio veikalo seniai laukia ne vien specialistai, bet ir plačioji visuomenė. Tik galėtų kilti klausimas, ar jau įmanoma tai padaryti, ar tai ne per ankstyvas sumanymas. Ko siekė dr. J. Jurginis, žinomas XVI a. specialistas? Kokio pobūdžio paskutinis jo veikalas? Ar tai kruopštaus ilgų metų tyrinėjimo vaisius, ar daugiau esamos medžiagos ir kitų tyrinėjimų pateikimas bei apibendrinimas, populiarus išdėstymas, nepretenduojant į išbaigtą nuodugnia analize pagrįstą mokslinį darbą?

Pats autorius apie savo veikalo pobūdį nekalba, bet iš visko aišku, kad jis skirtas plačiajai visuomenei ir populiariai rašytas. Jame nesiremiama archyvine medžiaga, net toli gražu ne visa literatūra panaudojama, ypač kalbant apie humanizmą bei renesansą Italijoje ir Vakarų Europoje, iki minimumo sumažinamas mokslinis aparatas. Paprastai tenkina-

masi vienu ar kitu veikalu, leidiniu, detaliau nedėstomos įvairios pažiūros. Net savo nuomonių ir teiginių autorius plačiau nepagrindžia.

Atrodo, kad dr. J. Jurginiui labiausiai rūpėjo sudominti skaitytoją renesanso epocha. Tai matyti iš medžiagos atrinkimo ir dėstymo būdo. Vienur medžiagos pateikiama daugiau, net per daug, kitur maža, net per maža. Daugiausia vietos skiriama įdomiems žmonėms, reiškiniams, įvykiams, dalykams, siekiant nupiešti spalvingesnį epochos paveikslą. Dėstoma lengva forma, pasakojimo, net pokalbio tonu. Ne tikslus mokslinis nusakymas ir formulavimas autoriui rūpi, bet gyvas vaizdus pasakojimas.

Šitokiame darbe sunkiai įmanoma pasiekti išsamumo, visapusiškai apibūdinti humanizmą bei renesansą Lietuvoje, giliai išanalizuoti visą problemų kompleksą. Čia lieka spragų, siaurai, paviršutiniškai tepaliestų dalykų. Neišbaigtas visumos vaizdas.

Tai konstatuojant, drauge pažymėtina, kad dr. J. Jurginis dažnai naujoje šviesoje parodo tolimos praeities reiškinius, teisingiau negu iki šiol juos traktuoja, moko istoriškai prieiti, neneigti visko urmu, o dialektiškai žiūrėti ir galvoti. Darbe jaučiama meilė tai didžiajai epochai, jos žmonėms, pažangių minčių skleidėjams ir kovotojams.

Atrodo, kad dr. J. Jurginio veikalas bus palankiai sutiktas plačios visuomenės ir bus jai naudingas. Vis dėlto, prieš spausdinant, derėtų jį dar paredaguoti, pašalinti kai kuriuos trūkumus, išlyginti, pašlifuoti.

Vienas iš stambesnių trūkumų, į kurį norėtųsi atkreipti dėmesį, – yra pagrindinių linijų, aiškių griaučių, sistemingumo, kompaktiškumo stoka. Įvadiniame skyriuje („Kas buvo renesansas ir humanizmas“), kur apibūdinama humanizmo ir renesanso kilmė ir raida, taip pat ir kituose skyriuose bei poskyriuose, nors ir kiek mažesniu mastu, autorių patraukia koks žmogus, įvykis ar reiškinys, kurį jis su meile piešia, nevengdamas detalių, plačiau ties juo sustoja. Piešiamas dalykas pasidaro lyg sau tikslas, nes autorius liečia ne tik tai, kas renesansiška ar humanistiška, kas padėtų išryškinti norimą bruožą, bet duoda platesnę charakteristiką – ištisą vaizdelį. Nors tokie vaizdeliai, lyg epizodai, pagyvina dėstymą, bet jie atitraukia skaitytojo dėmesį nuo visumos, iš jos išsiskiria, ją lyg suskaldo, ir sunkiau darosi suvokti ryšį. Atrodo, kad reikėtų tokius epizodinius pasakojimus patrumpinti, paliekant tik tai, kas susiję su tema, ir paryškinti jų ryšį su visuma. Dabar veikalas panašus į mozaiką, iš kurios atskirų gabalų tik labai įgudusi akis

tegalės suvokti vaizdą. Nors skaitytojas skaitys su įdomumu ir daug nauja sužinos, bet jis vis dėlto negalės pasakyti, nei kas yra humanizmas bei renesansas, nei kokie jo bruožai Lietuvoje, ypač lietuvių literatūroje.

Todėl būtų tikslinga jau pačioje veikalo pradžioje aptarti humanizmo bei renesanso sąvokas, skirtingą jų supratimą, vartojimo įvairumą, nurodyti, kaip jas supranta autorius. Tai duotų kryptį visam veikalui, padėtų susiorientuoti. Toliau būtų tos sąvokos palaipsniui pagilinamos, praplečiamos, įgautų konkretų istorinį turinį. Dabar jos lieka neaiškios, bent nepakankamai aiškios.

Pažymėtina dar, kad autorius labai mėgsta ilgas citatas. Dažnai jos yra vaizdžios, įdomios, suteikia spalvingumo. Bet jų vis dėlto per daug. Dalį jų reiktų neabejotinai patrumpinti (kai kurias labai smarkiai), paliekant tik būdingiausius pasakymus, tas jų vietas, kurios reikalingos temai, o kita trumpai nusakant savais žodžiais, ypač ten, kur tokios ilgos citatos pateikiamos šalutiniams dalykams iliustruoti (pavyzdžiui, Dlugošo šališkumui, aprašant Žalgirio mūšį, p. 100—102). Jos dabar virsta sau tikslu. Pasitaiko ilgų citatų ir tokių, kurios dabartiniam skaitytojui nebus patrauklios, nes jose dėstomi abstraktesni dalykai ir ne visai lengvai suprantama forma, pavyzdžiui, iš L. Sapiegos pratarmių Lietuvos statutui (1588). Jų duodamos ilgiausios citatos—ištraukos (p. 166—168, 169—171). Pažymėtina dar, kad tos L. Sapiegos pratarmės, jų vertimas, išspausdintas „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatijoje". J. Jurginio duodamas, tiesa, kitas vertimas, bet vargu ar jis pranašesnis. Šiuo atveju ilgos ištraukos visai nepateisinamos. Jos irgi silpnina ryšį, sunkina skaitytojui suvokti pagrindinius dalykus, visumą, ypač kad autorius dažnai citatomis ir pasitenkina, mažai jas komentuoja. Jis greičiau ir lengviau pasiektų tikslą, pasakodamas savais žodžiais ir tik vieną kitą sakinį pacituodamas.

Sutrumpinus citatas, liktų vietos ir kitiems, vos paminėtiems dalykams apibūdinti, nebūtų tokios labai į akis krintančios disproporcijos. Sakysim, poskyris „Knygų spausdinimo pradžia" (p. 152—159) beveik visas skirtas P. Skorinai (p. 152—158), 1525 m. išleidusiam Vilniuje dvi knygas. Kitiems Vilniaus spaustuvininkams ir jų išleistoms knygoms duodama vos viena pastraipa (p. 158). Poskyris baigiamas Vilniaus pirklio S. Lebedžio ir jo turėtų knygų 1649 m. apibūdinimu. Vilniaus spaustuvininkų veiklai XVI a. pabaigoje reikėtų skirti ne mažiau vietos, kaip P. Skorinai. Šiaip ar taip, jų reikšmė Lietuvos kultūros istorijai, tur būt,

didesnė. Juk tada jų buvo išspausdintos pirmosios lietuviškos knygos Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje.

Ieškodamas įdomios, spalvingos ir lengvai prieinamos medžiagos, autorius dažnai nukrypsta į perdaug tolimus laikus ir iš dalies kraštus ir ten per ilgai užsibūna. Pavyzdžiui, per plačiai pasakojama apie lietuvių ryšius su husitais (p. 115–122), J. Husą, Jeronimą Pragiškį (1371–1416), jo kelionę Lietuvon. Tai juk XV a. pradžia. Ar tada ir prasideda humanizmas bei renesansas Lietuvoje? Arba autorius rašo apie ryšius su Erazmu Roterdamiečiu (p. 148–151) ir pusę šio poskyrio skiria Lenkijai!

Apskritai imant, Lietuva nėra čia dėmesio centre. Tolimesnė, tik iš dalies susijusi medžiaga užgožia vietinę. Kadangi veikalas skirtas humanizmui ir renesansui Lietuvoje, būtinai reikėtų parodyti, kiek jie paveikė lietuvių raštiją, pirmuosius jos pradininkus (M. Mažvydą, M. Daukšą), taip pat ir lotyniškos Lietuvos istorijos autorių A. Vijūką-Kojelavičių. Stačiai nesuprantama, kodėl dr. J. Jurginis šiuo aspektu visai į juos nepasižiūrėjo ir nepasinaudojo M. Ročkos („M. Mažvydo lotyniškieji raštai“, – „Literatūra“, VII, 1964, p. 101–121) ir V. Žulio (A. Vijūkas-Kojelavičius ir jo „Lietuvos istorija“, – „Pergalė“, 1959, Nr. 11, p. 149–162) straipsniais.

Kritikuodamas ankstesnes pažiūras ir vietomis plačiau jas dėstydamas, autorius savo požiūrio giliau bei tvirčiau dažnai nepagrindžia. Pavyzdžiui, taip yra su reformacijos priežasčių Lietuvoje aiškinimu (p. 207–215). Autorius pasako įdomių minčių bei samprotavimų, bet skaitytojui taip ir lieka neaišku, kokia svarbiausia reformacinio judėjimo kilimo priežastis. Reiktų bent poskyrio pabaigoje padaryti išvadas, apibendrinti, akcentuoti. Apie Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje vartotą rašto kalbą derėtų kalbėti trumpiau, bet aiškiau. Daug kas nesutiks, kad jos nereikia vadinti baltarusių kalba.

Veikale pasitaiko įvairių netikslumų, taip pat nepakankamai pagrįstų spėjimų. Pavyzdžiui, vargu ar kas sutiks, kad *laukosargas* ir *žemėpatis* – pareigūnų vardai (plg. Z. Slaviūno „Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose“, – „Senoji lietuviška knyga“, K., 1947, p. 201–205). A. Rimšos žinomi tik 4 eilėraščiai, bet ne 16, kaip teigia autorius (p. 173). Jurgis iš Eišiškių – tai ne Jurgis Zablockis (p. 217), o kitas asmuo. Sakoma, kad Jurgis Zablockis pasidarė Karaliaučiaus universiteto profesoriumi (p. 222). Taip iš tikrųjų nebuvo. Jis nie-

kur neprofesoriavo. Apie P. Roizijaus „aukštesnio tipo juridinę mokyklą“ Vilniuje kalbama kaip apie visai neabejotiną dalyką (p. 144). Reiktų dar jos buvimą įrodyti. Rašoma, kad bajorams, kurie rengėsi tapti kunigais ir norėjo gauti bažnytinių beneficijų, universitetinis mokslas nebuvo reikalingas, beneficijos nuo mokslo nepriklausė (p. 126). Taip buvo su didikais, jų vaikais. Taip pat menkoms beneficijoms gauti, žinoma, aukštesnio mokslo nereikėjo. Bet mokslas atidarė vartus net plebėjui į kapitulą, į aukštesnes vietas. Esą vienuoliai dominikonai patys „ėmė vadintis dievo šunimis (domini canes)“ (p. 23). Kalambūras geras daugiskaitoje. Betgi jų vardas kilęs ne nuo šunų, o nuo šv. Dominiko, steigėjo.

Dar norėtųsi pažymėti, kad autorius vienur nurodo ne tik citatų, bet ir naudojamos faktinės medžiagos šaltinius, o kitur citatų šaltiniai išnašose nenurodomi. Derėtų, tur būt, visur, kur kas cituojama ar parafrazuojama, pridėti ir nuorodas. Reformatų istoriko Vengerskio žinią apie tris rusų vienuolius-„eretikus“, atvykusius Lietuvos Didžiojon kunigaikštystėn (p. 259), autorius pateikia kaip citatą iš J. Šepečio „Reformacijos istorija Lietuvoje“. Čia derėtų panaudoti ir naujausią literatūrą, kur apie tuos „eretikus“ yra ir tikslesnių duomenų (pvz., *А. И. Клибанов.* Реформационные движения в России,“ M., 1960, p. 272 ir kitur).

Veikale nerūpestingai skaityta korektūra, dėl to, tur būt, daug neteisingai rašomų, iškreiptų vardų, nevienodumo (vienur *Vitenbergas*, kitur *Viurtembergas*, nors kalbama apie tą patį miestą!), ypač taisytini italų vardai, pavardės ir vietovardžiai.

Manyčiau, kad dėl savo pobūdžio šis dr. J. Jurginio veikalas neturėtų būti paantraštėje pavadintas „Įvadu į lietuvių kultūros istoriją“. Tai perdaug įpareigojanti paantraštė. Be to, ji sugestijuoja mintį, kad prieš humanizmą ir renesansą Lietuvoje jokios kultūros nebuvo.

M. JUČO DARBAS „LIETUVOS METRAŠČIAI“

Lietuvos metraščiai, kuriais prasideda Lietuvos istoriografija ir lietuvių literatūros istorija, lig šiol buvo tyrinėjami beveik išimtinai rusų, lenkų, ukrainiečių bei baltarusių mokslininkų. Mūsų kalba apie juos tė-

ra pasirodę vos pora straipsnių (M. Jučo ir R. Šalūgos). Tiesiog gėda, kad apie Lietuvos metraščius neturime lietuvių kalba jokio didesnio darbo, atskiro leidinio. Todėl sveikintinas „Vagos" sumanymas išleisti palyginti stambų M. Jučo veikalą.

M. Jučas – žinomas feodalizmo epochos Lietuvos istorijos tyrinėtojas, šaltinių leidėjas, tur būt, geriausias respublikoje Lietuvos metraščių žinovas. Todėl skaitytojas su pasitikėjimu ims į rankas jo darbą ir, reikia tikėtis, nenusivils.

Lietuvos metraščiai – labai sudėtingas reiškinys, reikalaująs iš tyrinėtojo nepaprastos erudicijos, įžvalgumo, didžiausio kruopštumo ir įsigilinimo į smulkiausias detales. Tiek juose neaiškių klausimų bei problemų, taip daug atžvilgių, kuriais turėtų būti ištirti, kad iš vieno asmens negalima reikalauti viską apimti ir nušviesti.

M. Jučas savo dėmesį sutelkė į Lietuvos metraščių rašymo istoriją, stengdamasis susieti ją su Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės gyvenimu ir politine mintimi (p. 10). Jis siekė išaiškinti metraščių atsiradimą ir formavimąsi, nustatyti jų rašymo laiką ir autorius, metraštininkų šaltinius, politines pažiūras ir tendencijas, apibūdinti svarbiausias metraščių redakcijas bei sąvadus, taip pat poveikį tolesnei Lietuvos istoriografijai, panaudojimą lenkų ir rusų istoriografijoje. Ir tokio profilio tyrinėjimas bus įdomus ir naudingas ne vien istorikams.

Pažymėtina, kad autorius gerai susipažinęs su gana gausia Lietuvos metraščius liečiančia literatūra ir ją plačiai panaudojo. Jis išstudijavo pačius metraščius, įvairius jų nuorašus ir sąvadus. Nesitenkino spausdintais tekstais, bet ne vienu atveju panaudojo ir rankraščius. Tai įgalino jį pataisyti vieną kitą leidėjų klaidą. Šiuo atžvilgiu labai maža ko belieka pageidauti.

Labai teigiama M. Jučo tyrinėjimo ypatybė yra istorizmas – pastangos kiekvieną reiškinį susieti su epocha, išaiškinti jo atsiradimo priežastis, politinius autorių ar iniciatorių siekimus. Tai pakelia darbo vertę, padaro jį įdomesnį. Lyg atgyja tolimoji epocha, jos žmonės. Nauja šviesa nušvinta dažnai šiaip jau maža ką tepasakančios detalės.

Pats M. Jučo dėstymas, apskritai imant, yra palyginti lengvas, sklandus. Tai mokslinis darbas, bet prieinamas ir specialiai nepasiruošusiam skaitytojui. Autorius ne tik praturtino metraščius liečiančią literatūrą, bet ir užpildė didelę spragą Lietuvos istoriografijoje bei kultūros istorijoje. Be abejonės, M. Jučo darbas išleistinas. Tačiau, turint prieš akis

plačius Lietuvos istorija, kultūra ir senąja literatūra besidominčius sluoksnius, gausų numatomų skaitytojų ratą, gal praverstų jį dar kiek paredaguoti pačiam autoriui.

Nors bendrais bruožais darbo planas, medžiagos suskirstymas ir išdėstymas yra priimtini, bet atskiruose skyriuose, ypač kai kuriose vietose praverstų dar šį tą pertvarkyti, sukeisti, pašlifuoti, patikslinti, labiau pergalvoti ir išbaigti.

Skaitant įvadą ir pirmąjį skyrių, krinta į akis dėstymo nevienodumas. Įvade apibūdinami metraščiai kaip žanras, jų atsiradimas, raida kitų tautų metraštinės literatūros fone. Stengtasi rašyti populiariau. Tenkinamasi bendrais bruožais, nėra jokių išnašų. Tuo tarpu pirmajame skyriuje ir kituose gausiai panaudojama, cituojama ir nurodoma literatūra. Manyčiau, kad ir įvade bent šiek tiek išnašų reiktų pridėti. Gal kam bus įdomu apie vieną ar kitą dalyką plačiau pasiskaityti. Ypač reiktų nurodyti išnašoje (p. 3) V. Pašutos disertaciją, atitinkamą jos vietą, kurioje argumentuotai išdėstyta nuomonė apie seniausią (XIII a.) Lietuvos metraštį.

Įvade palyginti nemaža citatų iš metraščių originalo (rusų) kalba. Prie jų nepridėtas nei vertimas, nei atpasakojimas lietuvių kalba. Tos citatos didžiajai skaitytojų daliai bus nesuprantamos arba bent ne visai suprantamos. Kituose skyriuose autorius tokiais atvejais duoda ir lietuviškus vertimus, bent sutrauktai nusako turinį. Taip reiktų ir čia elgtis.

Pirmojo skyriaus pradžioje apžvelgiamos senųjų istorikų nuomonės apie Lietuvos metraščius (daugelis teigė, kad tokių metraščių nebuvę!), jų skelbimo ir tyrinėjimo pradžia. Kadangi tai liečia visus Lietuvos metraščius, ne tik pirmajame skyriuje nagrinėjamą „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraštį", šią vietą (p. 14–15) labiau tiktų nukelti į įvadą.

Įvade derėtų aptarti ir Lietuvos metraščių reikšmę baltarusių bei ukrainiečių literatūrai ir kultūrai, bent trumpai nušviesti klausimą, kiek tie metraščiai yra bendras baltarusiams ir lietuviams kultūrinis palikimas. Kaip žinoma, baltarusiai juos savinasi, apie juos rašo savo literatūros istorijos darbuose (pavyzdžiui, *В. Вольскі*, „Нарысы на гісторыі беларускай літаратуры эпохі феадалізма", 1958; *С.И. Василенок*, „Фольклор и литература Белоруссии эпохи феодализма", 1961), jų ištraukas deda į savo chrestomatijas.

Pirmasis skyrius – „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraštis", tur būt, daugiausia gali susilaukti skaitytojų priekaištų. Jame sunkiau

susigaudyti. Pagrindinė priežastis, tur būt, pats nagrinėjamo objekto sunkumas, bet prisideda ir dėstymo būdas. Čia autorius nori nušviesti ir išaiškinti kelis komplikuotus dalykus: paties „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraščio“ genezę, trumpojo sąvado, kuriame jis išliko, atsiradimą, sudėtį, parašymo laiką ir t. t., o taip pat klausimą, ar „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraštis“ susidėjo iš atskirai parašytų gabalų, ar ne ir t. t. Tie visi dalykai aiškinami drauge kaip klausimų kompleksas, einant nuo vieno prie kito, panaudojant vėliau parašytus dalykus ir vėl grįžtant prie pirmųjų. Manyčiau, jog reiktų pakeisti šio skyriaus kompoziciją, medžiagos išdėstymą, kad skaitytojui būtų lengviau susiorientuoti. Gal praverstų kitaip pradėti patį dėstymą-aiškinimą – nuo trumpojo sąvado? Bent derėtų labiau atskirti vienus dalykus (klausimus) nuo kitų, akcentuoti perėjimus, koncentruoti atitinkamą medžiagą, aiškiau išdėstyti išvadas. Be to, reiktų preciziškiau vartoti terminus, pavadinimus, kurie dabar didina painiavą. Autorius tuo pačiu terminu vadina skirtingus dalykus. Čia jis sako, kad „Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės ir Žemaitijos metraštis“ ⟨...⟩sutrumpintai vadinamas „Lietuvos metraščiu“ (p. 13) ir taip jį vadina ne vienoje vietoje (p. 43, 44). Bet kitur Lietuvos metraščiu vadina trumpojo sąvado seniausiąją dalį – „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraštį“ (p. 18), o dar kitur – jau visą trumpąjį sąvadą (p. 22, 24, 30). Iš kitos pusės, tas pats dalykas vadinamas gana įvairiai. Pavyzdžiui, Vytauto memorialas vienur vadinamas memorialu (p. 19, 31), kitur užrašu (p. 18, 19, 31, 33), dar kitur skundu (p. 18), rašiniu (p. 19).

Pirmajame skyriuje, iš dalies ir kituose, pageidautinas platesnis esamos literatūros panaudojimas nagrinėjamais klausimais – kitų nuomonės ir argumentų išdėstymas, o taip pat savosios geresnis motyvavimas. M. Jučas dažniausiai tenkinasi pasakydamas savo nuomonę. Susidaro įspūdis, kad kitų nuomonės jam mažai rūpi. Ypač tai pasakytina apie tradicines pažiūras, įsigalėjusias nuomones, perėjusias į vadovėlius. Autorius gali su jomis nesutikti, bet neturėtų jų ignoruoti. Tas nuomones, jeigu reikalinga, derėtų juo rimčiau kritikuoti, griauti, ilgiau ties jomis sustoti, bet nepraeiti tylomis.

Kaip pavyzdį galima paimti „Origo“ ir jį atitinkantį „Литовскому роду починок“. Visuose buržuaziniuose lietuvių literatūros istorijos vadovėliuose (J. Gabrio, M. Biržiškos, V. Zajančkausko, Z. Kuzmickio, M. Miškinio), taip pat ir akademinėje lietuvių literatūros istorijo-

je „Литовскому роду починок“ laikomas pirmuoju Lietuvos metraščiu. Lietuvių literatūros istorijos chrestomatijoje įdėtas jo didžiosios dalies vertimas, taip pat ir nuotrauka (iš spausdinto teksto, rusų metraščių rinkinio t. XVII). Ši pažiūra paimta iš istorikų (žr. *J. Jakubovskis*, „Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino unįją“, Kaunas, 1921, p. 16—20). Prof. K. Jablonskis irgi neneigė buvus tokį metraštį (vadino jį metraštiniu pasakojimu). O M. Jučas, neigdamas atskirų „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraščio“ dalių buvimą, net antraštės nepaminėjo. Ką turės galvoti skaitytojas, jeigu jam minėta literatūra žinoma? Ar nepageidaus jis iš autoriaus platesnių ir įtikinamesnių įrodymų? Manyčiau, kad šis klausimas turėtų būti platėliau nušviestas. O gal praverstų kai kuriuos spėjimus bei prielaidas dar gerai pergalvoti (pavyzdžiui, kad „Origo“ galėjo būti Dlugošui išverstas, kad trumpasis sąvadas ir „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraštis“ greičiausiai rašyti Smolenske)?

Kitas pavyzdys gali būti Kęstučio ir Birutės legendos traktavimas. Autorius, papasakojęs legendą, sako: „tame pasakojime rodomas didelis jam [Vytautui] nepalankumas“ (p. 73). Skaitytojui visiškai ne aišku, kuo tas nepalankumas parodytas. Ar iš tikrųjų taip, kaip autorius sako? Abejonė tuo pagrįstesnė, kad J. Jakubovskis visai kitaip šią legendą aiškino: pabrėžė jos romantizmo dvasią, panašumą su viduramžių riterių romanais, stabmeldišką spalvą su krikščioniškai riterišku atspalviu („Tautybių santykiai ⟨...⟩“, p. 49).

Autoriaus dėstymas ne visuomet nuoseklus. Vietomis stinga ryšio. Užmirštama, kas buvo skaitytojui žadėta vėliau išaiškinti, panaudoti. Pavyzdžiui, paminėjęs, kad Bychovco kronikoje įdėtas papildymas apie du Mindaugus, autorius sako, jog tai „teikia galimybę daryti prielaidą ir apie patį kronikos autorių ir jos rašymo vietą“ (p. 104). Bet nei tame puslapyje, nei tolesniuose tie Mindaugai nebeminimi ir iš to papildymo jokių išvadų nedaroma. Arba kitas pavyzdys. Autorius pateikia Palemono genealoginę lentelę (p. 52—53), o toliau ją aiškina. Bet aiškinami ir tokie vardai, kurių nėra lentelėje. Kodėl? Ar jie lentelėje buvo praleisti?

Vietomis autorius buvo nepakankamai rūpestingas ir atidus. Sakysim, žinomą Lietuvos istoriką Albertą Vijūką-Kojelavičių vienur jis teisingai vadina A. Kojelavičiumi (p. 7), kitur Albertu Kojelavičiumi

(p. 118), o vienoje vietoje – lyg tai būtų kitas asmuo – V. Kojelavičiumi (p. 67). Pastaruoju atveju naujas istoriko vardas atsirado iš lenkiško šaltinio (lenkams Albertas yra Wojciech). Autorius sako, kad „Origo“ buvo rastas karaliaus sekretoriaus Erazmo Vitelijaus rašytose 1502–1600 m. knygose – „libri legationum“ (p. 32). Išeitų, kad E. Vitelijus tas knygas rašė 98 metus! Vienoje vietoje apie M. Strijkovskį taip atsiliepiama: „Jis, būdamas katalikų kunigas ir<...>“ (p. 129). Iš tikrųjų M. Strijkovskis nebuvo kunigas, neturėjo aukštesnių šventimų, nors buvo kanauninkas (anais laikais tai įprastas dalykas).

Panašių į minėtuosius ir kitokių netikslių formulavimų, abejotinų teiginių, smulkių stilistinių ir kompozicinių trūkumų recenzuojamame darbe ne taip jau maža. Per daug reiktų vietos, norint juos visus suminėti.

Norėtųsi dar atkreipti dėmesį į priedą – „Родство великих князей литовских“, autoriaus skelbiamą iš Voskresensko metraščių rinkinio, rankraščio. Tokio priedo naudingumas neabejotinas, bet, atrodo, jį derėtų kitaip pateikti. Autorius jį nori paskelbti originalo kalba be jokių komentarų. Taip išspausdintas, jis bus naudingas ir prieinamas tik specialistams, metraščių tyrinėtojams. Eiliniam skaitytojui jis liks nesuprantamas. Manyčiau, kad šį „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraščio“ variantą reiktų pateikti su vertimu į lietuvių kalbą ir platesniais, bent tekstologinio pobūdžio, paaiškinimais (panaudojant kitus nuorašus–variantus), nes ir jame daug klaidų (p. 167). Vertimas juo labiau reikalingas, kad iš Lietuvos metraščių be galo maža tėra lig šiol išversta (tik keli gabaliukai chrestomatijoje ir „Lietuvos TSR istorijos šaltinių“ t. I).

Drauge pažymėtina, kad paaiškinimai (bent išnašose) praverstų ir dar kai kuriose darbo vietose. Metraščiuose pilna klaidų, sąmoningų ir nesąmoningų iškraipymų. Autorius negali (ir nėra reikalo) visur į juos atkreipti skaitytojo dėmesio. Bet, kadangi daugumas skaitytojų nebus istorikai specialistai ir patys ne visada galės atskirti melą nuo tiesos, būtų pageidautina svarbesniais atvejais nurodyti ir specialistų tyrinėtojų išvadas. Pavyzdžiui, Bychovco kronikos žinias apie Vytauto žmonas ir jų kilmę (p. 94) reiktų patikslinti, remiantis prof. I. Jonyno tyrinėjimo rezultatais („Vytauto šeimyna“, – „Praeitis“, II, 1933).

Be to, darbe ne visos išnašos sutvarkytos, nemaža korektūros klaidų.

Nors M. Jučo darbe yra trūkumėlių, bet jie redakcinio pobūdžio ir ne taip sunkiai pataisomi. Apskritai imant, jo „Lietuvos metraščiai" yra vertingas veikalas, labai svarbus ne tik istorikams, bet ir filologams, mokytojams ir studentams, taip pat ir visiems, besidomintiems tolimąja Lietuvos praeitimi, kultūros istorija. Linkėtina, kad jis būtų greičiau baigtas rengti spaudai ir nedelsiant išleistas.

PASKAITOS

KRISTIJONAS DONELAITIS

Pabaigę pasaulietinės lietuvių literatūros užuomazgų apžvalgą, pradėsime didįjį XVIII a. poetą, genialų menininką Donelaitį, kuris nustelbia visus savo pirmtakus. Jo šešėlyje jie mums atrodo be galo silpni, menki. O tačiau jie tam tikru mastu paruošė jam dirvą, buvo minimalios premisos jo kūrybai suklestėti.

Mums dažnai Donelaitis atrodo sporadinis reiškinys, kurio negalima išaiškinti iš savo meto literatūros, atrodo vienišas, bet tai nėra išimtinis reiškinys pasaulio literatūroje. Čia drąsiai galima pravesti paralelę su Dante, iškėlusiu italų literatūrą į ligi tol neregėtą aukštį ir apsprendusiu ilgam jos vystymąsi, – perkopusiu viduramžių slenkstį ir parodžiusiu naujo amžiaus – humanizmo aušrą. Toks yra genijus – jis taip toli pažengia, kad pradeda naują epochą.

Ties Donelaičiu mes sustosime plačiau, bet, prieš pradėdami jį, dar turime susumuoti tai, kas padėjo jam išaugti, paruošė dirvą – ne individualius veiksnius imant (juos paskui liesime), o veiksnius kultūrinėje aplinkoje, literatūriniame – kultūriniame gyvenime. Tie veiksniai yra:

1. Kalbiniai ginčai – kaip kovos dėl lietuvių kalbos, dėl literatūrinės kalbos išraiška. Atsigręžimas į gyvąją kalbą, kaip tikrąjį literatūrinės kalbos pagrindą. Leksikografinis darbas. Brodovskis.

Donelaitis – kaip niekas kitas prieš jį ir ilgai po jo – gyvąją kalbą paėmė pagrindu savo nemirštantiems kūriniams, susikurdamas savitą stilių.

2. Didėjantis domėjimasis tautosaka – pradžioj kalbinis (kalbiniam reikalui), paskui etnografinis, estetinis – liaudies išminčiai, sąmojingumui, kūrybiškumui apibūdinti. Liaudies, kaip tautos reprezentanto, tuo pačiu iškėlimas.

Donelaitis pirmasis kūrybiškai panaudojo tautosaką – ėmė iš jos motyvus (pasakojamosios), įvaizdžius (smulkiosios), liaudies pažiūras reiškė.

3. Etnografiniai tyrinėjimai-aprašymai. Domėjimasis liaudies buitimi, papročiais.

Donelaitis savo kūryboj davė neprilygstamą liaudies buities, papročių paveikslą – padarė liaudį centriniu herojumi.

4. Pasaulietinės literatūros užuomazgos, jų augimas (1706 m. Šulco „Ezopas“, Šimelpenigis).

5. Reikia turėti galvoje ir religinę literatūrą – ir ji ne be reikšmės: literatūrinio stiliaus užuomazgos, eilėdaros lankstumas, pasaulietiniai elementai geriausių eiliuotojų giesmėse (pvz., Švobos).

Donelaitis irgi rašė religines giesmes. Tačiau su Donelaičiu įvyksta persilaužimas – iš religinės literatūros į pasaulietinę. Kontrastinė paralelė su Šimelpenigiu.

MAŽOJI LIETUVA K. DONELAIČIO LAIKAIS

(Socialiniu, tautiniu, kultūriniu atžvilgiu)

K. Donelaičio „Metai“ mažą kampelį vaizduoja. Jie lyg iškarpa, vienas momentas, bet ir joje, toje iškarpoje, jaučiami buvę sukrėtimai, matom jų rezultatus. Galim ir ateitį nujausti. Kad jie būtų suprantamesni, būtinas svarbiausių faktorių, materialinių – kultūrinių gyvenimo sąlygų pažinimas.

XVIII amžius labai reikšmingas. Palyginus jo pradžią ir pabaigą, matyti didžiausias skirtumas. Gilūs, struktūriniai pakitimai iš esmės palietė Prūsijos lietuvių gyvenimą, susilpnino jų pozicijas. Buvo padėti pagrindai jų suvokietinimui.

Reikšmingieji faktoriai:

1. **Prūsų karalijos įkūrimas.** 1701 m. sausio 18 d. Brandenburgo kurfiurstas, Prūsų hercogas Fridrichas III, vainikuojamas Karaliaučiaus pilies bažnyčioj karalium (Fridrichu I). Įsikuria nepriklausoma valstybė. Praeityje ieškoma pagrindų, etninės atramos. Vyksta jėgų konsolidacija, krašto centralizacija. Stengiamasi apimti visą gyvenimą. Prūsų lietuviams, pirmykščiams krašto gyventojams, gresia germanizacija.

2. **Maras 1709–1710 m.** Prasidėjo nuo Dancigo. 1708–1709 m. žiemą iššalo žiemkenčiai. Ankstyvesnių metų derlius nebuvo apsaugotas – išparduotas į užsienius. 1709 m. brangymetis, badas. Vakarinėms Prūsų sritims maža, palyginti, žalos tepadarė. Daugiausia nukentėjo Mažoji Lietuva. 1709 m. žiemą mirimų sumažėjo, bet 1710 m. vasarą maras dar labiau įsisiautėjo. Nespėjo laidoti. Šiandien žmogus duobkasys

kitiems – rytoj jau jam reikia duobę kasti. Kas apsigyveno tuščiam ūky, užsikrėtė maru.

Proporcingai nuo maro daugiausia nukentėjo: Tilžės apskritis (1707 m. mirė 808, 1709 m. – 6640, 1710 m. – 17266, – iš jų 22290 maro aukų), Ragainės apskritis (1707 m. – 1509, 1709 m. – 5502, 1710 m. – 24251, – iš jų 26735 maro aukos), Įsruties apskritis (apie 60000 maro aukų).

Apskritai Mažojoj Lietuvoj tada buvo apie 300000 gyventojų; maro aukų – apie 150000, taigi apie 50%.

Po maro Mažojoj Lietuvoj liko 8411 tuščių ūkių (Tilžės apskrityje – 1307, Ragainės – 1613, Įsruties – 4620).

Lietuviai nuo šių nelaimių daugiausia nukentėjo. Tai atsitiko: 1) dėl brangymečio, bado; 2) dėl valdžios dezorganizuotumo. Valdžia buvo iščiulpusi, apiplėšusi žmones, o pagalbos nesuteikė. Patys vokiečiai (1711 m. komisija) vadino savo valdininkus „plėšriaisiais vilkais". Lietuviai vos vos vegetavo, todėl buvo labai nebeatsparūs. Lietuviai buvo žiauriai mušami pastronkom (nagaikomis, bizūnais), kaip vergai (Fridricho Vilhelmo I žodžiai), tad jie visai neteko drąsos. Vokiečiai nurodo dar ir kitas priežastis – lietuvių žemesnis kultūrinis lygis, jie netvarkingi bei nešvarūs, geria. Bet kas juos prislėgė tiek, kas laikė tamsoj? Turime istorinių liudijimų, kad lietuviai labiau už vokiečius mėgę švarą, statęsi pirtis, bet vokiečiai draudė. Keliasdešimt metų prieš marą buvo uždraustos pirtys. Lietuviai slapta maudėsi, todėl išėjo naujas, griežtesnis draudimas[1].

Komisija, tyrinėjusi Mažąją Lietuvą po maro, konstatavo: valstiečiai „buvo taip prispausti ir liko taip vergiški, kad jei jiems būtų ir viskas atimta, tai jie nedrįstų bet kam skųstis"[2].

3. **Kolonizacija.** Sumažėjus gyventojų, dvarai liko neapdirbti (baudžiauninkų daugiausia mirė). Maža buvo mokestinių įplaukų. Todėl Fridrichas I susirūpino. 1711 m. viename reskripte jis rašo: norįs, kad Prūsai toli pralenktų visas kitas provincijas ir kad gyventojų gerovė bei turtai pakiltų ne mažiau, kaip paskutiniaisiais metais prieš marą.

1711 – 1712 metai – tai lyg paruošiamoji kolonizacijos fazė. Didžiausias kolonizatorius – Fridrichas Vilhelmas I. Įvairios priemonės pa-

[1] Vydūnas. Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen. Tilsit, 1932, S. 282.

[2] Vileišis V. Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje. K., 1935, p. 123.

naudotos: bažnyčia, įstaigos, raštai (atsišaukimai, kvietimai visoj Vokietijoj), pažadai, lengvatos, pagalba – žavios perspektyvos nupieštos. Kviečiama geruoju. Daugiausia norinčių – iš ten, kur savajame krašte negerai, kur dėl religinių įsitikinimų žmonės persekiojami, tremiami. Pietų Vokietijoj tuo metu vyko religinės kovos, Zalcburge, Pfalce, Šveicarijoj buvo persekiojami evangelikai liuteronys, reformatai, menonitai.[3]

Pirmieji pabėgėliai Mažojon Lietuvon atvyko iš Šveicarijos 1711 m. Jų buvo 318 šeimynų (apie 1500 asmenų). 1714 m., sumažėjus savanorių skaičiui, griebtasi prievartos. Pvz., Pomeranijoj žmonės šaukiami į valdžios įstaigų namus, surišami ir kaip nusikaltėliai gabenami paskirton vieton. Taip buvo atgabenta tada iš ten apie 2700 žmonių.

Daugiausia kolonistų atvyko iš Zalcburgo 1732 m. Tai buvo vokiečių liuteriai, dėl tikėjimo išvyti. Mažojoj Lietuvoj (lietuviškose srityse) jų daugiausia įsikūrė apie Gumbinę. Šveicarai daugiausia telkėsi apie Įsrutį. Iš viso Mažojoj Lietuvoj kolonizacijos metu atsirado 17000 naujų vokiečių. Ta proga įsidėmėtina, kad žemaičius, lenkus ir žydus buvo uždrausta priimti[4].

Apgyvendinamiems kolonistams buvo žadamos privilegijos. Jie turėjo gauti: 2 varsnas (ūbus) žemės, 4 arklius, 4 jaučius, 3 karves, vežimą, žagrę. Prižadėta 6–9 metus atleisti nuo mokesčių ir nuo baudžiavos. Nors tai nebuvo ištesėta, vis dėlto kolonistai liko laisvi, bent laisvesni. Jie, bent pradžioj, negalėjo būti mainomi, parduodami, užstatomi. Buvo laisvi nuo baudžiavos (vieton jos imami mokesčiai), negalėjo būti baudžiami įžeidžiančiomis garbę fizinėmis bausmėmis.

Slėgė lietuvius pats kolonistų apgyvendinimas. Zalcburgiečiams atvykus, tuščių ūkių beveik nebebuvo. Vienus jau buvo užėmę lietuviai, kitus ankstyvesni kolonistai, dar kiti buvo priskirti prie kitų ūkių. Zalcburgiečiai buvo apgyvendinti lietuvių pirkiose. Jiems norėta suteikti kiek galima patogesnes sąlygas. 1732 m. įsakymu blogi baudžiauninkai turi būti į dvarų sodybas atkelti (bernais, daržininkais) arba bajorams perleisti, o jų ūkiai perduoti zalcburgiečiams. Dėl to apie 100 lietuvių baudžiauninkų buvo iškelta į kitus dvarus, apie 200 paversti bernais ar daržininkais.

Atvykusius zalcburgiečius galima apibūdinti, remiantis pačių vokiečių šaltiniais. Jie atkeliavo kaip išrinktieji, tautos kankiniai, buvo su iškilmėmis priimti. Svaigulys juos apėmė, nuotykių ieškojimu

---

[3] Ten pat, p. 124.
[4] Ten pat, p. 126.

gyveno. M. Švarcbachas (Dr. Max Beheim-Schwarzbach) rašo: „Stiprūs, darbuose užsigrūdinę vyrai, per ilgą laiką atpratę nuo sunkaus darbo, gulinėjo šiltose užkrosnyse pas svetimus žmones. Viskas jiems buvo negerai!“[5] A. Skalveitas (Skalweit): „Neviliojantis kraštovaizdis, vargingas butas, valgis nepakenčiamas“[6]. Tai ne Šiaurinės Alpės! Darbo jie nenorėjo imtis, pasitaikančių progų neišnaudojo. Vienas amtmonas 1733 m. rašė vyriausybei: „Iš 50 man prisiųstų (zalcburgiečių) tik 6 tesiėmė darbo. Kiti vaikštinėjo šen bei ten.“[7] Karalius ėmėsi griežtų priemonių – už neklausymą ir valkiojimąsi mirties bausme pagrasino. Dėl to zalcburgiečiai pradėjo bėgti užsienin, nenorėjo prisiekti, sakydami duona su vandeniu negalį gyventi[8]. Bijojo, kad nebūtų kaip lietuviams, kuriems čia ir kirčių nepagailėdavo. Pagaliau bėgimas buvo sustabdytas, ėmus už tai karti. Matydami nieko nelaimėsią, zalcburgiečiai ėmėsi darbo.

Šveicarai – vėliau atvykusieji – Skalveito taip apibūdinami: „Nudriskėliai, elgetos, raiši, šleivi, netikę žemės ir šiaip sunkesniam darbui“ (loses Gesindel, ja Bettler, Lahme, Krüppel, untüchtig zum Ackerbau und zu schwerer Arbeit)[9]. Jų didelė dalis paskum išbėgiojo.

4. **Lietuvių ir kolonistų santykiai.** Kolonistų skaičius, palyginti su lietuviais, atskirose vietovėse buvo įvairus. 1736 m. Klaipėdos, Tilžės, Ragainės, Įsruties apskrityse buvo 12082 šeimos karališkų dvarų baudžiauninkų, iš jų 8359 lietuvių, 3723 vokiečių. Klaipėdos apskrityje, kur nebuvo jokių kolonistų, buvo 2230 šeimų, iš jų lietuvių – 99,9%. Tilžės apskrityje lietuvių buvo 92,9%, Ragainės apskrityje 68,2%, Įsruties apskrityje 52,0%.[10]

Į privačius dvarus kolonistai nelabai tebuvo priimami, bent negaudavo ten jokių pašalpų. Valstybinių dvarų daržininkai ir kumečiai buvo telkiami iš „blogų“ lietuvių baudžiauninkų. Šeimų – ūkių vedėjų statistika ne viską parodo; jie turėjo tarnų, o jų, reikia manyti, daugiau buvo lietuvių.

Įsruties apskričiai priklausiusiame Tolminkiemio valsčiuje buvo 27 apgyventos vietos, 55 lietuvių šeimynos (34, 8%), 11 zalcburgiečių,

[5] Vydūnas. Sieben Hundert Jahre⟨...⟩ S. 290.
[6] Ten pat, p. 289.
[7] Ten pat, p. 290.
[8] Vileišis V. Tautiniai santykiai⟨...⟩ p. 125.
[9] Vydūnas. Sieben Hundert Jahre⟨...⟩, S. 289.
[10] Vileišis V. Tautiniai santykiai⟨...⟩ p. 129–130.

92 kitų vokiečių – iš viso 158 karališkųjų dvarų baudžiauninkų šeimynos.

Kadangi visose keturiose apskrityse (Klaipėdos, Tilžės, Ragainės ir Įsruties) buvo apie 12000 karališkų dvarų baudžiauninkų šeimynų (apie 60000 asmenų), o bendras gyventojų skaičius apie 200000, taigi karališkų dvarų baudžiauninkų buvo apie 30%. O lietuvių baudžiauninkų šeimynų, kaip minėta, buvo 8359 (69,2%). Daugiau vokiečių gyveno miestuose, kurie buvo nedideli. 1782 m. Klaipėdoj buvo 5559 gyventojai, Tilžėje – 7701, Įsrutyje – 4528[11]. 1736 m. pranešimuose iš 8359 lietuvių baudžiauninkų kaip blogi ūkininkai nurodyti 1237 (14,8%); iš 3723 vokiečių – 582 (15,6%).

Kolonistai turėję būti pavyzdys lietuviams. Kai kieno ir tvirtinama, kad jie pakėlę krašto kultūrą. Bet – daugiau žalos iš jų (plg. Donelaitį). Jie atsinešė daug blogų įpročių – tinginiavimą, girtavimą. Ūkio kultūros ne jie mokė, bet patys iš lietuvių mokėsi (plg. ką tik nurodytą „blogų“ ir „gerų“ lietuvių ir vokiečių ūkininkų procentą). Pavasarį, taip buvo įsakyta, senieji valstiečiai (Altbauer) turėjo zalcburgiečiams skirtus ūkius (išmirusius, iš lietuvių atimtus) paruošti sėjai ir zalcburgiečių akivaizdoj apsėti. Karaliaus buvo įsakyta (dar prieš zalcburgiečių atvykimą) pilyse sodus užveisti; medelius turėjo duoti valstiečiai – būrai. Taigi įtakos lietuviams kolonistai turėjo nemaža, tik daugiausia neigiamos (plg. Donelaičio skundą: „Ak, kur dingot⟨...⟩“).

Šalia blogų papročių, kuriuos puola Donelaitis, būta ir kitokios įtakos. Nuo kolonistų prasideda pietistinis religinis surinkimininkų sąjūdis. Vienas zalcburgietis – Goferis, išmokęs lietuviškai, rengdavo religinius susirinkimus. Juo pasekė lietuviai Jurkšaičiai, vėliau kiti, ir taip šis paprotys išplito.

Veikė lietuvius ir komercinė kolonistų pažiūra į gyvenimą. Susirūpinimas tik savo nauda – materialinėm gėrybėm, uždarbiu, kiekvieno dalyko išnaudojimas.

Tačiau teigiamą įtaką lietuviams turėjo kolonistų kova dėl savo teisių. Jiems buvo daug pažadėta, bet maža ištesėta. Jie drįso reikalauti. Kėlė balsą dėl nepakenčiamų, nežmoniškų lietuvių gyvenimo sąlygų – nenorėdami patys būti taip spaudžiami. O lig tol valdininkai ir dvarininkai buvo įpratę sauvaliauti ir nelabai tenorėjo suprasti, kad iš jų gali būti reikalaujama atsižvelgti į baudžiauninkus. Kitaip juos trak-

[11] Ten pat, p. 127–130.

tuoti. Kolonistai ne kartą priešinos – tuo kreipė į save aukštųjų sferų dėmesį, dėl to iš palengvo buvo pradėtos reformos.

5. **Lietuvių gyvenimas socialiniu, ekonominiu atžvilgiu.** Kolonizacija buvo vykdoma, neatsižvelgiant į lietuvių interesus. Į vieną prašymą apriboti kolonizaciją vietinių senųjų gyventojų labui Fridrichas Vilhelmas I pareiškė: „Juo daugiau ateis čia vokiečių, juo bus maloniau ir geriau; jais reikėtų pakeisti lietuvius, nes lietuviai yra blogi ūkininkai“[12]. Matėm, kad lietuviai kaip tik buvo geresni ūkininkai, bent neblogesni. Faktiškai tai buvo lietuvių diskriminacija. Karališkieji ūkiai tegalėjo būti duodami vokiečiams, lietuviai iš jų išvaryti.

Lietuvaičių traktavimas. Fridrichas II (Didysis) 1739 m. rašė Jordanui: „Jei būtumėt čia, aš leisčiau Jums pasirinkti: geriausią lietuvaitę mergaitę ar puikiausią mano žirgyno kumelę. Jų [lietuvaičių] garbė tuo nebūt įžeista, nes čia mergaitė tik tuo nuo kumelės skiriasi, kad viena 2, kita 4 kojom vaikšto“[13].

Baudžiava. Šveicarai ėjo baudžiavą 48 dienas per metus (vadinas, savaitei neišeina 1 dienos). Zalcburgiečiai vasarą ėjo 2 dienas, žiemą 1 dieną į savaitę. Lietuvių baudžiava buvo 3 kartus didesnė[14]. Privačiuos dvaruos lietuviams reikėjo eiti net 5–6 dienas per savaitę. Tik Klaipėdos apskrityje baudžiava lietuviams buvo sumažinta iki 3–4 dienų.

Buvo priešintasi – žmonės nėjo baudžiavos. Jų pasipriešinimą apie Šilutę, Priekulę numalšino 200 kareivių iš Karaliaučiaus.[15] Baudžiava panaikinta 1807 m.

Luomai. 1) Viršūnę sudarė dvarininkai bajorai (Adligen) ir amtmonai – valstybinės žemės nuomotojai (Domänenpächter). Jiems priklausė didžiuliai plotai, kurie valstiečių – baudžiauninkų buvo apdirbami. 2) Laisvieji ūkininkai (Kölmer) – taip vadinami nuo Kulmo teisės (Kulmerrecht) privilegijų. Jie buvo laisvi nuo baudžiavos. Savo ūkius dirbo su samdinių-bernų pagalba. 3) Baudžiauninkai (būrai). Kiekvienam kaimui buvo paskirti laukai, kuriuos turėjo apdirbti; paskirtos ir dienos. Amtmonas siunčia seniūną (Schulz), jei, pavyzdžiui, reikia rugius piauti. Paskirtu laiku kaimo gyventojai su savo įrankiais skuba į paskirtą

---

[12] Skrupskelis I. Kultūrinis Prūsų lietuvių gyvenimas 18. amžiuje. – „Athenaeum“. K., 1932, III, p. 33.
[13] Tetzner F. Die Slawen in Deutschland. Braunschweig, 1902, S. 44.
[14] Vydūnas. Sieben Hundert Jahre ⟨...⟩ S. 288.
[15] Ten pat, p. 298–299.

vietą – lauką. Pabaigę darbą, grįžta namo – savuose laukuose dirbti. 4) Bernai. Jų buvo dvaruose, laikė laisvi ūkininkai, baudžiauninkai. Turėtina galvoje, kad tuo metu vyko ir valstiečių diferenciacija.

Tolminkiemy Donelaičio laikais buvo 1 amtmonas, 5 laisvi ūkininkai, 200 baudžiauninkų.

6. **Kultūrinis lietuvių gyvenimas.** XVIII a. pradžioje nebuvo jokios mokyklų sistemos. Švietimo lygis – žemas. Mokykla – valstiečio trobelė ar kambariukas pastoriaus namuose. Mokytojai – piemuo, ištarnavęs kareivis, sena moterėlė. Pastoriai – dažnai irgi labai menko išsilavinimo, biblijos neskaitę per visą gyvenimą. Seniau visi – ir mokytojai, ir pastoriai galėjo laikyti krautuvę ir smuklę. Šperberis, 10 metų buvęs Vilkyškių precentoriumi, nebuvo nė vienos dienos mokykloje, nes joks vaikas joje nepasirodė.

Imtasi reformų. Norėta pakelti krašto kultūrą. Fridrichas Vilhelmas I ragino pastorius uoliau eiti pareigas, mokytis lietuvių kalbos, piniginėmis baudomis grasino, kad tėvai leistų vaikus į mokyklas. Buvo sudaryta keletas komisijų švietimo problemai išspręsti. Fridrichas Vilhelmas I 1737 m. paskyrė 50000 talerių mokytojams apmokėti lietuviškose ir lenkiškose apskrityse.

Mokyklos. Iki 1713 m. tik miestų ir senų parapijų bažnyčios teturėjo mokyklas. Iki 1741 m. Mažojoje Lietuvoje buvo 275 žemesnės mokyklos. Statybos medžiaga – valdinis miškas, valstiečių suvežamas; lėšos – bažnytiniai pinigai, kur neužteko – valdžios. Patalpos – 1 klasė, 1 mokytojo kambarys – jo šeimynai gyventi; mokytojo kambarį šildė ta pati krosnis.

Mokytojai. Mokytojas turėjo gauti minėtą butelį, daržą, dovanai kurą, teisę laikyti porą karvių, 2–3 kiaules. Dovanai gaudavo ganyklą. Už kiekvieną mokinį kas savaitę imdavo 2 grašiu. Vėliau tai buvo kiek pakeista – pridedami 4 taleriai, 12 šėpelių rugių, 7 miežių; nuo vaiko 50 pfenigių metams; nuo konfirmanto 75 pfenigiai, nuo kiekvienų vestuvių – 1 markė iš kunigo. 1729 m. mokytojams uždrausta pirkliauti ir smukles laikyti. 1723 m. išleistas įsakymas – krikštynoms, jungtuvėms ir šiaip pramogoms muzikantais imti tik mokytojus[16]. Mokytojai daugiausia būdavo amatininkai, paprastai siuvėjai, audėjai, mėsininkai, mūrininkai, atstatyti valdininkai. Jei ne amatininkas – per darbymetį (rūgiapiūtę) leidžiama 6 savaites eiti uždarbiauti. Darkiemio apskrities

[16] Bruožis A. Mažosios Lietuvos mokyklos. K., 1935, p. 32–33.

mokytojas Kolatis dirbo kailius mokykloj ir džiaustė, nekreipdamas dėmesio į kvapą, mokinių sveikatą. Apie mokytojų išsilavinimą galima spėti iš tokio atsitikimo. Vienas mokytojas, po laidotuvių paklaustas, kur yra Jeruzalė – danguj ar žemėj, nežinojęs, ką atsakyti. Jis paklausęs kunigą ir tada pasakęs kaimynams: ji yra prieš saulėtekį.

Mokiniai. XVIII a. pradžioje jų skaičius mažas. 1712 m. išleistas Fridricho I įsakymas: iš kiekvieno kaimo 1, o iš didžiųjų 2 vaikus, maistu aprūpinus, žiemai leisti į bažnytinę mokyklą. Jie turėjo mokytis, kol išmokdavo skaityti ir iš galvos atsakinėti katekizmą, kad sugrįžę galėtų žmones mokyti poterių. Mokymo laikas – nuo Mykolo iki Velykų. Fridrichas Vilhelmas I rūpinosi visuotiniu mokymu. 1717 m. buvo paskelbtas jo įsakymas, kad tėvai, kur yra mokyklos, visus vaikus žiemą leistų į jas kasdien, o vasarą, kada ūkiui nereikalingi, bent 1–2 kartus savaitėj, kad nepamirštų, ko žiemą išmoko. Kadangi buvo pristeigta daugiau mokyklų – jos buvo arčiau, privalomą mokymą buvo lengviau įgyvendinti. Vaikai nuo 5 iki 12 metų turėjo jas lankyti. Suaugusių katekizmo mokymusi irgi buvo rūpinamasi.

Mokomi dalykai. Buvo mokoma rašyti, skaityti iš elementoriaus, katekizmo, šv. rašto, o didesnėse mokyklose – dar ir skaičiuoti. Priežiūra buvo pastorių. Priemonės – vadovėliai: elementorius (Karaliaučiuje 1708 m. išleistas „Skaitytinis“), katekizmas („Trumpas ir prastas išguldymas visų evangelijų“), Rambacho „Pamokslas apie išganymo davadą“, biblija, giesmynai. Taigi mokykla – lyg bažnyčia vaikams. Intelektinis lavinimas, žinių suteikimas visai nerūpėjo. Elementariausių dalykų, mokyklą baigę, negalėjo suprasti. Baigę nežinodavę, jog 8 – 4 = 4, 2x4 = 8. *Bet skaityti pramokydavo lietuviškai. XVIII a. vokietinimas* plačiu mastu dar nebuvo pradėtas, ir vaikai mokomi gimtąja kalba. Tai laikoma savaime suprantamu dalyku. Tik kai kur lygiagrečiai mokoma lietuvių ir vokiečių kalba. Lietuviai darė pažangą. 1766 m. Įsruties vyskupas Hanas (Hahn) rašo: prieš 30 metų visoj parapijoj tik 3 lietuviai temokėję skaityti ir „Tėve mūsų“. „Dabar šitoj tautoj galiu daugiau rasti išpažinimo ir krikščioniškumo, negu pas vokiečius“[17]. 1800 m. lietuviškų mokyklų buvo: Gumbinės apskrityje 58, Įsruties – 127, Tilžės – 52, Ragainės – 69, Klaipėdos – 85 (iš jų 8 pusiau lietuviškos, pusiau vokiškos)[18].

---

[17] Ten pat, p. 38.
[18] Skrupskelis I. Kultūrinis Prūsų lietuvių gyvenimas <...> p. 38.

Mokyklos, mokymo vaizdas. Apie 1750 m. pieštas paveikslas: už dviejų ilgų stalų – vienoj pusėj berniukai, kitoj mergaitės. Vienas lenda po suolu, kitas siekia mergaitės plaukų. Mokytojas, su akiniais, siuva kelnes, šalia jo katinas, po suolu višta, aplink sukinėjasi antys. Prie mokytojo berniukas skaito stovėdamas; kitas mokinys klūpo ant žirnių. Kitoj kambario pusėj – lopšy verkia jauniausias mokytojo vaikas ir žaidžia kiti.

Mokytojų ruošimo įstaigos. Susirūpinus švietimu, pirmiausia reikėjo paruošti mokytojų, pakelti jų išsilavinimo lygį. Buvo įsteigtos seminarijos: Karaliaučiuje (1725 m.), Halėje (1727 m., veikė iki 1765 m.). Jose buvo dėstoma lietuvių kalba. Daugiausia jas lankė vokiečiai. Gaudavo stipendiją. Dalyviai buvo skirstomi į 2–3 grupes. I grupėje dėstomi pradedamieji dalykai, II – pamokslų ir katekizmo pratybos. Lietuvių kalbos mokė dažnai senesni lietuvių studentai. 1765 m. buvo išleistas įsakymas, draudžiąs valstiečių vaikams lankyti universitetą.

Literatūra. XVIII amžiuje juntamas didelis pagyvėjimas, pasirodo daug įvairiais atžvilgiais reikšmingų leidinių. Leidžiama biblija (1735 m., 1755 m.), giesmynai, vyksta ginčai-polemikos kalbiniais-literatūriniais klausimais (Merlinas, Ostermejeris, Milkus), davę visą eilę leidinių. Kalbos gryninimui priešinasi „tradicija". Leidžiami žodynai, gramatikos. Nuo pat XVIII a. pradžios formuojasi grožinė pasaulietinio turinio literatūra. Į literatūrinį gyvenimą išeina lietuvių liaudies daina.

Vis dėlto, nežiūrint eilės teigiamų reiškinių, tenka sutikti su G. Ostermejeriu: kadangi rašytojų žymi dalis nelietuviai, nors gerų intencijų ir turėję, bet nepakankamai lietuvių kalbą temokėję ir nepakankamai tesistengę pramokti. O kai kurie ir nevykusius vertimus laikę pakankamai gerais lietuviams. Taigi nemaža barbariškų giesmių buvę ir pasilikę[19]. Vydūnas irgi sako: skaitant pranešimus apie kunigus, įsigilinus į giesmynus – sunku atsikratyti slegiančio, kankinančio jausmo – taip maža rūpesčio kalbos kultūra juose[20].

Lietuvių kalba viešajame gyvenime. Jau XVI a. lietuvių kalba pripažinta vietine kalba. Ji turėjo nemažą rašto tradiciją, daug žmonių, raštais besirūpinančių, juos ruošiančių (net vokiečių). Lietuvių kalba raštų reikalai buvo daugelio žmonių veiklos sritis, bendras reikalas, tra-

[19] Ostermeyer G. Erste Litauische Liedergeschichte. Königsberg, 1791, S. 82, 142, 189.

[20] Vydūnas. Sieben Hundert Jahre <...> S. 308.

dicija. Be to, XVIII a. pradžioje (o ir vėliau), bent šviesuomenės dalies, kiek pagarbiau žiūrėta į lietuvių kalbą. Taigi nežiūrint žymaus gyventojų struktūros pasikeitimo ir bandymų lietuvių kalbą išstumti, – viešoji opinija, tradicija jai buvo palanki, ir lietuvių kalbai buvo pripažintos teisės. Ja leidžiami beveik visi (o gal ir visi) valdžios įsakymai, liečią Mažąją Lietuvą. 1724 metų nuostatuose „Reglement, wie es im Koenigreich Preussen Mit Publication Der Koeniglichen Edicte und Verordnungen 〈...〉 gehalten werden soll" pasakyta: „Jei kurioj vietoj žmonės (die Gemeinde) vokiečių kalbos nesupranta, tai skelbiamų ediktų ir potvarkių turinys turi būti žodis žodin lenkiškai ar lietuviškai bendruomenei pastorių išaiškintas, kaip jau mūsų...1720 nustatyta"[21]. Lietuviškų įsakymų iš XVIII a. yra žinoma per dvidešimt. Valdžia norėjo tvarkyti kiekvieną gyventojų žingsnį, apimti visą gyvenimą. Taigi visokie dalykai ir tvarkomi: „Karalißka Gromata, Jog Twôros (abba Rikkei) Prufû žemėje ir Lietuwôje ant kiemû ne tur nulaužytos bey ſudegintos buti" (1724 m.). Draudžiamas elgetavimas, šaudymas per vestuves. Leidžiami įsakymai ūkininkams, daržininkams, žvejams ir kt. Net teismo ir kariuomenės reikalais irgi vartojama lietuvių kalba.

7. **Lietuviškumo nykimo priežastys.** Būdingas lietuviškumo nykimo reiškinys bei žymė – lietuvių kalbos traukimasis iš viešojo gyvenimo. Priežastis – pirmiausia gyventojų struktūros kitimas, o taip pat valdžios politika, bažnyčia. Prieš marą tik ponai buvo vokiečiai, taip pat dar valdininkai, dvarų prievaizdos ir dalis miestiečių. Skaičiaus atžvilgiu visai nežymūs, jie buvo svarbiausi socialiniu ekonominiu atžvilgiu. Dėl to bažnyčiose jau 1638 m. įvestos kas antrą savaitę vokiškos pamaldos. Kolonizavus kraštą, kai kur vokiečių susidarė 1/3, kai kur net 1/2 gyventojų, o vietomis net daugiau kaip lietuvių. Savo socialine padėtimi jie buvo artimesni lietuviams. Didesnis bendravimas, kartais net bendros mokyklos sąlygojo stiprią vokiečių įtaką. Vyko germanizacija iš vidaus. Donelaitis rašė: „Ak, kur dingot jūs lietuviškos gadynėlės, kai dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo". Germanizaciją stiprino ir bažnyčia. Kolonizavus kraštą, kiekvienoj parapijoj būdavo laikomos pirma vokiškos pamaldos, paskui lietuviškos, tuo lietuviškos buvo lyg pažemintos. G. Ostermejeris 1793 m. tuo piktinosi: lietuviai esanti svarbiausia tauta, jie gausingiausi, bet laikomi niekinga tauta, vokiečių tarnais. Vokiečių

---

[21] Vileišis V. Tautiniai santykiai〈...〉 p. 137.

kalba pamaldas lankė valstiečių ponai, jos buvo iškilmingesnės – taigi jau vien psichologiniu atžvilgiu jos ir lietuviams atrodė aukštesnės. Be to, lietuviškos pamaldos būdavo vėlyvos – norėdamas jose dalyvauti, gaišk visą dieną! Tai ar ne geriau nueiti iš ryto į vokiškas?! Reikšmingas dalykas lietuviškumo naikinimui buvo taip pat pietizmas ir zalcburgiečių-surinkimininkų veikla. Prie to prisidėjo ir bažnytinė-tikybinė literatūra, pastoriai – darkyta lietuvių kalba, vertimai iš vokiečių kalbos, vokiška sintaksė. Lietuvių kalba darėsi sunkiau suprantama už vokiečių. Lietuvių kalba nyko nežymiai, bet nuolat, „natūraliu", „taikiu" procesu. Tačiau būta ir radikalių projektų! Valdžia lietuvių kalbos tiesiog nenaikino, bet protegavo, palaikė vokiečių kalbą, vokiečius. Pačių vokiečių tyrinėtojų pripažįstama, kad XVIII a. pradžioje buvo padėti pagrindai germanizacijai (pirmiausia krašto kolonizacija), nuolat stiprėjančiai.

8. **Germanizacija.** Vokiečiams sudaromos palankios ekonominės sąlygos – juos norima įtvirtinti, lietuvius skriaudžiant. Jiems duodami dvarai, stambesni ūkiai, suteikiama pagalba. Lietuviai net išvaromi – turi užleisti geresnius ūkius vokiečiams. Vokiečiai užkraunami lietuviams ant sprando – kol gaus vietas. „Geri" ir „blogi" ūkininkai – priemonė lietuviams iškelti. „Juo daugiau čia ateis vokiečių, juo bus maloniau ir geriau." Neva jie geresni ūkininkai. Juos norima ir šiaip nuo lietuvių atskirti, išskirti. Tai rodo 1732 m. karaliaus įsakymas amtmonams: „jūs turite žiūrėti (verhüten), kad zalcburgiečiai lietuviškų drabužių nedėvėtų ir pareisgiais ar kitais netikusiais (schädlich) drabužiais nesirengtų. Jie turi gerus vokiškus drabužius nešioti ir jų prisilaikyti". Kadangi buvo pavojaus ir jiems nutausti – karaliaus įsakymu jie turėjo gyventi atskirais kaimais. Bet tai dažniausiai pasirodė neįvykdoma. Germanizacijai panaudota ir mokyklos – švietimo politika. Mokyklos palyginti gausiai steigiamos, tačiau būta projektų jas visas padaryti vokiškas. Lizijus (Lysius), kuriam 1718 m. buvo pavesta Mažosios Lietuvos mokyklų reforma, pasiūlė Įsruties apskrityje įsteigti 130 mokyklų, kuriose būtų dėstoma vokiečių kalba. Lietuva esanti maža žemelė, jai neapsimoka leisti knygų, o lietuvius vokiškai išmokius, galima būtų juos aprūpinti pigiomis vokiškomis knygomis. Bet tas Lizijaus projektas sužlugo. Jam priešinosi lietuvių pastoriai (Ruigys, Ostermejeris), ir valdžiai jis netiko – atrodė daug išlaidų pareikalausiąs. Šviesuomenė palaikė lietuvių kalbą. Bet panašūs projektai (kaip lietuvius vokiečių kalbos išmokyti) visą laiką buvo svarstomi. 1739 m. Brandenburgo ministras Kunheimas sudaro slap-

tą planą, kaip lietuvių ir lenkų vaikus išmokyti vokiškai. Jie iš mažens turį tos kalbos pramokti, kad galėtų pasinaudoti vokiškais pamokslais ir knygom[22]. Vėliau germanizacijos metodai svarstomi net viešai. 1802 m. mokyklų komisija sudarė karaliui „gerai apgalvotus planus, kaip pamažu panaikinti lietuvių kalbą, kurių Jūsų Didenybė norėjo", nes kalbų dvilypumas Prūsijoje esanti „kliūtis" mokslo pažangai[23]. Būdinga labai politika ir mokytojų atžvilgiu. Halėje įsteigta seminarija, kad „kai kurie vokiečiai" išmoktų lietuvių kalbos ir galėtų užimti pamokslininkų vietas. Įsteigėjas G.A. Frankė buvo gavęs nurodymą: „Į pamokslininkus ir profesorius siųsti į Prūsus pirmiausia tuos žmones, kurie nėra Prūsų kilimo"[24]. O prūsams duodamos vietos Brandenburgo provincijoje. Pagaliau, kaip mokykloje buvo vokietinama, gražiai pasakyta vienam 1765 m. J. P. Ziusmilcho (Süssmilch) leidiny – „Die göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts": „Senas užsispyrėlis lietuvis, pakėlus švietimą, yra tapęs visai kitokiu žmogumi visuomenėj. Jis žino ir pildo savo pareigas vyresnybei, ypač mokyklose išlavinta karta. Koks gražus atlyginimas už visas pastangas"[25]. 1765 m. buvo išleistas įsakymas, draudžiąs valstiečių vaikams lankyti universitetą. Jau 1741 m. naujas karalius Fridrichas II išsitarė, kad „Lietuvoj daugiau mokyklų nereikalinga". Ir toliau buvo tik siaurinama, apribojama. O XIX a. pradžioje prasidėjo jau planingas germanizavimas.

KRISTIJONO DONELAIČIO BIOGRAFIJA IR CHARAKTERISTIKA

Biografija

Pavardė – Duoneláitis, Dónelaitis, Doneláitis. 1736 m. Karaliaučiaus universiteto imatrikuliacijoj – Donaleitis: „Donaleitis Christ., Gumbinnen. Boruss., iur". Donalitius – raštuose valdžios įstaigoms, pastabose krikšto ir kitokiose knygose. Duonelaičių (< Donelis, kurį Kalvaitis rašo Dûnelis) Lietuvoj nėra ir nebuvo (yra Daniulaičiai). Yra Dónėla, Dõnėla, Donáitis < Donys. Daukšos protėvis Donys (Vai-

---

[22] Skrupskelis I. Kultūrinis Prūsų lietuvių gyvenimas ⟨...⟩ p. 40.
[23] Ten pat.
[24] Ten pat, p. 35.
[25] Ten pat, p. 37.

dilos sūnus, Daukša – iš Sirpučio). Mažojoj Lietuvoj kirčiuojama Juõzapaitis, Sìmonaitis, Jõnikaitis...Todėl kirčiuotina Dónelaitis[1].

Šeima ir aplinka. Gimė 1714. I.1 Lazdynėliuose (netoli Gumbinės). Tėvai – laisvi valstiečiai; laisvi nuo baudžiavos (Köllmischer Gutsbesitzer – Köllmer). Gabi įvairiais atžvilgiais giminė. Į valdininkus, amtsrotus išėję Kristijono tėvo giminės. Pagarsėję mechanikai, muzikos instrumentų dirbėjai, na, ir didžiausią Mažosios Lietuvos dainių davę.

Nors apie tėvą maža težinom – jis 1720 m. mirė, palikęs našlę su 7 vaikais (4 sūnūs, 3 dukterys; poetui buvo 6 metai) – bet neabejotina jį turėjus įvairių gabumų, ypač mechanikai, nes visi sūnūs tais gabumais pasižymėjo. Pričkus (Fridrichas) buvo Karaliaučiaus auksakalys, muzikos ir fizikos instrumentų dirbėjas, pagarsėjęs pirmuoju Prūsuose fortepijonu; Mykolas, ūkį paveldėjęs, irgi auksakalys, vėliau gyvenęs Tolminkiemy pas Kristijoną; Adomas – kalvis ir smuklininkas; Kristijonas, poetas, ligi mirties dirbo termometrus, barometrus, laikrodžius, optinius stiklus, fortepijonus.

Lazdynėliai iki maro (1709 – 1710 m.) buvo beveik vienų lietuvių gyvenami. Po maro ir bado buvo kolonizuoti, juose atsirado apie pusę vokiečių. Tą kolonizaciją, gyventojų struktūros pasikeitimą, lietuvių nustūmimą, skriaudimą poetui teko pergyventi pačioj jaunystėj (atrodo, kad jo studijų laiku vyko stipriausia kolonizacija). Tai buvo vienas iš reikšmingųjų faktorių, dariusių įtaką jo pažiūroms, jo pozicijai lietuvių atžvilgiu, emociniam nusiteikimui. Iš to gimė nepalankumas kolonistams (jie visokio blogio šaltinis), valdžiai (kam juos globoja, lietuvius skriaudžia), senovės gailestis, žiūrėjimas į ją kaip į laimingus laikus... Tiek atgarsių „Metuose“.

Mokslas. Našlei motinai buvo nelengva išlaikyti būrį vaikų ir išleisti į žmones. Teko daug vargti ir Kristijonui, mokslo beieškant. Mokėsi Karaliaučiuje, pradžioj katedros mokykloje (Kneiphofsche Kathedralschule), gyveno beturčių bendrabutyje. Dalyvavo bažnyčios chore, lydėdavo mirusiuosius į kapines... Maitinamas taip silpnai, jog kartą buvo apalpęs.

Universitetą lankė irgi Karaliaučiuje (Albertinoj). Studijavo teologiją, ruošėsi į pastorius. Mokėsi kalbų: hebrajų, graikų, lotynų, prancūzų. Jo profesoriais buvo vyskupas Jonas Jokūbas Kvantas (Kvandt),

[1] Plg. Senkus J. Dėl „Metų“ autoriaus pavardės kirčiavimo. – „Kalbos kultūra“, 1964, Nr. 6, p. 9 – 12.

rūpinęsis lietuvišku giesmynu, biblijos vertimu ir leidimu, katekizmu ir kt.; Danielius Enrikas Arnoldas (Arnoldt) istorikas, pietistas; Pranas Albertas Šulcas (Schulz), pietistas, lietuvių seminaro vedėjas. Pietizmas dėl profesorių pietistų, atrodo, bus turėjęs Donelaičiui įtakos. Donelaitis lankė lietuvių seminarą, gal gaudavo ir lietuviams skiriamą stipendiją. Seminare, be abejo, bus įgijęs lietuvių kalbos gramatikos žinių, sutvirtinęs lietuvių kalbos mokėjimą (o lietuvių kalba neabejotinai buvo gimtoji kalba). Skurdžiai gyveno Donelaitis ir universitete. Kadangi daug dirbo, buvo atsidėjęs studijoms, pakenkė savo sveikatai. Universitetą baigė 1740 m.

Mokytojas. 1740 m. buvo paskirtas Stalupėnuosna kantorium (tai antrasis mokyklos mokytojas, bažnytinio vaikų choro vedėjas, vargonininkas). 1742 m. jis jau Stalupėnų mokyklos rektorius (vedėjas). 1743 m. gegužės mėnesį (prieš Sekmines) pakviestas į Tolminkiemį klebonu. Gailėdamas jį mylinčių mokinių („Aus Mitleyden gegen die Schuljugend〈...〉"), pasilikęs Stalupėnuose iki vidurvasario („Allerley zuverlässige Nachrichten für meinen Successor")[2].

Klebonas – pastorius Tolminkiemyje. 1743 m. vasarą ir rudenį (liepos – spalio mėn.) pasirengęs, išlaikė Karaliaučiuje atitinkamus egzaminus, lapkričio mėnesį buvo įvesdintas parapijon ir pasiliko joj iki mirties (1780.II.18). Buvo sėslus. Tik vieną kartą (bent tiek tėra žinių) buvo nuvykęs į Karaliaučių (1757 m.). Ten gyveno jo brolis – fortepijonų ir fizikos instrumentų dirbėjas. Šiaip, atrodo, toliau kaip į kaimynines parapijas (švenčių proga, o gal kada draugų aplankyti) nebuvo išvykęs.

Viršiniais įvykiais gyvenimas Tolminkiemy neturtingas. Žymesni įvykiai: 1) 1744 m. vedė buvusio Stalupėnų mokyklos vedėjo našlę Oną Reginą Olefant (vokietę), teisėjo dukterį. Vaikų neturėjo ir tuo buvo patenkintas: viena, mažas atlyginimas, antra, bijojo, ar sugebėtų juos gerai išauklėti. Su žmona gražiai sugyvenęs, ją globojo, stengėsi senatvėje aprūpinti (statė našlių prieglaudą). Žmona mirė 1798 m. 2) 1757 m. karo (su rusais) metu (šiems įsiveržus) tris savaites išbuvo Romintos girioje ,laikė pamaldas ir vaikus krikštijo medžiokliniam karaliaus namelyje (Jagdbude). Rusų okupacija truko iki 1762 m. Karo padarinius – žmonių dorovinį pakrikimą Donelaitis skaudžiai pergyveno. 3) 1747 m.

[2] Žr. „Altpreussische Monatsschrift", 1914, LI, S. 179; „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 356, 375.

jis atnaujino kleboniją, 1752 m. vyriausybės ir bažnyčios lėšomis mūro bažnyčią pastatė (išlikusi iki šio karo, o per karą sugriauta). 1759 m. išsirūpino, kad sudegusi mokykla būtų atstatyta. 1764 m. savo lėšomis pastatė našlių prieglaudą (Witwenhaus), kad jo ir kitų įpėdinių pastorių žmonos būtų aprūpintos, turėtų bent savo pastogę. 4) Daugiausia Donelaičiui nervų kaštavo, mirtį priartino jo ilgas bylinėjimasis dėl bažnytinės žemės su amtmonu T. Ruigiu (Ruhig). Separacijos byla truko nuo 1775 m. iki mirties. Įsrutis, Gumbinė, Karaliaučius, Berlynas – net karalius buvo pasiektas! Derybos, susirašinėjimai, apeliacijos, komisijos, ieškojimas teisybės aukščiau.

Draugų turėjo keletą – įvairių luomų, nevienodo amžiaus. Seniausias draugas – lietuvis Jonas Pričkus Šperberis (Johann Friedrich Sperber) – su juo drauge mokėsi Karaliaučiuje (katedros mokykloje, universitete), drauge gyveno, drauge ir valgė. Šperberis nuo 1738 m. buvo Tolminkiemio precentorius (kunigo padėjėjas). Donelaičiui atsikėlus Tolminkiemin, Šperberis su juo išbuvo dar 12 metų. Vėliau, būdamas kunigu-klebonu Neringoj (Kuncuose, Gavaičiuose), 1763 m. aplankė Donelaitį. Palaikė santykius su Valtarkiemio kunigais: Pilypu Ruigiu (1675–1749) – žodyno ir lietuvių kalbos tyrinėjimo autorium; jo įpėdiniu Jonu Enriku Kempferiu (Johann Heinrich Kempfer), su kuriuo Donelaitis sakosi nuoširdžiai mylėjęsis: „Aš tada [1759 m. rugsėjo 24 d.] buvau Valtarkiemyje pas savo mielą p[oną] konfratrą Kempferį. Šis vyras buvo nuoširdus dievo tarnas ir teisinga, ištikima siela. Mes vienas kitą nuoširdžiai mylėjome“ (Ich war damals in Walterkemen bey meinem lieben Hrn. Amtsbruder Kempfer gewesen. Dieser Mann war ein redlicher Knecht Gottes und eine redliche, treue Seele. Wir Liebten uns herzlich)[3]. Palaikė santykius su Jurgiu Adomu Meisneriu (Georg Adam Meissner), lietuviškų giesmių autorium, Ostermejerio vadinamu „puikiu lietuviu“ (ein trefflicher Littauer), kilusiu iš tos pačios, kaip ir Donelaitis, parapijos. Susisiekdavo ir su Gotfridu Ostermejeriu (pirmosios lietuviškųjų giesmynų istorijos, giesmyno, gramatikos ir kitų darbų autorium), gyvenusiu už 35 km į vakarus, Trempuose. Lietuviškai susirašinėjo su Johanu Gotfridu Jordanu (1753–1822) – Įsruties, vėliau Valtarkiemio kunigu, superintendentu; jam Donelaičio našlė rankraščius po autoriaus mirties perdavė. Ir dar vienas kitas draugas žinomas. Apskri-

[3] „Altpreussische Monatsschrift“, 1896, XXXIII, S. 28; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 481, 493.

tai, atrodo, Donelaičio draugų ratelis buvęs siauras. Draugavęs ir su kitų luomų žmonėmis – Valdaukadėlio amtmonu F. Bolcu (Bolz), rodomu kitiems pavyzdžiu, amtsrotu Donalicijum. Savo parapijos, kurioj 1/4 bebuvo lietuvių, o kiti vokiečiai, prancūzai, lenkai ir kitokių tautybių žmonės, buvo mylimas, gražiai su visais, bent su didžiuma, sugyveno, po mirties ilgai buvo minimas. L. Rėza sako, kad jis miręs „branginamas savo viršininkų, mylimas savo parapijiečių ir gailimas savo draugų“ (geſchättʒt von ſeinen Obern, geliebt von ſeiner Gemei[n]de und bedauert von ſeinen Freunden)[4]. Tai patvirtinama ir kitų. Amtmonas T. Ruigys, su kuriuo Donelaitis kovojo, piktinosi (1775 m.), kad žmonės taip savo kunigo klausą: jei Donelaitis sakąs „taip“ – jie džiaugsmingai šaukią „taip“! Jei Donelaitis sakąs „ne“ – jie, aklai juo sekdami, sako „ne“![5]

Darbai (kasdieniniai). 1) Pamokslai – iš ryto vokiečiams vokiškai, po pietų lietuviams lietuviškai. Krikšto ir kitokių knygų vedimas. 2) Sodas. „Aš daug valandų, – rašo laiške draugui, – praleidžiu savo sode – skiepydamas, akiuodamas, sodindamas ir t. t. – ir mąstau: reikia palikti ką nors ainiams“. (Ich beschäftige mich mehrere Stunden in meinem Garten mit Pfropfen, Okulieren, Pflanzen u. a. und denke: *dandum quandoquidem etiam posteritati aliquid est*)[6]. 3) Mechanika, optika, fizika, muzikos instrumentai. Donelaitis nebuvo vienintelis kunigas, tokiais dalykais vertęsis. Tada buvo madoj keli amatai. Donelaičiui rūpėjo barometrai, optiniai stiklai, fortepijonai ir kt. Kaip mieli jam šitie darbai, rašė 1777 m.: „Ak, kad dar galėčiau dirbti barometrus!“ (Ach wenn ich noch Barometers machen könnte!). Tame pat laiške sako apie savo rankas, kad jos daugelio mechanikos darbų išvargintos (aufs äuſserste gemiſsbrauchten Hand).

Mirė 1780.II.18, Donelaičio draugo, precentoriaus K. V. Šulco žodžiais, dėl visiško jėgų išsekimo (an gänzlicher Entkräftung)[7].

Tiek platesnei visuomenei žinoma iš K. Donelaičio biografijos. Ji stačiai be įvykių atrodo. Ramus gyvenimas, rimties ir giedros kupina kūryba. Dar tylesnis, nuošalesnis, giedresnis tas gyvenimas atrodys, jei

---

4 Rheſa L. J. Das Jahr in vier Gesången <...> Kộnigsberg, 1818, S. IX.

5 Passarge L. Aus baltischen Landen. Glogau, 1878, S. 317.

6 Rheſa L. J. Das Jahr in vier Gesaengen <...> Kộnigsberg, 1818, S.IX; Passarge L. Christian Donalitius' Littauische Dichtungen <...> Halle, 1894, S. 19; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 478 (išnaša).

7 „Altpreussische Monatsschrift“, 1896, XXXIII, S. 191; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 368 (išnaša).

pacituosim, berods, Donelaičio ne kartą pabrėžtus žodžius, kad jis mėgęs ramybę – ne tik jis, bet ir jo žmona (Wir beyde varen friedliebend)[8].

K. Donelaičio atvaizdo neišliko. Juo susidomėta, ne vienam dešimtmečiui praėjus po mirties. Pirmasis L. Rėza bandė piešti jo poetinį paveikslą, maža teturėdamas konkrečių davinių, matė jame antikinį idilinį poetą. Rėza ne vienas taip manė. L. Pasargė (Passarge) vadino Donelaitį lietuvišku Teokritu, A. Churginas – Homeru. Leisdamas „Metus", hegzametru parašytoj dedikacijoj Vilhelmui Humboltui (von Humboldt) L. Rėza taip piešia Donelaitį-poetą: „Dainius iš senos (uralter) lietuvių (leitonų) giminės, žaliųjų rūtų vainikais papuoštas, apdainavo Romintos pakrantėj patriarchalinių papročių nekaltumą, šeimos dorybes. Kaimiška savo fleita paprastai išreiškė palaimos kupinus metų džiaugsmus: pavasarį lakštingalos suokimą, gėlių ir javų suklestėjimą, kaitrią židinio liepsną, žiemos pūgoms siaučiant, kai viduj rūpestinga sukas namų šeimininkė. Mokė jis kaimiečius stropumo darbuose, liepė dievo bijoti ir tėvynę mylėti⟨...⟩"[9].

Didėjant K. Donelaičio populiarumui, vis labiau ryškėjant jo poemos vertingumui, ir mūsų poetai bandė išsakyti savo jausmus, pasigėrėjimą juo, vaizdžiai nusakyti jo kūrinio amžiną gaivumą, svarbiausias vertybes, bet portreto jie beveik ir nebandė duoti, – nei S. Nėris, nei A. Churginas, tik A. Venclova išryškino vieną momentą, dvasinio portreto detalę:

Saulelė, vėl atkopdama, ramina, guodžia širdį,
Ir prigimties balsai pro ledą skamba dyvini,
O tu sulinkęs per baudžiauninkų laukus eini,
Ir tavo ausys vokiško botago smūgius girdi.[10]

Bet kas ta detale pasakoma? Ar jautrumas ir bejėgiškumas? Ar susikaupimas? Ar rami senatvė? Poeto norėta pabrėžti feodalinė – nacionalinė priespauda.

Salomėjai Nėriai Donelaitis yra karžygys, kovojęs gimtosios kalbos gražumu su žiauria fizine priešo jėga, sąmojaus botagu jį čaižęs[11].

---

[8] „Altpreussische Monatsschrift", 1914, LI, S. 180; „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 358, 376.

[9] Rheſa L. J. Das Jahr in vier Gesången ⟨...⟩ Kŏnigsberg, 1818, S. III–IV.

[10] Venclova A. Obelis kur augalota. K., 1945, p. 35.

[11] Nėris S. Lakštingala negali nečiulbėti. K., 1945, p. 74–75.

Ir Rėza, ir Venclova, ir Salomėja Nėris taip vaizdavos Donelaitį, remdamiesi jo kūriniu „Metais", pagal savąją to kūrinio interpretaciją, savo pažiūras, istorinį momentą ir Donelaičio aktualumą.

Mums Donelaitis – didis rašytojas, kovotojas, realizmo pradininkas, stačiai milžinas šiaip jau nykioj XVIII a. literatūroj, susilaukęs, galima sakyti, visuotinio pripažinimo – ne tik pas mus, bet ir užsieny, kitose tautose. Daugely užsieninių enciklopedijų težinomas kaip vienintelis lietuvių poetas. Daugiausia verstas į kitas kalbas. L. Rėzos 1818 m. pirmą kartą parodytas pasauliui, kuriam jis anksčiau buvo visai nežinomas, buvo pripažintas, įvertintas. Imta rinkti jį liečianti medžiaga, raustis po archyvus, bet keista – ši medžiaga liko beveik nepanaudota. K. Donelaičiui ir kaip žmogui, ir kaip rašytojui charakterizuoti tenaudotas daugiausia jo kūrinys „Metai". Ir liko mums Donelaitis kaip žmogus nekonkretus, nebepakankamai gyvas, o kartu žmogus ir rašytojas – nebeįsivaizduojamas.

O norėtųsi pajusti jame gyvą žmogų, nors kasdienybėj, gyvenimo smulkmenose ir kitoks būtų buvęs, negu linkę esame manyti, nors savo kasdieninėj aplinkoj daug menkesnis būtų pasirodęs, negu lauktume iš tolimos perspektyvos, kūrinio poveiky, kai jo paveikslas nustoja realių bruožų, kas žemiška, būdinga vienam momentui, dingsta, o lieka tiktai, kas idealu, ir atrodo, kad jam tėra būdingi Olimpo ramybės atspindžiai – gėrėjimasis ir tėviškas pamokymas arba jame tematomas karžygys – kovotojas. Reikia pajusti jo asmenybės ryšį su kūriniu, suvokti, kaip iš šiurkščios ir pilkos kasdienybės sukūrė nemarų paveikslą.

Neturtingas įvykių atrodo K. Donelaičio gyvenimas. Bet rašytoją dažnai paveikia ir kitiems atrodą nereikšmingi dalykai. Gaila tik, kad maža palyginti teišliko medžiagos, ypač iš poeto jaunystės laikų. Svarbiausi šaltiniai K. Donelaičio charakteriui, psichikai pažinti tėra antraeiliai, oficialūs, proziškiausi dalykai – krikšto metrikų knygos, iš dalies dienoraštį atstojusios (įrašai jose, prierašai), bylos su amtmonu dėl bažnytinės žemės (susirašinėjimas), pro memoria sukcesoriui ir pora laiškų.

Charakteristika

Medžiaga K. Donelaičio charakteristikai, kaip minėta, yra įvairūs įrašai, pastabos metrikų (Taufregister) ir kitokių aktų knygose, byla su amtmonu, laiškai. Daug jos pateikė F. Tecneris leidinyje „Altpreussische

Monatsschrift". Ši medžiaga lig šiol beveik visai netyrinėta, ne visa ir paskelbta, todėl neapsiribosim vien jos panaudojimu, bet pacituosim ir stambesnes ištraukas – pirma, išvadoms, tvirtinimams paremti, o antra, kad savarankiškai galima būtų susidaryti nuomonę, kitaip tą medžiagą interpretuoti.

I. Donelaitis amžininkų akyse. Dvejopa charakteristika

Yra išlikę keli Donelaičio apibūdinimai, trumpos charakteristikos iš jo laikų – gyvam esant ir tuoj po mirties. Jose stengtasi suminėti svarbiausius dalykus, kuo Donelaitis pasižymėjo, išsiskyrė iš kitų, bet tai ne dvasiniai portretai, meisterio ranka piešti, o paprasti eilinių, galima sakyt, žmonių apibūdinimai. Du iš jų – draugų (artimų, gerbiančių Donelaitį asmenų), vienas – priešo, su kuriuo Donelaitis kovojo, ir vienas – neutralaus žmogaus, Donelaičio įpėdinio, kuris pats Donelaičio nepažino, rėmėsi tik kitų pasakojimais.

Tas neutralus žmogus, K. Donelaičio įpėdinis Tolminkiemy, buvo pastorius Vermkė (Wermcke, miręs 1788 m.). Štai jo įrašas krikšto metrikų knygoj (1725–1754 metų), pirmam puslapy (Vorblatt), kurioj Donelaitis buvo nemaža savo pastabų minčių įpėdiniui-sukcesoriui įrašęs: „<...>Donalicijus (Donalitius), kurs čia 36 m. išbuvo ir savo įpėdiniui (Nachfolger) visose krikšto knygose labai daug gerų pamokymų paliko. Tikriausiai, bus jų ir pats laikęsis? (Er wird sie doch auch wohl zu seiner selbsteigenen Vorschrift gemacht haben?) [Būdingas klaustukas!]. Aš, jo įpėdinis, jo nepažinau, nors jis buvo žinomas kaip labai didelis mechanikas (ein sehr grosser Künstler), kuo po jo mirties iš jo darbų (künstliche Werke) įsitikinau. Nieko daugiau nežinau jo garbei pasakyti[12]". Charakteristika – skeptiko, vokiečio, seno žmogaus. Dėl Donelaičio moralizavimo jis deda klaustuką, abejodamas, jei žmogus kitiems tiek pamokymų paliko, ar pats jų laikėsi. Tik vieną tikrą dalyką konstatuoja: Donelaitis – mechanikos specialistas.

Kita charakteristika – draugo, bent draugiškai nusistačiusio precentoriaus K. V. Šulco, kurs Donelaičio mirties metinėse (1781 m.) įrašė mirusiųjų knygose: „Kristijonas Donalicijus (Christian Donalitius), 37 m. buvęs šios bendruomenės (Gemeine) kunigas, [mirė] 67 savo am-

[12] „Altpreussische Monatsschrift", 1896,XXXIII, S. 191.

žiaus metais dėl visiško jėgų išsekimo. Jis buvo gabus mechanikas; 3 puikius pianinus (Fliegel) ir 1 fortepijoną, mikroskopą ir visokių kitokių nepaprastų (künstliche Sachen) dalykų pridirbo. Kartu (dabey) doras žmogus (ein redlicher Mann), ne pagal pasaulio madą, bet ištikimas draugas, nes aš, 9 metus čia su juo drauge praleidęs, nė karto nebuvau susipykęs. Mes gyvenome kaip Dovydas su Jonatanu. Be to, tikras (redlicher) garbintojas ir šalininkas (Liebhaber) neiškreipto (unverfälschten) krikščioniškojo mokslo“[13]. Charakteristika – žmogaus be charakterio, temperamento. Dalis jos bendra su Vermkės (kad Donelaitis mechanikas), bet patvirtinama tai, dėl ko Vermkė dėjo klaustuką – kad krikščioniškų dėsnių, kuriuos skelbė, laikėsi. Tik vienas palyginimas tėra toje charakteristikoje – su Dovydu ir Jonatanu, bet ir tas, tur būt, iš K. Donelaičio paimtas (Yra toks Donelaičio kūrinys „Die Freundschaft Davids und Jonathans“). Ar ne keista, kad po 9 bendravimo metų tik tiek tegalima pasakyti?

Trečia charakteristika – J. G. Jordano, kunigo, draugo, 1776 m. susipažinusio su Donelaičiu. Laiške L. Rėzai jis mini daug girdėjęs anksčiau apie Donelaičio mechaninius, optinius darbus (stiklų šlifavimą, barometrus, fortepijonus), muzikines jo kompozicijas ir kt. Apgailestauja neilgai tegalėjęs džiaugtis jo draugyste[14].

Šios charakteristikos neįdomios. Bet tai būdingos charakteristikos. Iš jų matom viešąją nuomonę apie Donelaitį, kuo buvo žymus, pagarsėjęs, žinomas. Giliau įžvelgti Donelaičio sielon jos nepadeda. Sudaro mums visai nelauktą įspūdį – lyg Donelaitis būtų gyvenęs vien mechanikos, optikos, dar muzikos rūpesčiais. O kur literatūrinė kūryba? Kartu tai rodo, kad Donelaičio vidus – tai, kuo jis iš tikrųjų gyvena, koks yra – kitiems ir nežinoma.

Daug įdomesnė, visai iš kitos pusės parodo Donelaitį priešo amtmono T. Ruigio charakteristika (besibylinėjant dėl separacijos), įdėta 1775 m. gruodžio 15 d. rašte Gumbinės Karo ir domenų rūmams (Kriegs= und Domänenkammer)*. „Jis [Donelaitis] visai nepažįsta savo lig šiol valdomos žemės (Landereyen) rūšies ir dar labiau nežino jos kiekio, nes per

[13] „Altpreussische Monatsschrift“, 1896, XXXIII, S. 191; plg. „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 368 (išnaša).

[14] Rhesa L. J. Das Jahr in vier Gesängen <...> Königsberg, 1818, S. IX; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 478 (išnaša).

* Citatos išnašos autoriaus toliau komentuojamos tekste.

32 savo ganytojo ir pamokslininko tarnybos metus savo lauką vargu ar kitaip, kaip iš tolo, matė. Jo nuomonės ir sprendimai, kuriais jis šiame reikale remiasi (gibt) **11**, yra ne jo, bet iš varpininko Zeligmano ir tarnų, kuriuos jis taip pat ne visuomet pažįsta, paimtos. O šie nesidrovi jam už gerą žodį ar šiaip mintį dumti akių jo sąskaita. Dalyko esmės tai neliečia, bet jų naudai turi šiek tiek įtakos. Pažiūrėjus į dalyką iš esmės **12**, žinoma, negalima iš šio pamokslininko reikalauti tikro savo laukų pažinimo ir viso, kas susiję su išskyrimo byla (in das gantze der Auseinandersetzungs Geschäfte einschlägt) supratimo; nes jo didžiausių pastangų (seiner großen Bemühungen) objektai **13** – aukštieji mokslai (die erhabenen Wissenschaften), moksliniai dalykai (gelehrte Sachen) ir su jo, kaip pamokslininko, pareigomis susiję ganytojiški rūpesčiai, kurie jam tikriausiai nė kiek laiko nepalieka su separacija susijusiais dalykais susipažinti (bey diesen Separationsgeschäfte einige Circumspection zu verwenden). Be to **14**, jo silpnos akys netoli mato“[15].

Tai charakteristika žmogaus, pažįstančio gyvenimą, žmones, sąmojingo, mokančio šaltai, ramiai svarstyti, kovoti. T. Ruigys Donelaitį apibūdina, kiek tai susiję su byla, iš vieno taško. Jis, reik manyti, žinojo, kad su tuo raštu, kartu ir charakteristika, Donelaitis turės progos susipažinti. Visai nepagrįsti jo tvirtinimai, apibūdinimai todėl negali būti. Gal jie perdėti (ironija toj charakteristikoj jaučiama), bet nekreipt į juos dėmesio negalima. Ji parodo Donelaitį iš kitos pusės – kuo jis gyvena ir kaip gyvena. Donelaičiui rūpi mokslai (erhabene Wissenschaften), moksliniai ar gal daug mokslinių žinių, pasiruošimo ir įgudimo reikalaują dalykai (gelehrte Sachen), gal būt, mechanika, optika? Pabrėžiamas jo atsiskyrimas, užsidarymas nuo pasaulio (kitiems dalykams jam maža laiko). Atrodo, kad čia vis dėlto paliestas vienas iš esminių K. Donelaičio bruožų.

Laimei, turime išlikusį Donelaičio atsakymą į tą raštą, – net ne vieną, o du jo raštus: 1) impulsyvų, momentinį reagavimą prierašuose prie Ruigio rašto Gumbinės Karo ir domenų rūmams nuorašo, 2) Donelaičio raštą Gumbinėn – atsakymą į Ruigio išvedžiojimus. Prierašai Ruigio rašto nuoraše: **11** „Viešpatie! teisingasis dieve! Ar išlieti čia visą tavo pyktį? Ne! mano dieve, aš noriu už šį nelaimingą žmogų –

---

[15] „Altpreussische Monatsschrift“, 1897, XXXIV, S. 315–316; „Literatūra ir kalba“, VII, 1965, p. 403–404.

jo namus melstis. Aš nenusipelniau iš jo tokio garbę įžeidžiančio šmeižimo.

NB. Prakeiktas šmeižimas! Kuo aš naudingas Tolminkiemio bendruomenei, jei net savo žmonių namuos nepažįstu?“[16]

12 „Eikš, mano braižiny (Charte), kurį savo 64—ais gyvenimo metais nubraižiau, ir kalbėk, kad mano garbę išgelbėtum! pasakyk, ar aš savo žemę (Land) pažįstu!“[17]

13 „Taip pagiria mane mano priešas po tiek negirdėtų šmeižtų...Man nereikia Tavo pagyrimų. Mano būsimasis, amžinasis Teisėjas kartą teis. I Kor. 4, 4.5 [〈...〉ir mane teis dievas〈...〉 Neteiskite prieš laiką〈...〉, kiekvienas susilauks savo iš dievo (pagyrimo)〈...〉]“[18].

14 „〈...〉Mano akys visuomet buvo tokios geros, kad aš net savo 65 metais smulkius raštus be akinių galėjau skaityti. Tai žino kiekvienas, kurs mane pažįsta. Ir šį smulkų (feine) raštą aš 1778 m. be akinių parašiau“[19].

O štai Donelaičio 1776 m. vasario 1 d. atsakymas Gumbinėn (Karo ir domenų rūmams) į T. Ruigio raštą:

„〈...〉Amtmonas Ruigys klastingai sugalvojo mano charakterį Rūmuose (bey E. H. Cammer) neapkenčiamu (verhaszt) ir visais atžvilgiais juokingu nupiešti, tikėdamasis tuo pasidaryti sau kelią〈...〉, susilaukti pritarimo savo išsigalvotiems dalykams. Ne dėl kokios kitos, tik dėl šios priežasties stengiasi jis mano garbingą vardą išniekinti (zu schänden) ir mano 63 m. amžių išjuokti. Jis nesigėdi pasakyti, kad aš visų 32 mano čia buvimo metų laiką savo lauko net iš tolo nė karto nemačiau ir kad aš jį [lauką] tiek pat menkai, kaip savo namuos žmones ir tarnus (Knechte), tepažįstu, nuo kurių sauvalės, begėdišku amtmono Ruigio užmetimu (Vorgeben), visi mano veiksmai priklausą, kurie šioj separacijos byloj man taip pat žemų minčių įkalbėję. Dėl šių baisių šmeižtų aš esu stačiai už plaukų tempiamas šį patikimą dalyką įterpti“[20] — ir pasakoja, kaip

---

[16] „Altpreussische Monatsschrift“, 1897, XXXIV, S. 325; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 409, 415.

[17] „Altpreussische Monatsschrift“, 1897, XXXIV, S. 325; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 409, 416.

[18] „Altpreussische Monatsschrift“, 1897, XXXIV, S. 326; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 409, 416.

[19] „Altpreussische Monatsschrift“, 1897, XXXIV, S. 326; „Literatūra ir kalba“, 1965,VII, p. 409, 416.

[20] „Altpreussische Monatsschrift“, 1897, XXXIV, S. 411; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 422—423, 433—434.

precentorius Šperberis, gerai pažinęs Tolminkiemio laukus, jam, Donelaičiui, prašant, kelis kartus (mehr als einmal) rodęs ir jis popieriuj nusibraižęs – ne tik dėl to, kad žinotų, kur yra laukai, bet ir kam jie tinkamiausi[21].

Kad būtų šie Donelaičio pasisakymai suprantamesni, dar vieną kitą pacituosiu, ir tada juos aptarsim, padarysim išvadas. Toj pačioj separacijos byloj, išmatavus žemės plotą ir pareiškus, kad numatytoji Donelaičiui – ne menkesnės rūšies, Donelaitis rašo:

„〈...〉Teisingasis dieve, išgąsdink (erschrecke) šio bedievio žmogaus sąžinę arba tebegyvenant, arba mirštant, kad tokią baimę (Schrecken) ir kiti piktadariai〈...〉jaustų. Atk. 27, 17. *NB*. Visas pragaras ir šis vargšelis (elende Kerl) daro sąmokslą prieš mane, vargšą žmogų, ir prieš šią bažnyčią. O palikuonys (Nachwelt), skaitykite tai su nusistebėjimu!“[22]

Prie minėto T. Ruigio rašto – kiti prierašai:

„Prakeiktas melagi! Kur buvo tavoji sąžinė, kai tu apie tai mąstei ir rašei〈...〉“[23]. „Prakeikti žodžiai! Viešpatie, išgelbėk čia savo garbę ir kenčiančiųjų bei spaudžiamųjų teisingą reikalą!“[24]

Donelaičio atsakymas, reagavimas tiek prierašuose (sau pačiam), tiek oficialiuose raštuose įstaigoms yra keistas, nelauktas, nesitikėtas. Jį pažįstąs tik iš „Metų“ nemokėtų to paaiškinti. Tecneris, paskelbęs šiuos dokumentus, ta proga konstatuoja, kad apie diplomatiją netenką ir kalbėti, matyti stoka šalto kraujo ir ramumo[25].

Reagavimas labai karštas, labai stiprus, kraštutinuman nueina. Tik žmogus be nervų, be pusiausvyros, sergąs persekiojimo manija taip tegali atsakyti, rašyti: visas pragaras, atrodo, prieš jį ir prieš jo bažnyčią sukilo, ir jis beviltiškai, bet narsiai kovojo. Kiekvienas dalykas, užuomina, nesutinkanti su jo nusistatymu, pažiūrom, jam atrodo begėdiškas šmeižtas, velniška užmačia. Taip padidinęs savo priešą (sustiprintom priemonėm), mobilizavęs ne tik savo jėgas, bet pasikvietęs dievo teisingumą ir pyktį ir kaip savo teisingumo pagrindą nurodydamas nuolat įvai-

---

[21] „Altpreussische Monatsschrift“, 1897, XXXIV, S. 412; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 423, 434.

[22] „Altpreussische Monatsschrift“, 1897, XXXIV, S. 310; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 397 (išnaša).

[23] „Altpreussische Monatsschrift“, 1897, XXXIV, S. 324; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 407, 415.

[24] „Altpreussische Monatsschrift“, 1897, XXXIV, S. 324; „Literatūra ir kalba“ 1965, VII, p. 408, 415.

[25] „Altpreussische Monatsschrift“, 1897, XXXIV, S. 295.

rias biblijos vietas – visu smarkumu puola priešą, nesigailėdamas šiurkščiausių smerkiančių, tiesiog niekinančių žodžių! Dalykas, tokią audrą sukėlęs, palyginti menkas. Pats Donelaitis buvo išvertęs tuo reikalu valdžios raštą. Tai lietė ne jį vieną, bet labai daug pastorių ir jų valdomų žemių. O kiekvienas tuo reikalu žodis, atrodo, Donelaitį gelte geliąs. Reagavimas nėra normalus – sveiko, išmokslinto žmogaus. Jis rodo nepaprastą Donelaičio jautrumą – kaip lengva jį įžeisti, išprovokuoti. Iškyla problemos – Donelaičio psichikos komplikuotumas. Ar toks iš tikrųjų Donelaitis yra, kaip iš tų jo paties pastabų, prierašų atrodo: pakrikusių nervų, nebesiorientuojąs, kertąs visuomet vienodu smarkumu? O gal jis tikrai kito, nekasdieninio pasaulio žmogus, kaip T. Ruigys tvirtino, retokai realybėn tenusileidžiąs, šiaip gyvenąs idealiame mokslo, meno pasauly? Juk Ruigio nurodymas, kad Donelaitis gyvena aukštaisiais mokslais, kitame pasaulyje, Donelaičio suprantamas – vertinamas teigiamai, kaip pagyrimas: „Taip pagiria mane mano priešas po tiek negirdėtų šmeižtų". Ne ironiškai atsako!

Kokios reikšmės tokia jo psichinė būsena, tokie polinkiai, temperamentas galėjo turėti kūrybai? Koks asmenybės santykis su kūryba? Ar toks Donelaitis, tokio temperamento, buvo visą laiką, nuo pat jaunystės, ar toks pasidarė tik vėlesniam gyvenime? Koks jo tikrasis veidas, asmenybės pasireiškimų visumą paėmus? Kiek veidų iš viso? Kaip suderinti tai su draugų charakteristikomis?

II **Reikšmingieji faktoriai (asmenybės formavimuisi, psichikai)**

Apie K. Donelaičio vaikystę, jaunystę, jo charakterį, polinkius, aplinką ir jos įtaką teturime maža žinių – beveik nieko. Jei daugiau būtų žinoma, palyginus su antrosios gyvenimo pusės ir senatvės duomenimis, galima būtų teisingesnių išvadų pasidaryti apie jo dvasinę raidą, pakitimus, – aiškesni būtų ir asmenybę bei psichiką formavę faktoriai (tuomet ieškotum priežasčių iš turimų padarinių). Dabar – beveik tik spėliojimai belieka, tiesa, paremti paties Donelaičio pasisakymais, suderinti vienon „sistemon" (bent bandyta tai padaryti). Bet Donelaitis ne apie visa yra pasisakęs, be to, kai kurie dalykai gali būti išpūsti. O jis ir apie labai svarbius dalykus (ne tik mūsų akimis žiūrint, pvz., apie savo kūrinius) beveik niekur neprasitarė, nors, kaip atrodys iš vėliau nagrinėjamo laiško, jie yra esminė jo tikrojo pasaulio dalis.

Taigi paminėsim keletą faktorių (neabejotinai jų buvo daugiau). Paini ir komplikuota kūrėjo psichika: nereikšmingi mūsų akimis dalykai jį sukrečia, giliai įsminga jo sąmonėn – ir kaip iš smėlio grūdelio sraigėj perlas išauga; o mus paveikią, sukrečią faktai (iš dalies paties Donelaičio nurodyti, minėti, iš dalies iš jo kūrinių ir gyvenamo meto atspėjami) praeina beveik jo nepalietę. Kad tų faktorių poveikis ryškesnis, suprantamesnis būtų, keletas, atrodo, bent apytikrių jo jaunystės bruožų: 1) neperstipri fizinė struktūra, 2) gyvas, judrus, linksmas temperamentas – plg. jo apie save pasisakymus (mein Temperament war munter), vizitatorių atsiliepimus, 3) keleriopi gabumai bei polinkiai (mechanika, optika; muzika; poezija bei literatūra; kalbos), 4) tvirti, nepalaužiami pasiryžimai, aukšti siekimai (visomis išgalėmis!), 5) lietuviškoji šeima, įgimtas lietuviškumas, lietuviškas nusistatymas, net nesąmoningas viso, kas lietuviška, pasisavinimas bei jutimas (plg. Maironio „į krūtinę skausmą savo liejo nežinia"), kvėpavimas iš vaikystės lietuviškoj atmosferoj, 6) jautrumas.

Toks Donelaitis pradeda savarankišką gyvenimą. Motina vargu ar daug galėjo padėti Kristijonui mokyklos suole. Jis pats turi savim pasirūpinti. Ateitis – nuo jo paties priklauso. Daugiau pasiryžimo, tvirtumo, bet ir palūžti lengviau.

1. **Studijos ir kova su skurdu.** „Varia expertus sum, multa passus" (visko patyręs esu, daug iškentėjęs), – rašė 1766 m.[26] Sunkus kelias į šviesą! Prisimintina biografija: Kneiphofo mokykla, universitetas, apalpimas, beturčių bendrabutis. Dideli siekimai: studijavo daugiau, tur būt, dalykų, negu privaloma, nustatyta, su visa aistra siekė mokslo gelmių (meine Heftigkeit im Studiren.[27]). O materialinės sąlygos slėgė. Jo paties žodžiais, universitete skurdžiai stūmėsi (sehr kümmerlich hat durchbringen müssen)[28]. Gal moksle stengėsi užsimiršti, bet alkanas skrandis save primindavo, ir reikėjo jį patenkinti.

Neatrodo, kad materialiniu savo gyvenimu Donelaitis būtų pirmiausia ir labiausiai rūpinęsis. Tik nebepakenčiamos, beviltiškos sąlygos vertė šių dalykų neužmiršti, galvoti apie ateitį, ją užsitikrinti – sau ir savo artimiesiems. Vertė imtis daugelio darbų.

[26] „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 484.

[27] „Altpreussische Monatsschrift", 1914, LI, S. 183; „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 361, 378.

[28] Schleicher A. Christian Donaleitis Littauische Dichtungen<...> St. Petersburg, 1865, S. 20.

1766 m. rašė krikšto knygose: „Akys silpsta, perkrovimas darbais užgula dvasią ⟨...⟩. Po darbų naštos dažnai sustingdavau, bejausmis likdavau“ (Oculi jam deficiunt et labores nimis cumulati obruunt animum ⟨...⟩. Saepius ferre exanimus sub laborum onere extorpui)[29]. Kad kova su skurdu gilios įtakos turėjo, rodo faktai: 1) Džiaugsmas, pasitenkinimas, kad neturįs vaikų, nes tarnyba esanti prasta (denn der Dienst ist mittelmäszig schlecht)[30]. 2) Susirūpinimas žmonos likimu – našlių prieglaudos statymas. Nepasitikėdamas savo sveikata, tik keletui metų praėjus po vestuvių, jau ta prieglauda rūpinasi. Nori valdžios lėšomis statyti, bet pastato savo lėšomis. 3) Hipochondrija. Kaip nurodo pats, uoliai studijuodamas, tapo hipochondriku (durch meine Heftigkeit im Studiren hypochondrisch geworden war)[31]. Nusilpimas, nuolatiniai, kad ir mažesni, negalavimai. Hipochondrija labai reikšminga Donelaičio psichikai suprasti.

Tiesa, T. Ruigiui atsako visuomet turėjęs tokias geras akis, kad net 65 amžiaus metais galėjęs smulkią rašyseną be akinių skaityti, bet 1766 m. skundžiasi, kad „oculi deficiunt“ (akys silpsta). Skaitydamas Noibauerio (Neubauer) raštą (separacijos byloj), prie žodžių, kad pastorius dėl sirguliavimo negalėjęs atvykti (wegen seiner kränklichen Umstände nicht kommen konnte), o vietoj savęs į lauką atsiuntęs varpininką Zeligmaną[32], Donelaitis prirašo: „Aš buvau ne liguistas (nicht kränklich), bet senas, ir man nebuvo reikalo tavo įsakymu eiti į laukus. Kai tai rašau 1778 m. – per 35 metus tik kartą buvau susirgęs ir negalėjau eiti bažnyčion. Žiūrėk tik, kas su tavim dar gali atsitikti“[33]. Bet čia vėl prisimintina, ką rašo 1777 m. geram draugui, kai tas prašė barometro, apie rankas: jos esančios daugybės mechanikos darbų nežmoniškai išvargintos ir vargu ar beapsimokėtų dar daugiau jas varginti. Taigi poleminiam atsakyme Donelaitis tikriausiai perdėjo – „sustiprino“ savo sveikatą.

Kova, matyt, įpratino Donelaitį rūpintis materialiniu gyvenimu, ateitimi, bet kartu jautrino jo psichiką, gimdė hipochondriją.

---

[29] Passarge L. Christian Donalitius' Littauische Dichtungen ⟨...⟩ Halle, 1894, S. 21; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 484.

[30] „Altpreussische Monatsschrift“, 1914, LI, S. 179; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 356, 375.

[31] „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 361, 378.

[32] „Altpreussische Monatsschrift“, 1897, XXXIV, S. 312; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 394.

[33] „Altpreussische Monatsschrift“, 1897, XXXIV, S. 322; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 397, 400.

2. **Pietizmas.** Keli K. Donelaičio mokytojai-profesoriai buvo pietistai. Tuo laiku pietistinis sąjūdis buvo stiprus ir madingas. Ne vienas dalykas rodo, kad Donelaitis jo buvo paveiktas. 1) Pagrindiniu dalyku pietistai laikė asketinį gyvenimą. Jų smerkiami, draudžiami šokiai, teatro lankymas, brangūs, puošnūs drabužiai, net pasivaikščiojimas, juokas, juokavimas. Smerkiami liaudies papročiai švenčiant bažnytines šventes. 2) Griežta, puritoniška moralė. Iš aukšto žiūrėjimas į „neapšviestuosius", kito tikėjimo žmones. Netolerancija. 3) Biblijos branginimas, ja rėmimasis, teologijos apribojimas biblija. Donelaitis bibliją savo prierašuose nuolat cituoja – nurodo vietas. Ja remiasi, jos pagalba kovoja. Biblija jam aukščiausias autoritetas.

Kaip matyti iš Donelaičio prierašų, bent pastorinio darbo pradžioj jis nebuvo tolerantas. Moralinis griežtumas, asketinio gyvenimo branginimas, žemiškųjų gėrybių palyginti menkas (bent teoretiškai) vertinimas, nusidėjusių beatodairinis smerkimas – visa tai rodo pietizmo poveikį. Jei nebūtų kunigas, pietizmo poveikis būtų, reik manyti, silpnesnis. O Donelaitis buvo „linijos žmogus".

3. **Lietuvių skriaudimas** (slėgimas iš viršaus). Lietuviškoj šeimoj ir aplinkoj išaugusį, lietuviškajam darbui tarp savųjų besiruošiantį Donelaitį turėjo skaudžiai paveikti kolonizacija – atkeliavusių iš kitur protegavimas, užkorimas lietuviams, ekonominio pagrindo iš lietuvių atėmimas, lietuvių niekinimas, neigiama įtaka jų papročiams. Prisimintina, kad Lazdynėliuose, Donelaičio tėviškėj, buvo apie pusę vokiečių, o Tolminkiemy – daugiau kaip pusė. Donelaičio akyse (1745 m.) Tolminkiemyje keli valstiečiai buvo „nušalinti" nuo ūkių, iš kurių sudaryti priedvariai (Vorwerk), o jie patys baudžiauninkais paversti. Šį faktą Donelaitis mini savo pastabose įpėdiniui („Allerley zuverlässige Nachrichten")[34]. Tolminkiemy taip buvo įvykę ir 1732 m.[35] Kaip stipriai tų dalykų, tos politikos ir jos vykdytojų Donelaitis buvo paveiktas, kaip, iš vienos pusės, užjautė žmones, o iš kitos pusės, nekentė amtmonų, matyti iš kelių faktų. 1) Su grobuoniška politika nesusitaikė iki mirties, jos neužmiršo ir negalėjo dėl jos dovanoti. Pastabose įpėdiniui, minėdamas amtmono K. H. Beringo (Baering) grobstymą žemių, didinimą priedvarių, Donelaitis priduria: „*N B.* Tai gryniausia tiesa, šaukiu aš iš savo kapo" (*N B.* Die-

[34] „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 360, 377.
[35] Plg. „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 357–358 (išnaša).

ses ist wahrhaftig wahr, ruffe ich aus meiner Gruft)[36]. 2) Byla su amtmonu T. Ruigiu priartino jo mirtį. Tai, berods, konstatuoja kone visi jo biografai.

Donelaitis kovojo su kolonizatoriais, nekentė dvarininkų kaip liaudies priešų – skriaudėjų, viso blogio šaltinio, bet mylėjo liaudį – ne tik lietuvių, bet ir kitų tautų.

4. **Kaimo, jo žmonių aplinka.** Prisimintina, kad Donelaitis retai už savo parapijos ribų tebuvo išvykęs. Tik kartą iš Tolminkiemio į Karaliaučių.

Aplinkos įtaka ne taip lengvai apibrėžiama, apskaičiuojama. Bet kad jos būta labai didelės – abejoti netenka. Aplinka yra vienas pačių svarbiausių asmenybę formuojančių faktorių. Ją matom iš „Metų". Jei kitokioj aplinkoj būtų gyvenęs poetas, ir „Metai" būtų kitokie. Kad Donelaitis gyvena savo aplinkos gyvenimu – jaučia jo pulsą, seka, stebi visa, pergyvena, jautriai reaguoja, – matom iš krikšto metrikų knygos, kur labai dažnai pridėtos trumpos kūdikio tėvų biografijos, charakteristikos, apibūdintas jų, o kartais ir kūdikio likimas (pvz., kaip bedieviai kūmai grįždami nuspaudė vaiką). Suaugimas su kaimu. Į daugelį dalykų žiūrėjo jo akimis (daugiausia gal nesąmoningai).

III Donelaičio asmuo mūsų akimis

1. **Tikrasis jo pasaulis.** Minėta eilė apibūdinimų, paties Donelaičio pasisakymų. Vienu ar kitu požiūriu jie nušviečia Donelaičio asmenį, charakterį, polinkius, reikšmingus veiksnius, – bet niekur niekas tiesiogiai neužsiminė apie Donelaitį kaip poetą, kūrėją, apie jo pažiūras į kūrybą, meno, literatūros reikšmę jam, jo asmeniui. Ar literatūrinė Donelaičio kūryba – atsitiktinis dalykas? Ar giliausias ir pilniausias asmenybės, slypinčių jėgų pasireiškimas? L. Rėzos apibūdinimas (dainius Romintos pakrantėj su rūtų vainiku) neturi jokio pagrindo tikrovėj. Tai klasicistinis – romantinis apibūdinimas.

Donelaitis platesnei aplinkai – ne tik nepasižymėjęs poetas, bet visai nežinomas. Net artimesniems žmonėms (plg. minėtą precentoriaus Šulco Donelaičio apibūdinimą po mirties), kurie su juo gyvenę kaip Dovydas su Jonatanu, kaip poetas atrodo neegzistavęs. O gal taip maža žinių šiuo atžvilgiu, gal neišliko kaip tik tos srities medžiaga? Po Donelaičio mirties tuoj niekas jos nerinko. Vėliau, susidomėjus, daugiausia

[36] „Altpreussische Monatsschrift", 1914, LI, S. 180; „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 358, 376.

tesurasta oficialių dokumentų (krikšto metrikų knygos, bažnyčios statymo aktai ir kt.).

Taigi ar kūryba, literatūra, menas – esminiai Donelaičio gyvenimo dalykai, ar antraeiliai? Beveik įsigalėjusi pažiūra, bent pas mus, antroji. O tai neteisinga! Vienas iš dviejų išlikusių Donelaičio laiškų (1 vokiškas, 1 lietuviškas) tai įrodo. Laiškas rašytas 1777 m. vienam plačiau nežinomam namų mokytojui (Hauslehrer), kandidatui į pastorius, Kilgiuose. Šis Donelaitį prašęs barometro. Donelaičio laiškas – atsakymas į jo prašymą, kurio Donelaitis nebegalįs išpildyti, nes jo rankos nebetesinčios (durch viele mechanische Arbeiten bis aufs äuſserste gemiſsbrauchten Hand)[37]. Donelaitis šiame laiške parodo save iš kitos pusės, intymų, vidinį gyvenimą atskleidžia. Matom jį intymiausių draugų tarpe. Paaiškėja laiko praleidimo būdas, pokalbių tematika – kalbamasi literatūrinėm temom. Gausios citatos iš antikinių poetų. Donelaitis pasakoja – jam buvusi maloni paguoda (angenehmer Zuspruch), kai praėjusią žiemą, lygiai tuo pačiu laiku pamatęs ateinant savo mylimą konfratrą (Amtsbruder) iš Valtarkiemio, jį (savo kreipimesi laiško pradžioj vadina mylimu, puikiu darugu) ir jo tėvą, lygiai mylimą. Norėtų, kad jo senos ausys dažniau taip būtų pradžiugintos, kaip tada. Temos buvę – įvairūs dalykai iš didvyrių pasaulio (allerlei im Reiche der Helden), Dovydo ir Jonatano draugystė[38], pirmųjų žmonių šeimininkavimas[39], laimė ir nelaimė arba rūpesčiai, o pagaliau viltis[40]. Paskum jie girdėję Krizą, savo vargus pasakojantį ir gerojo amtmono verkiantį – taip wèrkė

Kàd ir Ákys jau kelliems iſʒpûti prădėjo.

Kiekvienas (Jedermann) nuolat šaukė:

Ak, Pôn' Amtsrot' ak! dėl ko mùms nùmĭrĕi pérnay.

Taigi centrinė vieta, pagrindinis dalykas – poezijos pasaulis, Donelaičio kūriniai. Kiek džiaugsmo poetui, kai gali tame pasauly pabūti, kitiems jį parodyti ir būti suprantamas! Jis čia toks iškalbingas, sakysim, Vergilijaus posakį „O mihi praeteritos referat si Jupiter annos!“ (O kad Jupiteris man grąžintų praėjusius metus!) komentuoja taip pla-

[37] Passarge L. Christian Donalitius' Littauische Dichtungen <...> Halle, 1894, S. 340; Kristijono Donelaičio rankraščiai. Red. K. Korsakas, paruošė L. Gineitis. V., 1955, p. 48–49; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha. Red. K. Korsakas ir J. Lebedys. V., 1957, p. 195.

[38] K. Donelaičio eilėraštis vokiečių kalba su jo paties komponuota muzika.

[39] „Metų“ epizodas.

[40] K. Donelaičio eilėraštis vokiečių kalba su jo paties komponuota muzika.

čiai ir taip įsijautęs, iš savo patirties, epochos, aplinkos išeidamas, jog neabejotina, kad literatūra, menas – tai jo tikrasis pasaulis, kuriame ne mažiau gyvena, negu žemėj.

Šis laiškas nėra vienintelis šaltinis, pagrindas tokioms išvadoms. Minėtas jau vienas Donelaičio draugas – kunigas J. G. Jordanas, kurį įvesdinant, Donelaitis sakęs lietuvišką pamokslą (1779 m.), laiške Rėzai apibūdinęs Donelaitį ir savo pažintį su juo (nuo 1776 m.). Jis girdėjęs apie jo mechaninius, optinius darbus, fortepijoną, muzikines kompozicijas. Įdomu, kaip jis įsigijo Donelaičio pasitikėjimą, su juo suartėjo – savo sugebėjimu jo kompozicijas suprasti, jas paskambinti. Taip pat naujų dalykų skambinimu labai Donelaičiui įsiteikęs![41]

Vadinas, artimiausias kelias į Donelaičio širdį – menas. Menas – literatūra, muzika – nebuvo tik pramoga, tik laiko praleidimas. Ar nebūtų tokiu atveju Donelaitis savo to pamėgimo pasmerkęs?

2. **Moralinis Donelaičio veidas.** Pats sau Donelaitis yra griežtas, daug iš savęs reikalauja, save smerkia už niekus – pvz., dėl rašysenos: „mano paviršutiniškumas, skubotumas (mein flüchtiges Wesen) kaltas, kad dažnai blogai [t. y. negražiai] rašiau 〈...〉. Tokios rašysenos gėdijuos“[42]. Kitoj vietoj (prieraše) smerkia save už tai, kad, skaičiuodamas tais metais gimusiuosius, klaidų padarė (netiksliai suskaitė) ir reikėjo taisyti. Būdinga, kad rašysena keičiasi teigiamai: pirma padrika (flüchtig), vėliau graži, kaligrafiška net! Donelaitis aptaria ir savo „žodyną“ (cituotuose prierašuose prie Ruigio rašto): „Jei aš čia pridėtose pastabose žodžius *prakeikimas, prakeiktas* kartais pavartoju, žiūrėk paaiškinimą šiose Biblijos vietose: Prad. 12, 3, Atk. 27, 17, 19, 24. Nes taip pasielgė Ruigys su manim“[43].

Neužmiršta niekad esąs pastorius, kunigas. Mėgo dainuoti, skambinti, bet sako, kad ir „skambindamas bei dainuodamas būdavau moralus“ (ich war auch im Spielen und Singen moralisch)[44], žinojo saiką, taikėsi prie draugų, norėdamas jiems būti naudingas.

---

[41] Rhefa L. J. Das Jahr in vier Gesängen〈...〉 Königsberg, 1818, S. IX.
[42] „Altpreussische Monatsschrift“, 1896 XXXIII, S. 20; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, 473, 489.
[43] „Alpreussische Monatsschrift“, 1897, XXXIV, S. 331; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 414, 419.
[44] „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, 364, 379–380.

„Ir besilinksmindami (in der Munterkeit) turime būti kitiems pavyzdys (Exempel zur Nachfolge), nieko nepapiktinti, kad krikščionybė šiuo netikėjimo laiku nebūtų šmeižiama“[45].

Konfratrams Donelaitis irgi griežtas, dažnai juos smerkia, iškelia jų ydas, ypač jaunosios kartos rūpinimąsi žemiškuoju gyvenimu – „vilnomis, bet ne avimis“ (Wolle und nicht Schaafe suchte): „Jei pasaulietiškai nusiteikę pastoriai susitikdavo (susirinkdavo), retai tebuvo girdima šnekant apie mokslus (Wissenschaften) ir kalbas, o apie pajamų padidinimą ir žemiškus pelnus mielai šnekėdavos taip daug, kad net koktu (bis zum Ekel)“[46]. Vėl argumentas už mokslo bei meno pasaulį!

Donelaičiui būdingas altruizmas. Jis jaučiasi gyvenąs ir nori gyventi kitiems. Stalupėnuose dėl mokinių, jų gailėdamasis, pasilieka nuo Sekminių iki viduvasario. Stato našlių prieglaudą: „Šiuos namus, mūsų pačių lėšomis pastatytus, dovanojame, kaip našlių prieglaudą, Tolminkiemio kunigo našlei. Dievas mums liudininkas, kad mes [t. y. Donelaitis su žmona] savo gyvenimo laiku stengėmės kiekvienam mielai padėti (zu dienen), tebūnie tad šie namai geradarybė (Liebesdienst) po mūsų mirties“[47]. Prisimintinas ir sodas, kuriame Donelaitis daug valandų praleisdavo dirbdamas, augindamas medelius – nebe sau, ne savo vaikams, bet kitiems, visai jam svetimiems žmonėms – ir ramiai galėdamas pacituoti sentenciją: dandum quandoquidem etiam posteritati aliquid est (reikia palikti ką nors ainiams). Prisimintina ir byla su amtmonu dėl bažnytinės žemės, kaip Donelaitis pabrėžia – „ne privačiai savo naudai, bet dėl įpėdinių pastorių〈...〉“.

Sau ir konfratrams Donelaitis jokių nuolaidų nepripažįsta. Savo poelgiuos tvirtas, nesvyruojantis. Smerkia dažnai save dėl smulkmenų. Jo žodis nuo darbų nesiskiria. Jaučiasi esąs dievo atstovas: „noriu būti avinėlis ir piemuo“. Stengiasi išlaikyti moralinį autoritetą – savo ir bažnyčios. Toks pat nuoseklus jis ir kovoj su priešais. Priešas teisingas būti negali. Jis kartu ne tik Donelaičio, bet ir bažnyčios, dievo priešas. Todėl kovoj Donelaitis jaučiasi ne vienas. Dievas ir biblija su juo. Todėl priešo nebijo, jam nesilenkia, nesižemina, nenusileidžia! Kaip dievo ir bažnyčios atstovas, kovoj jaučiasi galingas, užmiršta savo silpnybes, savęs nebesmerkia. Kiekvienas jo neigiamas apibūdinimas, kokio

---

[45] „Literatūra ir kalba“, 1965,VII, p. 364, 380.
[46] Ten pat, p. 371, 384.
[47] Ten pat, p. 361–362, 378.

daugiau ar mažiau reliatyvaus trūkumo paminėjimas – yra įžeidimas, šmeižtas, įžeidžiąs ne tik Donelaitį, bet ir dievą. Lyg pragaro jėgos eitų prieš jį. Todėl jis ir kovoja kaip su pragaro jėgomis! Laikysena – kaip krašto kunigaikščio (taip vienas Kriegsrat'as apie jį pasakęs). Demaskuoja priešo sumanymus, kėslus, metodus – ir puola, nesigailėdamas žodžių, – keikia, kolioja, niekina: „Mons[ieur] Ruigys, žmonių priešas ir... mano persekiotojas... žmonių giminės atmata 〈...〉 šitas be sąžinės žmogus, šitas... šitas niekšas, šitas dukart pragaro ir velnio vaikas" (Mons. Ruhig, der Menschenfeind und, – mein Verfolger, – der Ausschaum des menschlichen Geschlechtes 〈...〉 dieser gewissenlose Mensch, dieser, – dieser Unmensch, dieses zwiefache Kind der Hölle und des Teufels 〈...〉)[48]. Apeliuoja nuolat į dievą, jo kerštu grasina. Sąmojum ir ironija nori priešą suniekinti, jei ne sunaikinti. Pvz., Ruigys sako, kad pagrindinis Donelaičio argumentas atpultų, jei jis didžiąją pievą vienas gautų ir galėtų naudotis priedvario ganykla. Donelaitis sarkastiškai atrėžia: „Jis čia man tikrai giliai širdin įžvelgė. Tai tikrai daugiau negu angliškas protas. Buvusias ir būsimas mintis taip tiksliai atspėti, neprašauti pro šalį! Koks tai šviesus, daugiau negu angliškas protas. Kas žino, ar Jupiteris ir jo sūnus Merkurijus, tiek tūkstančių kartų pasaulį apkeliavęs, žmogaus minčių rezginį taip tiksliai pažino, kaip šiame amžiuje monsieur Ruigys 〈...〉"[49]. Su priešais kovojo iki galo, nesitraukdamas, neatlyždamas. Kaip minėta anksčiau, byla ėjo iš vienos instancijos į kitą. Donelaitis ieškojo teisingumo – ne tik Įsruty, Gumbinėj, Karaliaučiuj, Berlyne, bet ir pas karalių. Savo kovą apibūdina pats: „Aš 〈...〉 iš visų jėgų bylinėjausi" (Ich habe auch mich verzweifelt herumgezankt!)[50]. Jausdamasis ir vienišas likęs, laikosi heroiškai, didingai – „aukščiau smulkios, miesčioniškos moralės". „Nereikalauju jokios padėkos iš įpėdinio. Padariau, ką turėjau padaryti, nereikalaudamas pagyrimo"[51]. „Netrokštu padėkos, nes man tai žemėje (in der Erde) nieko nepadės"[52].

3. **Temperamentas**. Donelaičio temperamentas į save atkreipė ne vieno dėmesį. Jau L. Pasargė 1878 m., remdamasis Donelaičio prierašais,

[48] „Altpreussische Monatsschrift", 1897, XXXIV, S. 327; „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 399, 401–402.
[49] „Altpreussische Monatsschrift", 1897, XXXIV, S. 327; „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 410, 416.
[50] „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 371, 384.
[51] „Altpreussische Monatsschrift", 1896, XXXIII, S. 193.
[52] „Altpreussische Monatsschrift", 1897, XXXIV, S. 285; „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 355, 375.

pastabom įvairiose bažnytinių dokumentų knygose, konstatavo[53], kad vidinis Donelaičio gyvenimas, psichinis nusiteikimas nepasižymėjo ramumu, giedra, kaip iš kūrinių ir paprastų nesudėtingo gyvenimo aplinkybių, faktų galėtume laukti. Bažnyčių vizitatoriai apie tai irgi kiek užsimindavo, teigiamai Donelaičio temperamentą vertindami. Net 1779 m. – metais prieš mirtį, kai Donelaitis pats sakosi pasidaręs jau apatiškas (stumpf) ir tik mąstyti dar gerai galėjęs[54], – rašoma, kad jis judrios dvasios ir kūno („befindet sich noch bey munteren Geystes und Lebenskraftes")[55]. Pats Donelaitis irgi ne vieną kartą tuose prierašuose–pastabose apie savo temperamentą užsiminė. Apie senesnius laikus sako: „Aš iš prigimties buvau gyvo temperamento ir mokėjau dainuoti bei skambinti savo fortepijonu ir pianinu〈...〉".(Mein Temperament war natürlich munter, und ich konnte auf meinem Forte–Piano und Flügel singen und spielen〈...〉)[56]. Tai, be abejo, tiesa: iš jaunystės laikų iki pat senatvės liko Donelaityje judrumo, gyvumo, linksmumo. Prisimintinas ta proga laiškas Kilgių namų mokytojui. Ir kai būdavo gerai nusiteikęs, jis visiems krisdavo į akis.

Bet kartu reikia prisiminti ir du minėtus faktorius – hipochondriją ir pietizmą. Hipochondriją pats Donelaitis konstatavo atsiradus dėl sunkių materialinių gyvenimo sąlygų, ji į senatvę, anot Pasargės, vis stiprėjo. Sunki, beveik beviltiška kova su ponais amtmonais, lietuvių skriaudimas tą ligą stiprino; žmonių moralės smukimas, irgi beveik beviltiška kova dėl jos taip pat negalėjo teigiamai atsiliepti. Prisiminkim pietizmą – tą atšiaurų puritonizmą, beveik visa, kas žmogiška, smerkimą. Jis daug reikalavo iš savęs ir iš kitų. Tie reikalavimai nebūdavo patenkinami. Į juos per maža atsižvelgiama. Ir suprasim, kodėl ir maži dalykai mūsų poetą nervino, slėgė, visą audrą kėlė jo sieloje. Nebuvo kam ar per maža tebuvo kam atsiverti, neutralizuoti tų ardomųjų faktorių įtaką. Atkreiptinas dėmesys į tokį Donelaičio pasisakymą: „Nenorėdamas skandalingai gyventi (um nicht scandaloes zu leben), turėjau dažnai Samsono jėgą panaudoti (Simsons Kraft annehmen müssen), tačiau kartais vos nepralaimėdavau, bet iki to niekuomet nenusileidau〈...〉. Jei mano įpėdinis (Succesor) bus labai karšto kraujo ir negalės susi-

---

53 Passarge L. Aus Baltischen Landen. Glogau, 1878, S. 315.
54 „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 369, 383.
55 Plg. „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 363 (išnaša).
56 „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 364, 379.

valdyti, tai aš pranašauju jam, kad jis Tolminkiemy žuvų tiltą (Fischbrücke)[57] pergyvens, kai viens kitam tveria už galvų, pešasi, biauriais spektakliais išsistato⟨...⟩"[58]. Iš jo matom, kad Donelaitis su savo temperamentu kovojo, jį tramdė. Nemėgo triukšmo. Bet ta kova sunkiai ėjo – net Samsono jėgos ne visada užtekdavo.

Lieka vienas klausimas, sunkokai išsprendžiamas, neturint daugiau gyvenimiškos medžiagos iš anų laikų apie Donelaitį. Remiamės daugiausia jo paliktom pastabom, prierašais – reagavimu popieriuje (tiek dėl raštų, tiek į gyvenimo įvykius). Nežinia, kaip reagavo, atsiliepdavo į gyvus žmones konkrečių jam nepatinkančių įvykių, faktų proga. Tą spragą kiek užpildys keletas pavyzdžių iš krikšto knygų, nušviečiančių Donelaičio pažiūras, reagavimą į žmonių moralės palaidumą, sugedimą.

„[1745 metai] 40. – *Kovo 9 d.* Tėvas (pater): zalcburgietis kareivis iš Išdagių, vadinęsis Jonu Vinkleriu (Johann Winkler), kuris ją, žadėdamas vesti, išniekino ir po to nuėjo į pulką. Motina (mater): Ieva, paleistuvė (eine Hure) iš Išdagių, kurią jos tėvai dėl paleistuvystės išvarė"[59]. Kitoj vietoj motina pavadinta triguba kekše („eine 3doppelte Hure")[60]. „[1757] *Sausio 30 d.* Tėvas (pater): Jurgis Baumanas (Georg Baumann), pabėgęs reformatas bernas, kuris prižadėjo vesti, o po to (nach der geschehenen Schwängerung) dingo. Motina (mater): Ona Kotryna Markvart (Anna Catharina Marquardt), Kristupo Markvarto (Christoph Marquardt's), ūkininko iš Didžiulių, duktė, darbšti bobpalaikė (Weibstück). Duktė (filia): Kotryna (Catharina), mergos vaikas (Hurenkind)"[61]. 1768 m. apie vieną moteriškę pasakyta: *N B.* „Visa šeima iš kiaulininko (aus dem Schweinestall). Nes jos motina taip ištvirkavo, kad, gyva būdama, pūti pradėjo ir keletą metų ⟨...⟩ lovoj gulėjo ir palengva mirė"[62].

Iš pavyzdžių matyti, kad Donelaitis jokios užuojautos, pasigailėjimo bent nieko nekaltam kūdikiui nerodė, smerkė ir šiurkščiausių žodžių nepasigailėjo. Šitos pastabos yra telegramų stilium rašytos, ir tai jose jaučiamas įniršimas. Todėl reik manyti, kad, su konkrečiais asmenimis kalbėdamas, daugiau ir dar stipresnių žodžių pavartodavo.

---

[57] Tiltas Karaliaučiuje. Ant jo ir Priegliaus krante būdavo didelis triukšmas, vykdavo prekyba.

[58] „Altpreussische Monatsschrift", 1914, LI, S. 254; „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 367, 382.

[59] „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 474, 490.

[60] Ten pat, p. 474, 490.

[61] „Literatūra ir kalba,", 1965, VII, p. 479, 492.

[62] Ten pat, p. 485, 496.

Vadinasi, savo temperamentą Donelaitis sunkiai teapvaldydavo. Jo reagavimas – gaivališkas, aptemdąs protą, visą būtybę apimąs. Greitas ir gilus, ilgas, nes visą nervų sistemą paliečiąs. Donelaičiui būdingas kraštutinumas, o dėl to kaltas jo per didelis jautrumas.

4. **Donelaitis ir tikrovė** (Tarp dviejų pasaulių. Donelaičio dvilypumas, arba dvejopumas). Bandysime apibendrinti, sintetinti iškeltus, analizuotus dalykus – faktorių poveikį, amžininkų atsiliepimus, Donelaičio pasisakymus. Juose ne vienas prieštaraujantis dalykas.

Pagrindinė problema – idealusis ir tikrovės pasaulis. Jų vieta, susiderinimas, kurio nors dominavimas – ar kontrastingumas, antagonizmas. Gyvenimas viename ar abiejuose, – iš vieno bėgimas kitan?

Idealusis – mokslo, meno, kūrybos pasaulis. Prieš mokslą, meną Donelaitis niekur nepasisako. Ruigiui paminėjus aukštuosius mokslus, kaip pagrindinę Donelaičio dėmesio sritį, jaučiasi giriamas. Bara konfratrus už nesidomėjimą mokslais, senosiomis kalbomis. Nepatinka, kad šie savo pokalbiuose jų nedaro centrine tema. Tai rodo, kad tas pasaulis Donelaičiui buvo tikrasis.

Tikrovės pasaulis – kasdienybė, kova dėl egzistencijos, kova su valdžia – jos politika, grobuoniškom amtmonų užmačiom, kova su sumenkusia žmonių morale. Smulkūs ir įkyrūs ūkio rūpesčiai. Kovodamas su amtmonu dėl bažnytinės žemės, sušunka: „O jūs miestų pamokslininkai, kuriems su ūkiu (ūkiniais dalykais) netenka kankintis, kokie jūs laimingi!“ (Ach ihr Prediger in den Städten, die ihr euch mit der Landwirthschaft nicht plagen dürfet, wie glücklich seyd ihr!)[63]. Iš kai kurių posakių galima spręsti, kad Donelaitis žmonai šeimininkavimą, ūkinius reikalus buvo pavedęs: „〈...〉 mano žmona, kuri, tiesą sakant, ūkiu (šeimininkavimu) rūpinosi (sich mit der Wirtschaft abgab), paseno ir paliego (wurde kränklich)〈...〉“[64].

Dvejopas, nevienodas Donelaitis viename ir kitame pasaulyje. Idealiajam – išminties kupinas; malonus, gerbiamas draugas – mažam ratelyje. Objektyvus, ramus, švelnus, kritiškas, kai svarstomi kasdienybei tolimi dalykai. „O mihi praeteritos referat si Jupiter annos! (O kad Jupiteris grąžintų man praėjusius metus!), – Vergilijų cituoja, gailėdamasis nebegalįs dirbti barometrų. Svarsto, kad kadaise kažkas taip

[63] „Altpreussische Monatsschrift, 1914, LI, S. 260; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 374, 385.
[64] „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 358, 376.

mąstė, rašė ir gal su pagrindu skundės. Jei žinotų, kodėl taip anas nežinomasis išsireiškė, apgailestaudamas praėjusius laikus, galėtų iš to tinkamą *tertium comparationis* (lyginimo pagrindą) susidaryti...[65] Kasdienybėj – šiurkštus, rūstus, karštas, negalįs šaltai pagalvoti, lyg iš perspektyvos pasižiūrėti, toleruoti, stačiai sunkiai suvaldomo temperamento, kurį taip lengva bet kam paveikti. Tikrovė per daug neatitinka idealiojo pasaulio. Jaučia pareigą kovoti, nors mėgsta ramybę. Mato, kad kova beveik beviltiška, nors jaučiasi teisus ir ne bejėgis. Kovos nevengia, nors triukšmo nemėgsta, stengiasi nuo jo toliau laikytis. Bet išprovokuotas – kovojo kaip sužeistas. Una salus victis nullam sperare salutem... (vienintelis išsigelbėjimas nugalėtiems – nesitikėti jokios pagalbos...). Ta kova jam daug atseina. Jaučiasi persekiojamas, skriaudžiamas. Ir ne taip tolima praeitis, senoji karta – geresni laikai. Ir konfratrai kitokie, geresni, labiau susirūpinę savo pareigomis, ir žmonės kitokie – lietuviai, laikėsi savo papročių, buvo aukštesnės moralės, nebuvę girdėti tokių nusižengimų ... Kovoja su dabartimi, jaučiasi teisus. Nors kova sunki, tiek daug iš jo reikalaujanti – rezultatai menki... Į praeitį akys nukreiptos. Ir jo kova, gyvenimas, vargas – beveik kančia tik jam atrodo; daugelis nenori pripažinti jo tiesos, su juo skaitytis. Priešingos galybės – stipresnės. Ir jų stengiasi nuošaliau laikytis, o savo pasipiktinimą, kartėlį palieka popieriuje, rašydamas visa būsimajam įpėdiniui pastoriui (succesor), lyg tikėdamasis, kad tas bus teisingesnis už kitus, už tą aplinką – iš perspektyvos visa matys, pats panašiai galvos, panašių nemalonumų turės ir Donelaitį laikys teisingu. Įpėdinis (sukcesorius), anot Pasargės, Donelaičiui yra beveik tas pats, kas Klopštokui „künftige Geliebte“[66]. Vienas to kreipimosi pavyzdys: „Tu visa patirsi, ką aš jau patyriau, arba tu dėkosi dievui, jei greit iš Tolminkiemio būsi išgelbėtas (erlöset). Prisimink mano žodžius, kai aš jau žemėj miegosiu, ir aplankyk tada dažnai mano kapą“[67].

Tačiau būtų per siaura visą tikrovę, realųjį pasaulį suvesti į erzinančius, ardančius, nemalonius veiksnius. Lieka gamta – amžinas veiksnys, su savo pilnu įvairumo, gyvybės ir grožio gyvenimu, nuolat besikeičiančiu, nuolat kalbančiu jautraus žmogaus širdžiai. Yra džiaugsmo, giedros ir juoko pilkojoj kasdienybėj (plg. J. Tumą-Vaižgantą) – ir

[65] Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha. Red. K.Korsakas ir J. Lebedys. V. 1957, p. 195 – 196.
[66] Passarge L. Aus Baltischen Landen. Glogau, 1878, S. 323.
[67] Ten pat, p. 323.

skanus sveikas valgis, ir poilsis po sunkaus darbo, ir sveikas kūnas, ir pokalbiai... Klaidinga būtų manyti, kad Donelaitis būtų tiems dalykams nejautrus, nors pastabose, prierašuose apie tai nei žodžio nėr. „Metai“ visu ryškumu už tai kalba. Prisimintinas ir jo kruopštus darbas sode – po kelias valandas. Tuo būdu ir tikrovėj yra momentų, veiksnių, prilygstančių, bent artimų idealiajam pasauliui.

Donelaičiui lemta buvo ir vieną, ir kitą tikrovės aspektą giliai justi; jis neliko nuošaly – turėjo dalyvauti konkrečiajame gyvenime. Ir tą mažą pasaulėlį, užkampį – savo parapiją – nuodugniai pažino, gyveno jos gyvenimu, jautė už ją (nes buvo jautresnis). Jis negalėjo išsijungti, aklinai užsidaryti savo idealiajam pasauly. Ką tikrovė labiau galėjo paveikti, negu jį, kurs su tokia aistra nuolat reagavo (keliasdešimt metų tas pats). Daug ką iš to pasaulio, iš realybės, kad ir šiurkščios, pasisavino. Pasaulį jis suvokia realistiškai, realistiškai jį ir pavaizduoja (realistinėmis išraiškos priemonėmis). Sintezė kasdienybėj – abu pasauliai kartu. Geriausias Donelaičio įaugimo žemėn, realybės jausmo pavyzdys yra jo lietuviškas laiškas Jordanui. „Ką veiki su savaisiais? Ar dar sveiki ir linksmi krutate? Mes, senieji, dar vis kybojam ir jau savo grabus duodame budavot ⟨...⟩. Lakštingala jau visur savo dainas pabaigė, o mūsų lašiniai bei dešros jau taipjau baigias. Ak, ir duona jau baigias, o rugiai dar nenoksta. „Kas bus iš mūsų!“ – sako jau daugybė didelė pas mus, rasi, ir pas jus. Rašyk man, kaip jūsų lakštingala dainavo šįmet! ⟨...⟩“[68]. Vienam sakiny – lakštingala ir lašiniai! Lakštingala Donelaitis pradeda, lakštingala ir baigia. Kalba daugiskaita, daugelio vardu, kaip gyvenąs, jaučiąs, žinąs visų bėdas, sielvartus.

Reikia manyti, kad tokios sintezės Donelaitis buvo pasiekęs kone visame savo gyvenime. Pastabos, įrašai – tėra kraštiniai jo asmenybės pasireiškimai. Abu pasaulius sintetinantis dalykas buvo taip pat mechanika, optika. Ir viena, ir kita reikalauja nemažo mokslo, tikslumo, apskaičiavimo, įgudimo – bet tarnauja praktiniam tikslui. Aukštesnės rūšies sintezė, abiejų pradų sujungimas, pasaulių suderinimas, harmonija, jungtis tarp tikrovės ir idealiojo pasaulio yra K. Donelaičio kūryba – „Metai“.

---

[68] Biržiška M. Donelaičio gyvenimas ir raštai. K., 1927, p. 25; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha. Red. K. Korsakas ir J. Lebedys. V., 1957, p. 195.

K. DONELAIČIO KŪRYBĄ APSPRENDŽIANTIEJI FAKTORIAI IR JOS POBŪDIS

1. **K. Donelaitis – pirmas pasaulietinio turinio literatūros kūrėjas** – platus ir gilus, apėmęs savo ir savo aplinkos gyvenimą; jo turinį, esmę konkrečiais, gyvais vaizdais išreiškęs, savąja emocija nuspalvinęs. Tikybine literatūra jis negalėjo pasitenkinti. Turim žinių, jog rašęs giesmes (jos neišliko). Bet G. Ostermejeriui atsisakęs, teisindamasis senatve, rašyti tikybinę poeziją – matyt, per siaura atrodė jos tematika ir tikslas. Donelaitis per daug įaugęs realybėn, gyvenimo turtingumą jaučia, plačiu dvasiniu pasauliu gyvena, todėl savęs išsakyti religine poezija, pasitenkinti ja negalėjo. Jis pasuko nauju keliu.

Galima rasti panašumo tarp Donelaičio kai kurių vokiškų kūrinėlių ir kitų pastorių lietuviškų. Pvz., „An den Amtsrat Donalitius nach dem Verlust seiner Gattin" – arba ir tarp lietuviškų—vokiškų Donelaičio laiškų ir kitų pastorių literatūrinių bandymų. Bet tai nereikšmingi Donelaičio kūrybiškumo ženklai, jie nepaaiškina jo kūrybos kilmės. A. Šimelpenigio eilėraščiai ir Donelaičio „Metai" – tiek bendra teturi, kad lietuviškai rašyta, kad pasaulietinio turinio. Gaila, kad apie savo kūrinius Donelaitis niekur neužsimena. Tik separacijos byloj rašė: „Aš manau, kad mano raštai, vokiški ir lietuviški, yra patikimi liudininkai, kad man nereikia jokių patarėjų" (Ich denke, meine Schrifte, Deutsch und Littauisch, sind laute Zeugen, daß ich keine Rathgeber nöthig habe)[1].

2. **Pavyzdžiai, literatūrinės įtakos.** Minėtas antikinės literatūros pažinimas, pamėgimas, citavimas (Vergilijus, Ovidijus ir kt.). Donelaičio laikų įvairių tautų poetai irgi kiek panašaus pobūdžio veikalus kūrė – anglų Dž. Tomsonas (J. Thomson) „Metų laikus" (1726–1730), vokiečių E. Kleistas „Pavasarį" (1749), lenkų E. Družbacka „Aprašymą keturių metų laikų" (1752) – bet Donelaičio ryšio su jais – sekimo ar tiesioginės įtakos – neįrodyta; nežinia net, ar Donelaitis apie juos žinojo.

Dėl antikinės literatūros poveikio F. Tecneris sako: Vergilijų ir Heziodą Donelaitis, matyt, yra sekęs[2]. Tačiau L. Rėza pabrėžia: „jame

[1] „Altpreussische Monatsschrift", 1897, XXXIV, S. 327; „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 410, 417.
[2] Altpreussische Monatsschrift", 1914, LI, S. 173.

nieko nėra skolinta iš svetimų literatūrų“ (nichts aus fremder Literatur hineingetragen ist)[3].

Paties Donelaičio pasisakymas: „Jei jis [Vergilijus] tebegyventų dar mūsų laikais, kaip apšviestas, tikras krikščionis, o kaip pasikeistų jo „Iliada“ [„Eneida“] ir kokia graudžia dejone skambėtų jo „Bukolikos“, į švelnius tonus įsimaišius disonansiniams ⟨...⟩. “*Tytire! tu patulae recubans sub tegmine fagi*[4] gautų visiškai kitą toną, negu, pasak Vergilijaus, savo švilpyne traukė Titiras“[5].

Vadinas, Donelaitis jaučia savo ir Vergilijaus epochų skirtingumą, supranta, kad taip rašyti nebegalima, nes pats Vergilijus kitaip rašytų.

Prof. V. Mykolaitis: „Metai“ tiek skiriasi nuo anų senovės poetų kūrinių, kiek skiriasi XVIII a. lietuvių valstiečio gyvenimas nuo senovės graikų ir romėnų gyvenimo“. Tik mintis parašyti „Metus“ greičiausiai bus kilus, pasiskaičius anuos senovės poetus. Šiaip – viskas nauja, be pirmtakų, be pavyzdžių[6].

Prof. K. Korsakas: „⟨...⟩netenka ginčyti, kad Heziodo „Darbai ir dienos“, Vergilijaus „Bukolikos“ ir „Georgikos“, Teokrito idilės buvo Donelaičiui pirminis pavyzdys, berašant savo „Metus“. Tačiau Donelaičio poemoje nė iš tolo neaptinkame jokios tiesioginės tų poetų įtakos ar sekimo – joje viskas saviška, originalu, donelaitiška ⟨...⟩“[7].

H. Zabulis: Donelaitis vienintelis Europoje „pabandė antikines tradicijas traktuoti visai naujai, realistiškai“[8].

Paminėjau mokslininkų išvadas, norėdamas pabrėžti, kad kitos literatūros – tiek antikinė, tiek naujosios – nėra pats reikšmingiausias Donelaičio kūrybą apsprendžiantis faktorius.

3. **Tikslai ir publika.** Ko iš tikrųjų siekė Donelaitis? Nežinia. Daugelio spėjama, kad savo kūrinius, kaip ir švedų poetas vyskupas Tegneris,

---

[3] Rhesa L. J. Das Jahr in vier Gesängen ⟨...⟩ Königsberg, 1818, S. VI; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha. Red. K. Korsakas ir J. Lebedys. Vilnius, 1957, p. 237.

[4] Titire, tu po plačiašakiu skroblu ilsėdamasis (eilutė iš pirmosios „Bukolikų“ eklogos).

[5] Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha. Red. K. Korsakas ir J. Lebedys. V., 1957, p. 196.

[6] Mykolaitis-Putinas V. Donelaičio „Metai“. – Kn.: Mykolaitis-Putinas V. Raštai. V., 1962, VIII, p. 219.

[7] Korsakas K. Kristijonas Donelaitis ir jo „Metai“. – Kn.: Korsakas K. Literatūra ir kritika. V., 1949, p. 137.

[8] Zabulis H. K. Donelaičio „Metų“ santykis su Vergilijaus ir Hesiodo didaktinėmis poemomis. – „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 212.

skaitęs parapijos žmonėms bažnyčioje. Stalupėnų mokyklos mokiniams parašęs pasakėčias. „Metuose“ yra eilutė („Pavasario linksmybių“ pradžioj, Pričkaus pamokymuose vyrams ir moterims): „Moters, jūs, nenaudėlės! tai jums parašyta.“[9] Niekur kitur neminima, kad ta Pričkaus kalba būt buvus rašyta – į ją ir kiti veikėjai buvo įsiterpę. Taigi Donelaitis, matyt, užsimiršo. Užmiršo personažą ir pats jo vietoj ėmė kalbėti. Ir daugiau vietų galima rasti, kur, atrodo, pats Donelaitis kalba tiesiog žmonėms. „Rudens gėrybių“ pradžioj, kur Donelaitis kalba pats (duoda rudens gamtos vaizdą, parodo žmones trobose, kvieslio atsilankymą, išsirengimą į Krizo dukters vestuves, puošimąsi) – pabaigia:

Bobos! šiukštu jums margų vainikų norėti,
O jūs, mergos! vėl, minau[10]*, n'užsigeiskite kykų.*[11]

Kviesliui kumelės nugarą daužant, autorius prideda pastabą:

Tu, nenaudėli! kam spardai kumelio šonus?
Jok pamaži, žioply! nemušk be reikalo kuiną![12]

O gal tai tik „nesuvaldomas“ Donelaičio temperamentas reiškiasi? Užsimiršimas – kad čia ne gyvas tikrovės žmogus, o fikcija? Tuo stipresnė tikrovės iliuzija, užkrečianti skaitytoją. Rašytojas juk mato, girdi, gyvena kartu su savo vaizduojamu pasauliu, žmonėmis, – su jais verkia ir juokias.

Tikra (kadangi turim autentišką liudininką – poeto laišką) – kad savo kūrinius Donelaitis skaitydavo draugams, patiems artimiesiems, mylimiausiems. Laiškuose jų gabalus įdėdavo (pagirtinas Selmas, jo troba).

Viena aišku – niekas poetui varžtų nedėjo, ne pagal užsakymą rašė, ne pagal nustatytas taisykles, ne literatūrinės mokyklos narys buvo. Labai galimas dalykas, kad plačiajai viešumai, spaudai savo kūrinių neskyrė. Laiške Kilgių mokytojui rašė: „Juk žinai, kaip dabar reikia, kad tarp ponų kalbi ar ką sakai, – reikia saugotis. Juk girdėjom, kaip Krizui pasidarė“[13]. „Metuose“ daug vietų stačiai nukreipta prieš ponus. Ir ištisas kūrinys – „Metai“ gal tebuvo skirti artimiausių draugų rateliui.

---

[9] Donelaitis K. Metai. V., 1956, p. 36.
[10] Žiūrėk, minėk.
[11] Donelaitis K. Metai. V., 1956, p. 79.
[12] Ten pat, p. 80.
[13] Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha. Red. K. Korsakas ir J. Lebedys. V., 1957, p. 196.

Taigi cenzūra, publika, leidėjas jo nevaržė – nieko nebuvo primesta, neturėjo būti paslėpta. Poetas buvo laisvas, laisvai galėjo pasisakyti. Prisiminus jo žodžius „skambindamas bei dainuodamas būdavau moralus“ (ich war auch im Spielen und Singen moralisch) – neabejotina, kad ir kūryboj kitoks būti negalėjo. Siekė didaktinių tikslų. Kūriniai gal būdavo lyg pamokslų papildymas, kartu ir dvasinis pasitenkinimas. Norėjo atkurti gyvenimą jo įvairybėj – ne vieno asmens. F. Tecneris sako, kad Donelaitis tenorėjęs lietuvius baudžiauninkus pavaizduoti, vyrus ir moteris, geruosius pagirti, bloguosius iškoneveikti. Bet kartu jis buvęs nemenkas lyrikas[14]. Taigi svarbiausias faktorius, apsprendęs jo kūrybą, bus asmenybė ir būrų aplinka.

4. **Medžiaga** (ir jos traktavimas). Pirmasis Donelaičio leidėjas L. Rėza 1818 m. rašė: „Keturiose giesmėse aprašytieji (geschilderten) asmenys, remiantis tradicija (nach der Überlieferung), yra iš poeto aplinkos“[15]. Šykštusis amtsrotas, kurs už išlaikymą skarbų Tėvemūs pasiskaito, esąs iš originalo pieštas[16].

L. Pasargė pažymi: didpilvis – tikriausiai kadaise visų pažįstamas ponas. Apskritai esą „Metai“ pilni aliuzijų, kurių mes dažniausiai nebesuprantam, nebejaučiam[17]. Gerasis ponas amtsrotas, atrodo, esąs amtsrotas Donalicijus[18]. Blogasis – gal amtmonas Ruigys, su kuriuo Donelaičio santykiai labai įtempti buvo[19]. F. Tecneris, daugiausia dokumentų, su Donelaičiu susijusių, jo paliktų įrašų paskelbęs, atkreipia dėmesį, kad Donelaitis savo prierašuose, pastabose bei užrašuose niekuomet neprisiminęs savo kūrinių ir jokio juose minimo fakto nepanaudojęs „Metams“. Apie kai kuriuos dalykus (pvz., karo metą) pastabose dažnai užsimena, o kūryboj – nė ženklo nėr. Viršinis, politinis gyvenimas jo sielos nepalietęs (o gal tada nerašęs dar?)[20]. Dėl Ruigio: kadangi byla prasidėjusi 1775 m., kai visi kūriniai buvę parašyti, nereikią aliuzijų ieškoti. Bet juk ir apie Beringą Donelaitis buvo blogos nuomonės. Šaltyšiaus, amtmono, plakimo pavaizdavimas esąs iš gyvenimo, bet aktuose nė žodžio apie tai. Nenorėjęs rebuso rašyti (Schlüsselromane schreiben).

---

[14] „Altpreussische Monatsschrift“, 1914, LI, S. 176.

[15] Rhesa L. J. Das Jahr in vier Gesängen ⟨...⟩ Königsberg, 1818, S. 155.

[16] Ten pat, p. 161.

[17] Passarge L. Christian Donalitius' Littauische Dichtungen ⟨...⟩ Halle, 1894, S. 353.

[18] Ten pat, p. 370.

[19] Ten pat, p. 365.

[20] „Altpreussische Monatsschrift“, 1914, LI, S. 173.

Vadinasi, yra dvi priešingos nuomonės. Kuri teisingesnė? Pats Donelaitis dėl to nepasisakė. Visai autentiško liudijimo nėra.

Visų Donelaičio tyrinėtojų, berods, konstatuojamas realizmas: konkretumas, detalės pavaizdavimas (ins Einzelne gehen – Rėza)[21], ištikimumas, artumas tikrovei (su visu jos purvu) – ne dirbtinis, ne afektuotas (wohlthuende Treue der Zeichnung und viel unbekümmerter Wahrheit – Pasargė)[22], nepagražinta tikrovė (ungeschmückte Wirklichkeit – Tecneris)[23]. Tecnerio pabrėžiamas ir tipiškumas (Allgemeinheit). Jokios abejonės, kad Donelaičio kūrinių medžiaga iš tikrovės, tik klausimas, ar konkretūs įvykiai, personažai, jų charakteriai, buities detalės autoriaus tėra užfiksuoti, ar su jais laisvai elgtasi – komponuota, kondensuota. Ar tipingi, būdingi laiko ir vietos dalykai atrinkti?

Donelaičiui būdingas laisvas tikrovės medžiagos traktavimas. Matyti tai iš vaizdavimo būdo, panaudotų priemonių (hiperbolinimo, ironijos, dinamikos). Specialių, tiksliai apibrėžtų siekimų jis neturėjo. Norėjo duoti gyvenimo vaizdą ir pamokyti, žiūrėjo, kad būtų galima iš vaizdo daugiau didaktiniu atžvilgiu laimėti.

Tecnerio nuomone, kūrybingiausias Donelaičio laikotarpis – 50–60 gyvenimo metai. Subrendimas, pasaulėžiūros nusistovėjimas, didelė gyvenimo patirtis. Jokiais ypatingesniais įvykiais tas jo gyvenimo laikotarpis nepasižymėjo – nei jo paties, nei jo aplinkos. Donelaitis panaudojo savo gyvenimo patirties medžiagą, tą jos dalį, kuri siekiamam tikslui tiko. Praeitis – lyg kitas kiek pasaulis; kai kurie praeities įvykiai nublanksta, beveik be pėdsakų iš sąmonės dingsta; kiti išauga, ryškesni pasidaro, plastinio pavidalo įgauna – juos žmogus regi. Smėlio grūdelis – perlu virsta (plg. M. Katkaus „Balanos gadynę"). Taigi medžiaga lyg sudvasinta, kiek kito pasaulio (idealiojo). Galima galvoti, kad pagrindinė medžiagos dalis, kai poetas pradėjo kurti, buvo lyg kristalizuota, kiek transformuota, apipavidalinta – turėta visumos vaizdas. Ji buvo praeitis, tiesiog autorių mažai liečianti. Dėl to suprantamas Donelaičio ramumas, objektyvumas.

5. **Asmenybė.** Donelaitis ne save išdainuoja, ne savo asmeninius, individinius pergyvenimus vaizduoja, ne individualistas. Jis atkuria gyvenimą,

[21] Rhe∫a L. J. Das Jahr in vier Gesängen 〈...〉 Königsberg, 1818, S. X.

[22] Passarge L. Christian Donalitius' Littauische Dichtungen 〈...〉 Halle, 1894, S. 9.

[23] „Altpreussische Monatsschrift", 1914, LI, S. 175.

mažą jo kamputį – taip gerai pažįstamą pasaulėlį. Jo netransformuoja, nenori paneigti (ne romantikas). Jei vaizduoja praeitį („Jau saulelė vėl atkopdama budino svietą") – ji nėra taip tolima, nėra prarastas vaikystės ar jaunystės rojus ir seni geri laikai. Ta praeitis – lyg dabarties gyvenimas, tik pervertintas, sintetiniu žvilgsniu apimtas. Kūrinio objektas ne autorius, bet visuomenės (parapijos, valsčiaus) gyvenimas.

„Metuose" matom visą Donelaitį, geriausius jo bruožus. Nebėr čia to momentinio susierzinimo, nervingumo. Tėra tvirtumas, moralinis skaidrumas, įgaunąs rūstaus teisėjo povyzą.

Šiam kūrybos pasauly poetas šeimininkas. Jis kuria aukštesnio laipsnio sintezę. Kiekvienam gali atiduoti, kas jam priklauso: išgirti, išaukštinti, pamokyti, išjuokti – kandžia satyra suniekinti, lyg neištrinamos gėdos ar paniekos ženklą įspausti. Čia autorius, galima sakyti, aukščiausias teisėjas. Ir čia jo sprendimai galioja. Aukščiau nebereikia ieškoti teisingumo.

Prof. Mykolaitis: „Vyriausias Donelaičio poemos veikėjas tai yra jis pats, sutelkęs savy lietuviškos gamtos ir joje krutančio žmogaus gyvenimą ir atkūręs visa tai savo veikale su savo paties vertinimais ir sprendimais, su savo morale bei pasaulėžiūra. Tokiu būdu Donelaičio asmenybė tampa vyriausiu konstruktyviniu organizaciniu jo veikalo pradu ir kartu išeities tašku tam veikalui suprasti ir jį analizuoti"[24]. Prof. Mykolaitis pabrėžia dvejopą priešingybę: Donelaitis – iš vienos pusės poetas menininkas, kuris nori duoti gyvą, ryškų, spalvingą sodžiaus gyvenimo paveikslą, iš kitos – pamokslininkas moralistas, kuriam rūpi mokyt ir auklėti savo skaitytojus. Iš vienos pusės – jis valstietis būras, susisielojęs baudžiauninkų buitimi, iš antros vėl – jis dvasininkas, kunigas, inteligentinio sluoksnio atstovas, negalįs išsižadėti savo luomo tradicijų ir pažiūrų. Šių veiksnių įtaka „Metuose" pasireiškia gyvenimiškos medžiagos atrankoje bei komponavime ir emociniame viso veikalo nuspalvinime.

Taigi Donelaičio kūryboje persipina didaktika ir menas. Joje pilniausiai pasireiškia poeto asmenybė, jo temperamentas, jautrumas bei švelnumas ir šiurkštumas bei rūstumas – tik nebe tokie, kaip gyvenime, bet lyg aukštesnėj plotmėj, iš laiko perspektyvos.

---

[24] Mykolaitis V. Donelaičio „Metai" (Rankraštis Lietuvių literatūros instituto darbams); plg. Mykolaitis V. Donelaičio „Metai". – „Lietuvių literatūros instituto darbai". K., 1947, I, p. 12; Mykolaitis-Putinas V.—Raštai. V., 1962, VIII, p. 202–203.

Iš visos poemos jaučiam, kad gyvenimas eina nuošaliam kamputy, kad kaimas ir artimiausias dvaras yra lyg pasaulio visuma. Nejaučiam, kad už to pasaulėlio būtų kitas – didesnis, daugeliu gijų su šiuo mažuoju susijęs, jį sąlygojąs. Karaliaučiun su javais tik trumpa ekskursija. Nei poeto, nei skaitytojo akys nekreipiamos į tolimąjį pasaulį. Jei nuo šio pasaulio jos ir atitraukiamos, tai tiktai aukštyn, bet ne į tolimus kraštus, ne į miestus...

6. **Kalba ir išraiškos priemonės.** Kodėl Donelaitis lietuviškai rašė? Tam reikšmės turėjo keli faktoriai. 1) Filologinis sąjūdis, susidomėjimas lietuvių kalba, žodynai. 2) Draugų lietuvių bandymai, susirašinėjimas, epigramos ir kt. 3) Įgimta kalba. Pastabos, prierašai daugiausia vokiečių kalba gal iš dalies dėl to rašyta, jog skiriama įpėdiniui, gal būt, vokiečiui. Donelaitis mokėjo lotyniškai, graikiškai, hebraiškai, prancūziškai. Labiausiai mėgo antikinę literatūrą, ją, ypač lotynų, lyg ir pavyzdžiu turėjo (Vergilijus, Ovidijus). Tačiau lotynų kalba maža jo bandymų teturim. Net pastabos sukcesoriui retai kada rašomos lotyniškai – tik viena kita vieta, biblinės, scholastinės reminiscencijos. Dar vienas scholionas („Felix parochia") – bet ir tas ne originalus. Lotynų kalba, seniai mirusi, neatitiko tam lietuviškam pasauliui – tiems vaizdams, per visą amžių susikoncentravusiems poeto atminty, sąmonėj. Tiek amžių tuos pasaulius (antikinį ir Donelaičio) skiria! O svarbiausia gal priežastis – vaizdo, įvykio, poelgio, gyvenimo detalės ryšys su žodžiu. Tą žodį sukūrė liaudis. Ir kilmė, ir jaunystės aplinka, ir subrendusio vyro veikla – su tuo gyvenimu ir jo žodiniu apibūdinimu susijusi. Taigi žodis yra beveik su juo suaugęs. Tai ne tikybinių giesmių ar maldų knygų kalba. Iš jos Donelaitis beveik niekuo negalėjo pasinaudoti savo vaizduojamam pasauliui. Jo žodis – toks, kaip gyvenimas: šiurkštus, leidžiąs pajusti daiktą tokį, koks jis yra. Tikruoju vardu daiktai vadinami – be eufemizmo, idealizacijos, retušavimo (mes ir dabar nedrįstam jų nesušvelninę parodyti).

Vadinasi, išraiškos priemonės (žinoma, kaip žalia medžiaga) yra iš liaudies. Matysim, kad Donelaitis nemaža meistriškumo parodė, jas panaudodamas, bet be liaudies kalbos to nebūt pasiekęs. Jis ėjo ta pačia linkme, kaip ir liaudis, buvo suaugęs su aplinka.

Reikšmės turėjo ir hegzametras – rimtumo, iškilmingumo, tvirtumo suteikė. Liaudinė išraiška ir antikinis metras sudaro savotišką

sintezę. Donelaičio muzikalumas, muzikos pamėgimas, jautrumas – irgi reikšmingas jo kūrybai faktorius.

Taigi visi pagrindiniai Donelaičio dalykai lietuvių kalba parašyti. Berods tik keletas kūrinių – vokiečių kalba, bet jie nereikšmingi. Vokiečių Donelaitis nemėgo, lietuvius nuo jų norėjo apsaugoti, – tai ar nuostabu, kad jų kalba beveik nieko nerašė?

SOCIALINIAI K. DONELAIČIO KŪRYBOS PAGRINDAI (IDEOLOGIJA)

Asmenybė – svarbiausias K. Donelaičio kūrybos faktorius. „Vyriausias K. Donelaičio poemos veikėjas tai yra jis pats, sutelkęs savy lietuviškos gamtos ir joje krutančio žmogaus gyvenimą" (prof. V. Mykolaitis)[1].

1. Būriški pagrindai (ir ataudai)

K. Donelaičio socialinėms pažiūroms reikšmingiausia: 1. kilmė, 2. pietistinė teologija ir tradicija, 3. valdžios politika – kolonizacija, vokiečių globojimas, 4. pusė amžiaus darbo tarp skriaudžiamų baudžiauninkų. Tiksliai apibrėžti kiekvieno veiksnio reikšmę, neutralizuojančią vieno kitam įtaką vargu ar galima. Bet tik priešingų faktorių įtaka ir bandymu juos suderinti ir tegalima paaiškinti vidinius prieštaravimus, nenuoseklumą.

K. Donelaičio kilmė – laisvi valstiečiai, gabi šeima, vadinas, pagrindas – valstiečio luomas, jo pasaulio suvokimas.

Pagal tradiciją, teologiją, dėl savo pastoriaus pareigų į luominę santvarką žiūrėjo kaip į natūralų dalyką, būtiną. Protestantizmas – valdžios, aukštojo luomo ramstis. Plg. Bretkūno „Postilę", kur teigiama, kad vienų pareiga duoti, kitų imti. Ir Kleino „Maldų knygose" pabrėžiama ištikimumas, atsidavimas valdžiai, ponams, pasitikėjimas jais, nes iš jų malonės viskas gaunama.

„Metuose" minimas bažnyčios vaidmuo. Selmas sako:

Ponai žemės šios negal be jo ponavoti,
O mes, būrai, vėl be jo negalime vargti.
Kožnas tur, kaip dievs jam skyręs yr, pasikakint.

---

[1] Mykolaitis-Putinas. *V.* Raštai. V., 1962, VIII, p. 202–203.

Tas, kurs užgimdams aukštai kaip pons atsisėdo,
Mislyt tur, kad jį tenai miels dievs pasodino;
O tasai, kurs užgimdams būru prasidėjo,
Gėdėtis vyželių būriškų neprivalo.

Toliau Selmas taip dar sako:

Dievs ant sosto prakilnaus tau paliepė sėstis
Ir piktus koravot bei baust tau įdavė šoblę (138).[2]

Netenka abejoti, kad teologija, ruošimasis pastoriaus pareigoms turėjo nemaža įtakos K. Donelaičio socialinėms pažiūroms susiformuoti – kaip priešingas kilmei veiksnys.

Bažnyčios mokslą neutralizavo valdžios remiamų ponų – vokiečių (iš kolonistų) beatodairinė grobuoniška politika, žemės atėmimas iš lietuvių, jų „lupimas“ (133 – 134). „Metuose“ Selmas sako: „Ūkius mums atims ir nešt lieps ubagų krepšą“ (139). Ypač prisimintina, kad Donelaičiui pačiam teko būti paliestam ir kaip su pragaro jėgom kovoti – tiesiog desperatiškai. L. Rėza, leisdamas „Metus“, rašė apie amtmonus: „Domenų valdytojas (Domänenbeamte) buvo kartu aukščiausias policijos pareigūnas apylinkės kaimams, galėjęs savo nuožiūra skirti bausmes“ (⟨...⟩ daß der Domainenbeamte damals zugleich die höchste Polizey – Person für die Dorfschaften seines Bezirks war, der Strafen nach Gutdünken verhängen konnte)[3].

Praktikoj K. Donelaitis – ponų luomo priešas. Laiške Kilgių mokytojui, besiruošiančiam į pastorius, nuoširdžiausiai linki kitokios negu Tolminkiemis vietos, kur nebūtų arti karališkojo dvaro ir cituoja scholioną:

Felix parochia, ubi nulla regia via;
Felicior illa, ubi nulla regia villa;
At felicissima ista, ubi nullus nobilista.[4]

Toliau konstatuoja, kad ponai (nobilista) taip dažnu savo galios išnaudojimu piktam esą sudarę apie save labai blogą opiniją, bet ir tarp jų esą krikščionių ir žmonių draugų... Vadinas, tik atskiri to luomo žmonės Donelaičio gerbiami, kiti smerkiami kaip priešai.

---

[2] Cit. iš leidinio: Donelaitis K. Metai. V., 1956. Skliaustuose nurodomas puslapis.

[3] Rhesa L. J. Das Jahr in vier Gesängen ⟨...⟩ Konigsberg, 1818, S. 161.

[4] Passarge L. Christian Donalitius' Littauische Dichtungen ⟨...⟩ Halle a. S., 1894, S. 342 – 343; Kristijono Donelaičio rankraščiai. V., 1955, p. 43, 49.

Būriškus pagrindus sustiprino ilgų metų darbas parapijoj. Prisimintinas jo jautrumas, altruizmas. Nors studijuodamas buvo kiek nutolęs nuo būriškojo pasaulio, bet į jį grįžęs, su juo suaugo – gyveno jo džiaugsmais, jautė jo kančias, kovojo dėl teisių. Pvz., separacijos byloj Donelaičiui rūpėjo ne tik bažnyčios, bet ir dviejų valstiečių žemė. Donelaitis veikė – raštus rašė – ir jų vardu, taigi kartu gynė savo ir jų reikalus. 1776.II.1 Gumbinėn rašė: „⟨...⟩visi kiti suinteresuotieji, jeigu šitas projektas būtų įgyvendintas, ko tačiau įvykti negali, turėtų tokį baisų nuostolį, kad jo per daugelį metų negalėtų perkentėti ir užmiršti. Neįmanoma, kad suinteresuotieji sutiktų su šiuo planu, kuris sugalvotas ir sudarytas jų didžiausiai pražūčiai⟨...⟩parengtas⟨...⟩išimtinai tuo pagrindu, kad laimėtų tik amtm[onas] R[uigys], o klebonas kartu su abiem kitais valstiečiais būtų įstumti į didžiausią vargą“ (alle die übrigen Interessenten, wenn dieses Project zu Stande kommen sollte, welches aber doch nicht geschehen kann, einen so entsetzlichen Schaden haben würden, den sie in vielen Jahren nicht verwinden und verschmerzen könnten. Es ist unmöglich, daß die Interessenten diesem Plan beytreten können, der zu ihrem größten Ruin erfunden und entworfen ist⟨...⟩bloß aus der Ursache entworfen ist, daß nur einzig und allein der Amtm. R. dabey profitiren, der Pfarrer aber nebst den beyden Eigenthümern in äußerste Elend gestürzet werden sollen)[5].

Išvada: išėjęs iš būriškojo pasaulio, jei savo studijom, mokslais nuo jo kiek ir nutolo, bet atsižadėti nenorėjo, nesiderino prie ponų, nesistengė pereiti į jų luomą ir, kaip matysime, norinčius prisitaikyti, atsižadančius savojo luomo labai griežtai smerkė. Jokios gravitacijos į tą „aukštesnį“ pasaulį nepastebim. Priešingai, grįžo į būrų pasaulį, žinoma, likdamas aukšto išsilavinimo inteligentu ir pastorium, su juo suaugo, tapdamas lyg būrų sąmone.

2. **Ideologija**

Jos pagrindiniai bruožai – luominiai. Donelaitis – valstiečių, gaspadorių, gal kiek turtingesnių, ideologas. Donelaitis ir jo šeimyna – priešingybė Ruigiui ir baudžiauninkams separacijos byloj, kaip matom prierašuos: „Akmenis ir kupstus tu gali visuomet pašalinti. Aš taip pa-

[5] „Altpreussische Monatsschrift“, 1897, XXXIV, S. 410; Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 421, 433.

dariau⟨...⟩. Tai įvyko 1768 metais antrame sklype į Varnų tilto pusę. Aš pats ten buvau..." (Steine und Humpeln kannst Du immer auf räumen; habe ich doch so gemacht⟨...⟩. Es geschahe solches 1768 auf dem 2 ten Stück nach der Warnischen Brücke: Ich war selber dabey...). – „Tik jau gerink! Tau tai nieko nekainuoja. Baudžiauninkai privalo tai padaryti, bent ligi šiol jie tai darė. Aš turėčiau tai pats su savo žmonėmis atlikti" (Verbessere nur immerhin! es kostet Dir nichts. Die Scharwerker müssen es thun, wenigstens haben sie es bisher gethan. Ich müßte es selber durch meine Leute thun lassen)[6].

Vadinas, Donelaitis į savo (ar bažnyčios) tarnus žiūri kaip į savo šeimą, visai savus žmones. Jei jie dirba, atrodo, lyg pats Donelaitis dirbtų.

Valstiečiai baudžiauninkai priešpastatomi bernams, tarnams. „Metuose" girdėti nusiskundimų, kad „šeimyna neklauso" (55).
Krizas sušunka:

Ak! kur dingo Prūsuose barzdota gadynė,
Kaip slūžauninks dar už menką pinigą klausė (56).

Jį „nelaba šeimyna⟨...⟩visą suėdė" (57). Toliau seka satyrinis pasakojimas, kad tiek gyvulių paskerdęs, jog pakabint odų neturėjęs kur. Iš buliaus per dvi dienas „vosgi ragai su kaulais ir skūra pasiliko" (57). Nusiskundžia, kad jie nieko nedirba, o kai paraginąs – „kampe dar juokiasi smirdai" (59).

Niekur tų tarnų, samdinių negina, neužstoja, kitaip, negu Krizas, apie juos neatsiliepia. Apskritai, iš jų nė vienas plačiau nepavaizduotas, ir nė vieno ryškesnio, teigiamo iš jų nėra. Jie ne tokie svarbūs.

Taigi Donelaitis labiausiai vertina valstietį baudžiauninką. Jį vaizduoja, jo išmintį skelbia, iš jo perspektyvos žiūri. Prieš luominę santvarką kaip tokią K. Donelaitis nėra pasisakęs. Ji – iš senų laikų. Ji esą suderinta su dievo valia, kaip matėsi iš cituotų vietų. Būrai, žinoma, kitaip ir negalėjo galvoti. Darbas, taigi ir darbas ponų naudai – jiems natūralus dalykas. Pričkus sako:

Pasukų kiek ar išrūgų skystų prisisiurbę,
Vis tekini, kaip klapams reik, atliekame darbus (43).

Tas „kaip klapams reik" daugsyk kartojama, kaip visų pripažinta, jokio įrodymo nereikalaujanti aksioma, savaime suprantama.

[6] „Altpreussische Monatsschrift", 1897, XXXIV, S. 329; „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 412–413, 418.

K. Donelaitis – kunigas, pastorius, tradicijų žmogus. Kaip išspręsti luomų santykius, santykius tarp būrų ir ponų?

Teorinis sprendimas, K. Donelaičio duotas ir jo suponuojamas kaip būtinybė, glūdi dorovinėj plotmėj: būrai turi būti darbštūs, blaivūs, kantrūs, sąžiningi, mažu pasitenkiną, neturi užmiršti laikytis kalbos, papročių; ponai turi būti pamaldūs, blaivūs, teisingi, gailestingi, turi tėviškai globoti būrus. Vadinas, santykiai turi būti patriarchaliniai. Iš cituoto pavyzdžio—posakio apie savo šeimyną – atrodo, kad Donelaitis ir laikėsi patriarchalinių principų. Ir pats buvo žmonių gerbiamas, jo klausė. T. Ruigio rašte sakoma, kad kai pastorius, tai yra K. Donelaitis, sako „taip", valstiečiai „irgi linksmai sako „taip", ir vice versa – aklai paskui jį murma „ne" (sie ihm auch ein frohes ja und vice versa nein blindlings hinter her murmeln)[7].

Idealus ponas – idealūs santykiai. „Metuose" pavaizduotas gerasis amtsrotas, prie kurio būrai į baudžiavą „tik bėga tik bėga", „vis tekini, kits kitą neigi pranokdami, šoko", naujus ratus užsimovę tarškė, visi bernai naujomis vyžomis, naujais autais...(47–48). Amtsrotas mylėdavo žmones, kaip tėvas užstodavo bėdžių. Nesikeikdavo, o jei pakoliodavo būrą (išgirdęs keikiančius), tai tėviškai – ir vokiškai, o pagirdavo – lietuviškai. Dėl būrų bėdų miegot negalėdavo, darbymečiui paruošdavo alpstantiems nuo karščio būrams „visokio gėrimo grečno, puspyvės ir skinkio" (49–51). Bet toks ponas tebuvo vienas! Dėl to, jam mirus, kiekvienas kasdien jį mini.

Ir dūsaudams, taip nesvietiškai nusiverkia,
Kad ir akys jau keliems išpūti pradėjo,
O kiti dėl to, veik proto viso netekę,
Baudžiavą, kaip jiems reik, atlikt jau nedera bėdžiai (51).

Veikale jis dukart minimas su visuotiniu apgailestavimu:

Ak, pon amtsrot, ak! dėl ko mums numirei pernai! (*51, 52, 139*).

Tai, atrodo, autoriaus žodžiai. Prisimintina, kad tą vietą pats Donelaitis ir savo laiške Kilgių mokytojui cituoja! Daugiau tokių nebuvo: „ak, tokį vos vėl rasime sviete!" (49). Šis ponas amtsrotas atrodo paidealizuotas, lyg svajonė, jo gailestis pavaizduotas hiperboliškai.

---

[7] „Altpreussische Monatsschrift", 1897, XXXIV, S. 316; „Literatūra ir kalba," 1965, VII, p. 404.

Praktikoj „būrą baudžiava baudžia“ (59).

Atrodo, paties autoriaus sakoma:

Vasara, juk žinai, kasmets tik vos pasirodo,
Štai kiekviens žioplys jau būrą pradeda stumdyt (50).

Kitoje vietoje Lauras sako:

Kožnas juk žioplys, vargdienių nugarą lupdams ⟨...⟩(134, panašiai 51).

Toks Kasparas poemoje skiauturę rodo, nei erškėtis gandina (134).

Nežiūrint to, kad būrai ponus viskuo aprūpina („*Ak kur dingtų ponai, kad jie būro netektų*“, 53), yra jų apiplėšiami, – dar jiems pavasarį turi javų paskolinti:

Daug yr ponpalaikių, kurie, pamatydami būrą,
Spiaudo nei ant šuns ir jį per drimelį laiko (49).

Kitur pasakyta: „per kiaulių jovalą laiko“ (20). Vakmistras keikia taip, kad visas svietas dreba (45).

Prisimintina Pričkaus, visą amžių ištarnavusio, mirtis („taipo sumušdino Pričkų, kad vos tris dienas sulaukęs, numirė bėdžius“, 136) ir būrų plakimas – dėl to, kad „šilingo pasigedo“. Nežiūrint viso baudžiauninkų uolumo, stropumo, vargo, duodamas toks reziumuojantis apibūdinimas, lyg išvada (atrodo, tai paties autoriaus žodžiai):

Tai, broleliai! tai visa šio svieto malonė!
Tiek nusipelnom, kad viernai atliekame slūžbą!
Juk jau, kas tik nor, tas būrišką nabagėlį
stumdo šen ir ten nei kokį šunį nevertą (137–138).

Išvada: teorija ir praktika – visiška priešingybė. Jokio atitikimo, artėjimo į tą idealą, panašumo į patriarchalinius santykius. Dar labiau pablogino būrų padėtį kolonistai – jų dievas „aukštai nepasodino“, nesuteikė jiems „šoblės“ „piktiesiems“ bausti, o jie vis dėlto privilegijuoti, gali elgtis su lietuviais kaip ponai.

Vokiečiai lietuvninką per drimelį laiko,
O prancūzpalaikiai, į jį žiūrėdami, šypsos (140).

Šypsos – lietuviškų lašinių prisiėdę ir alų visą gvoltu sugėrę. Lietuviai skriaudžiami vien todėl – kad jie lietuviai.

Donelaitis buvo tiesus žmogus – ką skelbė, to laikėsi. Buvo labai jautrus. Ponų nedorybių ir suktumo užmaskuoti nenorėjo. Susitaikyti

su tokia tvarka negalėjo. Praktiškai santykių problema liko neišspręsta. Gal jam objektyviai buvo neišsprendžiama? Donelaitis konstatavo, jog baudžiavinė santvarka nugramzdina žmogų į medžiaginį ir dorovinį skurdą, yra nusikaltimo priežastis. Dočys teisme pareiškia, „rankas įsirėmęs“:

Juk jūs, ponai, mus, būrus, jau taip nustekenot,
kad paskiaus mums ėst reiks žiurkes irgi pelėdas (132).

Kad Donelaitis su tuo sutinka, rodo, tiesa, visiems stebintis drąsia, atvira Dočio kalba, kito būro pareiškimas:

⟨...⟩*ką veiks žmogus, stokodams ir badu mirdams?*
Dėl bėdos juk kartais daug dyvų nusiduoda (133).

Paminėtini ir visų nusiskundimai ta proga. Taigi, nežiūrint Dočio kaimynams padarytos žalos, – sudegintų namų, už ką jis buvo smerkiamas, – jo kalba teisme nepasmerkiama. Nors Pričkus, kaip šaltyšius, ir pats laikos, ir kitiems pataria laikytis principo – „tylėk, kad dumčius jo [Kasparo] tau muša per ausį“ (134), nes dumplės naudingos tik į kaminą pūsti, ne prieš vėją, – tačiau greit po tų žodžių pateikiama iliustracija įtikina, kad nieko taip nelaimėsi. Jis lenkdamasis daugiausia nukenčia ir žūva! Vadinasi, nėra visai dėl ko ponų gerbti, jų klausyti, tradicijai lenktis. Praktiškai ta luominė santvarka atmetama, visas ponų nežmoniškumas iškeliamas, ir jie pasmerkiami.

Kaip paralelė per visą veikalą įrodinėjama lygybės mintis.

Ponų dar nei viens su kardu negimė sviete (94).
⟨...⟩*nuoginteli gemam,*
Taip didžiausias pons, kaip mes, vyžoti nabagai (94).

Ir iš to seka išvada, kad ponai jokios moralinės teisės neturi pūstis, didžiuotis, būrus niekinti.

K. Donelaitis – pastorius, pietistas, puritonas. Savo pareigų laikydamasis, lyg aukščiau luomų nori stovėti, būti vienų ir kitų mokytojas, teisėjas. Griežta moralė, žemės linksmybių atsisakymas, smerkimas suteikia atspalvį visai jo asmenybei ir kūrybai. Jis smerkia niekuo nedėtus papročius: pabaigtuves – niūkimą, bliovimą jose (62), kiaulišką maudymąsi (63), vestuves – „kiauliškas dainas dainuot ir žviegt užsimanė“ (83), ėdimą, prisirijimą. Apie kitokias, ne kiauliškas dainas beveik nekalba! Minima pašukų daina ir gaidžio garbinimas (84) – irgi suprantama kaip neigiamas dalykas.

Bet jo smerkiamas tik smaguriavimas, netaupumas, girtavimas. Prof. V. Mykolaitis sako: „Puritoniškas pastoriaus rūstumas Donelaity kovoja su liaudį mylinčio poeto atlaidumu“[8]. Ir, kaip matysim, Donelaitis valgį moka įvertinti, pripažįsta, kad reikia skilvį palinksmint ir yra nemažas kaimo gastronomas. Kitas reikalas su ponais – visas jų elgesys smerkiamas: jie ne valgo, o ėda, ryja, kemša, rinčvynius į storą pilvą košia, išpunta, jie kortuoja, nieko nedirba. Vadinas, ir šiuo atžvilgiu – ir pastoriuje – matyti valstietis, valstiečių luomo žmogus.

3. K. Donelaitis būras „Metuose“ (ir kartu aukštesnė būro sąmonė)

„Metų“ kūrėjas būriškai pasaulį junta, suvokia, pergyvena, būro akimis į visa žiūri, vertina. Autoriaus pažiūros beveik nieku nesiskiria nuo vaizduojamų būrų pažiūrų, bent teigiamųjų – Selmo, Lauro, Pričkaus.

Autorius nė kiek neatsiriboja nuo vaizduojamo pasaulio – niekur nepasakyta, kad jis kunigas, nežiūrima iš aukšto. Kartu gyvena, jaučia, baras, į visa reaguoja. („Jok, pamaži, žioply! nemušk be reikalo kuiną!“ 80). Dažnai beveik jokių galimybių nėra atskirti, išaiškinti, kas kalba – autorius, Selmas, Lauras ar kitas būras, – kabučių nėra! Tas susiliejimas natūralus, o ne stilistinė priemonė, ne autoriaus nusileidimas tyčia. Būro psichika, jo mentalitetas yra plotmė ir kartu versmė.

Autoriaus kalba nė kiek nesiskiria nuo personažų kalbos – nei žodynu, nei poetinėm priemonėm, nesiskiria stilium. Kalbos ir stiliaus būriškumo įrodymas – apstumas šiurkštokų, saloninę ir kultivuotąją ausį rėžiančių žodžių. Ar tai dėl autoriaus nesugebėjimo niuansuoti, individualizuoti? Ne. Slunkiaus epizodas rodo tokį autoriaus sugebėjimą. O kaime ir dabar toks žodynas, stilius populiariausias. Toks pat pasakojimo būdas.

„Metų“ autoriaus būrišką galvoseną, suvokimą pirmiausia iliustruoja vaizduojamo pasaulio (žmogus – gamta ir jos gyventojai) vieningumas, vidinis ir viršinis panašumas – su būru, į būrą. Galima būtų tai pasekti, įžiūrėti ir įrodyti kiekvienam poemos puslapy. Tai – vienodas trakta-

---

[8] Mykolaitis-Putinas V. Raštai. V., 1962, VIII, p. 214.

vimas, ryšių, panašumo, lygybės jutimas. Būro perspektyva matyti abipusio tinkamumo palyginimuose:

⟨...⟩tūla mūsų žolelių taip nusirėdė,
Kad nei boba jau didiai sukrošusi kumpso (43).

Bet taip pat:

Jūs, vaikai glūpi, dar svietą šį nepažįstat,
Bet nei žindyti paršiukai vis šokinėjat (143).

Tai tas pats nerūpestingas džiaugsmas, kai skilvis pilnas, vargų nepažįstant.

Sulyginama ir kitokiu būdu: „ponas skiauturę rodo" – pasipūtęs lyg gaidys! (21, 95, 134, 139); „Šašuots pavasario sniegas" (97); „Mes surukę diedai" (143), „surukusi boba" (81) ir „surukusi skranda" (54).

Gamtai reiškiami žmogiški jausmai, gamtoje atsispindi žmogaus darbai, papročiai, gyvenimo būdas: „žemė jau savo nuogą nugarą rėdo" (23), „⟨...⟩ laukai šalti, kurių mes nugarą minkštą // Vasarą rėžėm, ⟨...⟩ miegt užsikloję" (144). Paukšteliams sakoma: „Jūsų namai šalti, kur jūs miegodami krankiat" (119), vilkams – „skilvyj ⟨...⟩ pastninkai pasidarė?", „žiemys mus pradeda dovyt" (120).

Gamta – praplėstas būro pasaulis, ūkis: joj tokia pat santvarka, tokie pat santykiai. Tik baudžiauninkas, būras gali tokią gamtą matyti. Štai miškas žiemą:

barzdoti pušynai // Su savo kuodais garbanotais ⟨...⟩ nei puderuoti ponačiai, stov įsirėmę. // Bet kiti nuogi žagarai tarp jų pasilenkę, //Būriškai po stogais jų stovėdami, dreba // Ir raudodami kloniojas (119).

Ant laukus žiemys jau taip nugandino bardams (117).

Štai kaip vaizduojama žiema ir ruduo:

žiema ⟨...⟩ su šūdais rudenio barės ⟨...⟩ rudens iškopusi šūdus, // Ant visų baisių klampynių kelią padarė // Ir su rogėms vėl skraidyt ir čiuožt pamokino (118 – 119), *žiemys ⟨...⟩ besijodams, nei su sietais, dulkina sniegą* (119).

Gamta lyg suinteresuota žmogaus darbu, jį raginanti, pavyzdį duodanti.

Ar negirdit, kaip šienaut jau putpela šaukia
Ir, kas žiemai reiks, sukraut į kupetą liepia? (54)

arba:

Vei! kaip kurmiai, šen ir ten vartydami žemę,
jus daržovę sėt į daržą ragina bėgti (37).

Kita Donelaičio būro iliustracija gali būti ponų ir svetimšalių vaizdavimas. Pozicija jų atžvilgiu aiški – visur matyti nepalankus nusistatymas, nepalankus traktavimas. Jie keisti savo apdaru, valgiu, elgesiu, juokingi, nedori, jokiom dorybėm nepasižymį (išimtis nebent kolonistų šeimininkės, uogų, grybų, riešutų rinkėjos). Reiškiamas nuolatinis pasipiktinimas jų elgesiu. Visa bloga būruose – iš jų. Laimingi lietuviai buvo, kol jų nematė. Kokie laimingi jaustųsi, jei jų vėl nebebūtų! Lauras, filosofas, mėgstąs biblinius vaizdus, žmogus žolė, dažnai kalbąs apskritai apie žmogų, sako:

Ar negalėjot ten pasilikt, kur jus nuperėjo
Ir varles bei rupuižes jus ėst pamokino? (141).

Ponus apibūdiną žodžiai – epitetai visi turi niekinamosios, ironiškos, pasipiktinimo kupinos prasmės:

Tu, prancūziškas žioply, su šveisteriu storu (140),

„ponpalaikis", „didelis pilvas", „išputėliai pilvoti" (88).
Tiesa, yra ir būrų, panašiai apibūdinamų, – kai jie negerai elgiasi: „snargliau", „nenaudėli", „barzdoti bepročiai". Bet dažniausiai apie juos kalbama su užuojauta: nabagėlis būras, bėdžius, vyžoti nabagai.

Paminėtinas valgio apibūdinimas. Jokio lygių teisių pripažinimo valgyt tautinius valgius, jokio supratimo, kad ir kitoks, negu būrų, valgis gali būti. Tik būrų – geras, skanus, padorus.

Trečia Donelaičio būro iliustracija – jo lietuviškumas.

Iš K. Donelaičio biografijos, iš įrašų bažnyčios knygose nedaug šiuo atžvilgiu tesužinome. Tačiau viena kita nuotrupa rodo jo susirūpinimą lietuviškaisiais reikalais. Laiške Kilgių mokytojui prašo lietuvių kalbos neužmiršti, nepriimti paaukštinimo vokiečių gyvenamoj vietoj. Liūdnai konstatuoja, kad geri lietuviai – reti[9]. Krikšto knygose įpėdiniui primena, kad iš mažens savo vaikus lietuvių kalbos mokytų, kitaip jie negalėsią Lietuvoj tinkamai atlikti savo pareigas (jei būsią pastoriai)[10].

---

[9] Passarge L. Christian Donalitius' Littauische Dichtungen <...> Halle a. S., 1894, S. 342; Kristijono Donelaičio rankraščiai. V., 1955, p. 43, 49.
[10] „Altpreussische Monatsschrift", 1896, XXXIII, S. 23; „Literatūra ir kalba", 1965, VII, p. 476, 491.

Prieraše prie „Metų“ fragmento, vadinamo „Tęsinio“, rašo, kad lietuviai turį gerą skonį: nepakenčia mažiausios klaidos ištarime, kirčiavime, sakinio konstrukcijoj; tuoj jaučią, jei palyginimas netinkamas[11]. Džiaugiasi pats galėjęs gerai kalbėti[12].

Tos nuotrupos nerodo nei jo susisielojimo lietuviškais reikalais laipsnio, nei visos su lietuviškumu susijusios problematikos, nei praktinių išvadų – priemonių. Pagrindinis šaltinis – „Metai“. Galima daryti retrospektyvines išvadas.

K. Donelaitis – būriškasis Mažosios Lietuvos M. Daukša. M. Daukšai ir K. Donelaičiui bendra – gimtosios lietuvių kalbos reikšmės supratimas, pabrėžimas. M. Daukšai būdingas gilus teorinis ir realus kalbos reikšmės pagrindimas, patriotiniai sumetimai, susirūpinimas savo meto padėtimi ir būkštavimas dėl ateities, naujo kelio nurodymas ir pavyzdys, kaip juo eiti. M. Daukšai būdingas platus akiratis, praeities, dabarties, kultūros ir istorijos faktorių pažinimas. Jis skatina savąją literatūrą sukurti.

K. Donelaičiui svarbiausia moralinis atžvilgis, doroviniai motyvai. Tai rodo ir minėtos laiškų, įrašų vietos. Lietuviai, išmokę vokiečių, prancūzų kalbos, persiima jų papročiais, ir „viežlybumas į nieką pavirsta“. Jo pažiūros, rūpesčiai nepagrįsti tolimos praeities pažinimu. Jo patriotizmas – ne iš pusiau sunaikintos tautos kančių. Jis lyg nejaučia praeities – nebent kaip tolimą neberyškų vaizdą, dabarties kontrastą. Apie kryžiuočius nė žodžio nėra pasakyta. Ir kažin ar „barzdota gadynė“ juos reiškia. Greičiausiai tai laikas prieš kolonizaciją, kai lietuviai dar vieni gyveno, nesimaišė su vokiečiais, prancūzais ir kt., nes šiaip iš tolimos praeities neryškiai beprimenami laikai, kai lietuviai „dar buvo pagonai // Ir savo dievaičius iš strampų sau pasidarė // Ir, po medžiais ant virvių pasikorę, gyrė“ (63–64). Bet tie laikai negiriami, su ilgesiu į juos nežiūrima, nes lietuviai, nepažinodami dievo, „daug nešvankių ir durnų daiktų prasimanė“ (64).

Donelaitis – konservatyvus. Laimingi laikai jam praeity. Selmas sako:

Ak! kur dingot jūs, lietuviškos gadynėlės,
Kaip dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo

[11] Rhesa L. J. Das Jahr in vier Gesängen <...> Königsberg, 1818, S. XX; Kristijono Donelaičio rankraščiai. V., 1955, p. 39, 47.

[12] „Altpreussische Monatsschrift“, 1896, XXXIII, S. 27; „Literatūra ir kalba“, 1965, VII, p. 480, 493.

Ir nei kurpių, nei sopagų dar nepažino,
Bet vyžas, kaip būrams reik, nešiodami gyrės (108).

Jam tad lygūs dalykai: kalba, drabužiai, apavas. Kad tai nėra tik stilistinės priemonės praeities vaizdui paryškinti, o esminiai dalykai, rodo tolimesni žodžiai: „⟨...⟩žėlėk dieve! tik gėda žiūrėti, // Kad lietuvninkai kaip vokiečiai sopaguoti // Ar su kurpėms rudenyj ant česnių pasirodo⟨...⟩. Klumpės⟨...⟩taipjau lietuvninkams nešiot nepritinka;

Nes ir jas mūsų tėvų tėvai girt nenorėjo;
Ale sopagų, jau prancūziškai sudabintų,
Ir puikokų kurpių gėdėjos paminėti (108).

Tokia konservatyvia pažiūra paneigiama kultūrinė pažanga. Nedaroma skirtumo tarp esminių ir antrinių dalykų. Žinoma, ir drabužių, ir apavo pasisavinimas iš kitų nėra bereikšmis dalykas, nes palengvina ir kitų dalykų pasisavinimą, savųjų užmiršimą, net paniekinimą. Bet toks reikalavimas užsidaryti, grįžti prie vyžų, nekeliant svarbiųjų kultūrinių-tautinių veiksnių, kurių pagalba galėtų lietuviškumas išsilaikyti, rodo dar beveik nesąmoningą lietuviškumo laipsnį.

Norint būti teisingiems Donelaičiui, reikia pripažinti, kad tą užsidarymą, konservatyvumą jis rekomendavo kaip tautinio išsilaikymo, apsisaugojimo nuo ištirpimo priemonę, nes kitos jėgos buvo per stiprios – turtas, valdžios globa, kultūros pažanga. Manė, kad tai liaudžiai suprantamiausia, lengviausia. Norėjo, kad jo mieli broleliai niekuo nebūtų panašūs į nekenčiamus vokiečius, prancūzus. Palyginimas „kaip vokietis“ – tai didžiausias papeikimas. Kultūros pažangos, tur būt, nepaneigė – ir pats vyžų nenešiojo.

Vertindamas žmogų moraliniu atžvilgiu, jo vidinę kultūrą labiausiai brangindamas, K. Donelaitis palyginti abejingas viršiniam blizgėjimui, labiau patinka jam viršinis paprastumas (idealas – lakštingala, kukli būriška išvaizda ir nepralenkiamas vidinis tobulumas), paprastas, tvarkingas, padorus drabužis. Už tai su kokia aitra, stačiai įniršimu puola lietuvius, moraliniu atžvilgiu žemesnius už kitus, pasisavinančius, pamėgdžiojančius kitataučių, ponų išorinį blizgėjimą. Pvz., Milkus, Kasparo tarnas, kaip ponaitis skiauturę rodo, kardą su nauju diržu prisikabinęs; grumzdžia, kad būrs, pro šalį važiuodams, ne tuojaus, kaip liepiamas, kepurę numauja, nenor pasikloniot. Jam primena vaikystę, Bleberio vargus su juo, suniekina tariamą jo tarnybos puikumą – ir

pataria grįžti prie vyžų! (20–22). Jį visai moraliniu atžvilgiu suniekina, pridėdamas epitetų, piemeniui dažniau taikomų!

Šalia šitos, iš dalies bent, liaudiškos pažiūros į lietuviškumą, jaučiamas ir aukštesnis jo supratimas, gilesnė tautinė sąmonė – didžiavimasis savo tauta, nors niekinama, skriaudžiama, paprastai atrodančia, jos moraliniu taurumu; jaučiamas troškimas jai moralinės didybės, pranašumo. Su kokiu kartėliu konstatuojamas kai kurių lietuvių moralinis panašumas į vokiečius: „⟨...⟩kad vokietis koks, vokiškai pameluodams, // Taip ponus, kaip ir būrus apgaut pasidrąsin, // Tai nesidyviju: nes jiems toks prigimė būdas. // Ale ką mislijat, kad toks tūls randasi smirdas, // kurs, lietuviškai kalbėdams, pradeda branyt, // Ir visai n'atboj, kad Krizas Krizą prigauna?“ (123). Tai yra prigauna lietuvis lietuvį! Kitur užtat didžiuojamasi, kad daug svetimų žmonių lietuvių pamatyt iš visų šio svieto kampų susibėgo, susirinko jų „mylėt“, lietuviškai kalba, valgo, dėvi (125). Tai jau aukštesnis tautiškumo laipsnis. K. Donelaitis – pirmasis tautinio jausmo žadintojas.

Aukštesnė būro sąmonė (sintetinis apibendrinimas) – ideologiniu požiūriu paėmus veikalo visumą, – visai ryški. Autorius – aukštos kultūros žmogus, ant būriškų pagrindų išaugęs.

1. Luomų priešpastatymas – du kontrastai: gyvenimo būdu, morale. Jie išryškinami demaskuojamai, satyriškai.

2. Baudžiavos nežmoniškumo pavaizdavimas – kartu parodant baudžiavinės, feodalinės santvarkos nepateisinamumą: „būrams jie paskutinį lašina kraują“ (124). Dočys išdrįsta maloningiems ponams tiesą į akis pasakyti:

> ⟨...⟩ *jūs, ponai mus, būrus, jau taip nustekenot,*
> *kad paskiaus mums ėst reiks žiurkes irgi pelėdas* (132).

3. Būrų ir ponų lygybės pabrėžimas moraliniu atžvilgiu. Tuo pačiu luominių prietarų (ir dar tokiu drastišku būdu!) griovimas.

4. Grasinimas aukštesniu teisingumu, ataskaita.

> *Tu, savavalninke didpilvi, vis pasišiaušęs*
> *Ir, nei žaibas koks žaibuodams, gandini būrą.*
>
> – – – – – – – – – – – – – – –
>
> *Kas tau liepė vargdienį nuliūdusį spardyt*
> *Ir pasidžiaugt dėl to, kad jis vaitoja dejuodams?*
>
> – – – – – – – – – – – – – – –

Taigi dabokis, aštrų kardą savo pakeldams,
Kad n'įžeistumei tau klausantį nabagėlį (138).

Tai jau nieko bendro su patriarchaline santvarka, luomų sugyvenamumu. Tai jau visiško luomų (kartu ir tautybių) nesutaikomumo, nesuderinamumo konstatavimas.

Įdomi būtų paralelė su Vydūnu. Jo „Ne sau žmonės" vaizduoja XVIII a. vidurį: materialinį ir moralinį baudžiauninkų skurdą, visokeriopą priespaudą ir bundančią žmogiškąją tautinę sąmonę. Kelias į ją – 1. sugriauti įsitikinimą, kad ponai neliečiamos, ypatingoj dievo globoj esančios būtybės, kurioms visa leista; 2. sužadinti baudžiauninko tautinę ir žmogiškąją sąžinę, kad „sau žmogus" pirmiausia būtų; 3. nusikratyti svetimais skriaudėjais. K. Donelaitis trečiojo etapo nėra pasiekęs, bet jam dirvą yra paruošęs.

Galima padaryti apibendrinamas išvadas. Įrodėme, kad K. Donelaičio kūrybos pagrindai, ideologija, pasaulio jutimas, suvokimas, vaizdavimas (traktavimas) – būriški. Žinoma, šalia šito, ypač detalėse, ryškaus būriškumo negalima paneigti ir kitų socialiniu atžvilgiu svarbių faktorių ir atitinkamų atspalvių „Metuose". Poemoje susipina dvi plotmės: 1) tikrovė, baudžiavinių santykių vaizdai ir 2) didaktiniai moralisto pamokymai. K. Donelaitis lieka pastorius, moralistas, ir tuo kaip tik tenka aiškinti didaktinį poemos pobūdį, dažnus, beveik nuolatinius moralizavimus (nors ir būrams tai nesvetima).

Apibendrinant reikia dar konstatuoti, kokios reikšmės K. Donelaičio ideologija, gilus, visur matomas būriškumas turėjo „Metų" visumai: struktūrai - kompozicijai, formai, stiliui.

K. Donelaičio ideologijos, socialinių pagrindų atspindys (įtaka) „Metų" formoj:

1. Būrų ir ponų (lietuvio ir atėjūno kolonisto) antitezė – kontrastinis paralelizmas. Tai beveik pagrindinė struktūrinė priemonė, kuria pagrįsta „Metų" kompozicija.

2. Kolektyvas, bendruomenė vaizduojama, priešpastatant ją individams, išsiskiriantiems savo elgesiu, morale.

3. Realistinis buities pavaizdavimas atsispindi išraiškos priemonėse, stiliuje. Prof. V. Mykolaitis sako: „Galimas daiktas, kad net stilistinis poemos grubumas, primygtinis lyg ir su tam tikru pasigėrėjimu trivialiausių žodžių vartojimas ir drastiškų vaizdų nevengimas eina iš paslėp-

to poeto noro ne tik būti kaimiškam, prasčiokiškam, bet ir šokiruoti ponišką saloninį skonį“[13].

4. Būro sąmoninimas – pagrindinis forminis (kompozicinis) veiksnys.

Priešingi luomai skirtingai ir traktuojami: ponų atžvilgiu reiškiama ironija, sarkazmas (pvz., kalbant apie valgį), rūstus pasmerkimas; būrų vaizdavimo emocinis atspalvis – supratimas, užuojauta, tėviškas pamokymas, pabarimas, suniekinimas. Būrai išlieja savo skundus, iškeldami skriaudas, apgailestaudami dėl praeities, sielodamiesi dėl nežmoniško ponų elgesio iki dangaus keršto šaukiančio sumušimo, plakimo (Pričkus, būrai, iš Karaliaučiaus grįžę). Pagaliau Dočys net atvirai pasipriešina teisme.

Sąmoninga tai ar ne, bet jaučiam laipsnišką prieš ponus nusiteikimo organizavimą (kontrastiniai vaizdai, nežmoniškumo vaizdavimas, grasinimas).

Socialiniu atžvilgiu šiek tiek panagrinėję, matom, kodėl daugelis dalykų taip ir tokie pavaizduoti „Metuose“.

DONELAIČIO STILIUS

1. Rašytojo stiliumi vadiname tai, kas savita ir ypatinga jo kalboje – jo meninių išraiškos priemonių savitumą, „meninių išraiškos priemonių sistemą“ (V. Vinogradovas).

2. Donelaičio kalbos, jo meninių išraiškos priemonių savitumą apsprendė:

a) idėjinis-tematinis jo kūrybos turinys – XVIII a. baudžiauninkų-būrų sunkios buities, socialinės priespaudos, klasinių ir tautinių prieštaravimų, kolonizacijos, būrų sąmonėjimo vaizdavimas;

b) rašytojo asmenybė su savo ideologija, vidiniais prieštaravimais, temperamentu, individualiais kūrybiniais sugebėjimais bei polinkiais; ypač reikšmingas jo suaugimas, susiliejimas su vaizduojama liaudimi, jos interesams atstovavimas;

c) kūrybos paskirtis (valstiečiams) bei tikslas (juos pamokyti, sąmoninti);

---

[13] Mykolaitis-Putinas V. Raštai. V., 1962, VIII, p. 211.

d) literatūrinės tradicijos, jų poveikis (antikinės literatūros, klasicizmo, iš dalies sentimentalizmo);

e) lietuvių kalbos specifika, literatūrinės kalbos išsivystymo laipsnis ir gyvoji liaudies kalba su savo stiliais.

3. Pagrindinis Donelaičio kalbos šaltinis – gyvoji liaudies kalba. Kilmė ir gyvenimas liaudies tarpe, suaugimas su ja daugiausia ir išugdė jo „kalbinį skonį". Tik liaudies kalba jis ir galėjo teisingai ir raiškiai apibūdinti jos gyvenimą ir buitį, tik gyvoj kalboj galėjo rasti tinkamų išraiškos priemonių. Bažnytinė knyginė kalba jam, kaip dvasininkui, irgi turėjo įtakos, bet palyginti nežymios.

4. Donelaičio stiliuje matome visu ryškumu atsispindintį jo visuomeninį veidą (visuomeninę poziciją). Autorinė ir personažų (būrų) kalba nesiskiria nei leksika, nei vaizdinėmis emocinėmis priemonėmis. Dažnai sunku išskirti, kur kalba autorius, kur personažas – visur yra būrų kalba. Ponai ir valdininkai pavaizduojami iš būro pozicijų, apibūdinami jo žodžiais. Tuose apibūdinimuose girdime liaudies balsą, jos neapykantą ir panieką skriaudėjams, rūstų pasmerkimą. Būrų, jų darbų, gyvenimo apibūdinime jaučiame užuojautą, meilę, gilų vargo ir sielvarto atjautimą. Šalia deminutyvų, švelnių žodžių Donelaitis vartoja ir šiurkščius, atitinkančius skurdžią baudžiauninko buitį, nepakenčiamą priespaudą, parodančius, kam savo padėtimi jis yra lygus. Beveik kiekvienas Donelaičio žodis veda į būro-baudžiauninko aplinką, iš jos yra išėjęs.

5. „Metų" kūrėjo būriškas pasaulio jutimas, suvokimas, būro akimis į viską žiūrėjimas, visko vertinimas iš būrų pozicijų yra svarbiausios stiliaus savybės – liaudiškumo pagrindas. Donelaičio stiliaus liaudiškumas reiškiasi ir nepaprastai plačiu ir gausiu gyvosios liaudies kalbos panaudojimu, ir būrišku skoniu, ją panaudojant, ir valstietiškomis meninės išraiškos priemonėmis, ir stilių – švelnaus ir šiurkštaus – maišymu. Šiuo atžvilgiu Donelaitis buvo novatorius ne tik lietuvių literatūroje: jis „įvedė poezijon tokią demokratišką mužikišką kalbą, kurios būtų išsigandę patys drąsiausi XVIII a. laisvamaniai" (V. Kirpotinas)[1].

6. Bet Donelaitis ne tik įvedė liaudies kalbą poezijon. Jis meistriškai ją panaudojo, parodydamas savo individualią kūrybinę asmenybę ir tuo suteikė savo stiliui specifinių, nepakartojamų bruožų. Individuali

[1] Кирпотин В. „Времена года" Донелайтиса. — „Октябрь", 1947, № 5, стр. 183.

kūrybinė Donelaičio asmenybė matyti tiek iš žodžių atrankos, sinonimų, semantinių pakaitų vartojimo, tiek ir iš vaizdinių emocinių išraiškos priemonių. Donelaičio kūryboje yra apie 200 vaizdinių veiksmažodžių, apie 100 epitetų, apie 50 metaforų, apie 40 hiperbolių, apie 30 palyginimų. Dominuojanti vaizdinė emocinė išraiškos priemonė yra veiksmažodis. Tai susiję su būdingu lietuvių kalbai veiksmažodiniu nusakymo būdu. Vėliau veiksmažodį gausiai naudojo ir kiti rašytojai – Daukantas, Valančius, Žemaitė, Cvirka, vienas nuo kito skirdamiesi ir šiuo atžvilgiu.

7. Donelaičio veiksmažodyje slypi minties ir vaizdo branduolys. Juo daugiausia pasireiškia Donelaičio kalbos sodrumas, sultingumas. „Judesys ir jo išraiška – veiksmažodis yra kalbos pagrindas. Rasti tinkamą sakiniui veiksmažodį – tai reiškia suteikti sakiniui judesį" (A. Tolstojus). Donelaitis gausiai vartoja įvairius veiksmažodžius: kartotinius mažybinius, įvykio akimirkos, palengvos kartotinius, įstangos kartotinius ir kt. Daugiausia jie Donelaičio vartojami judesiui, bet dažnai ir garsui reikšti, neretai ir judesiui-garsui. Judesiui-garsui reikšti jis susiranda ir naują priemonę – pusdalyvį su veiksmažodžiu. Veiksmažodžiu Donelaitis išreiškia daugybę judesio ir garso niuansų; išryškina vos pastebimus veiksmus, įžiūri juose begalę komplikuotų judesių. Dažniausiai jis judesį-veiksmą sustiprina, padidina. Veiksmažodžio, kaip pagrindinės išraiškos priemonės, dominavimas suteikė Donelaičio stiliui, kaip ir jo vaizduojamam gyvenimui, pasauliui, dinamiškumo, kuris ir yra viena iš ryškiausių jo stiliaus savybių, susijusių su „Metų" kompozicija ir autoriaus pasaulėjauta.

8. Donelaičio stiliaus dinamiškumą sustiprina kitos išraiškos priemonės: personifikacija (prozopopėja) – pagrindinė jo metafora ir hiperbolė. Tą pačią išraiškinę vertę dažnai turi ir gausumo, išskaičiavimo pamėgimas. Tuo sudaromas visuotinumo, pilnumo įspūdis.

9. Donelaičio stiliuje ryškiai atsispindi jo kūrybinio metodo bruožai: vaizdavimo sintetiškumas, glaustumas – visumos apėmimas ir jos charakterizavimas viena dviem eilutėm (susijęs su poemos paskirtimi: skaitytojas ar klausytojas gerai pažįsta vaizduojamą gyvenimą) arba tenkinimasis vienu visumos bruožu ir, iš kitos pusės, – konkretumas, smulkus išskaičiavimas, siekiant gausumo, pilnumo. Dažnai šie bruožai pasireiškia atskirai, bet kartais ir drauge, – einant iš visumos vaizdo į smulkiausias jos detales ir tuo būdu vaizdą išbaigiant.

10. Donelaičio išraiškos priemonės padeda pavaizduoti tipiškus reiškinius, būdingas, esmines jų savybes. Nors jis gyvenimo reiškinius vaizdavo sutirštintomis spalvomis, hiperbolindamas ir šaržuodamas, tačiau tuo neiškreipė tikrovės, o ją paryškino.

11. Donelaičio sakinys būdingas epiniam stiliui, epiniam pasakojimui. Dominuoja vientisiniai sakiniai su gausiomis išskirtinėmis dalimis ir sudėtiniai sujungiamieji sakiniai. Būdingas anaforinis sakinių jungimo būdas, pakartojimas, vietomis suteikiąs kiek retorinio atspalvio, kurį kitur teikia sakiniui sušukimas – tiesioginis kreipimasis, klausimas – atsakymas, antitezė, laipsniavimas. Hegzametras Donelaičio sakiniui ir stiliui suteikia tam tikro rimtumo, svarumo, kiek iškilmingumo, ramumo, atsiliepdamas sakinio struktūrai, žodžių grupavimui. Drauge čia pasireiškia ir antikinės poezijos stiliaus įtaka (tarinio nukėlimas į sakinio galą, sintaksinis paralelizmas, hendiadis, inversija). Šalia dominuojančio epinio stiliaus pasireiškia ir lyrinis, nes Donelaitis niekur nėra šaltas stebėtojas ir vaizduotojas. Jis arba švelnus ir jautrus kaip mylintis ir globojantis tėvas, arba rūstus, nieko nedovanojąs teisėjas, grūmojąs už kiekvieną skriaudą, pliekiąs kandžia ironija ir pikta satyra, arba barąs ir pamokąs pastorius.

12. Donelaičio stiliuje atsispindi ideologiniai rašytojo prieštaravimai, jo konservatyvumas, didaktiniai tikslai. Su didaktika, autoriaus – moralisto pozicija susiję superlatyvinių posakių vartojimas, sprendimų apodiktiškumas, dažnas įterptinis sakinys, – kuriuo stengiamasi pateisinti, kaip neišvengiamą ir būtiną, esamą santvarką, – ir tiesioginės nuosakos vartojimas.

13. Visų šių minėtų savybių (jos neišsemtos) visuma, organinė vienybė ir padeda apibūdinti Donelaičio stilių. Viena ar kita savybė, atskirai paimta, gali būti daugiau ar mažiau bendra Donelaičiui su kitais rašytojais, bet jų visuma organinėje vienybėje – nepakartojama: tokia ji savita, individuali, taip suaugusi su poetu, jo epocha, kūrybiniais autoriaus sugebėjimais ir polinkiais. Savo neprilygstamu meniniu meistriškumu Donelaitis buvo ir tebėra kitų rašytojų mokytojas. Jis yra turėjęs nemažos įtakos Vaičaičiui (jo pasakoms). Susilaukė daug atgarsių, pamėgdžiojimų.

I

1. Rėza – epochinis asmuo kultūriniame lietuvių gyvenime

Rėza – reikšmingiausias po Donelaičio asmuo, kurį davė Mažoji Lietuva XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje. Jo poveikis buvo ilgas, gilus ir kartu platus. Jo pažiūros, įvertinimas laikėsi pusę amžiaus. Jis buvo daugeliui pavyzdys, paskatinimas, atrama. Ne tiek pasižymėjo kaip kūrėjas, kiek populiarintojas, kritikas, leidėjas. Mokėjo įvertinti, kas vertingiausia buvo kitų sukurta, ir įvesti į literatūrinį gyvenimą, duoti jame pastovią, tvirtą vietą. Jis išpopuliarino liaudies dainą, jis išgelbėjo Donelaičio raštus ir tuo padėjo pagrindus nacionalinei lietuvių kūrybai. Rėzos veiklos pasekme reikia laikyti didįjį persilaužimą literatūriniame lietuvių gyvenime – naujosios literatūros pradžią, perėjimą iš tikybinės į pasaulietinę, tikybinės nustūmimą į antrą ar trečią vietą.

Pažangų Rėzos vaidmenį, bet kartu ir jo ribotumą, nenuoseklumą, trumparegystę apsprendė jo meto politinis, socialinis ir kultūrinis gyvenimas ir istorinis Mažosios Lietuvos likimas. Rėza ugdė toliau mažus daigelius, jau XVIII a. pradžioj pasirodžiusius, bet neturėjo įpėdinių. Toliau vėl prasidėjo vegetacija, nykimas, koi išaugusio Didžiosios Lietuvos tautinio sąjūdžio poveikyje Mažoji Lietuva XIX a. pabaigoje dar kartą pabandė stipriau kovoti dėl savo egzistencijos. Nuo Rėzos svorio centras pereina į Didžiąją Lietuvą. Joj susidaro palankesnės sąlygos.

2. Svarbesnieji veiksniai (politiniai, kultūriniai, socialiniai), nulėmę Rėzos pažiūras ir apsprendę veiklą, ir fonas

Prūsijos valstybėje Rėzos gyvenimo laiku įvyko keletas reikšmingų dalykų – politiniu, socialiniu, tautiniu ir kultūriniu atžvilgiu.

1) Karai su Napoleonu. 1792 m. Fridrichas Vilhelmas II dalyvauja koalicijoj buržuazinei prancūzų revoliucijai nuslopinti, įsibrauna į Prancūziją, bet tampa sumuštas. 1795 m. sudaro Bazelyje su Prancūzija se-

paratinę taiką. Fridrichas Vilhelmas III vėl įtraukia Prūsiją į karą prieš Prancūziją, dalyvauja koalicijoj prieš Napoleoną, nori atstatyti Prancūzijoje feodalinę santvarką ir absoliutinę monarchiją. Šis karas baigėsi prūsų armijos sutriuškinimu 1806 m. ties Jena. Paskui sekė Napoleono padiktuotoji Tilžės taika, kuria Prūsija neteko žymios savo žemių dalies, turėjo eiti išvien su Napoleonu ir dalyvauti žygyje prieš Rusiją. F. Engelso žodžiais, „besitraukiančios iš Maskvos didžiulės Napoleono armijos sunaikinimas buvo signalas visuotiniam sukilimui prieš prancūzų viešpatavimą Vakaruose. Prūsijoje sukilo visa liaudis, privertusi bailųjį Fridrichą Vilhelmą III kariauti prieš Napoleoną".[1] L. Rėza dalyvavo tose kovose kaip prūsų kariuomenės kapelionas. Tie karai privertė Fridrichą Vilhelmą III, iš vienos pusės (pralaimėjus), padaryti kai kurių socialinių politinių reformų, iš kitos (laimėjus), leido sumenkinti jų reikšmę, palikti senąją tvarką, beveik dar labiau ją sutvirtinti. Kovojant pažangos jėgoms su reakcija, laimėjo reakcija.

2) **Baudžiavos panaikinimas ir klasinė Prūsijos struktūra.** Pralaimėjimas ties Jena (1806) sukrėtė Prūsiją. Pasirodė nepasitenkinimo ir neramumų ženklų net kaime[2]. Fridrichas Vilhelmas III žadėjo liaudžiai konstituciją. Sutiko įvykdyti karinę ir miestų valdymo reformą ir 1807 m. paskelbė baudžiavos panaikinimą. Sukilusiai kovoti prieš Napoleoną liaudžiai jis vėl žadėjo konstituciją, bet liaudies veržimąsi į laisvę išnaudojo reakcinei santvarkai Prancūzijoje atstatyti. Kartu su Austrija ir Rusija įkūrė Šventąją sąjungą. Atvirai atsisakė pažadų. Baudžiavos panaikinimas, kurio atsisakyti nebegalėjo, buvo per kelis kartus vėliau taip apribotas, kad išėjo į naudą tik feodalams, junkeriams, ne valstiečiams. Užuot atleidus valstiečius be jokio išsipirkimo nuo feodalinių prievolių, kaip buvo Prancūzijoj po buržuazinės revoliucijos, prūsų valstiečiams buvo suteikta teisė išsipirkti, bet reikėjo dar dvarininko sutikimo. 1811, 1816, 1821 m. įsakai ir išaiškinimai dar labiau apribojo reformos reikšmę. Teisė išsipirkti buvo palikta „tik stambesniems valstiečių kiemams ⟨...⟩, o smulkių ūkių savininkams ⟨...⟩ baudžiava ir kitos feodalinės prievolės buvo įamžintos"[3]. Didelė dalis išvaduotųjų, tapę savininkais, neišsi-

---

[1] Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, изд. второе. Москва, 1962, XXII, стр. 30.

[2] Knapp G. F. Die Bauernbefreiung und der Ursprung der Landarbeiter in den älteren Teilen Preußens. Leipzig, 1887, II, S. 161.

[3] Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, изд. второе. Москва, 1961, XXI, стр. 253.

laikė, ir jų ūkius supirko stambieji dvarininkai, junkeriai. Buvo panaikinta „valstiečių apsauga“ (Bauernszutz), net ir tiems, kurie palikti baudžiavoj[4]. Iš jų radosi padieniai lauko darbininkai. Bėgimas iš kaimo prasidėjo. Taigi reforma padėjo pagrindus savotiškam kapitalistinių santykių žemės ūkyje išsivystymo procesui, kurį V. I. Leninas apibūdino kaip prūsiškąjį išsivystymo kelią. Kapitalizmas žemės ūkyje suaugo su feodaliniais santykiais. Prūsų valstiečiai turėjo kęsti dvigubą priespaudą – kapitalistinę ir feodalinę.

Prūsų bajorija – junkeriai (karių luomas, paveldėtas iš kryžiuočių valstybės) – buvo viešpataująs luomas. Tik jie galėjo būti karininkai. Jų galybė vis augo, dvarai didėjo. Prūsiškas išsivystymo kelias, panaikinus baudžiavą, leido junkeriams dar labiau įsitvirtinti ir užtikrino viešpatavimą. Kaip sako F. Meringas, Prūsų valstybė buvo ekonomiškai viešpataujančios junkerių klasės politinė organizacija. Jie stengėsi grąžinti laikotarpį, buvusį prieš Prancūzų revoliuciją.

Buržuazija buvo silpna. Kaip sako F. Engelsas, „dėl Trisdešimties metų karo ir po jo sekusio laikotarpio ji įgijo savotiškų, ryškiai matomų būdingų bruožų: bailumą, ribotumą, bejėgiškumą ir nesugebėjimą imtis jokios iniciatyvos“[5]. Ji neturėjo tvirtų ekonominių pozicijų ir, kaip sako K. Marksas, „tesirūpino smulkiais savo reikaliukais“[6]. F. Engelsas: „Politinis viduriniosios klasės, arba buržuazijos, judėjimas galima datuoti Vokietijoje nuo 1840 m.“[7]

3) **Nacionalinio išsivadavimo sąjūdis Vokietijoj karų su Napoleonu metu.** Napoleono padiktuotoji Prūsijai Tilžės taika sukėlė liaudyje gilų pasipiktinimą. Valdžia išnaudojo jį reakciniams tikslams – reakcinei santvarkai atstatyti Prancūzijoje. V. Fichtė „Kalbose į vokiečių tautą“ skelbė, kad vokiečių tautai esanti paskirta istorinė misija sukurti naują tobulesnę kultūrą ir nurodyti kitoms tautoms kelią į tikrą kultūros pažangą. Jis įrodinėjo, kad todėl reikia reformuoti visą auklėjimo sistemą. Valstybė turi pasiimti šitą reikalą į savo rankas, įkurti uždaras auklėjimo įstaigas, kurių uždavinys išugdyti jaunuomenėj tėvynės meilę ir tautinį susipratimą. Prūsiškojo patriotizmo banga turėjo įtakos ir Rėzai.

---

[4] Knapp G. F. Die Bauernbefreiung<...> I, S. VII–VIII.

[5] Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, изд. второе. Москва, 1965, XXXVII, стр. 351.

[6] Cit. iš: Marksas ir Engelsas apie reakcingąjį prūsiškumą. V., 1946, p. 26.

[7] Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, изд. второе. Москва, 1957, VIII, стр. 15.

4) **Literatūra ir filosofija.** Tai vienintelė sritis, kurioje buvo daug sukurta stambių kultūrinių vertybių. Bet dėl gyvesnių visuomeninių interesų, realių kovojančių dėl pažangos jėgų stokos, politinės priespaudos ji buvo atitrūkusi nuo gyvenimo. Didžiausieji vokiečių filosofai ir poetai entuziastiškai sutiko Prancūzų revoliuciją. Bet, rašė Engelsas, „tai buvo tikrai vokiškas entuziazmas, jis buvo grynai metafizinio pobūdžio ir lietė tik prancūzų revoliucionierių teorijas"[8]. Būdama revoliucinė tik „grynos minties" srityje, ideologija taikėsi su tikrove. Kanto „Praktinio proto kritikoje" išaukštinama ne revoliucinė kova, bet „gera valia". K. Marksas ir F. Engelsas: „Kantas pasitenkino vien tik „gera valia", net jei ji neduoda jokių rezultatų 〈...〉. Ši gera Kanto valia visiškai atitinka bejėgiškumą, prislėgimą ir skurdumą vokiečių biurgerių, kurių smulkmeniški interesai niekuomet nesugebėjo išsivystyti ligi bendrų nacionalinių klasės interesų〈...〉"[9]. Su tikrove ne tik buvo taikomasi, kartais ją apgaubdavo filosofine aureole. Pvz., Hegelis (1770–1831), dialektiniam savo metodui prieštaraudamas, laikė feodalinę prūsų monarchiją aukščiausiu visuomenės vystymosi etapu. F. Engelsas sako: „Getė, kaip ir Hegelis, – kiekvienas savo srityje, – buvo tikras Dzeusas olimpietis, bet jiems abiem niekuomet nepavyko visiškai atsipalaiduoti nuo vokiškojo filisteriškumo"[10].

Literatūroj reiškėsi dvi srovės: romantizmas ir klasicizmas. Bendra tarp jų – bėgimas nuo aktualių dienos temų prie abstrakčių, estetinių, filosofinių klausimų. Priežastis – nebuvimas visuomeninio politinio sąjūdžio. Reakcija. Klasikai orientavosi į Graikijos senovę, romantikai – į viduramžius. Humanizmo idealai: tiesa, grožis, pakilti aukščiau „laikinių", „atsitiktinių" politinių uždavinių. Reikšmingas didėjąs susidomėjimas liaudies kūryba, tautosaka (Herderis). Rėza buvo abiejų literatūrinių srovių veikiamas.

5) **Socialinis kultūrinis lietuvių gyvenimas ir vokiečių politika.** Baudžiavos panaikinimas – tik iš dalies, tik mažai daliai lietuvių (turtingesnių) tebuvo palankus, palengvino gyvenimą, o šiaip prisidėjo prie lietuvių nykimo, nustelbimo. Sustiprėjo germanizacija. Ji darėsi sisteminga. Ją vyk-

[8] Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, изд. второе. Москва, 1955, II, стр. 562.

[9] Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, под редакцией В. Адоратского. Москва, 1933, IV, стр. 174.

[10] Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai dviem tomais. V., 1950, II, p. 328.

dė mokykla ir kariuomenė (muštras, perkėlimas į tolimus garnizonus), bažnyčia. Intensyvėjo puolimai prieš lietuvių kalbą. Mokyklose šimtmečiais ugdoma pagarba valdžiai. 1802 m. mokyklų komisija sudarė karaliui „gerai apgalvotus planus, kaip pamažu panaikinti lietuvių kalbą, kurių Jūsų Didenybė norėjo", nes kalbų dvilypumas Prūsijoje esanti „kliūtis mokslo pažangai". Jau XVIII a. tokie planai svarstomi. Halės seminarijos politika: „siųsti į prūsus pirmiausia tuos, kurie nėra prūsų kilmės". 1765 m. išleistas įsakymas, draudžiąs valstiečiams lankyti universitetą. Dėl to savos inteligentijos stoka. Germanizacijos procesą, greitį gali pavaizduoti 1808–1840 m. daviniai iš Pilupėnų parapijos (Stalupėnų apskr.), kuria kalba atlikta konfirmacija:

1808 m. –	1753 vaikams lietuvių k.,			943 vokiečių		(2 kartus mažiau)
1818 m. –	2059	„	„	1193	„	
1826 m. –	1779	„	„	1748	„	
1827 m. –	1760	„	„	1866	„	(daugiau)
1840 m. –	1484	„	„	2407	„	

Pagyvėjęs XVIII a. kultūrinis lietuvių gyvenimas (literatūriniai ginčai, pasaulietinio turinio kūryba, gramatikos ir žodynai), iš vienos pusės, ir romantizmas (palankus nusistatymas tautinių kalbų atžvilgiu), iš kitos, buvo atrama kovoj dėl lietuvių kalbos teisių. Pažangioji vokiečių inteligentija palankiai į lietuvių kalbą žiūrėjo, ją gynė (pvz., Milkaus žodyne 1800 m. I. Kantas). Zigfridas Ostermejeris 1817 m. išleido knygelę „Ar patartina lietuvių kalbą išstumti ir lietuvius su vokiečiais sulieti?" („Ist es anzurathen, die litthauische Sprache zu verdrängen und die Littauer mit den Deutschen zu verschmelzen?), skirtą apginti nekaltai kankinamiems lietuviams. Rėzai teko istorinis uždavinys – kovoti dėl būriškosios lietuvių kultūros Mažojoje Lietuvoje.

II

1. Biografiniai duomenys

Karvaičių (Neringoj) parapijos knygose pažymėta, kad 1776 m. sausio 9 d. gimė ir sausio 14 d. buvo pakrikštytas Martyno Liudviko vardais (Martin Ludwich)[11]. Buvo sūnus Jono Rėzos (Johann Reehse), smuklininko (Gastgeber) ir kranto užvaizdos (Strandbedienter), kurio parei-

[11] Eretas J. Rėzos gimtinė. – „Athenaeum". K., 1937, VIII, p. 159.

ga – eiti į pagalbą ant kranto užplaukusiems laivams ir prižiūrėti gintarą renkančius. Už tai gaudavo butą, žemės ir piniginį mažą atlyginimą, be to, malkų. Motina Katerina Šarlota Šneiderin (Catharina Charlotta Schneiderin), greičiausiai, vokietė. Rėzos bus atsikėlę į Neringą ne vėliau kaip pirmąją XVIII a. pusę. 1746 m. jiems buvo užvestos parapijos knygos. Visų laikomi buvo kuršiais, tik K. Forštroiteris (Forstreuter) jų pavardę išveda iš vokiečių kalbos: Rese = Riese[12]. Jonas Rėza – psalmyno leidėjas, XVI a. gimęs Tilžėj. Rėzos vesdavo kuršes, lietuvaites. Būdavo žvejai. Karvaičių parapijos knygose įvairiai rašoma jų pavardė: Resa, Rezas, Rese, Rhesa, Raese, Resas. Liudvikas Rėza save laikė lietuviu (jis mokėjo ir latviškai) – pvz., autobiografijoj, įteiktoj Karaliaučiaus universitetui 1810 m., save vadina kilusiu *e gente lituana*. Universitetas, priimdamas jį į profesorius, vadina *M. Ludovico Rhesa, Carvaita – Lithuano*[13]. Rėza rašėsi dažniausiai nuo 1816 m. *Ludwig Jedemin* – pvz., Donelaičio leidime: *D.* (Doctor) *L.* (Ludwig) *J.* (Jedemin) *Rhefa*. Jedemin (Gediminas) – paties pridėtas vardas. Dėl gimimo datos: Curriculum vitae 1810 m. jis nurodo, jog gimęs 1777 m. birželio 9 d.; taip pat savo Presbiterologijoj (Kurzgefasste Nachrichten) 1834 m. pažymi gimęs 1777 m. birželio 9 d. Matyt, Rėza supainiojo datą, nes Karvaičių bažnyčios knygos buvo perkeltos į Juodkrantę, o jis pats gyveno Neringoj ir prie Nemuno žiočių. Liudviko tėvas Jonas Rėza (gimęs apie 1733 – 1734 m. ir miręs 1782 m.) gal geriau už kitus gyvenęs (nes žvejai gyveno labai skurdžiai), bet turėjo 8 vaikus, Liudas buvo jauniausias. Motina mirė 1778 m. (40 metų turėdama) džiova. Tėvas 1780 m. vedė antrą žmoną, bet ir jis pats mirė džiova 1782 m.

Tėvams mirus, vaikai buvo išskirstyti po gimines. Liudas gyveno: 1) Pas Naglių (kaimas tarp Karvaičių ir Juodkrantės) žveją Rademacherį. Bet ten neilgai buvęs – dėl reikalo mokytis, o Nagliuose nebuvo mokyklos. 2) Pas Rasytės paštininką Bemą (Böhm), tolimą tėvo giminaitį. Rasytė turėjo mokyklą, smuklę, bažnyčią. Rasytėj keisdavo pašto arklius. Čia L. Rėza pradėjo mokytis – mokęsis ir žąsis ganydamas, gabendavosi į lauką knygas. 3) Kaukėnuose, prie Nemuno žiočių, kitoje Kuršių marių pusėje. 1785 m. pavasarį (Šuberto žiniomis), užtariant paštininkui ir mokytojo dukteriai, Liudą Rėzą pasiėmė globoti tolimas Be-

---

[12] Forstreuter K. Die Herkunft von Johannes Rhesa und Martin Ludwig (Jedimin) Rhesa. – „Zeitschrift für slavische Philologie". Leipzig, 1937, XIV, S. 27.

[13] Stočkus B. Rėzos charakteris ir jo lietuvybė. – „Athenaeum". K., 1934, V, p. 22.

mo giminaitis, Kaukėnų precentorius, vėliau pastorius Kristijonas Dovydas Vitichas (Wittich). Jis buvo vedęs vieno Rėzos dėdės dukterį. Kaukėnuose išbuvo nuo 1785 iki 1791 m. 4) 1791 m. pateko į Karaliaučių, Lebenichto (Löbenicht) mokyklą neturtingiems vaikams. Po 3 metų ją baigė ir 1795 m. kovo mėn. stojo Albertinon – Universitetan – Lietuvių seminarijon (norėjo pasirengti pastoriaus pareigom). Klausė filosofiją, teologiją, oriento kalbas ir senąsias kalbas. Klausė I. Kanto, jo mokinio, visuomeninių mokslų dėstytojo J. K. Krauso (Johann Christoph Kraus), teologo ir filosofo J. G. Hasės (Hasse, 1759–1806). Kantui ir Krausui mirus, Rėza parašė jiems po eilėraštį. Krausą jis vadina antruoju Kantu, įvykdžiusiu darbe, ką anas suvokė[14]. Hasė buvo Herderio mokinys, parašė 1799 m. veikalą apie Prūsiją („Preussens Ansprüche als Bernsteinland, das Paradies der Alten und Urland der Menschheit gewesen zu sein"). Tai diletantiškas veikalas, kuriame autorius įrodinėja, kad gintaro kraštas buvęs šiltesnis, rojus ir žmonijos lopšys. Rėza su Hase buvo artimuos santykiuos. Profesorius pamėgęs Rėzą dėl jo stropumo ir domėjimosi ir skatino atsidėti mokslui, bet Rėzai reikėjo gyventi, todėl pirma jis tapo kunigu. Hasės Prūsijos aukštinimas darė įspūdžio Rėzai. 1799 m. rašytame eilėraštyje „Gintaro žvejų daina" („Lied der Bernsteinfischer") sako apie gintarą: seniai dainių išgirtas, žiloj senovėj ieškotas, Rojuj žydėjęs kilnių hesperidų vaisius[15]. Hasės atminimui Rėza parašė irgi eilėraštį „Prie Hasės kapo" („An Hasses Grabe"), kuriame poetiškai nori pagerbti savo profesorių[16]. Priešpaskutiniais studijų metais gavo nemokamą butą universiteto bendrabutyje (Kypkeanum), stipendiją, turėjo privačių pamokų.

Universitetą Rėza baigė 1799 m. Kelis mėnesius mokęs dvarininko vaikus, 1800 m. buvo paskirtas karo kapelionu. Ruošėsi tolimesnėms studijoms – mokslo laipsnį norėjo įsigyti. 1807 m. gavo teologijos daktaro laipsnį už disertaciją „Apie šventųjų knygų moralės aiškinimą pagal Kantą" („De librorum sacrorum interpretatione morali, e Kantio commendata") ir mokė kaip privatdocentas teologijos skyriuje. Kaip kapelionas laikė kai kada lietuviškas pamaldas kariuomenės daboklės bažnyčioj. 1810 m., išspausdinęs „Apie pirmuosius krikščionybės žingsnius lietuvių tarpe" („De primis vestigiis religionis christianae inter Lithu-

[14] Prutena, oder preussische Volkslieder und andere vaterländische Dichtungen, von L. Rhesa. Königsberg, 1809, S. 150–151.

[15] Ten pat, p. 58.

[16] Ten pat, p. 118–119.

anos propagatae"), tapo ekstraordinariniu profesoriumi, 1818 m. ordinariniu profesoriumi. Napoleono karo metu 1812 m. su savo kariuomenės daliniu buvo Didžiojoj Lietuvoj (Žemaičiuose, Šiaurės Lietuvoj), Latvijoj, 1813 m. peržygiavo Vokietiją, stebėjo Leipcigo kautynes, pasiekė Paryžių, iš ten – Londoną (biblijos reikalais). 1816 m. atsisakė kapeliono vietos, buvo paskirtas lietuvių seminarijos direktorium (ir iki mirties juo išbuvo). Toliau – ramus gyvenimas, mokslinis literatūrinis darbas. Išleisti visi svarbesnieji dalykai. Beveik visą savo turtą testamentu užrašęs studentų bendrabučiui (įsteigtas 1853–1854 m. Rhesianum vardu, Kypkeanum'o pavyzdžiu), mirė 1840 m. rugpiūčio 30 d. (kai kurie nurodo klaidingai 1841 m.). Paliko biblioteką – 3000 tomų su savo pastabomis knygose. Daugelį knygų įsigijo prof. F. V. Šubertas (Schubert, 1799–1868), Rėzos biografas[17].

2. Charakteristika (veikla, darbo sritys)

L. Rėza buvo pastorius – teologas. Iš vaikystės veržėsi į mokslą ir ne be didelio vargo jį pasiekė. Neturim duomenų spręsti, kad norėjo teologiją studijuoti. Iš Neringos jis vienintelis mokytas vyras. Tik iš Kranco (Cranz) išėjo dar F. Kuršaitis. Skurdo slegiami žmonės apie mokslus negalvojo. Tikriausiai ir Rėzą traukė kiti mokslai – mokslinis darbas, bet reikėjo gyventi. Kai Hasė siūlė atsidėti akademiniam darbui, Rėza, žinodamas, kad reikės kelerius metus dirbti nemokamai, pirma tapo kunigas ir tuo apsirūpino. Mokslo pamėgimą, platesnius siekimus ir potroškius rodo senųjų ir oriento kalbų studijos, antikinių poetų pamėgimas, istorijos studijavimas. Tapęs pastorium, neužsidarė siauram tiesioginių pareigų rate, nors, būdamas sąžiningas ir stropus, stengėsi jas pavyzdingai atlikti. Jos atėmė daug laiko, užėmė sielos dalį. Dėl jų jis turėjo imtis atlikti daugelį darbų. Bet ir tie darbai jį nuvedė toliau – į lietuvių literatūros istoriją, į darbus toje srityje, į lietuvių literatūros ugdymą, kėlimą, išvedimą į pasaulį. Teologija, pastoriaus darbas buvo tarnyba, kurią reikėjo ir norėjo atlikti (jis buvo giliai tikintis žmogus), bet širdį traukė kitur, į kitą sritį, kitus darbus, už kuriuos nei turto, atlyginimo, nei paaukštinimo negalėjo tikėtis, net buvo rizikos, kad bus

[17] Schubert F.W. Aus dem Jahresberichte der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg für d. J. 1854. – „Neue Preussische Prowinzial–Blätter". Königsberg, 1855, Andere Folge, VII, S. 245–255. Literatūrą apie Rėzą žr. Eretas J. Rėzos gimtinė. – „Athenaeum". K., 1937, VIII, p. 185–186.

peikiamas, pajuokiamas, – ir tiems darbams atidavė širdį, laiką, negailėjo pinigų. Rėza buvo poetas, rašytojas. Čia buvo tikrasis jo gyvenimas, pasaulis.

Šitie abu dalykai užėmė ir užpildė visą Rėzos gyvenimą. Jo gyvenimas neturtingas įvykių. Tik karo metais turėjo progos pakeliauti. Šiaip mėgo vienumą ir tylų darbą[18]. Tiesioginės pareigos, profesija padarė įtakos: laikėsi griežtos tvarkos, laiko suskirstymo, mėgo paprastumą ir nuosaikumą. Tai ramus išminčius. Mėgo gamtą labiau už žmones. Ramus mokslininkas. Jeigu ir apdainuoja vyną, anakreontiškai (pvz., 1813 m. kelionėj po Reino kraštą) – kad jis palengvina širdis, išgydo melancholijos gniuždantį skausmą, prašnekina tyliuosius ir lūpas verčia juoktis ir liepia vainikuoti stiklus, ragauti ir dainuoti, – tai pats geria vandenį (eil. „Der Moslerwein", 1814)[19]. Kiekvieną pasiimtą darbą su didžiausiu atsidėjimu, stropumu atlieka iki galo, kad ir kaip sunkus būtų, kad ir kažkokio jėgų įtempimo reikalautų.

Abi pagrindinės darbo sritys iš dalies privertė, iš dalies leido pasireikšti Rėzai (nors tai jam svetima) vadovaujančiam vaidmenyje – būti organizatorium. Užmegzti pažintis su daugeliu įžymių žmonių, šviesesnių protų – V. Humboltu (Humboldt), kunigaikščiu Karoliu Livenu (Lieven), su kuriuo Latvijoj susipažino ir susirašinėjo. Pvz., 1810 m. įsteigė draugiją parūpinti naujam biblijos leidimui. Tuo reikalu net Londoną pasiekė. Biblijos redaktorium ir vertėju buvo 1816 m. ir 1824 m., visur pavyzdingai atlikdamas pasiimtus darbus, parodydamas reikiamų sugebėjimų, pasiruošimo. O jau toliau pats pasidarė istoriku, kritiku, leidėju, apibendrina kruopštaus darbo rezultatus, nušviečia biblijos vertimų istoriją, pagrindžia, kodėl taip vertė... Dirbdamas mokslinį darbą, turėjo ryšių su mokslo draugijomis, buvo jų narys: Kuršių literatūros ir meno, Karališkosios vokiečių draugijos Karaliaučiuje, Istorijos – teologijos Leipcige. Vokiečių draugijoj skaitydavo paskaitas apie lietuvių kalbą ir literatūrą. Darbas lietuvių literatūrai, kultūrai. Save laikė lietuviu ir viešai tai skelbė. Sąmoningas tas jo lietuviškumas – iš mažens, vėliau stiprėjęs. Palankios šiuo atžvilgiu istorinės kultūrinės, iš dalies ir politinės aplinkybės. Romantizmo įtaka. Susidomėjimas natūraliu žmogumi, liaudimi, originalumu, net primityvumu – ieškojimas ir vertinimas tautinės indivi-

[18] Stočkus B. Rėzos charakteris ir jo lietuvybė. – „Athenaeum". K., 1934, V, p. 7.

[19] Prutena oder vaterländische Lieder und Dichtungen von D. L. Rhesa. Zweiter Theil. Königsberg, 1825, S. 105–108.

dualybės (Herderis; Rėza vadino Herderį genialiu); kiekviena tauta įneša savo indėlį pagal savo individualybę į kultūros lobyną. Tautos siela (Volksseele). Prūsuos – lietuviai, kaip senieji krašto gyventojai, pirmenybę turėjo, laikomi svarbiausiu nacionaliniu elementu. Jiems lyg ir pavesta atstovauti liaudies kultūrai. Bet tai tik šviesesniuos protuos. O šiaip germanizacija stiprėjo.

Šitos romantizmo idėjos ir buvo Rėzos atspirtis. Jomis rėmėsi. Jos padėjo jam sąmonėti, davė drąsos. Jos sustiprino dar labiau savojo krašto, jo žmonių, tėviškės meilę. Našlaitis, plačiausia to žodžio prasme, – netekęs ne tik tėvų, bet ir gimtojo namo, net ir kaimelio – jis nugrimzdo smėly, o broliai seserys išsiblaškė visur, – Rėza jo vaizdą nešiojo visą gyvenimą. Studijuodamas 1797 m. aplankė tėviškę. Apie beviltišką jos kovą su smėliu ir anksčiau žinojo, bet pasikeitęs kraštovaizdis ir gyvi vaikystės prisiminimai buvo toks skaudus kontrastas, kad skausmas išsiliejo rauda – elegija „Nugrimzdęs kaimas" („Das versunkene Dorf"): „Kas bežinos po amžių tavo vietą, žydinti tėviške, kurioj mano dainos skambėjo? Bet tavęs, liūdnoji šalele, niekad mylėt nenustosiu ir kiekvieną medį, kurs žuvo, savo sieloj nešiosiu". Ir šią savo kilnią priesaiką L. Rėza išpildė. Netekus tėviškės, meilė dar labiau išsiplėtė visai tautai – liaudžiai, žmonėms, jų kūrybai, kultūrai. Pamėgo jis savo tautą – ir dabartyje, ir praeityje. Niekad apie lietuvius nepalankiai neatsiliepė. Aukštino senuosius prūsus, kurie laisvę brangino labiau už gyvybę[20].

Lietuvių tauta (liaudis), kaip įrodinėja L. Rėza[21], palyginus su vokiečių liaudim, yra daug aukštesnės kultūros. Tai pastebima ne tik kalboj, įvairiuos posakiuos ir išsireiškimuose, mandagiose manierose, bet ir meniniuose darbeliuose – prasminguose žodžiuose, kuriuos juoston ar kaspinan įaudžia, o vokiečiai vos perskaityti sugeba. Vaikai moka improvizuoti dainas, kartu sukurdami melodiją. Jautrumas menui ir išmoningi darbai likę iš senų laikų, kai, savo didžiųjų kunigaikščių valdomi, lietuviai buvo politiškai nepriklausomi. Savarankiškumo, charakterio tvirtumo lietuviai niekuomet nenustojo: su savo viršininkais lietuvis kalba paprastai kaip lygus su lygiu... Rėza įrodinėja, kad lietuvių tauta skirtinga nuo kitų, o jos kūryba originali. Pabrėžia skirtingumą nuo slavų (o lietuvius su slavais daug kas painiojo). Mieliau jam nurodyti

---

[20] Stočkus B. Rėzos charakteris ir jo lietuvybė. – „Athenaeum". K., 1934, V, p. 15.
[21] Prutena ⟨...⟩ 1809, S. 164–165.

artumą, panašumą į graikus – kalbos, drabužių... Pasikeitus valdžios politikai, jo prisirišimas prie lietuvių nemažėjo. Net kviečiamas Liveno (von Liewen) geresnėmis sąlygomis keltis į Tartu (Dorpatą), pasiliko tėviškėj. 1814 m. „Jenaer Literaturzeitung" išspausdintame tariamo anonimo iš Gumbinės straipsnyje siūloma pašalinti lietuvių kalbą iš mokyklų. Rėza pasipriešino[22]. Kalbą pavadino didžiausia tautos brangenybe. Atėmus kalbą, būtų uždarytas kelias visokiam kilnesnių idėjų pažinimui, užmuštas tautos charakteris. Aukštesnė kultūra tegalima gimtąja kalba. Kaip jaustųsi vokiečiai, jei iš jų atimtų kalbą ir lieptų kalbėti moteriška, manieringa prancūzų kalba. Pati mintis yra tokia nekilni ir humaniškai išauklėtam žmogui taip svetima, žema, kad nereikia jos nei atremti. Argi faktiškai galima būtų išnaikinti kalbą, vartojamą milijono žmonių. Kelia mintį, kad būtina įvesti lietuvių kalbą į aukštesnes mokyklas, bent Gumbinėj, Įsrutyje, Tilžėj. Kitaip lietuviai neturės kalbą mokančių mokytojų ir pastorių, ir kraštas paskęs į barbariškumą. Taigi Rėzos argumentai – psichologiniai ir humanistiniai. Jis pabrėžia: „tik gryniausia meilė kilninti tėvynę sukėlė mano sieloj šiuos pageidavimus". Rėza troško savo tautai moralinės didybės, norėjo, kad ji užimtų tinkamą vietą kitų tautų tarpe savo kūrybos įnašu. Norėjo tą kūrybą surinkti ir parodyti – padaryti kitiems prieinamą. Jam prikaišiojo „apsigimę graikai", kad einąs barbarybės keliu, aukštindamas lietuvių kalbą ir literatūrą, bet Rėza sako: „Bet aš vis dėlto einu tuo barbarybės keliu. Kam negalima patarti, negalima ir padėti"[23]. Rėza tvirtai to savo nusistatymo laikėsi – sumanymų neatsisakė ir visą gyvenimą su meile ir atsidėjimu juos puoselėjo.

Bet reikia konstatuoti ir kitą bruožą Rėzos veikloje. Jei, iš vienos pusės, Rėza aiškus kovotojas dėl lietuvių teisių, dėl jų literatūros ir kultūros, tai iš kitos – jis Prūsijos pilietis, prūsų patriotas, ištikimas pavaldinys. Jis drąsina prūsus kariauti. Gieda vokiečių pergalės giesmę po mūšio ties Leipcigu (1813 m.), aukština vokiečių vadą (Bliucherį). Jis garbina karalienę Luizą eilėraštyje „Luiza ir Prozerpina rojuje" („Luise und Proserpina in Elysium")[24]. Jei iš dalies tai galima būtų aiškinti kaip

---

[22] Geschichte der litthauischen Bibel, ein Beytrag zur Religionsgeschichte der Nordischen Völker. Von D. L. J. Rhesa, Professor der Theologie und Prediger. Königsberg, 1816, S. 37–39.

[23] Taip rašo laiške J. Šefneriui 1818 m. (Eretas J. Rėzos santykiai su Goethe. – „Athenaeum". K., 1938, IX, sąs. 2, p. 17).

[24] Prutena ⟨...⟩ 1825, S. 20–30.

Rėzos kovą dėl visų laisvės, tai ir tada matytųsi politinis Rėzos trumparegiškumas: jis nenusivokė, kad, laimėjęs karą, karalius pradės smarkesnę kovą su nevokiškais elementais valstybėje. Tai buvo prieštaravimas, kurio Rėza nesuvokė. Jis žiūrėjo į Prūsiją, kaip į savo tėvynę, savo valstybę, kurioj lietuviai ir vokiečiai buvo lygiateisiai piliečiai, kurią bendrą kultūrą.

Faktiškai Prūsijos žemės nebuvo vokiškos žemės, vokiečių gyvenamos. K. Marksas primygtinai pabrėžė: „Vokietija ne Prūsija ir Prūsija ne Vokietija. *Prūsija* tai tik kitas *Hohencolernų dinastijos* valdomo vokiškų bei lenkiškų sričių mišinio pavadinimas 〈...〉“[25] Net ir vokiečiai (Prūsų) kurį laiką norėjo išlaikyti savo nepriklausomybę nuo Vokietijos, ne tik politiškai. Bet tai buvo ne esminis dalykas. Faktiškai tik vokiečiai turėjo politines kultūrines teises, vokiečių kalba buvo viešpataujanti. Lietuviai, lietuvių kalba niekuomet tokių teisių Prūsijoj neturėjo.

Kuo tenka aiškinti šį Rėzos prieštaravimą? Klaida, palaikymu status quo? Tai paaiškina: 1) Nebuvimas realių jėgų, kurios galėtų kovoti su vokiškumu. Lietuviai – baudžiauninkai, būrai, nedaug laisvųjų, ekonomiškai ir politiškai prislėgti. Šiaip ar taip – jų mažuma. Šviesuomenės stoka. Istorinis Mažosios Lietuvos likimas. 2) Nepriklausomos lietuvių valstybės nebuvimas (Didžiojoj Lietuvoj). Tautinio sąjūdžio nebuvimas. 3) Rėzos profesija. Auklėjimas. Teologija. Humanistinės idėjos. Pasitikėjimas gera valia. Dalyvavimas valstybiniame gyvenime.

Rėza ir taip jautėsi daug daręs, visai nauju keliu pasukęs, vienišas ir tuo pačiu netvirtas. Jam teko nemaža vargo pakelti, daug nemalonumų turėti. Juo toliau, juo senesnis, juo nuošalesnis, jautresnis darėsi. P. Preiso (pirmojo mokyto lietuvių kalbos žinovo Rusijoj) charakteristika 1839 m.: „Tai keistuolis (čudak), kokio dar pasaulis nematė. Tai nuo galvos iki kojų apsimuturiavęs hipochondrikas, bailus, išsiblaškęs, užmirštąs, ką prieš kelias minutes buvo pasakęs. Jis kalba pamažu, retai ir tyliai, kiekvienas mano greitai ir balsiai tartas žodis jį sutrikdo. Jis pradeda trypčioti, ima krutėti rankos ir visas kūnas. Žinoma, tuomet ir aš sumyštu“[26].

---

[25] Cit. iš: Marksas ir Engelsas apie reakcingąjį prūsiškumą. V., 1946, p. 24.
[26] Ламанский В. Письма П. И. Прейса к М. С. Куторге, И. И. Срезневскому, П. О. Шафарику, Куршату и др. (1836—1846). — „Живая старина“, вып. II, № 12, СПб., 1890, стр. 127.

3. Leidiniai, raštai (bibliografinės apžvalgos)

Mokslas – tiesioginis jo darbas universitete. Tik vienas, pirmas, Rėzos veikalas teologinis – „De librorum sacrorum interpretatione morali 〈...〉“ (1807). Antrasis, susijęs su jo tiesioginiu darbu universitete, – „De primis vestigiis religionis christianae inter Lithuanos propagatae“ (1810). Jį išspausdinus, Rėza buvo pakeltas ekstraordinariniu profesorium. Vėliau tas veikalas, berods, buvo papildytas reformacijos pradžios nušvietimu ir žymesniųjų reformatorių Mažojoje Lietuvoj biografijomis (vita Brismanni, Sperati, Poliandri...). Taigi kartu tas veikalas susijęs su krašto istorija.

Kita Rėzos darbų grupė susijusi su biblijos redagavimu. 1816 ir 1824 m. biblijos leidimai buvo visos komisijos, daugiausia Rėzos, kelerių metų darbas. Biblija palyginta su originalu ir Liuterio vertimu. Kur Liuteris laikėsi originalo – juo sekta, kur ne – laikytasi originalo (hebrajų, graikų). Naudotasi Bretkūno vertimo rankraščiu – germanizmams pašalinti. Vienas su biblijos vertimu susijęs Rėzos darbas – „Lietuviškosios biblijos istorija“ („Geschichte der litthauischen Bibel, ein Beytrag zur Religionsgeschichte der Nordischen Völker“, 1816). Jame apibendrinti kruopštaus darbo rezultatai. Duota vertimų istorija, vertimų apibūdinimas, įvertinimas. Rėza pirmasis iškėlė, tinkamai įvertino Bretkūną, jo vertimą. Veikalas nenustoja savo vertės ir dabar: niekas lig šiol nėra taip įsigilinęs, kad galėtų pervertinti Rėzos sprendimus, pažiūras. Jeigu Rėza ir klydo kai kur, jo vertinimai nebepriimtini – tai bent įdomūs istoriniu atžvilgiu, kaip dokumentas. Kitas su biblijos vertimu susijęs Rėzos darbas – „Filologinės – kritinės pastabos“ („Philologisch – kritische Anmerkungen zur litthauischen Bibel als Erläuterungen zu der bei der neuen Ausgabe veranstalteten Umarbeitung des litthauischen Textes von D.L.J. Rhesa“, I – 1816, II – 1824). Tai pirmojo darbo („Lietuviškosios biblijos istorija“) papildymas. Ten visuma, apibūdinimas, apibendrinti rezultatai, o čia smulki analizė atskirų vertimo vietų, eilučių. Įrodinėjama ir kaip originalą reik suprasti, ir kaip geriausia versti. Duodamas įvairių vertimų kritiškas palyginimas. 1735 m. vertimo kritika – ir savojo pateisinimas. Nuolat įrodinėjamas Bretkūno vertimo pranašumas. Abu veikalai vertingi ir brangūs lietuvių literatūros istorijai.

Taip pat su Rėzos tiesioginiu darbu, pareigomis susiję dar pora veikalų. Rėza buvo paskirtas bažnytinės konsistorijos nariu (Consistorial-

rath, 1829). Jam buvo pavesta tęsti D. Arnoldo presbiterologiją (Kurzgefasste Nachrichten von allen seit der Reformation an den lutherischen Kirchen in Ostpreussen gestandenen Predigern, 1777) ir ją papildyti. Rėza parašė: 1) Arnoldo tęsinį – „Kurzgefasste Nachrichten von allen seit 1775 an den evangelischen Kirchen in Ostpreuszen angestellten Predigern⟨...⟩“ (1834), 2) naują veikalą – „Kurzgefasste Nachrichten von allen seit der Reformation an den evangelischen Kirchen in Westpreuszen angestellten Predigern⟨...⟩“ (1834) ir 3) „Verbesserungen und Zusätze zur Rhesa'schen Presbytereologie“ (1837). Tai pagrindinės žinios apie asmenis – kada gimė, mirė, kur gyveno, ką dirbo...

Rėza kaip rašytojas, poetas yra išleidęs: 1) „Nachrichten und Bemerkungen aus den Feldzügen des Jahres 1813 und 1814, aus dem Tagebuche eines Feldgeistlichen⟨...⟩“ (išspausdinta 1814 m. Berlyne) – tai Rėzos įspūdžiai iš karo žygių, kuriuose dalyvavo (lyg dienoraštis), vietovių, mūšių aprašymai, samprotavimai; 2) „Prutena, oder preussische Volkslieder und andere vaterländische Dichtungen“ (išleista Karaliaučiuje 1809 m.) – eilėraščių rinkinys, dedikuotas karalienei; 3) „Prutena, oder vaterländische Lieder und Dichtungen“ (antra dalis, išleista Karaliaučiuje 1825 m.).

Pagaliau jo darbai lietuvių ir vokiečių kalbomis – reikšmingiausi lietuvių literatūrai, literatūriniam gyvenimui, kuriais atsiskleidžia didžiausi Rėzos nuopelnai: 1) Das Jahr in vier Gesängen. Ein ländliches Epos aus dem Litthauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitius, in gleichem Versmaaß ins Deutsche übertragen von D. L. J. Rhesa, Prof. d. Theol. Königsberg, 1818; 2) Aisópas arba Pásakos iß Grykonû kalbôs perguldítos per D. L. J. Rhesa. Su Pridėjimù kellû naujû Pásakû. Karaláuczuje, 1824; leidinyje yra 102 ezopinės pasakėčios, 7 iš Gelerto, 6 Donelaičio, jis skirtas šviesti ir auklėti savai tautai, liaudžiai, nusakytas jo didaktinis tikslas: „Pasakas, isz Grykonû kalbos perguldítas, į rankas duomi, jeib szittą Pamokslû – Skarbą ant iszmintingo Pasielgimmo ir tikros Nobažnystês wartotumbit“; pasakėčias perspausdino K. Vairas-Račkauskas Amerikoj, pridėdamas prie savo verstųjų; 3) Dainos oder Litthauische Volkslieder⟨...⟩ (1825 m.), II leidimas F. Kuršaičio paruoštas (keista daugiausia rašyba ir eilės tvarka) 1843 m.; 4) yra žinių, kad Rėza ruošęs lietuvių kalbos žodyną[27].

---

[27] Tetzner F. Die Slawen in Deutschland. Braunschweig, 1902, S. 123.

4. Rėza poetas, jo kūryba

Kada Rėza pradėjo rašyti eiles? Pažymėtos pirmosios datos 1797 m. Bet iš cituotos „Nugrimzdusio kaimo“ elegijos galima spėti, jog ir vaikystėje rašė. Poetiškaisiais savo metais vadindavo 1798. Antroje „Prutenos“ dalyje (išleistoje 1825 m.) yra pažymėtas 1823 metais eilėraštis „Ode an die Ostsee. Zu Kranz 1823“. Taigi bent 25 m. kūrybos laikotarpis. Poezijos ėmėsi, kaip sakosi, 1810 m., kad dvasiai malonumo suteiktų, atitrauktų ją nuo filosofijos ir teologijos griežtumo[28]. Todėl laisvą laiką skyręs antikinių poetų skaitymui. Mėgstamas poetas – Teokritas, artimas jam.

Bet Rėza rašė ne tik sau. Šeši kūrinėliai buvo išspausdinti 1799 m. kartu su draugų poetų kūryba rinkinyje „Fünfzehn Deutsche Lieder“ (su muzika). Taigi dalyvavo literatūriniame gyvenime. Jį veikė ir naujosios literatūrinės srovės – Sturm und Drang, romantizmas (Weltschmerz'as). Herderį juk vadino genijum, apgailestaudamas, kad tas nemoka lietuvių kalbos. „Prutenoj“ (I 166)[29] cituoja patį Osianą, juo pasiremdamas. Taigi klasicizmas, antikinė literatūra ir audringųjų genijų kūryba jo vertinama; klasicizmas, romantizmas bei sentimentalizmas jį veikė. Vokiečių literatūroj jie egzistavo paraleliai. Rėzos pasaulėžiūrai, gyvenimo būdui, profesijai artimesnis buvo klasicizmas; jis yra skaitęs paskaitų apie Bualio (Boileau). Romantizmas savo esme ne vienu atžvilgiu buvo jam svetimas. Rėza nesibodėjo gyvenimu, nebėgo iš jo nei į praeitį, nei ateities vizijomis raminosi. Neviliojo jo nauji pasauliai. Jis nebuvo audringas genijus, gaivalinių jausmų valdomas ir blaškomas. Jis nejautė savyje dviejų sielų, draskančių prieštaravimų. Jo pasaulėžiūra vieninga. Nekankino jo prakeiktieji klausimai. Tikėjimas, teologija jam visa išaiškina, nušviečia. Jis ramus, kuklus darbininkas, be pretenzijų. Mokslininko rimtis, sielos giedra, išmintis. Poezija jam malonus poilsis, sausų griežtų mokslų papildymas, dvasinis atsigavimas, svajonė ir malonių prisiminimų pasaulis. „Prutenos“ dedikacijoj (I daly) sakosi: išgirsiąs senuosius krašto papročius, židinio meilę, dainas, kurias ganydamos mergelės (piemenės) su rūtų vainiku prie mėlynojo Nemuno dainuoja, žvejo skundą pamaryje... Kitoj vietoj, paskutiniam rinkinio eilėrašty „Mano kanklės“ („Mein Saitenspiel“, I 160), sako:

---

[28] Stočkus B. Rėzos charakteris ir jo lietuvybė. – „Athenaeum“. K., 1934, V, p. 2.

[29] Cituojant rinkinį, tekste nurodoma dalis ir puslapis.

Kitus vilioja taurė, kuri išsklaido rūpesčius,
Kitus ginklų žvangėjimas, kitus išminčiaus garbė,
Tas, kurį pievos užaugino, dainuoja
Apie namų vėją ir piemenaitę.

Ir iš tikrųjų, poeto pasaulis – žvejai, piemenys ir piemenaitės; sodas, darželis, šilelis; žibutės, rožės ir rūtos; jūra, bangos ir burės. Tyli ramybė, švelnūs jausmai, ištikima meilė. Šilelis visus kviečia į malonų pavėsį – ir nuvargusį keleivį, ir vestuvėms pasipuošusią mergelę, ir jauną vaikiną, ir paliegusį senį, ir vergą grandinėse, ir visus gyvenimo nuvargintus (I 71). Jam taip nedaug reikia – darželis, sodelis, žibutė ir mylimoji. Poetas neatiduotų už auksą ir garbę menkos trobelės ir ramios paunksmės; upelio ir gėlėtų pievų – nemainytų į Elizijų! (I 105)

Apdainuoja jis ir tolimąją praeitį – Lietuvos, Neringos, kitų kraštų, pavaizduoja ir žymesnius savo matytus įvykius, mūšius, pagerbia didžiuosius, artimus ir brangius žmones (Kantą, Pitagorą, Krausą...).

Bet vyraujantis motyvas – meilė, ištikima, amžina. Maloniausi poetui vardai, asmenys – herojai, kuriuos meilė supa, kuriuos nuolat apdainuoja – tai Elma (Elmidė, Elmina), Myla (Mylinė) ir Selmis. Jis – dažniausiai žvejys, ji – piemenaitė, močiutės dukrelė. Meilė nesibaigia, vienam mirus. Būdinga antraštė: „Evaldas ir Elmina, arba mylimųjų pasimatymas“ (II 81). Meilės motyvo dominavimas geriausiai matyt, kai Rėza ima istorinius įvykius ar net biblines legendas. Pvz., Adomas ir Ieva pavadinti „Pirmąja meile“ („Die erste Liebe“). Tai idilija rojuje, niekieno nedrumsčiama. Arba žemaičių padavimas (Samogizische Sage) „Kęstutis ir Mylinė“ („Keistod und Mylinne“, II 72–75). Kęstutis, žemaičių karžygys, mūšyje kritus žirgui prie Nogato, pakliūna kryžiuočių nelaisvėn. Mylinė skuba nuo Kėdainių aukštumų išrinktojo išvaduoti, nešdama išpirkimą. Bet kryžiuočiai iš jos pasityčioja ir uždaro pilyje. Kęstutį sargas, pažinęs, kad tai jo valdovas, išleidžia. Jis, surinkęs kariuomenę, išvaduoja Mylinę, ir abu traukia laimingi namo. Vytautas („Anna und Vitold“, I 63–66), klastingai Jogailos įkalintas, laukia Krėvoj mirties. Ona, paėmusi į rankas lazdą, prastai apsirengusi, skuba jo gelbėti. Išsiprašiusi leidimo pasimatyti su vyru, įkalba jį bėgti, likdama jo vietoje. Šis žada ją išvaduoti, bet žadėtu laiku negrįžta. Vytautą rengiasi žudyti, pažinę pagaliau, kad tai nebe jis, jai rengiasi atkeršyti. Jau ištraukus kardą, pasirodo Vytautas su ginkluotu būriu, nugali Jo-

gailos karius ir išvaduoja žmoną. Žalgirio mūšis apdainuojamas eilėraštyje „Sigal und Ina“ (Eine litthauische Daina, I 78–80). Ina laukia kasnakt prie aukuro akmens sugrįžtančio Sigalio. Jis krito prie Tanenbergo... Sidabro mėnesienoj jis šuoliais atjoja, Ina krinta į jo glėbį ir miršta. Rėzos idealas – tyli dorybė („stille Tugend“). Jis taip mėgo žibutes ir daug kartų jas apdainavo. „Būk man pavyzdžiu (simboliu – Muster), gėlyte (žibute), tylios namų ramybės (der stillen Häuslichkeit) ir kuklios dorybės“ (I 44). Kitur (I 39) sako, kad pranyksta skeptras, didybė, auksas – ir saulėtam amžinybės kalne težydi tylios dorybės vainikas. Gyvenimo prasmė – pridėti prie didelių dalykų ir savo truputį (I 16). Jis apdainuoja Pitagorą, rymantį prie savo gimtojo miesto griuvėsių. Atsisveikinęs Samoje (Samos) draugą Aristoną, žinojimo troškulio verčiamas, Pitagoras iškeliauja į Egiptą. Mokosi visko išsižadėti, viską pernešti. Po 25 metų bandymų parodo jam didžiąją išminties šviesą: jis pažįsta save, išmoksta būti nepalaužiamas, likti žmogus visuomet – likti savimi, jei ir visko nustotų („Mich selbst nicht zu verlieren, wenn ich alles verliere, was das falsche Glück mir bot“, II 46). Pakliūva į nelaisvę, išleidžiamas, nori pamatyti tėvynę, grįžta į Samą, o čia – viskas sudegę, visas palikimas, artimieji žuvę kovoj, o jis buvo tikėjęs galėsiąs daug su savo turtu padaryti. Pasirodo jo draugas Aristonas, taip pat visko netekęs, likęs su žmona ir vaikais skurde. Liūdnai kalba jis Pitagorui, bet šis atsako: „Mes nesame vargšai, kol tebeturime save“ („Wir sind nimmer arm, so lange wir uns selber noch besitzen“). Laimė nepastovi. Išminčius neturi būt likimo žaislas. Pavojuje auga jo drąsa. Atiduoda jis draugui 10 talentų, kuriuos buvo jam dovanojęs Egipto karalius ir kurie, sudužus laivui, išliko – ir iškeliauja į Kretą išminties mokyti. L. Rėza skelbia susitaikymą su likimu, tylią rezignaciją, nuolankumą ir pasidavimą aukštesnei valiai. Būdinga „Kelionė tėviškėn“ („Der Gang zur Heimat“, 1799, I 99). Poetas vienišas keliauja vidurnaktį marių pakrante Nidos link, išsiilgęs žydinčių pievų, jaunystės draugų žvilgsnių ir mylimosios. Pasirodo mergelė, nužengusi iš žvaigždėto dangaus, ir įteikia jam palmių vainiką. Jis dar labiau skuba. Susitinka laidotuvių procesiją – mylimoji mirus, guli mirtom vainikuota karste. Ir čia – jokių maištingų jausmų: nori, kad ir jis būtų ten, kur amžinoji meilė. Panašiai baigiasi dingusios tėviškės apdainavimas. Apskritai, nuotaika idilinė. Ir didžiosios kūrinėlių dalies žanras – idilė. Pats autorius ne vieną iš jų idile pavadino. Tačiau šalia šito dominuojančio žanro yra ir naujo, romantiško žanro ban-

dymų – tai baladė. Baladė romantizmo laiku tokia populiari, kad, pvz., lenkų jaunieji romantikai (Ad. Mickevičius ir kt.) turėjo kovoti su baladės manija. Keli baladės pavyzdžiai. „Der Strandvogt" (II 51–54). Rasytės štrandfogtas-tironas apiplėšdavęs nelaimės ištiktuosius jūroje. Kartą audroj laivą bangos privaro prie kranto – keleiviai gelbstisi, bet jiems niekas nepadeda. Dalis priplaukia krantą – fogtas juos sumeta į kalėjimą. Nuskęsta kilminga moteris su kūdikiu, keliavusi iš Anglijos į Riuriko kraštą pas vyrą, su daugeliu turtų. Jos kūną bangos išmeta. Apiplėšęs fogtas ją užkasa smėlyje. Plėšikai puotauja: vidurnaktį sudreba žemė, trenkia perkūnas, prasiveria jūra ir praryja pilį. Griuvėsiai matos mėnesienoj. Kas nesisaugo uolų – to laivas sudūžta ir jie kranto nebepasiekia. Pastabose (II 154) Rėza pažymi, kad riterių laikais netoli Rasytės, ant stataus kranto, stovėjo pilis, kurią bangos prarijo. Jos griuvėsiai esą matomi. Henenbergerio laikais (1576 m.) jos jau nebebuvę. Baladė „Nimmersaat" (II 123–126). Danas Frodas (jūrų plėšikas) nori vesti Semą, Semigalio, Latvijos valdovo, dukrą. Ši nesutinka. Frodas puola pilį ir po ilgų kovų paima, bet Voldemaras ją kovoj išvaduoja. Bėgdamas Frodas padega mišką. 9 mėnesius siautėja liepsnos jūros pakrante. Niekas ten nebeauga („*und nimmer nimmer wächst die Saat*"), o seniau (įžangoj vaizduojama) buvo ten žydintis kraštas. Baladiškas ir Tanenbergo mūšio pavaizdavimas („*Sigal und Ina*"). Viena baladė pavadinta „Baltijos legenda" („Baltische Sage", I 147–149) apie norėtą pagrobti vaidilutę, bet trenkia Perkūnas, griūva šventovės mūrai, palaidodami užpuolikus. O vaidilutė pasirodo debesyse.

Bet ir baladėse šalia fantastinio elemento, praeities vaizdų – daugiau idilijos.

Taip pat romantizmui artimas liaudies dainų motyvų panaudojimas. „Prutenoj" tokių yra keletas. Kai kur net dvi panaudotos: pvz., „Mila. Eine littauische Daina" (I 13–15) panaudotos dvi lietuvių liaudies dainos – „Anksti rytą ⟨...⟩" ir „Aš atsisakiau savo močiutei ⟨...⟩" Kiek romantiškas ir nuolat pasikartojąs jūros motyvas – bangos, burės, nendrės, vėjas...

Aiški idilės, klasicizmo persvara. Ryškiai tai matyt ir žodyne, išraiškoj: Luna, Aurora, Gracijos, Mūzos, Hesperos, Nimfos, Silfidos. Pvz.: *Kur Priegliaus nimfa sidabrinėm kojom eina į Baltiją maudytis* (II 61). Dažni palyginimai – antikiniu pavyzdžiu. Apskritai daug reminiscencijų iš antikinės literatūros, biblijos, liaudies dainų. Rėza mėgo Osia-

ną – jo melancholiją. „Prutenos“ I dalies pastabose mini, kad apleistosios Elvos skundas prie banguojančios Baltijos (Rėzos eilėraštis „Elwa und Selmis“, pavadintas „Litthauische Daina“) taip pat veikia mūsų jausmą, kaip Malvinos dejavimas žuvusio Oskaro prie mėlynosios Lutos (I 166). Bet Rėzos melancholija, skundas tiek sušvelninami rezignacijos, susitaikymo su likimu, tikėjimo kitu gyvenimu, geresniu, kuris mylimųjų laukia, – kad ir juose nusveria giedra, idilija – ne maištingas nerimas, nieku nenumaldomas sielvartas.

Trūkumai. Nėr tikrovės iliuzijos, pagaunančios jėgos, autorius nepriverčia matyti jo akimis, gyventi jo jausmu. Jam trūksta vaizduotės. Paveikslai, jei imsim balades, neišbaigti, neoriginalūs, tuo pat būdu – užsimojimu beveik visi kurti. Kitos rūšies kūriniuose – idilėse – vėl beveik visur tas pats modelis. Nėr išradingumo, originalumo, kūrybinės jėgos, sugestijos žavesio. Stinga gilesnio jausmo, pergyvenimo – emocijos, kuri yra ritmo pagrindas; savos melodijos beveik nėra. Tepasiekiama sklandaus eiliavimo – geriausiu atveju. Trūksta išraiškos galios – ji ribota. Reminiscencijom dažnai verčiamasi. Nėra juose nė socialinių – tautinių klausimų, motyvų, kovos. Na, bet visai poetinių – kūrybinių sugebėjimų nepaneigsim. Tik tarp žymesnių poetų Rėzos kūrinėliai – pilki. F. Tecneris sako: „Didžiosios dalies tonas toks, kurį Getė ir Šileris praaugo (nugalėjo – „überwunden“), jų medžiaga (Stoff) ir kalba senstelėjusi (veraltet). Bet visa eilė jo kūrinių likę neužmiršti (unvergänglich), ypač tų, kuriuose savo tėvynę apdainuoja 〈...〉. Jo dainų dalis – perdirbtos ar atkurtos liaudies dainos, kitos sukasi anakreontikų ir idilių kūrėjų pasaulyje arba yra Klopštoko draugystės kulto išraiška. Gražiausios išaugę iš tėviškės žemės.“[30] Kitas reikalas – jei Rėza būtų rašęs lietuviškai.

Rėzos garbė, jo nuopelnai ir reikšmė – ne individuali kūryba, bet sugebėjimas įvertinti kitų kūrybą, įsijausti į ją, parodyti jos vertybes ir grožį. Poetinė kūryba buvo jam kaip raktas į kitų kūrybą.

Rėza yra rašęs ir daugiau. Pvz., 1824 m., švenčiant Karaliaučiaus universiteto lietuvių seminaro 100 m. sukaktį Rėza parašė eilėraštį – hegzametrą (81 eilutės) ir jį iškilmėse skaitė: Szimtùs jau metùs Sauléle tekẽjo ir leidos.[31]

---

[30] Tetzner F. Die Slawen in Deutschland. Braunschweig, 1902, S. 120.

[31] Žr. Biržiška V. Nežinomi senieji lietuviški tekstai. – „Tauta ir žodis“. K., 1931, VII, p.305–307; Biržiška M. Liudo Rėzos Dainos. K., 1937, II, p. 104.

Eilėraštis proginis – dėkojimas už lietuvių kalbos mokymą, seminariją, mokyklas, bibliją, pasisakymas prieš popiežių, kurs šventąjį raštą žmonėms uždraudęs skaityti, Liuterio, Albrechto, Fridricho Vilhelmo I išgyrimas. Poezijos maža. Vietomis jaučiama Donelaičio įtaka, pvz.:

Taip jau swiets po wissam użmirszo Diewo zokáną [:]
Atleidimma griekû uż gatawus pinnįgus pirkti [,]
Wogt' [,] klastot' [,] iszplėszt' ir su gwoltu pasisawint [,]

Razbajystes daryt, kekszaut bey Diewa paniekint [,]
Szwentûsus priszaukt, Motinôs tikt melstis Maryos
Ir kas dar daugiaus yr' Pramonû pramanytû [,]
Tai wissà wierà anu baisingu Gadinu.

5. L. Rėzos literatūriniai leidiniai

Tai: 1) K. Donelaičio „Metai", 1818; 2) „Dainos oder Litthauische Volkslieder ⟨...⟩", 1825.

Liaudies dainų rinkinio paruošimas ir išleidimas – vienas svarbiausių Rėzos gyvenimo uždavinių. Šalia Donelaičio „Metų" leidimo tai epochinės reikšmės leidinys. Liaudies daina Rėzą lydėjo visą gyvenimą – iš vaikystės nesąmoningai pamėgta, kaip svarbiausia lietuvių literatūros vertybė iškelta ir rinkta ne vieną dešimtmetį, ji turėjo iškilmingai būt įvesta į literatūrinį pasaulį ir užimti jame deramą vietą.

Kada Rėza pradėjo rinkti liaudies dainas? Kada kilo mintis išleisti, paruošti jų rinkinį? Tiksliai nežinoma. Iš Donelaičio „Metų" leidimo prakalbos atrodo, kad XIX a. pradžioj, prieš 1808 m. O „Prutenos" I daly (1809 m.) liaudies dainos jau panaudotos individualinei kūrybai (jomis seka, jas verčia, perdirba), ir stengiamasi paruošti kelią jų rinkiniui – įdedamas (tiesa, tik paaiškinimuose) jų apibūdinimas. Dainų rinkinio prakalboj sakosi rinkęs 15 metų, kelionės, triūso ir pinigų negailėdamas. Rinko iki gyvenimo pabaigos – ir rinkiniui išėjus. Turėjo, matyt, ir platesnių sumanymų – norėjo tuo tikslu keliauti į Didžiąją Lietuvą. Apie tai liudija du šaltiniai. 1) „Dziennik Wileński" (1817, t. VI, p. 505–506): „Ponas Rėza, Karaliaučiaus universiteto profesorius (kuris neseniai išleido naują visos biblijos vertimą iš hebrajų ir graikų originalo ir kritinę visų tos šventos knygos vertimų į lietuvių kalbą istoriją), keliaudamas po Prūsus, surinko labai daug senovinių dainų ir pa-

sakojimų, išsilaikiusių liaudies atmintyje. Panašių dalykų rinkimo ir kitų praeities paminklų ieškojimo tikslu jis ruošiasi keliauti į Žemaičius ir į Lietuvą. O šiuo metu, laiškais susirašinėdamas, gavo iš Vilniaus reikalingų šiam sumanymui žinių". 2) J. A. Pencelis (1818.XII.5 rašė Getei): „Jis [Rėza] šiuo metu nori keliauti į Rusų Lietuvą ir tikisi ten rasti gausų šaltinį savo rinkiniams papildyti. Kol ryšis vykdyti šį sumanymą, kuris susijęs su išlaidomis, jis nori užsitikrinti leidėją."

Į Didžiąją Lietuvą Rėza nebuvo nukeliavęs. Ir jo palikime iš Didžiosios Lietuvos tėra 10 dainų, nuorašas iš Emeriko Stanevičiaus 1819–1822 m. „Tygodnik Wileński" išspausdintų dainų (dalis jų su vokiškais vertimais)[32].

Į rinkimo darbą Rėza įtraukė, paragino, paskatino rinkti kitus, bent naudojos surinktomis keliolikos žmonių, daugiausia pastorių, precentorių Mažojoj Lietuvoj. Rėzos archyve atsidūrė rinkinėliai šių žmonių (kai kurių su laiškais): J. G. Jordano (1753–1822) – Valtarkiemio klebono; H. Budriaus (1783–1852) – Pilupėnų precentoriaus, norėjusio rašyti Lietuvos istoriją, rinkusio jai medžiagą; S. T. Cipelio (Zipel, 1777–1840?) – Bilviečių precentoriaus, Karaliaučiaus lietuvių kunigo; F. V. Raušningo (Rauschning, 1786–1850?) – Encūnų kunigo; Ch. D. Hasenšteino (Hassenstein, 1756–1821) – Piktupėnų klebono (jis pateikė, bet ne pats užrašė); Klaipėdos tarėjo Tilo (Thilo); Z. Ostermejerio (1759–1821) – Plyviškių kunigo; H. V. Berbomo (Beerbohm) – Šilutės apskrities Feilenhofo dvarininko (su juo Rėza susirašinėjo, jis apdainavo paskutinį Karvaičių medį); Ch. D. Viticho (Wittich, 1751 – 1824) – Kaukėnų precentoriaus, vėliau kunigo – klebono (pas jį Rėza buvo gyvenęs); Oldenhofo (Oldenhoff) – Kalninkų precentoriaus; V. T. Šimelpenigio (Schimmelpfennig, 1787–1850?) – Rusnės klebono; R. Bendikaitės – iš Skoldainių; J. F. L. Hertelio (1769–1840?) – Auluvėnų kunigo ir kt. L. Rėza iš viso turėjo (remiantis jo archyvo duomenimis) apie 200 liaudies dainų ir apie 25 eilėraščius – originalius ar vertimus.

Apie rinkinio sudarymą ir išleidimą, matyt, anksti pradėjo galvoti. Donelaičio „Metų" leidimo prakalboj (1818 m.) pažada tokį rinkinį išleisti, jei Donelaitis bus palankiai priimtas. 1820 m. siunčia rinkinio rankraštį (89 dainos) Getei, norėdamas 1) kad šis pareikštų savo nuomo-

---

[32] Žr. Biržiška M. Liudo Rėzos Dainos. K., 1937, II, p. IX.

nę – ar verta spausdinti, kitaip sakant, pritartų jam; 2) parašytų rekomenduojamą įžangą; 3) padėtų surasti leidėją. Vėliau rašytame laiške pamini, kad tą rinkinį paruošęs, kiek atsimenąs, 1815 m.

Rėzos palikime (be atskirų rinkinėlių, kurie jam buvo atsiųsti) liko du rankraščiai-rinkiniai: viename 83 dainos, antrame – 62 dainos. Antras gal juodraštis[33], nes mažesnis ir dainų skaičius, nesutinka antraštės ir šiaip labiau skiriasi nuo 1825 m. leidimo.

Spausdintajam rinkiny „Dainos oder Litthauische Volkslieder ⟨...⟩ (1825) yra 89 dainos. Spausdintasis rinkinys ir Getei pasiųstasis turi bendras 84 dainas (5 skirtingos). Rėza pasisako[34] į rinkinį sudėjęs vos pusę surinktos medžiagos, nes buvę dainų – tos pačios temos variantų ir, be to, dedamų atrodęs pakankamas skaičius atstovauti tai rūšiai. Jau išleidęs rinkinį, laiške Getei (1826 m.) plačiau pasisako dėl atrinkimo – sudarymo principų (kalba apie 1820 m. Getei siųstąjį) ir išleidimo[35]. Gavęs iš draugų žymų skaičių dainų, kurių dalis buvo naujų, nepažįstamų, kitos – užrašytos naujose vietose. Rėza su džiaugsmu įsitikinęs, kad 4–5 vietose užrašyta daina dažniausiai labai maža tesiskirianti. Kai kur trūkę poros eilučių – dainuotojui išėję iš atminties, kai kur strofos. Kai kur dvi dainos buvę sujungtos – dėl turinio ir eiliavimo panašumo, kai kur buvę žodžiai pakeisti – pvz., vietoj *atmonu* (hetmonu) buvo *gendrolu*. Rėza mano, kad iš tų skirtumų galima būtų padaryti įdomių psichologinių išvadų. Jis galėjęs pridėti kritinį aparatą rinkiniui, bet kas tada norėtų išleisti? Ir tokie kūriniai – priedai nedaug skaitytojų terastų. Ir taip, vos tesutikęs, Hartungas išleido „Dainas“ be honoraro ir kažin ar neturėsiąs nuostolių, nes vargu galima tikėtis palankių recenzijų. O kiek priekaištų galima laukti dėl vertimo, sutvarkymo, paaiškinimų: ateis kritikui į galvą, kad leidėjas kai kurias dainas pats parašęs, kitas išdailinęs, bent atskiras eilutes pakeitęs. Rėza to neužmiršęs – į šį galimą priekaištą atsižvelgęs. Tebegyveną jo draugai bendradarbiai, kurie gali laiduoti už tekstų tikrumą ir vertimo tikslumą. Kad jie rinkdami nieko neiškreipė, tuo jis negalįs abejoti. Variantai iš įvairių vietų tat paliudija. Kur tebuvusi viena daina, jis turėjęs būti atsargesnis. Kur daina atrodžiusi perdaug taisyklinga – nors ir labai graži, ją atmetęs. Ir

---

[33] Biržiška M. Liudo Rėzos Dainos. K., 1935, I, p. X.
[34] Ten pat, p. 158.
[35] Eretas J. Rėzos santykiai su Goethe. – „Athenaeum“. K., 1938, IX, sąs. 2, p. 42–44.

kažin ar nepertoli nuėjęs šia kryptimi. Kai gaudavęs daugiau paliudijimų, kai ką vėl įdėjęs rinkinin. Dainas sudėjęs žiūrėdamas, kad pirmiausia būtų tos, kurios vaizduoja nuotaką dar motinos namuose, paskui – vestuvių metu, toliau – ištekėjusią. Gyvulių vestuves, kaip alegorinį pavaizdavimą, įpynęs tarp vestuvinių dainų. Šiaip į skyrius nesuskirstęs, nenorėdamas, kad rinkinys darytų dirbtinumo įspūdį.

Rėza prie rinkinio yra pridėjęs liaudies dainų apibūdinimą – tyrinėjimą (Betrachtung). Jis yra svarbus ir įdomus ne vienu atžvilgiu. 1) Rodo Rėzos pažiūras, ryšį su dainomis – įsijautimą, mokėjimą įvertinti. Matom, kuo buvo Rėzai dainos, kodėl jas brangino, ką jose įžiūrėjo, iškėlė. 2) Iš įvado – apibūdinimo matom, kaip Rėza dainas atrinko, kurių principų laikėsi. 3) Tai svarbus dokumentas literatūriniam gyvenime. Rėzos pažiūros, įvertinimas, pagrindiniai teigimai buvo ilgą laiką be kritikos priimami, jais remiamasi. Jie buvo autoritetinga interpretacija. Sudarė opiniją, atmosferą apie liaudies dainas.

Prie „Dainų" (1825 m.) pridėtasis apibūdinimas (tyrinėjimas) – trečias iš eilės Rėzos atsiliepimas apie liaudies kūrybą, lyg paskutinis žodis. Pirmiausia apie liaudies dainas jis užsiminė „Prutenos" I dalies prierašuose (p. 5, prie dedikacijos karalienei), pabrėždamas tris jų savybes. 1) Naivumas (Naivität), kurio jokia kita kalba negalima perduoti (atkurti). Deminutyvų gausumas suteikia dainoms neišsakomą žavesį – mielumu ir švelnumu užburia kiekvieną širdį. Skaitydamas jautiesi vaikiškai nekaltam Arkadijos piemenų pasaulyje. Deminutyvai nereiškia mažybės – dažnai jais parodomas artumas, brangumas, mielumas, jausmo švelnumas, kurio, kalbos nemokąs, negali suprasti. 2) Elegancija ir grakštumas (Eleganz und Feinheit), artimas graikiškajai gracijai, graikų kultūrai. Jokio neestetiško vaizdo, jokio gerą skonį įžeidžiančio žodžio; daug grakštaus sąmojaus užuominose ir palyginimuose, darnaus puošnumo posakiuose, nepagražintas natūralumas, kuriam visai svetimas trivialumas ir bukumas. Čia prisideda dar drąsus lyrinis užmojis ir jausmo ugnis, kuri maloniai paįvairina tą jaudinantį paprastumą. 3) Švelni melancholija – tas saldus ir graudus ilgesys, kuriuo gaiviai dvelkia ispanų baladės ir Osiano giesmės. „Yra džiaugsmo liūdesyje, – sako Osianas, – jei ramybė viešpatauja liūdinčiojo širdyje." Šis pasakymas visai tinka lietuviškoms dainoms. Jose aidi švelnus elegiškas tonas, kuris trykšta iš tyros, nekaltos mylimojo skaudžiai išsiilgusios širdies. Rėza primena Lesingo žodžius, apgailestauja, kad Herderis

lietuviškai nemokėjo. Matom, kad Rėza remiasi Lesingo apibūdinimu (Welch ein naiver Witz, welche reizende Einfalt) – jį paima pagrindu, išplečia. Prideda „Weltschmerz'o" bruožą – savo meto mėgstamą poezijos savybę.

1818 m. Rėza parašė straipsnį „Apie lietuvių liaudies poeziją („Ueber litthauische Volkspoesie")[36]. Straipsnyje įdėjo apie 10 į vokiečių k. išverstų dainų. Dainų apibūdinimas panašus kaip „Prutenoj".

1825 m. „Dainų" tyrinėjimas - apibūdinimas yra kiek platesnis ir pilnesnis, išsamesnis. Pabrėžęs, kad didžioji dalis liaudies dainų yra meilės dainos, sudarančios lyg meilės ciklą, suminėjęs pagrindines dainų rūšis (dainos, giesmės, prie kurių priskirti ir Donelaičio „Metai", raudos, kurios nykstančios) ir paminėjęs, kad lietuvių daina tobuliausia (latviai ir žodžio daina nežiną), apibūdina savybes. 1) Natūralumas, paprastumas; jokio dailinimo. Iškart galima atskirti, kur liaudies daina, kur sekimas liaudies daina. Dainose atsispindi vieta – apylinkė, kurioj sukurtos, ir sukūrimo laikas – įvykiai (pvz., 1813–1814 m.; baudžiava). 2) Jausmų švelnumas, nuoširdumas. Deminutyvų gausumas teikia dainoms tą malonų žavesį, švelnumą, mielumą, kuris užburia širdį. 3) Skaistumas, gilus dorovingumas, susijęs su švelnia melancholija, elegišku liūdesiu, dvelkiančiu iš tyros mylimojo išsiilgusios širdies. Meilė vos turinti vardą. Ji tebėra šventa gamtos paslaptis. Rėza tvirtina, jog nepadorių užuominų dainose nėra (nors vieną tokią pats į rinkinį įdėjo). 4) Senoji mitologija (Rėza ją laiko labiausiai pažymėtina dainų savybe) – daugelyje dainų viešpataujanti. Pagoniškieji dievai: Perkūnas, Laimė, Bangpūtys, Giltinė, Žemyna..., mitologiniai vaidiniai, dažnai supinti su naujais. Toliau apibūdina eiliavimą (*jambas, trochėjas, amfibrachis, mišrus*, pabrėždamas, kad skiemens ilgumas priklauso nuo kirčiavimo), melodiją (ji sunkiai tegalinti būti gaidomis išreikšta, dažnai žūva, kai gražiausia, kas tai nesugaunama, lyg paukščio dainoj neužfiksuojama), rimą (jis nėra esminė dalis). Baigdamas nupasakoja susidomėjimo dainomis istoriją (Ruigys, Lesingas, Herderis). Patikslina, kas „Prutenoj" yra liaudies dainos, kur jų sekimai ar paties Rėzos kūryba. „Prutena" galėjo daryti (Rėza to, matyt, norėjo) liaudies dainų rinkinio įspūdį (Prutena, oder preussische Volkslieder und andere vaterländische Dichtungen), matyt, Rėzą viliojo Makfersonas su Osiano dainomis. 1825 m. pasisakė, jog liaudies dai-

---

[36] „Beiträge zur Kunde Preussens". Königsberg, 1818, I, S. 507–524.

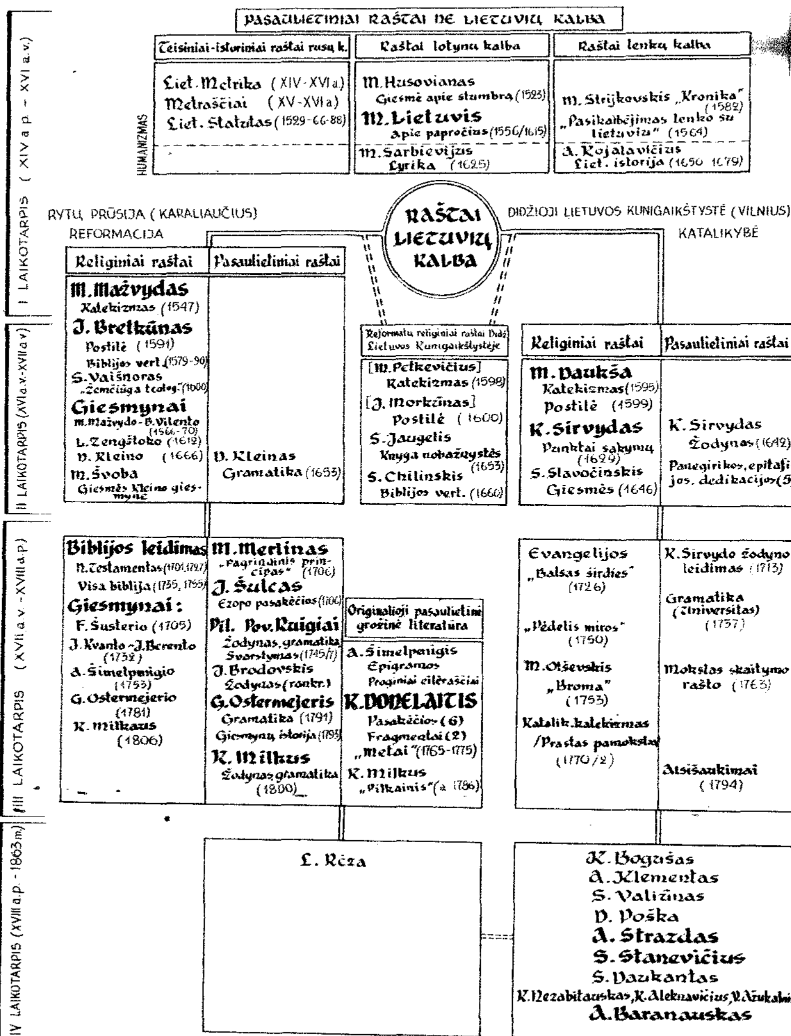
nų „Prutenoj“ teesąs keletas. Sumini, iš kur gauta rinkinio medžiaga, savo padėjėjus – rinkėjus. Iškelia klausimą, ar neturi lietuviai istorinių dainų? Sakosi tokių neradęs – gal jų esą Žemaičiuose ar prie Neries krantų. Spėja, kad kažkas skandinaviško yra patekę į lietuvių liaudies poeziją. Dainos duoda daug medžiagos mitologijai, praeičiai, kalbai ir tautai pažinti. Dažnai žuvusi tauta tebegyvena savo dainose.

Palyginus 1809 m. ir 1825 m. apibūdinimus, galimos tokios išvados. 1809 m. apibūdinimas entuziastiškesnis. Tas entuziazmas neslepiamas, bet kartu jaučiama priklausomybė nuo ankstyvesnių apibūdinimų (Ruigys, Lesingas), interpretuojama amžiaus dvasia, lyginama su graikais, graikų kūrybos pasauliu ir Osianu. Taip pat vertinama pagal savo skonį, savo mėgiamus dalykus ir remiantis kitų konstatuotais dalykais, autoritetais. 1825 m. daug kas yra panaudota iš 1809 m. apibūdinimo – beveik visi esminiai dalykai paimti, esminiai bruožai, bet nebėr tiek lyginimo su graikais, apibūdinta nuosaikiau, pilniau, objektyviau ir tiksliau, entuziazmas labiau paslėptas, subtiliau įsijausta, savas skonis – paslėptas, jis nebe vertinimo matas. Šis apibūdinimas padeda suvokti Rėzos dainų atranką rinkinyje. Kas nesutiko su jo nuožiūra – to nedėjo.

Rėzai daina buvo širdies dalykas – brangus literatūrinis, kultūrinis turtas. Dainos ir Donelaitis turėjo reprezentuoti „tautos genijų“, sudaryti lietuvių tautos įnašą į žmonijos kultūros lobyną. Rėza jautė, kad jo vieno balsas per silpnas. Dainoms išpopuliarinti panaudojo savo ryšius su šviesuomene, įtakingaisiais vyrais. Stengėsi jomis sudominti Getę ir norėjo, kad šis, kaip vokiečių poetų kunigaikštis, jas įvesdintų – parašytų prakalbą ir tuo padėtų surasti leidėją. Rėzos pastangos nebuvo nevaisingos. Nors Getė prakalbos neparašė, bet jo palankumas lietuvių dainoms sustiprino Rėzos pasiryžimą, kėlė entuziazmą. Getė kartkartėmis apie lietuvių dainas atsiliepdavo ne tik gyvu žodžiu. Paliko Rėzos rinkinio recenziją, ir ji buvo lemiama lietuvių liaudies dainų išpopuliarėjimui[37]. Recenzijoje Getė pacituoja ilgoką ištrauką iš Rėzos apibūdinimo (pradžią), jai pritardamas. Tik norėtų, kad kiek kitaip dainos būtų suskirstytos. Pagiria, kad Rėza atranką daręs – tik pusę tepaskelbęs. Recenzijoj išreiškia principinę mintį: tėra viena poezija, tikroji 〈...〉, poetinis talentas įgimtas tiek valstiečiui, tiek riteriui. Vadinas, viena žmonija – viena poezija. Getė čia pirmasis pavartojo visuotinės literatūros sąvoką.

---

[37] Eretas J. Rėzos santykiai su Goethe. – „Athenaeum“. K., 1938, IX, sąs. 2, p. 53–55.

J. Lebedžio sudaryta lietuvių literatūros raidos feodalizmo epochoje schema

Rėzos dainynas plačiai išgarsino lietuvių liaudies dainas. Apie jas atsiliepė ir Jokūbas Grimas[38], o taip pat nežinomas autorius[39]. Rinkinys buvo žinomas Vilniuj, Mintaujoj, Čekuose. Verčiamas į čekų (F. Čelakovskis), lenkų (A. Roscišcvskis, A. E. Odinecas, P. Zatorskis), rusų kalbas (P. Kukolnikas; jo vertimas įdėtas į 1854 m. Kirkoro išleistą rinkinį „Черты из истории и жизни литовского народа"). Išpopuliarėja Rėzos liaudies dainų charakteristika (K. Brodzinskis, J. Kraševskis, P. Zatorskis). Rėzos charakteristika – kriterijus liaudies dainos tikrumui. Jo pavyzdžiu paseka kiti. Ir Didžiojoje Lietuvoje pradedamos rinkti dainos, jos įeina į literatūrinį gyvenimą (S. Stanevičius, S. Daukantas, L. Jucevičius). 1843 m. Rėzos dainynas susilaukia naujos laidos – F. Kuršaičio. Pasidaro pagrindas kitiems leidimams – F. Neselmano (1853 m.), V. Kalvaičio (1905 m.). Jos naudojamos kūrybai (V. Jordanas, J. Kraševskio „Anafielas"), ypač mitinės dainos. Vėliau leidinys susilaukia ir priekaištų (A. Briukneris), bet tik bene poros Rėzos dainų nėra vėliau surinktose („Vyrai iš jūrų" – šiaip jos, vadinamos „Iškada daržely", žinoma apie 10 variantų; „Žemės svotbos daina", kurios vokiškas vertimas išspausdintas 1818 m.).

Rėzos rinkinys lieka klasikiniu pirmuoju dainynu, epochiniu leidiniu.

Rėzos reikšmė

Rėza – stambus asmuo literatūriniam lietuvių gyvenime, švietęs pavyzdžiu kitiems dešimtmečiais. Jo poveikis ir nuopelnai sunkiai apskaičiuojami – bet visur regimi. Jis veikė ir savo veikalais, leidiniais, ir asmeniu, gyvu pavyzdžiu, tiesiogine įtaka – kaip mokytojas, auklėtojas. Į jį kreipdavosi, kas domėjosi lietuvių literatūra, lietuviškaisiais dalykais (pvz., Jurgis Plioteris). Jo visi nuopelnai, reikšmė, kilmė tepaaiškės monografijoj – surinkus plačiai išsklaidytą medžiagą ir konkrečiai išanalizavus poveikius, įtakas įvairiems asmenims. Nemaži jo nuopelnai literatūros istorijai. Daug didesni kultūriniam – literatūriniam gyvenimui, literatūrai. Jis jautėsi skolingas tautai, liaudžiai. Leisdamas Donelaitį, didžiuodamasis galėjo sakyti skolą atidavęs. Suprato leidinio reikšmę, žinojo, kad išgelbėjo tautai veikalą, kuris galėjo greit žūti – veikalą, kurio jis

---

[38] „Göttingische gelehrte Anzeigen", 1826.VII.1, II, 104. Stück, S. 1025–1033.
[39] „Leipziger Literatur Zeitung", 1827, Nr. 278.

buvo ieškojęs, troškęs, kad lietuviai tokį turėtų. Leidinio reikšmė kultūriniam-literatūriniam gyvenimui, sąjūdžiui buvo nepaprastai didelė. Ne mažesnė ir „Dainų“ reikšmė. Rėza nebuvo ypatingų talentų žmogus, poetas – nei didelis organizatorius, kovotojas, naujų kelių skynėjas, naujų idėjų skelbėjas. Jei būtų visą savo dėmesį, jėgas skyręs savajai kūrybai – vargu ar ką nors didesnio būtų sukūręs ir kažin ar apie jį kalbėtume. Bet jo dėmesys, pastangos, rūpesčiai buvo sutelkti į Donelaičio ir liaudies kūrybą. Būdinga, kad saviesiems kūriniams jis neieškojo protektorių, dėl jų pasisekimo ar nepasisekimo nesisielojo. Tad į savąją kūrybą žiūrėjo kaip į antraeilį dalyką. Meilė, atsidėjimas, ištvermė, įsitikinimas Donelaičio kūrybos ir liaudies dainų vertingumu padėjo jam praskint jiems kelią į viešumą ir iškovot garbingą vietą. Kur buvo pasaulietinio turinio lietuvių literatūra prieš Rėzą? Nors ir sukurta – ji slypėjo stalčiuose, liaudyje. Net ir didžiausias gerbėjas nedrįso jos parodyti, pripažinti jai pirmosios vietos tarp lietuvių kalba rašytų dalykų, ką jau kalbėti apie pripažinimą jai lygių su klasikine literatūra teisių? Prisimintini Ruigio žodžiai, paskelbiant tris liaudies dainas – jo kuklus gynimas ir drovus atsiprašinėjimas. Žinotina, kaip valstiečiai lietuviai – būrai buvo nusmelkti, kokios germanizavimo užmačios apėmė valdininkus. Ir tokiu metu iškelti būrų kūrybą, jų dainiaus Donelaičio kūrybą, išreikalauti jai deramą vietą buvo didelis žygis, lygus perversmui literatūriniame gyvenime. Tai rodo gilų Rėzos patriotizmą, meninių – literatūrinių vertybių reikšmės supratimą, pagarbą joms. Rėzos liaudies dainų įvertinime, apibūdinime žymu kiek estetizmo, – bet tai duoklė amžiaus skoniui, skaitytojų skoniui. Jis neiškreipė Donelaičio, nedailino liaudies dainų (plg. jų vertėją į lenkų kalbą Didžiojoj Lietuvoje – E. Stanevičių). Iš liaudies kilęs, pasiekęs dvasinio savo meto gyvenimo aukštumų, Rėza liko liaudžiai ištikimas. Mylėjo žmones, vargšus žvejus, būrus. Neužmerkė akių socialiniam skurdui. „Metų“ leidime, „Dainose“ kartu su Donelaičiu pasmerkė baudžiavą (ji Mažojoj Lietuvoj buvo panaikinta 1809 m.), vadino ją baisenybe (schreckliches Uebel). Rinkiny davė baudžiavos, našlaičių, žvejų dainų. Savo leidiniais kovojo kultūriniais ginklais už lietuvių kalbos, tuo pačiu ir liaudies teises, nes kalba, jo žodžiais, – didžiausia tautos brangenybė. Jis buvo vertas Donelaičio palikuonis. Gaila, kad pats, tokį barą nuvaręs, beveik nesusilaukė savęs vertų pasekėjų.

Reziumuojant reikia pabrėžti, kas Rėzos veikloj buvo pažangu, teigiama, kuo jis nusipelnė, ir iškelti trūkumus. Nuopelnai:

1. Rėza iškėlė liaudiškąjį pradą, liaudies kultūrą, įvedė liaudies dainą ir būrų poetą į literatūrinį gyvenimą, užtikrino jame vietą. Tai istorinis, didžiausias Rėzos nuopelnas. Kartu jis iškėlė pasaulietinio turinio literatūrą į pirmą vietą. Nulėmė persilaužimą.

2. Jis kovojo kultūriniais ginklais dėl lietuvių teisių: kalbos, mokyklų, inteligentijos ugdymo, dėl savos literatūros.

3. Davė vertingų literatūros istorijos tyrinėjimų. Tuo sustiprino lietuvių literatūrą.

4. Organizacinis vaidmuo.

Mažina Rėzos reikšmę, daro jo veiklą žalinga, bent nepakankama:

1. Dvilypumas, vidinis prieštaravimas (lietuvis patriotas ir tuo pat metu Prūsijos patriotas) ir iš to einanti nuoseklumo stoka, klaidingos pažiūros, ateities nenumatymas.

2. Susitaikymas su vokiečių kultūrine (juo labiau politine) hegemonija. Tenkinimasis įnašu į tariamai bendrą, o iš tikrųjų į vokišką kultūrą. Čia įeina ir kūrimas vokiečių kalba.

3. Neturėjimas aiškios politinės—kultūrinės—tautinės programos, perspektyvos.

4. Nejautimas kovos būtinumo dėl ekonominių, socialinių lietuvių liaudies teisių (Rėza liaudžiai teišleido Ezopo ir Donelaičio pasakėčias), nemokėjimas rasti konkrečių kovos priemonių, per mažas ryšys su konkrečiuoju gyvenimu, jo problemomis.

Jeigu Rėza būt turėjęs savęs vertų pasekėjų, jo klaidos būtų ištaisytos. Deja, dvilypumas buvo būdingas ir toliau, o lietuvių pozicijos planingos germanizacijos buvo vis silpninamos — vis mažiau teliko realių galimybių teisėms išsikovoti.

LIETUVIŲ GROŽINĖS PROZOS RAIDA

1. LIETUVIŲ GROŽINĖS PROZOS RAIDA (1706—1875)

Lig šiol nėra jokio platesnio specialaus darbo, nušviečiančio lietuvių beletristikos (pasakojamojo žanro) raidą. Neištirta ir to žanro pradininkų, žymesnių rašytojų, kūryba.

Monografijos uždavinys — nušviesti lietuvių grožinės prozos užuomazgą, išryškinti jos pirmuosius raidos momentus ir tuo padėti pagrindus lietuvių novelės ir apysakos žanro istorijai.

Monografijos apimamo laikotarpio ribos — pirmojo beletristinio veikalėlio (Ezopo pasakėčių) vertimas (1706 m.) ir senesnių laikų žymiausio pasakotojo M. Valančiaus mirtis (1875 m.). M. Valančius išugdo įvairius ankstyvesnius pradus, padeda pagrindus realistiniam buities vaizdavimui, pasiekia nemažo išraiškos tobulumo, išbaigia kitų pradėtąją linkmę. Po jo prasideda naujas laikotarpis, kita kryptis, nors ir epigonų susilaukia. Apimamo laikotarpio rašytojus jungia didaktiniai tikslai, veikalų skyrimas liaudžiai, rėmimasis liaudies kalba ir folkloru. Raida ryški — pradžioj vertimai, paskum sekimai — perdirbimai, o vėliau originalūs darbai.

Monografijoj bus išryškinti du svarbiausi dalykai. 1) Kiek leis apimtis ir paruošiamųjų darbų stoka, bus suglaustai nušviesti, atsižvelgiant į jų sudėtingumą, socialiniai ekonominiai ir ideologiniai pagrindai, politinės ir kultūrinės sąlygos, nulėmę apimamo laikotarpio prozos pobūdį, ypač XIX a.: feodalinės baudžiavinės santvarkos irimas, bajorijos degeneracija, valstiečių kovos dėl teisių, reformų bandymai ir svarstymai (bajorų iniciatyva); Vilniaus universiteto reikšmė, pažangesnės bajorų jaunuomenės sąjūdis (filomatai ir filaretai), šviečiamojo amžiaus idėjų, sentimentalizmo ir romantizmo atgarsiai; valstiečių luomo pionierių prasiveržimas į viešojo kultūrinio gyvenimo aukštumas ir liaudies švietimo, kultūrinimo, sąmoninimo iniciatyvos ėmimas į savo rankas (S.

Daukantas, M. Valančius). Bus išanalizuota nagrinėjamų veikalų idėjinis socialinis turinys, demokratiškumas, keliamos gyvenimiškos problemos ir jų sprendimas, reikšmė liaudies švietimui, sąmoninimui, kovai dėl teisių. 2) Daugiausia vietos numatoma skirti beletristinių elementų raidos analizei – tiek atskirai paimtų, tiek jų sintetinio panaudojimo pilnesniam buities atvaizdavimui (aplinka ir peizažas, charakteristika, dialogas, veiksmas – pasakojimas...). Kadangi buities atvaizdavimas neįmanomas be tinkamų išraiškos priemonių, tai bus ištirta jų tobulėjimas (žodyno turtėjimas, vaizdinių ir emocinių žodžių gausėjimas, sakinių ir jų samplaikos ritmika, įtaigumas) ir pagrindinė versmė – liaudies kalba, sugebėjimas ją panaudoti.

Pilnesniam ir tikslesniam raidos vaizdui susidaryti bus nušviesta įtakos, pavyzdžiai ir pravesta paralelė su atitinkama rusų ir lenkų literatūra.

Darant sintetinius apibendrinimus ir išvadas, bus įrodyta didaktinės beletristikos, kaip žanro, nebetinkamumas gyvenamajam momentui XIX a. vidury ir ypač antroj pusėj, išėjimas iš didaktinių rėmų, nebetilpimas juose (S. Daukantas, M. Valančius) ir naujo, realistinio pasakojamojo žanro užuomazgos Valančiaus kūryboj.

Monografijoj bus apimta visa eilė rašytojų: J. Šulcas, J. Rupeika, S. Daukantas, P. Gomalevskis, M. Akelaitis, K. Aleknavičius, A. Tatarė, J. S. Dovydaitis, M. Valančius, V. Juzumas, L. Ivinskis. Tačiau vien jais nebus apsiribota. Teks trumpai apžvelgti ankstyvesnę tikybinę literatūrą ir beletristines užuomazgas joje, nes geriausieji vertėjai (M. Daukša) ir originalūs rašytojai (K. Sirvydas) turėjo įtakos ir XIX a. pradžioj – jų veikalai buvo studijuojami, perspausdinami. Daugiausia vietos bus skirta S. Daukantui ir M. Valančiui, kaip stambiausiems apimamo laikotarpio rašytojams. Pagal juos ir monografija dalijama į dvi pagrindines dalis.

Pirmojoj bus apžvelgtos ir susumuotos beletristinės užuomazgos senojoj tikybinėj literatūroj, išnagrinėti pirmųjų beletristinių veikalų vertimai (J. Šulco „Ezopo pasakėčios“ ir J. Chodzkos „Jonas iš Svisločės“) ir duotas išsamus S. Daukanto veikalų ir vertimų apibūdinimas.

Antrojoj daly bus išnagrinėti ankstyvesnių veikalų („Jono iš Svisločės“) perdirbimai, originalūs bandymai – didaktinės beletristikos tobulėjimas, duota plati M. Valančiaus kūrybos analizė ir sintetinis viso nagrinėjamo periodo, jo reikšmės apibūdinimas.

Monografijos dydis – 15 autorinių lankų.

1947 m. bus renkama darbui medžiaga ir paruošti pirmieji 5 autoriniai lankai.

Galutinė paruošimo data 1949 m.

2. LIETUVIŲ GROŽINĖS PROZOS RAIDA (1706—1875)

Prakalba

Monografijoj norima nušviesti lietuvių grožinės prozos užuomazgas ir išryškinti pirmuosius jos raidos momentus. Grožinės (kitaip vadinamos dailiosios, meninės) prozos terminas imamas čia jau nusistovėjusia literatūros moksle prasme, ja vadinant integraline literatūros, žodinio meno, dalį, nesuvaržytą griežto ritmo dėsniais. Grožinėj prozoj, taip pat kaip ir poezijoj, gausiai panaudojami vaizdiniai ir emociniai žodžiai, garsinės ir vadinamosios poezinės priemonės, kitaip negu kasdieninėj kalboj dažnai vartojamos gramatinės kategorijos (kalbos dalys, laikai). Taigi daug kas bendra prozai ir poezijai, ir tik griežtas taisyklingas ritmas, o laisvojo ritmo eilėraštyje griežtesnis taktas, skandavimas, žodžių tvarka ir, apskritai, ritminis modelis, dar prieš parašymą egzistuojąs, skiria poeziją nuo prozos.

Daug kam gali atrodyti, kad apimamame laikotarpy (1706 – 1875) ne visai tikslu kalbėti apie grožinę tikrąja to žodžio prasme prozą, nes ir rašytojams meniniai tikslai, jų veikalų meniškumas ne tik nebuvo pagrindinis dalykas, bet dažnai jo nebuvo ir siekta. Prof. V. Mykolaitis sako: „Ligi 20 amžiaus pirmojo dešimtmečio meniški estetiniai uždaviniai dar buvo beveik svetimi mūsų rašytojams“[1]. Panašiai išsireiškė ir Vaižgantas apie XIX a. mūsų literatūrą: „Net ir mėginimai sukurti kurį beletristinį veikalėlį atsiduoda ta pačia publicistika“[2]. Nagrinėjamasis laikotarpis – didaktinės prozos laikotarpis. Plačiai ir giliai apimančių gyvenimą veikalų tada dar nebuvo. Bet tada pasirodė pirmieji pasakojamojo žanro kūriniai, ir tame laikotarpy buvo padėti pagrindai novelei ir apysakai. Rašytojams rūpėjo graži kalba, vaizdi, emocionali ir įtaigi išraiška. Vėlyvesnio tautinio sąjūdžio laikotarpio rašytojai iš jų paveldėjo literatūrinę tradiciją, kurią galėjo toliau ugdyti. Tad 1706 – 1875 m.

[1] Literatūros etiudai. K., 1937, p. 174.
[2] Vinco Kudirkos jubiliejinis Varpas. K., 1924, p. 6.

laikotarpis vien dėl to jau vertas patyrinėti meniniu atžvilgiu. Antra vertus, anot G. Lansono[3], grožinė proza kuriama ketveriopai: 1) kūrėjas sąmoningai stengiasi sukurti dailią formą ir sukuria, 2) nesąmoningai, spontaniškai sakiniai suskamba ir nušvinta, 3) meniniai efektai būna sąmoningai paslepiami praktinėj prozoj, 4) menas sukuriamas, meno atsižadant, atsisakant priemonių, kurios sudaro formos grožį: estetinis nuogumas (nudité esthétique) iki tam tikro laipsnio įgauna estetinės vertės. Todėl ir apie šio laikotarpio grožinę prozą, bent jos pradmenis, galima kalbėti.

Apimamo laikotarpio ribos – pirmojo beletristinio veikalėlio (10 ezopinių pasakėčių) vertimas (1706 m.) ir senesnių laikų žymiausio pasakotojo M. Valančiaus mirtis (1875 m.). Šio laikotarpio rašytojus jungia didaktiniai tikslai, veikalų skyrimas liaudžiai, rėmimasis liaudies kalba. Jame pastebima ryški raida: pradžioj vertimai, paskum sekimai, perdirbinėjimai, o vėliau originalūs darbai. Tačiau jis gali atrodyti kiek dirbtinai ištęstas. Ezopinių pasakėčių 1706 m. vertimą nuo artimiausiojo kito beletristinio veikalėlio vertimo („Jonas isz Swisłoczies“ 1823) skiria didelis tarpas – 117 metų. Tiesioginio ryšio tarp tų dviejų leidinių nėra, nors ir vienas, ir kitas ne kokie sporadiniai reiškiniai, o susiję su savo meto kultūriniu literatūriniu gyvenimu. 1706 m. vertimo vienišumas ir toks didelis tuščias tarpas susidaro tik dėl to, kad teimam pasaulietinio turinio prozą. Vaizdas pasikeis, jei paimsim kartu ir eiliuotąją pasaulietinio turinio kūrybą, kuri XVIII a. ir XIX a. pradžioj tiek Didžiojoj, tiek Mažojoj Lietuvoj daugiausia buvo kultivuojama (F. A. Šimelpenigis, K. Donelaitis, K. G. Milkus, A. Klementas, D. Poška, A. Strazdas), ir kalbos mokslui skirtuosius veikalus (P. Ruigio „Betrachtung der Littauischen Sprache“ 1745 ir žodynas 1747, K. G. Milkaus žodynas ir gramatika 1800) ir biblijos vertimą, kuris 1735 buvo išspausdintas. Tad, nežiūrint tokio didelio tarpo, vienišumo ir tiesioginio ryšio nebuvimo, vis dėlto manoma būsiant tikslinga pradėti 1706 m. ezopinių pasakėčių vertimu. Bet izoliuotai į šį 1706–1875 m. laikotarpį žiūrėti negalima. XIX a. pradžios žymieji rašytojai, susirūpinę kalbos kultūra ir pasaulietinės literatūros kūrimu, brangino senąją XVI a. pabaigos ir XVII a. pradžios lietuvių literatūrą, jos geriausiųjų veikalų dalį net perspausdino ir ja naudojosi savo kalbai praturtinti. Todėl ten-

---

[3] L'Art de la Prose. Paris, 1908, p. 16–17.

ka paliesti geriausius XVI–XVII a. prozos atstovus (J. Bretkūnas, M. Daukša, K. Sirvydas), ir nagrinėjamo laikotarpio ribos dar labiau išauga.

Daugiausia vietos skiriama 1822–1875 m. laikotarpiui, nes jame gausiausia rašytojų, veikalų ir ryški nuosekli raida – nuo didaktinio beletristinio veikalėlio „Jono isz Swisłoczies“ vertimo iki realistinės M. Valančiaus didaktikos, padėjusios pagrindus realistiniam pasakojamajam žanrui, ir plataus tolimosios praeities pavaizdavimo S. Daukanto istoriniuose veikaluose, iš kurių vėliau išaugo istorinė V. Pietario apysaka.

Monografija suskirstyta atsižvelgiant į chronologinę eilę, medžiagos gausumą, vidinę raidą, krypties skirtingumą. Pagal stambiausius rašytojus – S. Daukantą (1793–1864) ir M. Valančių (1801–1875) – ji padalinta į dvi pagrindines dalis, nors abiejų rašytojų gyvenamasis laikas tik vienu dešimtmečiu nesutampa. Bet dėl žymiai vėlyvesnio M. Valančiaus pasireiškimo literatūroje (1848 m.) ir didaktinės krypties išbaigimo toks padalinimas atitinka ir chronologinę eilę, ir vidinę raidą. Pirmoji dalis, kurios centre yra S. Daukantas, apima ilgą laikotarpį, į kurio 1706–1822 m. žiūrima kaip į įvadą abiem monografijos dalim. Dėl literatūrinio grožinės prozos palikimo menkumo jis tegalės būti trumpai paliestas, tepabrėžiant tai, kas būdingiausia ir reikšminga ateičiai. Antrosios dalies pabaigoj duodamas sintetinis viso monografijoj nagrinėjamo periodo apibūdinimas.

Monografijoj stengiamasi iškelti socialinius, ekonominius ir ideologinius pagrindus, kultūrines ir politines sąlygas, turėjusias lemiamos reikšmės nagrinėjamos prozos pobūdžiui, ir idėjinį socialinį turinį, keliamas gyvenimiškas problemas, jų sprendimą, reikšmę liaudies švietimui, sąmoninimui ir kovai dėl teisių. Bet, atsižvelgiant į objekto, o kartu ir darbo specifiką, daugiausia vietos skiriama beletristinių elementų, – tiek atskirai paimtų, tiek jų sintetinio panaudojimo pilnesniam buities atvaizdavimui – raidos analizei (peizažas, charakteristika, dialogas ir kt.) ir išraiškos priemonių tobulėjimui (žodyno turtėjimas, vaizdinių emocinių žodžių gausėjimas, sakinių ir jų samplaikos ritmika, įtaigumas ir kt.).

Kartu imama Didžiosios ir Mažosios Lietuvos literatūra. Nors vienur ir kitur buvo skirtingos politinio kultūrinio gyvenimo sąlygos, bet tarp abiejų būta nuolatinio literatūrinio bendravimo, net bendradarbia-

vimo. Monografijoj Mažosios Lietuvos prozai skiriama maža vietos, nes ji buvo negausi. Kadangi ji chronologiškai su Didžiosios Lietuvos proza nesutampa, tai savaime ir sumaišymo pavojus sumažėja.

Pirma dalis

I GROŽINĖS PROZOS PAGRINDAI IR UŽUOMAZGOS SENOJOJ TIKYBINĖJ LITERATŪROJ

1. Literatūra ir kultūrinis politinis bei socialinis lietuvių gyvenimas

Rašytinės literatūros lietuvių kalba pradžia susijusi su reformaciniu sąjūdžiu, tikybinėmis kovomis sustiprėjusios ir įsigalėjusios feodalinės santvarkos sąlygomis. Politiniam, socialiniam ir kultūriniam krašto gyvenimui tuo momentu buvo labai reikšmingi jau anksčiau užsimezgę santykiai su kaimynais – rusais, baltarusiais, ukrainiečiais ir lenkais, – ir sustiprėję ypač ištisų šimtmečių grumtynėse su kryžiuočiais, palaikomais Vakarų Europos, ir su totoriais. Socialiniu, politiniu ir tautiniu atžvilgiu žalingi buvo tie santykiai su lenkais. Jie pagreitino feodalizmo augimą Lietuvoj, lenkiškų jo formų įsigalėjimą – valstiečių pavergimą, pavertimą baudžiauninkais. Tų santykių pasekmė taip pat įsigalėjusios bajorijos, feodalų, kaip valdančio luomo, atsiskyrimas nuo tautos, esminio tautinio elemento – kalbos atsižadėjimas ir sulenkėjimas. Tuo būdu luomas, turėjęs visas teises ir privilegijas, visas sąlygas gyventi pilną savo amžiaus kultūrinį gyvenimą – pasiekti mokslo, praturtinti save menu (o tuo bajorai naudojosi – važinėjo į Vakarų Europą, lankė universitetus), ne tik nieko nebekūrė savąja nacionaline kalba, bet mažai ką ir to meto internacionaline lotynų kalba. Tuo būdu, literatūra tautine kalba nebuvo Lietuvoje esminė kultūrinio gyvenimo dalis, nebuvo net didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ir feodalų dvarų papuošalas. Net sakytinei folklorinei kūrybai feodalų dvarai nebuvo palankūs: jie nei savo krašto pasakorių nei dainininkų nelaikydavo, kaip ne vienas caras kad mėgo. Lietuvių kalba neturėjo jokios vietos ir reikšmės viešajame ir valstybiniame gyvenime, užmiršta valdančiojo kultūringiausiojo luomo, palikta tik vis labiau slegiamiems valstiečiams, todėl ja, aišku, negalėjo būti sukurta vertingesnės rašytinės literatūros ano meto sąlygomis. Savosios stiprėjančios buržuazijos, miestelėnų – amatininkų ir

pirklių, kitose tautose palengva įgyjančios kultūrinio ir politinio svorio ir pasireiškiančios literatūrinėj kūryboj, Lietuvoj nebuvo. Ji susidarė, buvo net rekrutuojama iš kitų tautybių žmonių. Lietuviai sudarė tik nežymią buržuazijos dalį ir neužėmė vadovaujančios vietos. Tuo būdu ir buržuazija senesniais amžiais nieko lietuvių literatūrai nedavė. Valstiečiai buvo per daug prislėgti ir nustumti nuo kultūrinio gyvenimo, kad galėtų dalyvauti rašytinės literatūros kūrime.

Tačiau reikšmingi buvo ir kiti faktoriai, literatūrinio gyvenimo pradžioj bent iš dalies atsvėrę, išlyginę politinę ir kultūrinę lenkų įtaką ir jos daromą žalą ir nulėmę tam tikra prasme literatūros suklestėjimą XVI a. ir XVII a. pradžioj, kiek silpniau pasireiškę dar ir XVII a. viduryje. Pirmiausia tai buvo senos Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės valstybingumo tradicijos, sutvirtėjusios ištisų šimtmečių nenutrūkstamose kovose ir pasireiškusios XIV–XVI a. metraštinėj rusų kalba lietuvių literatūroj, Lietuvos statute, lenkų ir lotynų kalba rašytuose istorinio ir poleminio turinio veikaluose[1]. Lietuvos valstybingumo gynimas ir kova su lenkų feodalų užmačiomis politiniu, ekonominiu ir kultūriniu atžvilgiu pajungti Lietuvą savo interesams, ją užvaldyti yra vedamoji didžiosios tų veikalų dalies mintis, jų kilmės priežastis ir pagrindinis bruožas. Tiesa, tą kovą vedė Lietuvos didikai pirmiausia dėl savo interesų, norėdami išlaikyti reikšmingąsias, įtakingąsias ir pelningąsias vietas ir dar sustiprinti savąjį politinį svorį, tačiau dalis iš jų giliau jautė ir bendruosius valstybinius tautinius reikalus, dėl jų sielojosi, ieškojo būdų ir kelių esamai padėčiai pakeisti. Tačiau viršinių gyvenimo formų ir lenkų kalbos priėmimas darė savo, ir vien šio faktoriaus įtaka, jei nebūtų prisidėję naujų, vargu ar būtų turėjusi lemiamos reikšmės.

Toks tiesioginis veiksnys, išjudinęs protus ir pagyvinęs visą kultūrinį dvasinį gyvenimą, ideologiškai pagrindęs literatūrų tautinėm kalbom atsiradimą ir paskatinęs jų suklestėjimą, buvo reformacija ir ją pagimdęs humanizmas bei renesansas. Kad būta tiesioginio humanizmo ir renesanso poveikio, matyt ir iš to, kad pirmasis rašytojas – vertėjas Abraomas Kulvietis buvo žymiojo humanisto Erazmo Roterdamiečio mokinys[2], o žymiausias XVI a. Didžiosios Lietuvos rašytojas M. Daukša savo

---

[1] Michalonis Lituani De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moschorum, 1550 (fragmentai išspausdinti 1615 m. Bazelyje); Rozmova Polaka z Litwinem, 1564 (perspausdinta 1890 m. J. Koženiovskio Krokuvoj).

[2] Wotschke T. Abraham Culvensis. Urkunden zur Reformationsgeschichte Lithauens. – „Altpreussische Monatsschrift“, 1905, XLII, S. 154. Apie A. Kulviečio išsilavinimą liudija jo biblioteka (ten pat, p. 189).

bibliotekoj turėjo tarp kitų įvairių mokslo sričių knygų ir to paties E. Roterdamiečio „Adagia“[3]. Humanistinis rašytojų išsilavinimas, kalbų studijavimas, tikslumo ir autentiškumo branginimas, lietuvių kalbai lygių su kitomis teisių pripažinimas ir didelės pastangos ją padaryti tokią, kaip kitos kalbos, seniai turinčios savo literatūrą, yra nepaprastos reikšmės faktas ir faktorius. M. Daukša nėra taip vienišas, kaip manoma. Ir Z. Blotnas, jausdamas literatūrinės kalbos kūrimo sunkumą ir S. Vaišnoro vertimo netobulumą, „Zemcʒuga Theologiſchka“ (1600) prakalboj sakosi tikįs, kad nuolat dirbant „muſu lietuwiſchkaſis ließuwis lig kittais ließuweis ſchlownu ſtoſiſi“[4].

Šių veiksnių reikšmė ne visą laiką buvo lygi. Didžiojoj Lietuvoj bajorijos lenkėjimas vis stiprėja, ir M. Daukša nedaug tesusilaukia pasekėjų, tuo pačiu ir literatūra lietuvių kalba domėjimasis palaipsniui nyksta. Vėl įsigalėjus katalikybei ir jėzuitams paėmus į savo rankas švietimo monopolį, nebeturint su kuo kovoti, smuko jų mokyklų lygis. Prasidėjo feodalinės – baudžiavinės santvarkos irimas, netvarka valstybėje, ir literatūra visai sumenko. Stambesnių veikalų niekas lietuvių kalba neberašo. Tenkinamasi perspausdinimais, o kalba vis labiau užteršiama barbarizmais. Mažojoj Lietuvoj pradžioj susidariusios palankios sąlygos lietuviškai knygai palengva blogėja. Didžioji Lietuva rašytojų nebeduoda. Vietiniai lietuviai, perdaug prislėgti ekonominiu ir socialiniu atžvilgiu, negali išsiauginti savo inteligentijos. Daugėja rašytojų vokiečių. Mažėja lietuviškai knygai skiriamos lėšos. Stiprėja germanizacija, bet lietuvių kalbos kultūra rūpintis nenustojama.

Gražiausias senosios lietuvių literatūros laikotarpis yra XVI a. pabaiga, ypač du paskutinieji dešimtmečiai: tada buvo daugiau padaryta, kaip per visą XVII a. Kaip tik tada paruošta eilė stambių prozos veikalų vertimų ir pusiau originalių kompiliacijų. Pasirodė du dideli rašytojai – Mažojoj Lietuvoj J. Bretkūnas, Didžiojoj – M. Daukša. Jie padėjo pagrindus literatūrinei lietuvių kalbai. Vėliau tiek Mažojoj Lietuvoj, tiek Didžiojoj daugiau rūpinamasi giesmynais, tobulinama eilėdara, forma. Tik vienas K. Sirvydas dar ugdo prozą išraiškos atžvilgiu.

Minimi didieji senosios lietuvių literatūros rašytojai rašė ar vertė tik tikybinio turinio veikalus. Tuo netenka stebėtis, nes tada religija domina-

[3] Jablonskis K. Papildomosios žinios apie kan. M. Daukšą. – „Archivum Philologicum“. K., 1933, IV, p. 71.
[4] Gerullis J. Senieji lietuvių skaitymai. K., 1927, I, p. 175.

vo dvasiniame žmonijos gyvenime. Tad jei apie grožinę prozą tikrąja žodžio prasme tuose veikaluose ir netenka kalbėti, tai bent jos užuomazgų ir pagrindų paieškoti atrodo visai tikslinga būsiant, nes biblijos ir postilės vertimuose ir originaliuose pamoksluose ieškota ir iš dalies rasta lietuviškų atitikmenų turtingam pergyvenimų pasauliui, gausybei įvykių, vaizdų ir emocijų apibūdinti, minčiai abstraktiškai tiksliai ir retoriškai įtaigiai suformuluoti. Jie padėjo pagrindus literatūriniam žodynui, rašomajai kalbai, panaudojo daug vaizdinių ir emocinių žodžių. Tai pareikalavo iš jų daug kūrybinių pastangų, kurios turi būti įvertintos, kad būtų galima teisingiau apibūdinti vėlyvesnių rašytojų laimėjimus. Apsiribojama tais trimis rašytojais – J. Bretkūnu. M. Daukša, K. Sirvydu, – nes tik jie ir sudaro vertingesnį prozinį senosios lietuvių literatūros palikimą, kuriuo pasinaudojo ir XIX a. pradžios rašytojai. Jie literatūriniu atžvilgiu tebėr netyrinėti, todėl sintetiniu jų pasiektų rezultatų apibūdinimu nesitenkinama, nes tai būtų nekonkretu ir neakivaizdu, o kiekvienas pirma atskirai paanalizuojamas.

SIMONAS DAUKANTAS

DAUKANTAS — MENINĖS PROZOS KŪRĖJAS

I. Temos reikšmingums. Daukantas – naujosios lietuvių literatūros pagrindėjas, pradininkas, susikūręs originalią išraiškos priemonių sistemą, davęs pirmuosius meninės prozos pavyzdžius, pažangia ideologija sąmoninęs, ugdęs vėlesnių kartų rašytojus.

II. Svarbiausi klausimai, problemos, atžvilgiai.

1. Apsprendžiantieji faktoriai. Asmenybės formavimasis (kilmė ir aplinka, mokslas); Vilniaus universiteto, literatūrinių ir filosofinių—pasaulėžiūrinių srovių įtaka; Daukanto siekimai ir jų realizavimo sunkumai, polinkiai, pavyzdžiai – graikų, romėnų ir XIX a. pradžios istoriografija.

2. Kūrybiškumas. Naudojamos medžiagos traktavimas (turinio ir formos atžvilgiu) – Strijkovskio, Kojelavičiaus, Kocebu, Karamzino, Foigto; vaizdo sukūrimas, išpuošimas detalėmis; emocinis atspalvis; asmenybės projekcija. Vertimai.

3. Sukurtieji vaizdai ir jų analizė. Giria, senovės lietuvis, jo gyvenimas, kovos...

4. Stilius (išraiškos priemonių sistema ir estetinė vertė). Pavyzdžiai ir šaltiniai; žodynas, žodžių grupavimas; sakinys, ritmika; vaizdinės emocinės priemonės; trūkumai. Paralelė su Valančium. Dominuojančios ypatybės, formos; estetinė vertė, kategorijos, sintetinis apibūdinimas.

5. Daukantas XIX a. pradžios ir vidurio rašytojų fone. Didaktinė jo beletristika. Demokratiškumas ir liaudiškumas. Tragedija (nutolimas nuo gyvojo gyvenimo, per platūs užsimojimai, amžininkų praaugimas).

6. Literatūrinių ir pasaulėžiūrinių srovių elementai Daukanto kūryboj (antikinės literatūros, šviečiamojo amžiaus, sentimentalizmo—romantizmo, realizmo).

7. Daukanto palikimas, reikšmė, įtaka, įvertinimas.
III. Numatomas dydis – 200 puslapių, laikas – 1947 birželio mėn.

S. DAUKANTO RAŠTAI

Pirmasis pilno leidimo projektas

Planas

I Tomas. Įvadas, laiškai ir asmeninio pobūdžio dokumentai

I Pratarmė

II Įvadiniai straipsniai

1. S. Daukantas kultūrinio visuomeninio Lietuvos gyvenimo raidoje	2	a.l.
2. Biografija	5	„
3. S. Daukantas istorikas.	3	„
4. S. Daukanto grožinė proza	3	„
5. S. Daukantas kalbos ugdytojas ir kūrėjas .	3	„
6. S. Daukanto palikimo visuma	1	„
7. S. Daukanto raštų leidimai ir redagavimas	1,5	„
8. Bibliografija	1	„
	19,5–20	a.l.

III Laiškai, asmeninio pobūdžio dokumentai ir archyvinė medžiaga

1. Įvadas – S. Daukanto laiškai	1	a.l.
2. Tekstai* – S. Daukanto laiškai T. Narbutui, V. Andrejauskiui, M. Valančiui, F. Kuršaičiui, S. M. Giedraičiui	6	„
3. Tekstai – dokumentai ir archyvinė medžiaga: laiškų juodraščiai ir nuotrupos; tarnybos lapas, testamentas, sąskaitos, autentinis S. Daukanto paruoštų leidinių sąrašas ir kt. .	0,6	a.l.
4. Pastabos ir paaiškinimai	1,5	„
Iš viso I tome	29	a.l.

---

* Su vertimu į lietuvių kalbą

II Tomas. S. Daukanto archyvas

I S. Daukanto archyvo aprašymas ir suskirstymas	2	a.l.
II Bibliografiniai užrašai		
1. Įvadas – S. Daukantas ir knygų pasaulis	1,5	a.l.
2. Tekstai	3,5	a.l.
3. Bibliotekos katalogas	0,75	a.l
4. Pastabos ir paaiškinimai	1	a.l.
III Publicistinių kritinių straipsnių nuotrupos (juodraščiai?)		
1. Įvadas, pastabos ir paaiškinimai	0,5	a.l.
2. Tekstai – Ivinskio kalendorių kritika, žodyno ir gramatikos (?) kritika	1	a.l.
IV Istorinių veikalų nuotrupos (juodraščiai, pirmosios redakcijos) – su įvadu	0,5	a.l.
V Istorinė archyvinė medžiaga		
1. Įvadas, pastabos ir paaiškinimai	1	a.l.
2. Tekstai: rankraščiai – apie Žemaičių Kalvarijos mokyklą, Lietuvos istorijos šaltinius, Lietuvos miestus ir miestelius; dokumentų nuorašai, išrašai iš Lietuvos metrikos ir kt.	4	a.l.
VI Išrašai iš knygų ir žurnalų (pvz., O niewoli łotiskiej, apie Prancūzų revoliuciją (?), apie lietuvių kalbą (iš T. Lepnerio)	1	„
VII Kalbinė medžiaga		
1. Įvadai, pastabos ir paaiškinimai	2	a.l.
2. Lotyniška lietuvių kalbos gramatika* . . .	2,5	a.l.
3. Straipsnių nuotrupos (pvz., Praeteritum perf. ind.) ir šiaip kalbinė medžiaga	1	a.l.
4. Lenkiškai lietuviško žodyno (I – III t.) ir žodyninės medžiagos atranka	5	„
5. Lietuviškai lotyniško žodyno atranka . . .	1	„

* Be pradžios. Rašyta S. Daukanto ranka. Autorius neišaiškintas.

VIII Literatūrinių veikalų ir jų vertimų originalai ir nuorašai

1. Įvadas, pastabos ir paaiškinimai	2,5	a.l.
2. Prizodey**	1,5	„
3. Neišaiškintų autorių eilėraščiai, pasakėčios ir vertimai (A. Mickevičiaus „Žibakė“ – „Pierwiosnek“, A. Goreckio „Smierć zdraycy kraju“ ir kt.), S. Stanevičiaus, A. Strazdo ir kitų nuorašai	1	a.l.
Iš viso II tome	32,5	a.l.

III **Tomas. Istoriniai veikalai I**

I Įvadas.	1,5	a.l.
II Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių (1822)	16	a.l.
III Būdas (1845)	11,5	a.l.
IV Pastabos ir paaiškinimai.	2	„
Iš viso III tome	31	a.l.

IV **Tomas. Istoriniai veikalai II**

I Įvadas	2	a.l.
II Istorija žemaitiška (I d.) apie 1838 m,. .	28	„
III Pastabos ir paaiškinimai.	2	„
Iš viso IV tome	32	a.l.

V **Tomas. Istoriniai veikalai III**

I Istorija žemaitiška (II d.)	30	a.l.
II Pastabos ir paaiškinimai	2	„
Iš viso V tome	32	a.l.

VI **Tomas. Istoriniai veikalai IV**

I Įvadas	1,5	a.l.
II Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėj (1850)	30	a.l.
III Pastabos ir paaiškinimai	1,5	a.l
Iš viso VI tome	33	a.l.

** XIX a. antrojo dešimtmečio eiliuoti vertimai, perdirbimai. Autorius neišaiškintas.

VII Tomas. Didaktinės beletristikos ir istorinių veikalų vertimai

I Įvadas – S. Daukantas vertėjas	2	a.l.
II Tekstai		
1. Pasakos Fedro	2	a.l.
2. K. Nepoto „Givatos did. karvaidų“	6	„
3. J. H. Kampės „Rubinačio Pelūzės gyvenimas“	12	„
4. Istorija Justino	12	„
III Pastabos ir paaiškinimai	2	„
Iš viso VII tome	36	a.l.

VIII Tomas. Vadovėliai ir populiarizaciniai leidiniai

I Įvadas – S. Daukantas švietėjas, dvasinės ir materialinės krašto kultūros kėlėjas	2	a.l.
II Tekstai		
1. Prasma lotynų kalbos (1837)	6,5	a.l.
2. Abėcėlė (1842)	2	„
3. Grunardo „Parodymas kaip apinius auginti“ (1847)	1,5	a.l.
4. D. Strukovo „Pamokymas apie auginimą tabokos (1847)	2	a.l.
5. Zetegasto „Bičių knygelė“ (1848)	4	„
6. J. H. Cigros „Pamokslas apie sodnus“ (1849)	5	„
7. Pamokymas kaip rinkti medines sėklas (1849)	1,5	„
8. Ugnies knygelė (1849)	2,25	a.l.
9. Sėjamosios pašaro žolės (1854–1855) . . .	0,7	„
10. Pamokslas kaip girias kirsti (rankr. 1854) . .	2	„
III Pastabos ir paaiškinimai	2	„
Iš viso VIII tome	31–32	a.l.

IX Tomas. Tautosakos rinkiniai

I Įvadas – S. Daukantas ir tautosaka	2	a.l.
II Tekstai		
1. Dainės Žemaičių (1846)	8	„

2. Dainos, oracijos ir kt. iš archyve esančių rinkinių (atranka)	10	a.l.
3. Pasakos masių	6	„
4. Patarlės ir priežodžiai (iš S. Daukanto visų leidinių ir archyvo)	2	„
III Pastabos ir paaiškinimai	3	„
Iš viso IX tome	31	a.l.

X **Tomas. S. Daukanto raštų žodynas**

I Įvadas	2	a.l.
II Žodynas	30	„
Iš viso X tome	32	a.l.
Visuose I–X tomuose 320	aut.	lankų
(iš jų įvadiniai straipsniai apie	40	a.l,
pastabos ir paaiškinimai apie	20	a.l.)

Pastaba I. Planan įtraukti visi spausdintieji ir rankraščiuose išlikę S. Daukanto veikalai, išskyrus 1) Maldos katalikų pagal Bažnyčios š. Rymo išrašytos 1842, 2) Lomono „Epitome historiae sacrae" S. Daukanto paruoštą leidimą (tekstas lotynų k.; S. Daukantas pridėjo skyrium lietuviškas antraštes ir lotyniškai lietuvišką žodynėlį, kuris turėtų būti sunaudotas S. Daukanto raštų žodynui).

Pastaba II. Prie tomų turėtų būti pridėtos rodyklės: 1) asmenų, 2) vietovių, 3) dalykinės.

Plano paaiškinimai

I tomas

Įvadiniuose I t. straipsniuose, kad nebūtų pasikartojimų ar sutapimų su kitų tomų įvadiniais straipsniais, kuriuose bus liečiami panašūs ar net ir tie patys dalykai, – turėtų būti duodamas sintetinis klausimo visumos nušvietimas, ne išsamus, iki detalių išbaigtas tyrinėjimas. Atskirų veikalų įvadiniai straipsniai turėtų juos papildyti, kai kuriuos juose iškeltus momentus išryškinti.

1. S. Daukantas kultūrinio visuomeninio Lietuvos gyvenimo raidoje.

Marksistinis sintetinis S. Daukanto asmenybės susiformavimo, jo veiklos, reikšmės ir įtakos nušvietimas – pagrindinis šio straipsnio tikslas.

S. Daukantas ir XIX a. pradžios revoliuciniai sąjūdžiai: dekabristai-filomatai-filaretai, 1831 m. sukilimas. Šviečiamojo amžiaus ir prancūzų revoliucijos idėjų atgarsiai. Demokratinių nuotaikų ūgis. Kova dėl baudžiavos panaikinimo. Socialiniai S. Daukanto ideologijos pagrindai. Romantinis idealizmas, praeities ir dabarties antitezė ir konkretus darbas dėl ateities. S. Daukantas ir kiti švietėjai (Tatarė, Gomalevskis, Valančius, Akelaitis). Jo pažangumas ir tautinis sąmoningumas. Toli einantieji sumanymai.

S. Daukantas ir tautinis sąjūdis („Aušra", Basanavičius, Maironis, Pietaris, Vaižgantas). Paralelė su Baranausku. S. Daukantas ir varpininkai pozityvistai. S. Daukantas buržuazinėj Lietuvoj. S. Daukantas tarybinėj Lietuvoj (Tėvynės karo metu ir dabar).

2. Biografija

Konkretūs ir tikslūs duomenys S. Daukanto aplinkai, gyvenimui ir veiklai apibūdinti.

Kilmė. Kretingos ir Žemaičių Kalvarijos mokyklose. Mokytojai, mokomieji dalykai, vadovėliai. Studijos Vilniaus universitete. Atmosfera. Profesoriai, klausyti kursai, pratybos, rašyti darbai, specialusis ir bendrasis išsilavinimas. Draugai ir draugijos. Interesų sfera, siekimai ir sumanymai. Momento reikalavimai.

Sumanymų realizavimo laikotarpis. Darbas Rygoj ir Petrapily. Aplinka ir sąlygos. Tarnyba, kova su skurdu ir užsimojimų vykdymas. Medžiagos rinkimas ir rašymas. Ryšiai su Lietuva, veikėjais ir rašytojais, giminėmis ir valstiečiais. Draugai (I. Onacevičius ir V. Anastasevičius).

Charakteristika. Asmenybė. Gyvenimo linija. Nepasisekimai, nusivylimai, kliūtys ir geležinė valia. Paralelė su XIX a. pirmos pusės ir vidurio veiklesniais lietuviais rašytojais (S. Stanevičius, K. Nezabitauskis, P. Zatorskis ir kt.).

Senatvė. Pas Valančių. Nesantaikos priežastys ir išsiskyrimas. Pas Smuglevičių ir Vaišvilą. S. Daukantas ir jaunoji karta (M. Akelaitis). 1863 m. sukilimas. Gyvenimo pabaiga. Testamentas.

S. Daukantas amžininkų akimis.

3. S. Daukantas istorikas

Principinės marksistinės pažiūros į senąją istoriografiją. S. Daukantas ir senoji Lietuvos istoriografija (metraščiai, Strijkovskis, Kojelavičius). XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios lenkų, rusų, vokiečių ir kitų tautų istoriografija (Naruševičius, Onacevičius, Danilavičius, Šleceris, Kocebu, Karamzinas, Lelevelis, Foigtas, Mišle). Antikos pavyzdžiai (K. Nepotas, Plutarchas, Livijus ir kt.). Mokslinis ir metodinis S. Daukanto pasiruošimas. Tarp senosios ir naujosios istorinės mokyklos. Sena ir nauja S. Daukanto pažiūrose ir metode. Medžiagos rinkimas. Pirmųjų šaltinių ieškojimas. Iš nuotrupų visumos atstatymas. Projekcijos iš dabarties. Romantiniai polėkiai ir tikslusis metodas. Rėmimasis šaltiniais ir populiarus dėstymas. Istorija – mokytoja ir auklėtoja. Praeitis – pavyzdys ir paskatinimas. Objektyvumas ir subjektyvumas. Kompiliacija ir originalumas. S. Daukanto istoriosofijos tolydumas ir evoliucija („Darbai“, „Būdas“, „Pasakojimas apie veikalus“).

S. Daukanto ideologijos atspindžiai istoriniuos veikaluos. Idealus lietuvis. Pažiūros į praeities socialinę santvarką, politinį gyvenimą ir varomąsias istorijos jėgas. Centriniai dalykai S. Daukanto istoriniuos veikaluos.

S. Daukantas – kultūros istorikas. Paralelė su T. Narbutu, Kraševskiu, Jaroševičium.

Visumos įvertinimas. S. Daukantas ir vėlyvesnio laikotarpio Lietuvos istoriografija.

4. Grožinė S. Daukanto proza

Grožinė proza senojoj lietuvių literatūroj ir jos išraiškos priemonės. S. Daukantas – grožinės prozos pradininkas naujojoj lietuvių literatūroj. S. Daukanto siekimai ir pavyzdžiai. Literatūrinis išsilavinimas ir žodžio kultūra. Gerųjų tradicijų paveldėjimas, sekimas kitais, naujų kelių ieškojimas ir kūrybingumas. Išraiškos priemonių sistema ir estetinė vertė. Žodynas. Vaizdinės emocinės priemonės. Žodžių grupavimas; sakinys. Ritmika. Įtakų pėdsakai stiliuje, jo savitumas ir meniškumas.

Vaizdo kūrimas. Atkurtoji praeitis. Detalė ir visuma. Regėjimas, asmenybės projekcija, emocinis nuspalvinimas. Vaizdų analizė. Charakteristika, pasakojimas, aprašymas. Dialogas. Beletristinių veikalų vertimas. Kompiliacinės vietos.

Paralelė su M. Valančium ir kitais. S. Daukanto įtaka ir atgarsiai.

5. S. Daukantas – kalbos ugdytojas ir kūrėjas

Rašomoji literatūrinė kalba prieš S. Daukantą. XIX a. pradžios kalbinis literatūrinis sąjūdis ir susirūpinimas kalbos kultūra (S. Stanevičius, K. Nezabitauskis ir kt.). Kalbos gryninimas ir turtinimas. Linkmės, metodai ir šaltiniai. S. Daukanto kalbinė kultūra. Kalbotyros studijavimas. Gyvosios ir senųjų raštų kalbos pažinimas ir kūrybiniai sugebėjimai. Graži kalba kaip principas. S. Daukanto kalbos šaltiniai. Žodyno turtingumas. Liaudies kalbos turtų panaudojimas. Kalbos gryninimas ir naujų žodžių kūrimas. Sintaksė. Žodžių grupės, samplaikos, sakinio konstrukcija. Lietuvių kalbos polinkių jutimas ir nutolimas nuo jų. S. Daukanto kalba ir liaudis. Paralelė su M. Valančium, M. Akelaičiu ir kitais. Amžininkų atsiliepimai apie S. Daukanto kalbą (K. Nezabitauskis ir kt.).

S. Daukantas kaip kritikas (kalbinių veikalų). S. Daukanto nuopelnai, įtaka kitiems ir vieta literatūrinės lietuvių kalbos evoliucijoj.

6. S. Daukanto palikimo visuma

Visų S. Daukanto literatūrinio darbo sričių apžvalga, suskirstymas ir apibūdinimas. Pagrindinės ir antrinės sritys. Polinkiai ir pareigos jutimas. Rašymo periodai.

Spausdintasis ir rankraštinis palikimas. Kiek jis skaitančiajai visuomenei buvo pažįstamas S. Daukanto laiku ir vėliau. Nuorašai. Pasisakymai apie įtakas ir pasinaudojimas juo kaip šaltiniu. Žuvusioji palikimo dalis.

S. Daukanto palikimo reikšmė dabar (literatūros, kultūros, kalbos istorijai ir kt.). S. Daukantas kaip centrinė XIX a. pirmos pusės ir vidurio figūra. Kuo gyvas S. Daukantas.

7. S. Daukanto raštų leidimai ir redagavimas

Paruošimas spaudai ir išspausdinimas ano meto sąlygomis. Paties S. Daukanto paruošti leidimai. Leidėjai, lėšos, tiražai, platinimas. XIX a. pabaigos leidimai. Leidimai po Pirmojo pasaulinio karo ir tarybinėj Lietuvoj.

Tekstų redagavimas. Originalo iškraipymai. Recenzijos ir atsiliepimai. Šio leidimo redagavimo principai.

8. Bibliografija

Dalykinis sugrupavimas, pvz. 1) biografinė medžiaga, 2) S. Daukantas istorikas, 3) S. Daukanto kalba, 4) leidinių recenzijos, 5) apžvalgi-

niai straipsniai, 6) minėjimų aprašymai, 7) vertimai į kitas kalbas ir kt., pažymint, kur duodama naujos medžiagos, iškeliami nauji aspektai, kur tik kompiliacija, kartojimas.

9. S. Daukanto laiškai

S. Daukanto korespondencija ir jos išlikusioji dalis. Laiškų reikšmė S. Daukanto biografijai, asmenybei, interesų sferai, ryšiams nušviesti.

Laiškų pobūdis. Asmenų, kuriems laiškai rašyti, apibūdinimas. S. Daukanto ryšiai su jais. Svarbiausios laiškuose liečiamos problemos. S. Daukanto veidas laiškuose.

Kitų asmenų S. Daukantui rašyti laiškai (Maigio, K. Nezabitauskio).

II tomas

1. S. Daukanto archyvo aprašymas ir suskirstymas

S. Daukanto archyvo likimas. Archyvo visuma. Žuvę dalykai. Išlikusioji dalis.

Archyvo reikšmė — 1) S. Daukanto darbo procesui, metodui, renkamai medžiagai, akiračiui, erudicijai, jį dominančiom sritim pažinti; 2) S. Daukantui mokslininkui tyrinėtojui, rašytojui, veikėjui organizatoriui apibūdinti; 3) XIX a. pirmos pusės moksliniam literatūriniam Lietuvos gyvenimui nušviesti.

Archyvinės medžiagos rūšys: užrašai, ištraukos, nuorašai, kitų suteikta informacija, bibliografinės pastabos, rašomų veikalų nuotrupos, juodraščiai, atsitiktinai pakliuvę dalykai.

Mokslinis aprašymas ir suskirstymas. Pagrindinių skyrių, ypač istorinės medžiagos, tikslus ir, kiek galima, išsamus apibūdinimas.

Planas provizoriniam skirstymui: 1) bibliografinė medžiaga, 2) istorinė, 3) kalbinė, 4) literatūriniai veikalai, 5) tautosaka, 6) varia. Pravartu būtų suskirstyti ir į poskyrius.

Išspręstina svarbesniųjų dalykų autorystės problema, apibūdintini principai, pagal kuriuos atrinkta archyvo medžiaga spausdinimui.

2. S. Daukantas ir knygų pasaulis (Įvadas bibliografiniams užrašams)

Bibliografinis S. Daukanto išsilavinimas. Bibliografinių užrašų pobūdis, šaltiniai (bibliografiniai leidiniai ir žurnalai?), chronologija, reikšmė. Bibliografijos rinkimas ir knygų įsigijimas. Pagrindinės ir antra-

eilės domėjimosi sritys. Dalykinis suskirstymas ir statistika. Statistika kalbomis. Išvados. Paralelė su S. Daukanto bibliotekos katalogo duomenimis.

3. Publicistiniai kritiniai S. Daukanto straipsniai

Nuotrupų chronologija, S. Daukantas ir viešasis literatūrinis gyvenimas. Kritikuojamų dalykų nustatymas ir apibūdinimas. S. Daukanto pažiūros ir principai.

4. Istorinė archyvinė medžiaga (įvadas)

Skelbiamos medžiagos svarbumas ir istorinė vertė. S. Daukanto rinkinių pavyzdžiai. Vieninteliai tos rūšies šaltiniai. Medžiaga, panaudota S. Daukanto istoriniuos veikaluos, kaip jo darbo ir kūrybiškumo iliustracija. Medžiaga monografijoms. Studijėlės. Jų autoriai.

5. Kalbinė medžiaga (įvadas)

Lotyniškoji lietuvių kalbos gramatika. Palyginimas su 1737 m. „Universitu", Kleino ir kt. gramatikomis, su S. Daukanto „Prasma lotynų k." Jos autorius. Kalbinių straipsnių – nuotrupų apibūdinimas.

S. Daukanto ruoštieji žodynai. Jų pobūdis. S. Daukanto tikslai, pavyzdžiai ir darbo metodas. Palyginimas su XIX a. pirmos pusės žodynais (D. Poškos, Sutkevičiaus ir kt.). Palyginimas su Lomono „Epitome historiae sacrae" pridėtu žodynėliu. Iliustracijai atrinkta žodyninė medžiaga (abstraktų vertimai, vaizdingųjų žodžių ir kt.).

6. Literatūriniai veikalai (įvadas)

„Priežodžių" autorius. Literatūriniai šaltiniai. Vertimai, perdirbimai, sekimai, originalūs dalykai. Turinys ir forma. Eilėdara. Vieta žemaičių bajorų poezijoj. Palyginimas su Klementu, Poška, Strazdu ir kt.

Pasakėčios, eilėraščiai. Autoriai ir vertėjai. Originalų nustatymas. Reikšmė XIX a. pirmos pusės literatūriniam gyvenimui nušviesti.

Įdomesni nuorašai.

III tomas

S. Daukanto „Darbai" ir „Būdas" (įvadas)

„Darbų" rašymo aplinka. Autoriaus tikslai. Panaudotieji veikalai (Strijkovskio, Kojelavičiaus, Kocebu, Hlebovičiaus ir kt.) ir panaudojimo būdas. Kompiliacija ir originalumas. „Darbai" kaip kitų istorinių S. Daukanto veikalų užuomazga.

„Būdas“ – subrendusio rašytojo istoriko išbaigtas veikalas. Rašymo aplinka ir sąlygos. Šaltiniai ir jų panaudojimas. Autoriaus pažiūra į savąjį darbą ir veikalą. Iš kovų, žygių ir valdovų aprašinėjimo į kultūros istoriją. S. Daukanto originalumas. „Būdo“ visuma ir atskiros dalys. Centriniai dalykai. Geriausiai pavykę vietos. Veikalo reikšmė ir įtaka. Vertimai į kitas kalbas.

IV tomas

„Istorija žemaitiška“ (įvadas)

„Istorija žemaitiška“ – „Darbų“ išplėtimas, papildymas ir tęsinys. Šaltiniai ir jų panaudojimas. Vedamosios idėjos ir lydimieji jausmai. Svarbesniųjų vietų ir momentų išryškinimas. Kovos su kryžiuočiais. Pažiūra į uniją su lenkais. „Istorija žemaitiška“ ir „Būdas“.

VI tomas

„Pasakojimas apie veikalus“ (įvadas)

„Pasakojimo“ nuorašai ir teksto autentiškumo klausimas. Rašymo sąlygos ir aplinka. „Pasakojimas“ kaip pirmasis Lietuvos istorijos vadovėlis ir kaip viso S. Daukanto gyvenimo darbo rezultatų santraukos bandymas. Užsimojimų platumas, surinktos medžiagos gausumas ir turėjimas pasitenkinti kompiliacija. „Pasakojimo“ prakalba.

Palyginimas su kitais istoriniais S. Daukanto veikalais. Santrauka – kartojimas ir nauji dalykai.

VII tomas

S. Daukantas vertėjas (įvadas)

Verčiamų dalykų pasirinkimo motyvai. Didaktinis atžvilgis. S. Daukanto prakalbos. Verčiamų dalykų populiarumas XIX a. pirmoj pusėj.

Vertimo technika. Kalba ir stilius. Literatūrinis vertingumas. Sunkesnių vietų perdavimas. Teksto laikymasis ir nukrypimai. Sulietuvinimo pastangos („Rubinačio Pelūzės gyvenimas“). Palyginimas su kitų vertimais („Jonas iš Svisločės“ ir jo perdirbimai, Tatarės „Pamokslai“).

VIII tomas

S. Daukantas švietėjas, dvasinės ir materialinės krašto kultūros kėlėjas.

Švietimas ir mokslo populiarizacija XIX a. pradžioje. Pirmieji tos rūšies leidiniai Lietuvoje. K. Nezabitauskio elementorius ir knygelė apie bites. S. Stanevičiaus ir kitų darbai. Lietuvių studentų ratelio programa ir S. Daukantas kaip jos realizuotojas.

S. Daukanto planai. Apimamų sričių gausumas. Susirūpinimas vargingojo valstiečio buitimi, jo švietimu, kultūrinimu, materialinės gerovės kėlimu. Iš didaktinio moralizavimo ir pamokymo į praktinių konkrečių žinių suteikimą. S. Daukanto prakalbos.

Savojo krašto meilė ir pastangos padidinti jo turtingumą. „Pamokslo kaip girias kirsti" prakalba.

„Abėcėlė". Palyginimas su panašios rūšies kitų darbais. S. Daukantas pedagogas. „Prasma lotynų kalbos". Metodinis priėjimas ir lietuvių kalbos panaudojimas.

Vertimo charakteristika. Verčiamų veikalėlių papildymas ir sulietuvinimas. Vertimų kalba. S. Daukantas ir kiti švietėjai (L. Ivinskis, M. Valančius).

IX tomas

S. Daukantas ir tautosaka

Susidomėjimas lietuvių etnografija ir tautosaka XIX a. pradžioj. L. Rėza, Emerikas ir Simonas Stanevičiai. S. Daukantas tautosakos rinkėjas ir rinkimo organizatorius. Jo talkininkai. Rinkimo tikslai. Pažiūra į tautosakos reikšmę. Spausdintasis ir neparuošti spaudai rinkiniai. „Dainės Žemaičių". Rinkinio apibūdinimas. S. Daukantas ir kiti tautosakos skelbėjai.

Tautosaka kaip istorinis šaltinis ir dokumentas. Jos panaudojimas istoriniuose veikaluose.

Archyvinė tautosakinė medžiaga. Jos aprašymas ir suskirstymas. Atranka spausdinimui.

„Pasakos masių". Priežodžiai ir patarlės.

Pastaba. Į plano paaiškinimus reiktų žiūrėti kaip į pirmuosius apmatus svarstymui, diskusijoms, o geriausiu atveju – kaip į gaires darbo pradžiai.

Redakcijos organizacija ir darbo planas

1. Pilno S. Daukanto raštų leidimo planui galutinai paruošti, redagavimui organizuoti ir koordinuoti, darbo metu iškilusiais klausimais

konsultuoti sudarytina 3–5 asmenų redakcinė kolegija iš istorijos, kalbos ir literatūros istorijos specialistų, vadovaujama atsakingo vyriausiojo redaktoriaus.

2. Redakcinė kolegija apsvarsto pateiktąjį S. Daukanto raštų leidimo projektą, jį papildo, koreguoja ir paruošia planą; numato skyrių, tomų, atskirų dalykų redaktorius, įvadinių straipsnių rašytojus; pateikia jiems planą ir apmatus susipažinti ir pasiūlo pareikšti raštu savo nuomones, pastabas ir pasiūlymus (nustatant terminą).

3. Pareikštąsias pastabas, pageidavimus ir sumanymus redakcinė kolegija apsvarsto ir, jei tai atrodo tikslinga, dar kartą koregavusi planą, pateikia jį apsvarstyti bendrame redakcinės kolegijos ir redaktorių–bendradarbių posėdyje. Į posėdį turėtų būti kviečiami partijos ir vyriausybės atstovai, Lietuvių literatūros, kalbos ir Lietuvos istorijos institutų direktoriai ir moksliniai bendradarbiai, Vilniaus ir Kauno universitetų ir pedagoginių institutų lietuvių literatūros istorijos, lietuvių kalbos ir Lietuvos istorijos katedrų vedėjai ir dėstytojai, LTSR Rašytojų sąjungos valdyba, leidyklų direktoriai ir vadovaujantieji asmenys. Būtų tikslinga visus kviečiamuosius per jų įstaigas iš anksto supažindinti su paruoštuoju planu. Posėdyje turėtų būti išsamiai apsvarstyti visi pagrindiniai klausimai ir priimtas galutinis leidinio planas.

Pirmiausia spręstinos problemos

1. Ar tekstai nelietuvių kalba spausdintini tik originalo kalba, ar greta su lietuvišku vertimu?

Nelietuvių kalba tekstai – archyvinė medžiaga – labiausiai domins specialistus. Kiti su ja galės susipažinti iš išvadų. Todėl gal užtektų originalo kalbos. Tik laiškus, testamentą ir dar vieną kitą smulkesnį dalyką reiktų dėti su vertimais.

2. Bibliografinių ir kalbinių užrašų suskirstymas ir sutvarkymas.

S. Daukantas jų niekaip negrupavo, nesistemino. Bibliografinių užrašų dalis surašyta visai netvarkingai – skersai išilgai, nepaliekant nė kiek tuščios vietos puslapiuose. Paskelbti taip, kaip surašyti, jie gal leistų susivokti įrašų chronologijoj, pamatyti visų sričių, vienu kartu S. Daukantą dominusių, įvairumą ir t. t., bet būtų visai nepermatomi. Tad skelbtini 1) nesutvarkyti, taip kaip S. Daukanto įrašyti, sunumeruojant iš eilės

ir gale pridedant rodykles, pasitenkinant jų sugrupavimu ir sisteminiu apžvelgimu įvade (taip išspausdinus, nė kiek nebūtų pakeistas originalas, ir kiekvienas *tyrinėtojas galėtų patikrinti sprendimus ar spėjimus* ir daryti naujas išvadas) arba 2) sugrupuoti pagal dešimtainę ar kitokią, šiam atvejui tinkamiausią, klasifikaciją (tada būtų skaitytojui lengviausia susigaudyti, visumą apžvelgti ir susirasti norimus dalykus).

3. Tomų paruošimo eilė. Ne visi tomai lygiai pareikalaus darbo ir laiko, ne visi skelbiami dalykai visuomenės bus vienodai laukiami. Gal pirmenybė suteiktina lig šiol neišspausdintiems veikalams, nežinomai medžiagai? Be jos ir I tomo įvadiniai straipsniai ne visi tegalės būti rašomi. Tad pirmiausia ruoštini II, IV–VI, VII tomai.

4. Lietuviškų tekstų redagavimas.

1) Spausdinimas originalo kalba ir rašyba susilauktų visų specialistų, ypač kalbininkų, pritarimo ir geriausiai atitiktų mokslinį leidinio pobūdį. Už tai kalbėtų ir pats pietizmo jausmas autoriui. Tai būtina ypač dėl to, kad didelė dalis pagrindinių S. Daukanto veikalų originalo kalba niekad nebuvo paskelbta. Šiame pagrindiniame pilname leidime vienaip ar kitaip sumodernintai paskelbti, nežinia kada jie besusilauktų visai autentinio leidimo. Gal dar po kito 100 metų. Bet toks leidimas atgrasintų daugelį skaitytojų nespecialistų. Be to, ar spaustuvės turėtų pakankamai ženklų S. Daukanto rašybai perduoti?

2) Nekeičiant fonetikos, žemaitiškųjų lyčių, suprastinti S. Daukanto rašybą, dabar bendrinėj kalboj vartojamą imant pagrindu. Su kalbininkais susitarus, nustatyti transkripciją. S. Daukanto rašyba žemaitiškųjų garsų vis tiek visai tiksliai neperduoda. Be to, vienos tarmės fonetikos jis nesilaikė. Mažiausiai pakenkdamas originalui, toks leidimas susilauktų didžiausio skaičiaus skaitytojų pritarimo, būtų visų paskaitomas ir tik kalbininkų pilnai patenkinti negalėtų.

3) Spausdinimas dviem tekstais greta – originalo kalba ir rašyba ir verčiant pagarsiui į bendrinę kalbą (arba III–VIII tomus paraleliai spausdinti dviem redakcijom). Toks leidimas patenkintų visus, tik išplėstų visą leidinio dydį.

4) Vertimas bendrinėn kalbon pagarsiui, maža tepakeisdamas originalą, padėtų S. Daukantą suprasti visų tarmių skaitytojams, atitiktų dabartinius redagavimo principus, suteiktų bendrinės kalbos atspalvį, nepanaikindamas žemaitiškojo kolorito. Bet tai būtų vis dėlto kalba, kuria niekas dar nekalbėjo ir nekalba. O S. Daukanto raštai yra

daugiau mokslinio tyrimo objektas. Jie negalės būti tokie populiarūs, kaip Žemaitės.

5) S. Daukanto fonetikos, žodyno, sintaksės sumoderninimas ir tik kai kurių žemaitybių palikimas, bandytas ankstyvesniuose atskirų veikalų leidimuose, pasisekimo neturėjo. Nepadarė S. Daukanto lengvai paskaitomo ir suprantamo, nepavertė jo modernišku rašytoju, o atėmė daug savitų bruožų. Šiam leidiniui toks redagavimas mažiausiai tiktų ir negalėtų būti pateisinamas.

Jei daug klausimų ir abejonių kelia S. Daukanto rašyba ir fonetika, tai dėl žodyno, sintaksės dviejų nuomonių neturėtų būti. Šiuo atžvilgiu pilname S. Daukanto raštų leidime nieko nereikėtų keisti.

5 S. Daukanto archyvinės rankraštinės medžiagos surinkimas.

S. Daukanto archyvo didžioji dalis yra Lietuvių Literatūros institute, tautosakos archyvinė medžiaga Lietuvos istorijos institute, laiškai T. Narbutui Mokslų akademijos rankraštyne, vienas „Pasakojimų" rankraštis Kauno VD universiteto rankraštyne. Tačiau tikriausiai dalis archyvinės medžiagos, gal ir labai vertingos, yra pas privačius asmenis ir kitų įstaigų archyvuose. Šiam leidiniui turėtų būti panaudota visa prieinama archyvinė medžiaga, vienaip ar kitaip S. Daukantą liečianti. Tad prieš pradedant leidinį redaguoti, reikėtų per spaudą, radiją ir kitais keliais apie ją surinkti informaciją.

Antrasis pilno leidimo projektas

Planas

I Tomas. Įvadas ir archyvinė medžiaga

I Įvadas

1 S. Daukantas kultūrinio visuomeninio Lietuvos gyvenimo raidoj	1	a.l.
2. Biografija	3	„
3. S. Daukantas istorikas	1,5	a.l.
4. S. Daukanto grožinė proza	1,5	„
5. S. Daukantas kalbos ugdytojas ir kūrėjas .	1,5	„
6. S. Daukanto raštų leidimai	0,5	„
7. S. Daukanto archyvas ir istorinės medžiagos rinkiniai	1	a.l.
8. Bibliografija	1	„
Viso	11	a.l.

II Laiškai ir asmeninio pobūdžio dokumentai

1. Įvadas	1	a.l.
2. Tekstai – S. Daukanto laiškai ir laiškų nuotrupos, juodraščiai; tarnybos lapas, testamentas, sąskaita, autentinis leidinių sąrašas . .	6	a.l.
Viso	7	a.l.

III Archyvinė medžiaga

1. Bibliografiniai užrašai		
a) Įvadas	1	a.l.
b) Tekstai	3,5	a.l.
2. S. Daukanto veikalų ir straipsnių nuotrupos (juodraščiai)	1,5	„
3. kalbinė medžiaga ir žodynai		
a) Įvadas	1	a.l.
b) Tekstai (atranka)	3	„
Viso	10	a.l.

IV Pastabos ir paaiškinimai	2	a.l.
Iš viso I tome	30	a.l.
II–V Tomas – Istoriniai veikalai (žr. pirmojo projekto III–VI t.)	31–32–32–33	a.l.
VI Tomas – Didaktinės beletristikos ir istorinių veikalų vertimai (pirmojo projekto VII t.) .	36	a.l.
VII Tomas – Vadovėliai ir populiarizaciniai leidiniai (pirm. projekto VIII t.).	31	a.l.
VIII Tomas – S. Daukanto raštų žodynas (pirm. projekto X t.)	32	a.l.
Iš viso I–VIII tomuos	257	a.l.,
iš jų įvadinių straipsnių	25	a.l.

Pastaba I. Pagrindiniai antrojo projekto plano metmenys tokie pat kaip pirmojo, tik trumpesni I t. įvado straipsniai, sumažinta archyvinė medžiaga, neįtraukta tautosaka.

Pastaba II. Paaiškinimus žr. pirmam projekte.

PAAIŠKINIMAI

RECENZIJOS

Daugumas recenzijų spausdinamos pirmą kartą. Kai kurių pavadinimai sutrumpinti (nebekartojamas žodis „recenzija“). Disertacijų recenzijų stereotipinės pabaigos formulės praleidžiamos. Nemaža recenzuojamų darbų vėliau buvo išspausdinti, atsižvelgus į kritines pastabas, ir juose tų spragų, apie kurias čia kalbama, arba visai nėra, arba jos nebe tokios ryškios. Tačiau dėl to recenzijų vertė nesumažėja. Jos ne tik parodo J. Lebedžio erudiciją, jo mokslinių interesų platumą, įnašą į lietuvių humanitarinės kultūros kėlimą, bet yra kartu dalykiško įvairių leidinių ir mokslo darbų recenzavimo pavyzdys, o taip pat turiningas mokslinės informacijos šaltinis.

PASAKĖČIŲ RINKINYS

Recenzuojamas rinkinys (neišleistas) buvo paruoštas Grožinės literatūros leidyklai apie 1948 m. Recenzijos mašinraščiai nedatuoti.

LIETUVIŲ LITERATŪROS ISTORIJOS CHRESTOMATIJA

Recenzuojamas pirminis Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rengtos chrestomatijos variantas. Vėliau veikalas buvo ruošiamas kolektyviai. Prie jo galutinio parengimo spaudai prisidėjo ir J. Lebedys (žr. Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha. Redagavo *K. Korsakas* ir *J. Lebedys*. Vilnius, 1957). Recenzijos rankraštis nedatuotas, mašinraštis pažymėtas *1954.XII.24* data.

K. DONELAIČIO AUTOGRAFŲ LEIDINYS

Spausdinama iš leidinio „Literatūra ir kalba“, Vilnius, 1957, II, p. 411–419. Rankraštis ir mašinraštis nedatuoti.

J. RIŠKAUS „LIETUVIŲ LITERATŪROS VADOVĖLIS“

Recenzuojamas vadovėlis vėliau buvo išleistas: *Riškus J.*, *Šalčiūtė A.*, *Umbrasas K.* Lietuvių literatūros vadovėlis IX klasei. Kaunas, 1968 (II leid. 1971). J. Riškaus šiam vadovėliui parašyti skyriai apie XIV–XVIII a. ir XIX a. pirmosios pusės lietuvių literatūrą. Recenzijos rankraštis pažymėtas *1966.III.10* data.

NAUJAS K. DONELAIČIO „METŲ“ VERTIMAS Į VOKIEČIŲ KALBĄ

Spausdinta žurnale „Pergalė“, 1966, Nr. 10, p. 120–129. Čia spausdinama iš rankraščio, sulyginto su mašinraščiu, pažymėtu *1966.VIII. 14* data.

V. KUBILIAUS DISERTACIJA „LIETUVIŲ REVOLIUCINĖ POEZIJA 1890–1907 METAIS“

Recenzuojamos filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos mašinraštis – VVU MB RS (91). Vėliau disertacija išspausdinta: *Kubilius V.* Revoliucinė lietuvių poezija 1890–1907 metais. – „Literatūra ir kalba“, Vilnius, 1958, III, p. 111–300. Recenzijos rankraštis ir mašinraštis pažymėtas *1955. IX. 5* data.

M. LUKŠIENĖS DISERTACIJA „JONO BILIŪNO KŪRYBA“

Recenzuojamos filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos mašinraštis – VVU MB RS (94). Vėliau disertacija išleista atskira knyga: *Lukšienė M.* Jono Biliūno kūryba. Vilnius, 1956. Recenzijos rankraštis nedatuotas, mašinraštis pažymėtas *1955.XI.10* data.

J. ŽĖKAITĖS DISERTACIJA „A. VIENUOLIO KŪRYBA IKI 1917 METŲ“

Recenzuojamos filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos mašinraštis – VVU MB RS (87). Vėliau disertacija išspausdinta: *Žėkaitė J.* A. Vienuolio kūryba iki 1917 metų. – „Literatūra ir kalba“, Vilnius, 1957, II, p. 5–157. Recenzijos rankraštis (nepilnas) ir mašinraštis nedatuoti. Disertacija parašyta 1955 m.

V. ZABORSKAITĖS DISERTACIJA „LIETUVIŲ LITERATŪROS KRITIKA KOVOJE DĖL REALIZMO 1905–1917 METAIS“

Recenzuojama filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacija vėliau išleista atskira knyga: *Zaborskaitė V.* Realizmo klausimai 1905–1917 m. lietuvių literatūrinėje kritikoje. Vilnius, 1957. Recenzijos mašinraštis (rankraščio nėra) pažymėtas *1956. IX. 12* data.

A. JOVAIŠO DISERTACIJA „LIUDVIKAS RĖZA“

Recenzuojamos filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos mašinraštis – VVU MB RS (Ds 383). Vėliau disertacija išleista atskira knyga: *Jovaišas A.* Liudvikas Rėza. Vilnius, 1969. Recenzijos mašinraštis (rankraščio nėra) pažymėtas *1963.IV.10.* data.

V. VANAGO DISERTACIJA „ANTANAS STRAŽDAS“

Recenzuojamos filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos mašinraštis – VVU MB RS (Ds 776). Vėliau disertacija išleista atskira knyga: *Vanagas V.* Antanas Strazdas. Vilnius, 1968. Recenzijos rankraštis pažymėtas *1967.V.8,* mašinraštis *1967.V.10* data.

A. ZALATORIAUS DISERTACIJA „APSAKYMO ŽANRO RAIDA LIETUVIŲ LITERATŪROJE (IKI 1917 METŲ)“

Recenzuojamos filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos mašinraštis – VVU MB RS (F 76 Ds 885). Vėliau disertacija išleista atskira knyga: *Zalatorius A.* Lietuvių apsakymo raida ir poetika. Vilnius, 1971. Recenzijos rankraštis pažymėtas *1968. II.13*, mašinraštis *1968.III.27* data.

V. ZABORSKAITĖS DISERTACIJA „MAIRONIS“

Recenzuojama filologijos mokslų daktaro laipsnio disertacija – atskira knyga išėjusi monografija: *Zaborskaitė V.* Maironis. Vilnius, 1968. Recenzijos rankraštis pažymėtas *1969.I.18*, mašinraštis *1969.I.22* data.

AKADEMINĖ LIETUVIŲ LITERATŪROS ISTORIJA

Kolektyvinės recenzijos, parašytos Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Lietuvių literatūros katedros dėstytojų, dalis. Spausdinama iš leidinio „Literatūra“, Vilnius, 1970, XIII(1), p. 233–235. Bendraautoris – J. Girdzijauskas. Recenzuojamas tomas: Lietuvių literatūros istorija, I, Feodalizmo epocha. Vilnius, 1957.

A. JONYNO DISERTACIJA „BAUDŽIAUNINKŲ KOVOS PRIEŠ FEODALUS ATSPINDŽIAI BUITINĖSE LIETUVIŲ LIAUDIES PASAKOSE“

Recenzuojamos filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos mašinraštis – VVU MB RS (76). Recenzijos rankraštis pažymėtas *1954.IX.10* data.

K. GRIGO DISERTACIJA „SIMONAS DAUKANTAS – LIETUVIŲ TAUTOSAKOS RINKĖJAS IR LEIDĖJAS“

Recenzuojamas filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos mašinraštis – VVU MB RS (190). Recenzijos rankraštis ir mašinraštis nedatuoti. Disertacija parašyta 1958 m.

S. SKRODENIO DISERTACIJA „LIETUVIŲ KALENDORINIŲ APEIGŲ TAUTOSAKA“

Recenzuojamos filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos mašinraštis – VVU MB RS (F 76 Ds 861). Recenzijos rankraštis pažymėtas *1968.I.20*, mašinraštis *1968.I.24* data.

P. JOKIMAITIENĖS DISERTACIJA „LIETUVIŲ LIAUDIES VAIKŲ DAINOS“

Recenzuojamos filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos mašinraštis – VVU MB RS (F 76 Ds 932). Vėliau disertacija išleista atskira knyga: *Jokimaitienė P.* Lietuvių liaudies vaikų dainos. Vilnius, 1970. Recenzijos rankraštis ir mašinraštis pažymėtas *1968. VI.15* data.

B. KAZLAUSKIENĖS DISERTACIJA „VESTUVINIŲ LIETUVIŲ LIAUDIES DAINŲ KLASIFIKACIJA“

Recenzuojamos filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos mašinraštis – VVU MB RS (F 76 Ds 998). Recenzijos rankraštis ir mašinraštis pažymėtas *1968.XII.4* data.

N. VĖLIAUS DISERTACIJA „MITINĖS LIETUVIŲ LIAUDIES SAKMIŲ BŪTYBĖS“

Recenzuojamos filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos mašinraštis – VVU MB RS (F 76 Ds 1040). Recenzijos rankraštis pažymėtas *1969.I.30*, mašinraštis *1969.II.8* data.

K. ALEKSYNO DISERTACIJA „LIETUVIŲ LIAUDIES DAINŲ KALBINĖS STILISTINĖS YPATYBĖS“

Recenzuojamos filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos mašinraštis – VVU MB RS (F 76 Ds 1147). Recenzijos rankraštis pažymėtas *1969.VIII.2*, mašinraštis *1969.X.20* data.

LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS

Recenzuojamas vienatomis lietuvių kalbos žodynas buvo paruoštas Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos instituto, vėliau išleistas: Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, 1954. Čia recenzuojamos raidės C, Č, D, E, F, G ir P (tai pažymėta autografo antraštėje). Recenzijos rankraštis ir mašinraštis nedatuoti.

V. DROTVINO DISERTACIJA „XVI–XVIII A. LIETUVIŠKŲ RAŠTŲ SUDURTINIAI DAIKTAVARDŽIAI“

Recenzuojama filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacija – VVU MB RS (Ds 741). Recenzijos rankraštis pažymėtas *1967.IV.11* data.

J. PALIONIO KNYGA „LIETUVIŲ LITERATŪRINĖ KALBA XVI–XVII AMŽIUJE“

Recenzija parašyta, remiantis platesne tos pačios knygos (*Palionis J.* Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a. Vilnius, 1967) – filologijos mokslų daktaro laipsnio disertacijos recenzija, kurios rankraštis pažymėtas *1968.I.7* data. Čia perspausdinama (pakeitus pavadinimą) iš leidinio „Baltistica“, Vilnius, 1968, IV(2), p. 317–320.

S. KEINIO DISERTACIJA „LIETUVIŠKŲ VIENAŽODŽIŲ TERMINŲ DARYBOS TIPAI“

Recenzuojamos filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos mašinraštis – VVU MB RS (F 76 Ds 950). Recenzijos rankraštis ir mašinraštis pažymėtas *1968.VII.17* data.

V. ŽULIO DISERTACIJA „JONO RĖZOS RAŠTŲ LEKSIKA“

Recenzuojamos filologijos mokslų daktaro laipsnio disertacijos mašinraštis – VVU MB RS (F 76 Ds 1275). Recenzijos rankraštis ir mašinraštis pažymėtas *1970. VI.13* data.

J. JURGINIO VEIKALAS „RENESANSAS IR HUMANIZMAS LIETUVOJE“

Recenzija parašyta „Vagos“ leidyklai. Recenzuojamas veikalas vėliau išspausdintas: *Jurginis J.* Renesansas ir humanizmas Lietuvoje, Vilnius, 1965. Recenzijos rankraštis ir mašinraštis pažymėtas *1965. VI.4.* data.

M. JUČO DARBAS „LIETUVOS METRAŠČIAI“

Recenzija parašyta „Vagos“ leidyklai. Recenzuojamas darbas vėliau išspausdintas: *Jučas M.* Lietuvos metraščiai. Vilnius, 1968. Recenzijos rankraštis pažymėtas *1966.III.4* data.

PASKAITOS

Paskaitų konspektai spausdinami iš rankraščių. Kaip ir studijos bei straipsniai, jie išdėstomi pagal temų chronologiją ir jų loginį nuoseklumą. Tekstas redaguotas labai nežymiai, daugiau techniškai, paliekant jo konspektyvumą ir kartu išsaugant autentiškumą.

KRISTIJONAS DONELAITIS

Įžanginės paskaitos konspektas (nedatuotas).

MAŽOJI LIETUVA K. DONELAIČIO LAIKAIS

Speckurso apie K. Donelaitį konspektas (nedatuotas). Sprendžiant iš popieriaus, rašymo priemonių, įvairių pašalinių įrašų, rašytas apie 1948–1950 m.

K. DONELAIČIO BIOGRAFIJA IR CHARAKTERISTIKA

Speckurso konspektas (nedatuotas). Rašytas apie 1948–1950 m. Kai kurios pastabos bei papildymai įterpti vėliau pieštuku. Šalia autoriaus cituotų šaltinių šiame leidinyje nurodomos vėlesnės bei prieinamesnės jų publikacijos, tačiau citatų vertimai nekoreguojami.

K. DONELAIČIO KŪRYBĄ APSPRENDŽIANTIEJI FAKTORIAI IR JOS POBŪDIS

Speckurso konspektas (nedatuotas). Rašytas apie 1948–1950 m.

SOCIALINIAI K. DONELAIČIO KŪRYBOS PAGRINDAI

Speckurso konspektas (nedatuotas). Rašytas apie 1948–1950 m.

K. DONELAIČIO STILIUS

Paskaitos konspektas (nedatuotas).

L. RĖZA

Paskaitų konspektas (nedatuotas). Sprendžiant iš panaudotų leidinių, rašytas apie 1947–1949 m. K. Markso ir F. Engelso raštų citatos duodamos ne iš autoriaus nurodytų, o iš naujaūsių lietuviškų ir rusiškų leidinių.

SUMANYMAI

Didžiausi pradėti, bet nebaigti J. Lebedžio darbai (neminint prieš mirtį pradėtos studijos apie lietuvių kalbos vartojimą viešajame gyvenime XVII–XVIII a.) buvo monografijos apie lietuvių grožinės prozos raidą ir S. Daukantą. J. Lebedžio archyve yra ir kitų jo planuotų darbų projektai bei apmatai: apie M. Mažvydo bendradarbius, antiklerikalinių tendencijų užuomazgas XVI a. lietuvių literatūroje, internacionalizmą (feodalizmo epochos lietuviu literatūroje) ir kt. Jie čia nededami, kadangi tai lakoniško pobūdžio juodraščiai.

LIETUVIŲ GROŽINĖS PROZOS RAIDA

Darbą „Meninės lietuvių prozos evoliucija (1822 – 1918)" J. Lebedys ėmėsi rašyti, baigęs universitetą. Šiam darbui visą laiką vadovavo prof. V. Mykolaitis–Putinas. Iki antrojo pasaulinio karo jo buvo sudaryti juodraštiniai apmatai (pastabų pavidalu), ir apie 1939 – 1940 m. parašytas įvadas (metodiniai ir teoriniai pagrindai). Po karo, pradėjęs dirbti Lietuvių kalbos ir literatūros institute, J. Lebedys ėmėsi iš naujo jį planuoti ir rašyti. Jis pakeitė temos pavadinimą ir jos chronologines ribas, lietuvių grožinės prozos raidos tyrinėjimą pradėdamas ne nuo 1822 m. (S. Daukanto „Darbų.), o nuo 1706 m. (J. Šulco „Ezopo"), pagaliau tos raidos pradžią nukeldamas į J. Bretkūno ir M. Daukšos laikus (XVI a. pabaigą), kita vertus, galine riba imdamas ne 1918, bet 1875 m. (M. Valančiaus mirtis). Jis sudarė provizorinį ir detalų viso darbo planą, parašė pratarmę, pirmos dalies pirmo skyriaus įvadą ir poskyrius apie J. Bretkūną ir M. Daukšą. Vėliau darbas nebuvo tęsiamas.

1. LIETUVIŲ GROŽINĖS PROZOS RAIDA (1706–1875)

Darbo antro varianto prospektas (rankraštis).

2. LIETUVIŲ GROŽINĖS PROZOS RAIDA (1706–1875)

Darbo pratarmė ir pirmos dalies pirmo skyriaus įvadas. Poskyris apie J. Bretkūną spausdinamas I tome. Poskyris apie M. Daukšą nededamas pagal bendrą šio leidinio sudarymo principą. Spausdinama iš rankraščio. Jo atskirų dalių nuorašai – Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institute. Darbo pirmos dalies pirmo skyriaus („Grožinės prozos pagrindai ir užuomazgos senojoj tikybinėj literatūroj") įvadas „Literatūra ir kultūrinis politinis bei socialinis lietuvių gyvenimas" ir poskyris „J. Bretkūnas –

M. Lietuvos prozos pagrindėjas" įrišti kartu (RN–27) ir turi bendrą numeraciją (iš viso 34 p.). Tituliniame lape, be kita ko, pažymėtas viso pirmo skyriaus pavadinimas, darbo mokslinis vadovas (V. Mykolaitis) ir data (1947 m.). Antras poskyris – „M. Daukša vertėjas menininkas" įrištas atskirai (RN–99) ir pažymėtas 1948 m. data (iš viso 58 p., paskutinis nenumeruotas). Trečias numatytas poskyris – apie K. Sirvydą, greičiausiai nebuvo parašytas.

SIMONAS DAUKANTAS

Rengdamasis rašyti darbą apie lietuvių grožinės prozos raidą, J. Lebedys intensyviai studijavo S. Daukantą. Jis turėjo būti to darbo pirmos dalies branduolys. Kartu skyrių apie S. Daukantą bandyta paversti savarankiška monografija. Vienas jos prospekto variantas („Daukantas kūrėjas", juodraštis) pažymėtas *1943.XI.7* data, kitas („Daukantas – meninės prozos kūrėjas", švarraštis, spausdinamas šiame leidinyje) *1946.VII.13* data. Tais pačiais metais J. Lebedys Lietuvių literatūros institute sutvarkė S. Daukanto biblioteką ir parašė apie ją straipsnį (spausdinamas šio leidinio I tome), o kitais, 1947 metais, be dviejų stambių monografijos „Lietuvių grožinės prozos raida" poskyrių (apie J. Bretkūną ir M. Daukšą), konsultuodamas Grožinės literatūros leidyklą, paruošė kruopščiai apgalvotą pilno S. Daukanto raštų leidimo projektą (du jo variantus). Nuo 1948 m. jo dėmesys nukrypo į S. Stanevičių ir K. Donelaitį.

DAUKANTAS – MENINĖS PROZOS KŪRĖJAS

Prospektas, adresuotas Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių literatūros instituto direktoriui. Jo pilnas pavadinimas toks: „Temos – „Daukantas – meninės prozos kūrėjas" apmatai". Pabaigoje pažymėta data *1946.VII.13* ir pasirašęs *Jurgis Lebedys.*

S. DAUKANTO RAŠTAI

Rankraštis ir mašinraštis nedatuoti. Projektas paruoštas 1947 m.

RODYKLĖS

ASMENŲ

Afanasjevas (Д. Афанасьев) 102
Akelaitis M. 264, 278, 280
Albrechtas Brandenburgietis 251
Aleknavičius K. 264
Aleksynas K. **127–131**
Anastasevičius V. 278
Andrejauskis V. 273
Arminas P. 8
Arnoldas D. E. (D. H. Arnoldt) 183
Astramskas E. 49
Ažukalnis V. 15

Bajoras F. 50
Balašaitis A. 148
Balys J. 125
Baranauskas A. 25, 30, 46, 47, 95, 278
Bartkevičius A. 15
Basanavičius J. 78, 278
Bednarskis (S. Bednarski) 80
Beheim–Švarcbachas žr. Švarcbachas
Belinskis V. G. 73
Bemas (Böhm) 237, 238
Bendikaitė R. 252
Berbomas (H. W. Beerbohm) 252
Beringas (K. H. Baering) 196, 210
Bychovcas A. 164, 165
Biliūnas J. 65, 66, 67, 72, 73, 82, 83, 85
Birutė 164
Biržiška M. 163, 206, 250, 252, 253
Biržiška V. 155, 250
Blinda T. 101
Bliucheris (G. L. Blücher von Wahlstatt) 242
Blotnas Z. 21, 270
Bogušas K. 22, 104
Bolcas (F. Bolz) 185
Bretkūnas J. 19, 21, 44, 96, 134, 145, 146, 152, 154, 155, 214, 244, 267, 270, 271
Brismanas (J. Briesmann) 244
Briukneris A. 114, 257
Brodovskis J. 18, 106, 124, 125, 169
Brodzinskis K. 257
Bruožis A. 176, 177
Bualio (N. Boileau) 246
Budenzigas (H. Buddensieg) **48-61** *iliustracija* 64–65
Budrius H. 252

Calvin žr. Kalvinas
Chilinskis S. B. 146
Chodzka J. [23], 264
Churginas A. 186
Cigra (J. H. Zigra) 276
Cipelis (S. T. Zipel) 252
Cozlovius žr. Kozlovijus
Cvirka P. 230

Čelakovskis F. 257
Černiševskis N. 73
Červienskis B. 63

Dagilėlis žr. Šeižys
Dagilis S. 7, 8, 15
Damanskis (В. Даманский) 243
Danilavičius I. 279
Daukantas S. 15, 23, 24, 30, 94, **102–111**, 124, 230, 257, 264, 267, **272–288**
Daukša E. J. 25, 27

Daukša M. 20, 21, 23, 29, 30, 96, 134, 144, 145, 147, 159, 181, 224, 264, 267, 269, 270, 271
Dlugošas J. 158, 164
Dominikas, šv. 160
Donelaitis Adomas 182
Donelaitis Kristijonas 7, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 31, 32, 33, **35–43**, 45, 46, **48–61**, 74, 82, 90, 93, 94, 108, 135, 154, **169–231**, 232, 245, 251, 255, 256, 257, 258, 259, 266
Donelaitis Mykolas 182
Donelaitis Pričkus 182
Donalicijus (Donalitius), amtsrotas 185 207, 210
Donys 181
Doveika K., *iliustracija* 64–65
Dovydaitis J. S. 8, 15, 264
Drotvinas V. **139–143**
Družbacka E. 207

Engelsas F. 19, 20, 233, 234, 235, 243
Erazmas Roterdamietis 159, 269, 270
Eretas J. 236, 239, 242, 253, 256
Ezopas 15, 22, 29, 75, 105, 170, 259 263, 264

Falkenhanas V. 48, 146, 155
Fedras 24, 104, 105, 109, 276
Fichtė V. 234
Foigtas (J. Voigt) 272, 279
Forštroiteris (K. Forstreuter) 237
Frankė (G. A. Francke) 181
Frenkelis (E. Fraenkel) 114
Fridrichas I 170, 171, 177
Fridrichas II 175, 181
Fridrichas Vilhelmas I 171, 175, 176, 251
Fridrichas Vilhelmas II 232, 233
Fridrichas Vilhelmas III 233

Gabrys J. 163
Gailiūnas P. 54, 85
Gelertas (Ch. F. Gellert) 245
Gerulis J. 270
Getė (J. W. Goethe) 235, 242, 252, 253, 256
Giedraitis J. A. 78, 79
Giedraitis S. M. 273
Gineitis L. **35–43**, 198
Girdzijauskas J. 47, 87
Gizevijus E. 123
Goferis 174
Goiževskis 111
Gomalevskis P. 264, 278
Goreckis A. 275
Goštautas J. 25
Grigas K. **102–111**
Grimas (J. Grimm) 257
Grunardas B. A. 276
Gustaitis M. 8, 32, 130

Hanas (Hahn) 177
Hartungas 253
Hasė (J. G. Hasse) 238, 239
Hasenšteinas (Ch. D. Hassenstein) 252
Hegelis (G. F. W. Hegel) 235
Henenbergeris (K. Hennenberger) 21
Herderis J. G. 235, 238, 241, 246, 254
Hermanas (E. Hermann) 146
Hertelis J. F. L. 252
Heziodas 207, 208
Hlebovičius A. B. 282
Hofmanas (E. Hofmann) 146
Holfeldas (J. F. Hohlfeldt) 37, 38, 40
Homeras 186
Humboltas (W. von Humboldt) 186, 240
Husas J. 159

Ivinskis L. 25, 30, 106, 149, 264, 274, 284

Jablonskis J. 8, 10, 15, 142, 150
Jablonskis K. 96, 123, 146, 164, 270
Jakštas Adomas 10, 11, 12, 13
Jakubovskis J. 164
Janonis J. 64

Jaroševičius J. 279
Jaugelis–Telega S. 34
Jeronimas Pragiškis 159
Jesevičius A. 15
Jokimaitienė P. **115–118**
Jonynas Ambraziejus **97–102**; *iliustracija* 64–65
Jonynas I. 165
Jordanas J. G. 37, 38, 184, 189, 199 206, 252
Jordanas 175
Jordanas V. 257
Jovaišas A. **74–77**
Jovaras 62
Jucevičius L. A. 24, 25, 32, 124, 257
Jučas M. **160–166**
Jurginis J. **156–160**
Jurgis iš Eišiškių 159
Jurkšaičiai 174
Justinas M. 276
Juška A. 23
Juzumas V. 264

Kairys K. 25
Kalvaitis V. 181, 257
Kalvinas (J. Calvin) 19
Kampė (J. H. Campe) [24], 276
Kantas I. 235, 236, 238, 247
Kapsukas žr. Mickevičius–Kapsukas
Karamzinas N. M. 272, 279
Katelė J. 78
Katkus M. 211
Kazlauskienė B. **118–122**
Keinys S. **148–152**
Kempferis J. E. (J. H. Kempfer) 184
Kęstutis 164
Kirkoras A. H. 257
Kirpotinas V. 53, 229
Kleinas D. 19, 21, 44, 144, 149, 214, 282
Kleistas E. 207
Klementas A. 23, 26, 266, 282
Klibanovas (А. И. Клибанов) 160
Klimavičius K. 22, 44
Klopštokas (F. Klopstock) 205, 250
Knapas (G. F. Knapp) 233, 234
Kocebu (A. von Kotzebue) 272, 279, 282
Kojelavičius žr. Vijūkas–Kojelavičius
Kolatis 177
Korsakas K. 43, 48, 67, 85, 94, 198, 205, 206, 208, 209
Kozlovijus (P. Cozlovius) 32
Krilovas I. A. 15, 25
Kraševskis J. I. 257, 279
Krausas J. K. (J. Ch. Kraus) 238, 247
Kubilius V. **62–64**, 87
Kudirka V. 8, 12, 265
Kukolnikas P. 257
Kulvietis A. 269
Kunheimas 180
Kuršaitis F. 239, 243, 257, 273
Kutorga S. M. 243
Kuzmickis Z. 163
Kvantas (J. J. Kvandt) 182

Lansonas (G. Lanson) 266
Lazdynų Pelėda 82, 83
Lebedys J. 108, 198, 205, 206, 208, 209, **289–295**; *iliustracijos* 32–33, 64–65, 256–257
Lebedys S. 158
Lelevelis J. 32, 279
Lepneris T. 104, 108, 274
Lesingas G. E. 104, 108, 254, 255, 256
Lideikis J. 8. 12, 15
Liuteris M. 19, 154, 242, 251
Livenas (K. von Liewen) 240, 242
Livijus T. 279
Lizijus (J. H. Lysius) 180
Lomonas (Ch. F. Lhomond) 277, 282
Luiza, Prūsijos karalienė 242
Lukšienė M. **65–67**, 85, 108

Maciūnas V. 104
Mačys–Kėkštas J. 62, 63

Maigys K. 110, 281
Maironis **86–93**, 278
Makfersonas Dž. (J. Macpherson) 246, 249, 250, 254, 255, 256
Margalis žr. Šnapštys
Marksas K. 233, 234, 235, 243
Matulaitis S. 86
Mažvydas M. 20, 29, 44, 47, 57, 93, 94, 96, 144, 146, 151, 159
Meisneris J. A. (G. A. Meissner) 184
Meringas F. 234
Merlinas M. 178
Mickevičius A. 48, 249, 275
Mickevičius–Kapsukas V. 72
Mieželaitis E. 58
Mykolas Lietuvis 94, 95, 269
Mikšytė R. 95
Mykolaitis–Putinas V. 54, 58, 91, 93, 208, 212, 214, 221, 227, 228, 265
Milkus K. G. 18, 22, 23, 25, 30, 104, 107, 142, 178, 236, 266
Mindaugas 164
Miškinis M. 163
Mišle (J. Michelet) 279

Napoleonas 232, 234, 239
Narbutas T. 110, 121, 273, 279, 287
Naruševičius A. 279
Nepotas (Cornelius Nepos) 24, 276, 279
Nėris S. 91, 186, 187
Neselmanas (G. H. F. Nesselmann 13, 39, 41, 42, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 106, 257
Nezabitauskis Kajetonas 111, 278, 280, 281, 284
Nezabitauskis Kiprijonas 30, 33, 94
Noibaueris (C. D. Neubauer) 195
Novalis 49

Odinecas (A. E. Odyniec) 257
Olefant O. R. (A. R. Ohlefant), Donelaitienė 183, 184
Oldenhofas (Oldenhoff) 252
Olizarovijus, Olizarovskis A. A. 95
Olševskis M. 21, 29, 44
Onacevičius I. 278, 279
Osianas žr. Makfersonas
Ostermejeris G. 18, 22, 25, 178, 179, 180, 184, 207
Otrembskis J. 151
Ovidijus 22, 207, 213
Ožegovas S. I. 136

Pabrėža J. 149
Palionis J. **143–147**, 150
Pasargė (L. Passarge) 13, 42, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 185, 186, 195, 198, 201, 202, 205, 210, 211, 215, 223
Pašuta V. 162
Petkevičaitė–Bitė G. 72
Petkevičius M. 147
Pencelis (J. A. Penzel) 252
Pikčilingis J., *iliustracija* 32–33
Pirsas (R. I. Pearce) 146
Pirsonas (W. Pierson) 21
Pietaris V. 267, 278
Pitagoras 247
Plioteris J. 257
Plutarchas 279
Poliandras (J. Poliander) 244
Poška D. 7 14, 24, 27, 28, 30, 32, 45, 47, 104, 117, 266, 282
Preisas P. 243
Pretorijus F. 146
Pretorijus M. 21, 104, 124, 125

Račkauskas K. žr. Vairas–Račkauskas
Rademacheris 237
Raginis 101
Radvanas J. 95
Radvila Jonušas 34
Rambachas J. J. 177
Raušningas (T. W. Rauschning) 252
Rėza J. **152–155**, 237
Rėza Jonas, Liudviko tėvas 236, 237
Rėza L. 15, 19, 22, 23, 29, 31, 32, 37, 40, 48, 49, 50, 56, 59, **74–77**, 104,

105, 106, 107, 108, 109, 185, 186, 187, 197, 199, 207, 210, 211, 215, 224, **232–259**, 284
Rygiškių Jonas žr. Jablonskis J.
Rimša A. 159
Riškus J. **43–48**
Ročka M. 39, 156, 159
Roizijus P. 160
Roscišsevskis A. 257
Ruigys Pilypas 18, 22, 25, 104, 124, 125, 129, 180, 184, 255, 256, 258, 266
Ruigys T., amtmonas 184, 185, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 197, 199, 201, 204, 210, 216, 218
Rupeika J. 264

Sabaliauskas A. 123
Sapiega L. 158
Sarbievijus M. K. 32
Sauka D., *iliustracija* 32–33
Savickis A. 15
Senkus J. 182
Settegast žr. Zetegastas
Sirputis, M. Daukšos protėvis 182
Sirvydas K. 18, 21, 23, 96, 125, 144, 145, 146, 147, 149, 264, 267, 270, 271
Skalveitas (A. Skalweit) 173
Skardžius P. 114, 130, 141, 146, 151
Skorina P. 158
Skrodenis S. **111–115**
Skrupskelis I. 175, 177, 181
Slaviūnas Z. 159
Slavočinskis S. M. 44, 147, 149
Smigleckis (M. Smiglecius) 95
Smuglevičius Petras 278
Soldatas I. F. 123
Speratas (P. Speratus) 244
Sreznevskis (И. И. Срезневский) 243
Sruoga B. 129
Stanevičius E. 23, 252, 258, 284
Stanevičius S. 7, 11, 13, 23, 24, 25, 104, 106, 107, 108, 109, 257, 275, 278, 280, 284
Stangas Ch. S. 146
Stepanauskas L. 48
Stočkus B. 237, 240, 241, 246
Strazdai, Andrius ir Sofija 78
Strazdas Antanas, poetas 24, **77–82**, 94, 95, 266, 275, 282
Strazdas Antanas 78, 81
Strijkovskis M. 19, 44, 86, 95, 165, 272, 279, 282
Strukovas (Д. Струков) 276
Süssmilch žr. Ziusmilchas
Sutkevičius D. 282

Šafarikas (П. О. Шафарик) 243
Šalkauskis S. 151
Šalūga R. 161
Šatrijos Ragana 83
Šefneris J. 242
Šeinius I. 83
Šeižys M. – Dagilėlis 12
Šepetys J. 160
Šimelpenigis A. F. 170, 207, 266
Šimelpenigis V. T. 252
Šimkevičius J. 27
Šleceris (A. L. von Schlözer) 279
Šleicheris (A. Schleicher) 40, 41, 42, 102, 194
Šliogeris V. 15
Šliupas J. 127
Šnapštys J. – Margalis 9, 11, 12
Šneiderin K. Š. (C. Ch. Schneiderin) 237
Šperberis, Vilkyškių precentorius 176
Šperberis J. P. (J. F. Sperber) 184, 192
Šubertas (F. W. Schubert) 239
Šulcas J. 15, 22, 25, 170, 264
Šulcas K. V. 185, 188, 197
Šulcas P. A. (F. A. Schulz) 183
Švarcbachas (M. Beheim–Schwarzbach) 173
Šventmikis žr. Matulaitis
Švoba M. 19, 25, 170

Tarvainis P. 33
Tecneris (F. Tetzner) 38, 40, 58, 175, 187, 192, 207, 210, 211, 245, 250

Tilas (T. B. Thilo, Thielo) 252
Tolstojus A. 230
Tegneris (E. Tegnér) 208
Teokritas 186, 208, 246
Tatarė A. 8, 9, 10, 11, 14, 15, 25, 264, 278, 283
Tomsonas Dž. (J. Thomson) 207
Tumas J. žr. Vaižgantas

Umbrasas K. 85, 87
Urbutis V. 140, 142, 146, 149; *iliustracija* 32–33

Vaičaitis P. 7, 8, 14, 231
Vaidila 181
Vairas–Račkauskas K. 245
Vaišnoras S. 21, 29, 30, 33, 270
Vaižgantas 265, 278
Valavičius M. 7, 13, 14, 83, 84, 92, 110, 111, 230
Valančius M. 111, 263, 264, 266, 267, 272, 273, 278, 279, 280, 284
Valiūnas S. 24, 25, 27, 28
Vanagas V. **77–82**, 95
Vasilionkas (С. И. Василенок) 162
Venclova A. 186, 187
Vengerskis 160
Vergilijus 22, 42, 43, 198, 204, 207, 208, 213
Vermkė (F. D. Wermcke) 188, 189
Vėlius N. **122–127**
Vijūkas–Kojelavičius A. 19, 44, 94, 95, 159, 164, 165, 272, 279, 282
Viksva P. 25
Vienuolis A. **67–71**, 82, 83, 85
Vilentas B. 94
Vienažindis A. 106
Vytautas 163, 164, 165
Vitelijus E. 165
Vileišis V. 171, 172, 173, 174, 179
Vinogradovas V. 228
Vydūnas 171, 173, 175, 178, 227
Vitichas K. D. (Ch. D. Wittich) 238, 252
Voigt žr. Foigtas
Volskis (В. Вольскі) 162

Zablockis J. 146, 159
Zaborskaitė V. **71–74**, **86–93**, 156
Zabulis H. 208
Zajančkauskas V. 163
Zalatorius A. **82–86**
Zaleskis M. 32
Zatorskis P. 257, 278
Zeligmanas 190, 195
Zengštokas L. 44
Zetegastas (D. G. Settegast) 276
Zigra žr. Cigra
Zipel žr. Cipelis
Ziusmilchas (J. P. Süssmilch) 181

Želvys–Želvavičius J. 8, 15, 28, 29, 33
Žemaitė 83, 230, 287
Žėkaitė J. **67–71**
Žukauskas A. žr. Vienuolis A.
Žulys V. **152–155**, 156, 159

GEOGRAFINIŲ VARDŲ

Astravas 78
Auluvėnai 252

Bazelis 232
Berlynas 184, 201, 245
Bilviečiai 252
Brandenburgas 180, 181

Dancigas 170
Darkiemio *apskr.* 176
Devynduoniai, *kapinaičių iliustracija* 224–225
Didžiuliai 203

Encūnai 252

Feilenhofas 252

Gavaičiai 184
Gumbinė 22, 172, 177, 184, 189, 190, 191, 201, 216, 242

Halė 178, 181, 236

Įsrutis 31, 172, 174, 177, 184, 201, 242, *apskr.* 171, 173, 174, 177, 180
Išdagiai 203

Jena 233
Jeruzalė 177
Juodkrantė 237

Kalninkai 252
Kalvarija žr. Žemaičių Kalvarija
Karaliaučius 170, 175, 177, 182, 183, 184, 197, 201, 203, 213, *archyvas* 38, *mokytojų seminarija* 178, *un-tas* 47, 237, 238, 240, 250, 252
Karvaičiai 23, 236, 237, 252
Kaukėnai 237, 238, 252
Kaunas 87
Kilgiai 198, 202, 209, 215, 223
Kuncai 184
Klaipėda 173, 174, 175, 177
Kneiphofas 194
Krantas (Cranz) 239
Kretinga 278

Lazdynėliai 182, 196
Lebenichtas (Löbenicht) 238
Leipcigas 239, 240, 242
Leningradas 87
Londonas 239, 240

Mintauja 257

Nagliai 237
Neringa 239

Paryžius 239
Petrapilis 278
Pfalcas 172
Piktupėnai, 252
Pilupėnai 236, 252
Plyviškiai 252
Pomeranija 172
Prieglius, *upė* 203
Priekulė 175

Ragainė 171, 173, 174, 177
Rasytė 237
Reinas 240
Rominta, *giria* 183, *upė* 186, 197
Ryga 278
Rusnė 252

Skaistkalnė (Šenbergas) 80
Skoldainiai 252
Stalupėnai 183, 200, 209

Ščiūrio *vienkiemis, iliustracija* 224–225
Šilutė 175
Šiluva 25

Tartu (Dorpatas) 242
Tilžė 171, 173, 174, 177, 234, 242
Tolminkiemis 38, 173, 182, 183, 184, 191, 192, 196, 197, 200, 203, 205, 215
Trempai 184

Valdaukadėlis 185
Valtarkiemis 184, 198, 252
Vilnius 32, 47, 87, 158, 160, 252, 257 *un-tas* 78, 108, 278
Vilkyškiai 176
Volfenbiutelio *postilė* 96, 146
Voskresensko *metraščiai* 165

Zalcburgas 172

Žalgiris 158
Žemaičių Kalvarija 105, 274, **278**

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

1. Tradicinėje sekmadienio iškyloje su bendradarbiais ...... 32—33
2. Žvejybos laimikis .... 32—33
3. J. Lebedys su H. Budenzigu .... 64—65
4. J. Lebedys su Lietuvių kalbos ir literatūros instituto mokslininkais .... 64—65
5. Ščiūrio vienkiemis (Molėtų raj.), kur J. Lebedys vasarodavo ir kur mirė .... 224—225
6. Atsisveikinimas su velioniu Devynduonių kaimo kapinaitėse 224—225
7. Išėję iš spaudos J. Lebedžio veikalai .... 256—257
8. J. Lebedžio sudaryta lietuvių literatūros raidos feodalizmo epochoje schema .... 256—257

TURINYS

RECENZIJOS

Literatūros leidiniai, vadovėliai, vertimai

Pasakėčių rinkinys 7
Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija 16
K. Donelaičio autografų leidinys 35
J. Riškaus „Lietuvių literatūros vadovėlis" 43
Naujas K. Donelaičio „Metų" vertimas į vokiečių kalbą 48

Literatūros mokslas

V. Kubiliaus disertacija „Lietuvių revoliucinė poezija 1890—1907 m." 62
M. Lukšienės disertacija „Jono Biliūno kūryba" 65
J. Žėkaitės disertacija „A. Vienuolio kūryba iki 1917 metų" 67
V. Zaborskaitės disertacija „Lietuvių literatūros kritika kovoje dėl realizmo 1905—1917 m." 71
A. Jovaišo disertacija „Liudvikas Rėza" 74
V. Vanago disertacija „Antanas Strazdas" 77
A. Zalatoriaus disertacija „Apsakymo žanro raida lietuvių literatūroje (iki 1917 m.)" 82
V. Zaborskaitės disertacija „Maironis" 86
Akademinė lietuvių literatūros istorija 93

Folkloristika

A. Jonyno disertacija „Baudžiauninkų kovos prieš feodalus atspindžiai buitinėse lietuvių liaudies pasakose" 97
K. Grigo disertacija „Simonas Daukantas — lietuvių tautosakos rinkėjas ir leidėjas" 102
S. Skrodenio disertacija „Lietuvių kalendorinių apeigų tautosaka" 111
P. Jokimaitienės disertacija „Lietuvių liaudies vaikų dainos" 115
B. Kazlauskienės disertacija „Vestuvinių lietuvių liaudies dainų klasifikacija" 118
N. Vėliaus disertacija „Mitinės lietuvių liaudies sakmių būtybės" 122
K. Aleksyno disertacija „Lietuvių liaudies dainų kalbinės stilistinės ypatybės" 127

Kalbotyra

Lietuvių kalbos žodynas 132
V. Drotvino disertacija „XVI—XVIII a. lietuviškų raštų sudurtiniai daiktavardžiai" 139
J. Palionio knyga „Lietuvių literatūrinė kalba XVI—XVII a." 143
S. Keinio disertacija „Lietuviškų vienažodžių terminų darybos tipai" 148
V. Žulio disertacija „Jono Rėzos raštų leksika" 152

Kultūros istorija

J. Jurginio veikalas „Renesansas ir humanizmas Lietuvoje" 156
M. Jučo darbas „Lietuvos metraščiai" 160

PASKAITOS

Kristijonas Donelaitis 169
Mažoji Lietuva K. Donelaičio laikais 170
Kristijono Donelaičio biografija ir charakteristika 181
K. Donelaičio kūrybą apsprendžiantieji faktoriai ir jos pobūdis 207
Socialiniai K. Donelaičio kūrybos pagrindai (ideologija) 214
Donelaičio stilius 228
Liudvikas Rėza 232

SUMANYMAI

Lietuvių grožinės prozos raida

1) Lietuvių grožinės prozos raida 263
2) Lietuvių grožinės prozos raida 265

Simonas Daukantas 272
Daukantas — meninės prozos kūrėjas 272
S. Daukanto raštai 273
PAAIŠKINIMAI 289
RODYKLĖS 296
ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS 303

ЮРГИС ЛЕБЕДИС
НА ПОПРИЩЕ ЛИТУАНИСТИКИ
т. II

Рецензии, лекции, замыслы
Подготовил *Ю. Гирдзияускас*

На литовском языке
Издательство «Вага», Вильнюс

JURGIS LEBEDYS
LITUANISTIKOS BARUOSE
II

Redaktorius *A. Paraščiakas*
Dalininkas *B. Leonavičius*
Techn. redaktorius *V. Serapinas*
Korektorės *P. Samardokienė* ir *L. Greblikienė*

Duota rinkti 1972.II.17. Pasirašyta spaudai 1972.IX.5. LV 04571. Leidinio Nr. 7107. Spaudos popierius Nr. 1, formatas $60 \times 90^1/_{16}$ — 9,625 pop. l. = 19,3 sp. l. + 8 psl. iliustr.; 19,8 leid. l. 5000 egz. Užsak. Nr. 274. Kaina 1 rb 15 kp
,,Vagos" leidykla, Vilnius, Lenino pr. 50.
Spaudė K. Poželos spaustuvė, Kaunas, Gedimino 10.

$\frac{7-2-2}{72-79}$
8 L1
Le 23